

**STUDIA
PRAWNICZE
KUL**

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji

RADA NAUKOWA

Adam BŁAŚ, Remigio BENEYTO BERENGUER, Wiesław CHRZANOWSKI,
Janina CIECHANOWICZ-McLEAN, František ČITBAJ, Antoni DĘBIŃSKI,
Andrzej DZIĘGA, Giorgio FELICIANI, Mirosław GRANAT, Józef KRUKOWSKI,
Wojciech ŁĄCZKOWSKI, Barbara MIKOŁAJCZYK, Henryk MISZTAŁ,
Marek SAFJAN, Stanisław SAGAN, Marian STASIAK, Adam STRZEMBOSZ,
Hanna SUCHOCKA, Péter SZABÓ, Renata SZAFARZ, Andrzej SZAJKOWSKI,
Marian ZDYB, Andrzej ZOLL

ZESPÓŁ REDAKCYJNY

Redaktor naczelny – Piotr STANISZ

Zastępcy redaktora naczelnego:

Krzysztof WIAK
Stanisław WRZOSEK

Członkowie redakcji:

Wiesław BAR
Andrzej HERBET
Artur KUŚ

Anna PRZYBOROWSKA-KLIMCZAK
Tadeusz STANISŁAWSKI

Redaktorzy tematyczni:
Wojciech Sz. STASZEWSKI
Monika WÓJCIK

Redaktorzy językowi:
Jadwiga POTRZESZCZ
Delaine R. SWENSON

Sekretarze redakcji:
Anna SZAREK-ZWIJACZ
Marzena RZESZÓT

Wszystkie artykuły i studia zamieszczone w czasopiśmie są recenzowane.

STUDIA
PRAWNICZE
KUL

4 (52) 2012

Wydawnictwo KUL
Lublin 2012

Tłumaczenia streszczeń
na język angielski: Małgorzata Grzesik-Kulesza, Monika Münnich,
Magdalena Pyter, Marzena Rzeszót
na język rosyjski: Jolanta Demianiuk

Opracowanie redakcyjne
Anna Szarek-Zwijacz

Opracowanie komputerowe
Wojciech Olech

Projekt okładki
Agnieszka Gawryszuk

Wersją pierwotną wydawnictwa jest wersja drukowana

© Copyright by Wydawnictwo KUL, Lublin 2012

ISSN 1897-7146

nakład 250 egz.

Adres redakcji
„Studia Prawnicze KUL”
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Al. Raclawickie 14
20-950 Lublin
tel. 0-81 445-35-31, fax 0-81 445-37-26
sp_red@kul.lublin.pl

Wydawnictwo KUL
ul. Zbożowa 61, 20-827 Lublin
tel. 0-81 740-93-40, fax 0-81 740-93-50
e-mail: wydawnictwo@kul.lublin.pl
<http://wydawnictwo.kul.edu.pl>

Druk i oprawa
elpil
ul. Artyleryjska 11
08-110 Siedlce
e-mail: info@elpil.com.pl

STUDIA I ARTYKUŁY

JERZY ADAMCZYK*

PODATEK DIECEZJALNY W PRZEPISACH PRAWA KANONICZNEGO

Wstęp

Nauka Soboru Watykańskiego II podkreśla, że „właściwa misja, którą Chrystus powierzył swojemu Kościołowi, nie należy do porządku politycznego, gospodarczego czy też społecznego: cel bowiem, który On mu wyznaczył, zawiera się w ramach porządku religijnego”¹. Mimo tego Kościół, podobnie jak poszczególni ludzie, wykonując swoją ziemską misję, nie może się obyć bez środków doczesnych. „Sprawy doczesne i to, co w obecnym położeniu człowieka wykracza poza ten świat, ściśle łączą się ze sobą, a sam Kościół posługuje się rzeczami doczesnymi w stopniu, na ile wymaga tego jego posłannictwo”².

Na tej podstawie obowiązujący Kodeks Prawa Kanonicznego deklaruje wrodzone, niezależnie od władzy świeckiej prawo Kościoła katolickiego do nabywania, posiadania, zarządzania i alienowania dóbr doczesnych, dla osiągnięcia właściwych sobie celów³. Wspomniane właściwe Kościołowi cele to godne sprawowanie kultu Bożego, zapewnienie odpowiedniego utrzymania duchowieństwa, jak również wykonywanie dzieł świętego apostołstwa czy dzieł charytatywnych, zwłaszcza wobec potrzebujących⁴.

* Ks. dr hab., Radom.

¹ Concilium Oecumenicum Vaticanum II, *Constitutio pastoralis de Ecclesia in mundo huius temporis Gaudium et spes* (7 Decembris 1965), nr 42, „Acta Apostolicae Sedis” 1966, s. 1025-1115, tekst polski: Sobór Watykański II, *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym Gaudium et spes*, [w:] *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekryty, deklaracje. Tekst polski. Nowe tłumaczenie*, Poznań 2002, s. 526-606.

² Tamże, nr 76.

³ Por. kan. 1254 § 1 Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r., dalej: KPK z 1983 r.

⁴ Por. Concilium Oecumenicum Vaticanum II, *Decretum de Presbyterorum ministerio et vita Presbyterorum Ordinis* (7 Decembris 1965), nr 17, „Acta Apostolicae Sedis” 1966, s. 991-1024, tekst polski: Sobór Watykański II, *Dekret o posłudze i życiu prezbiterów Presbyterorum ordinis*, [w:] *Sobór Watykański II...* s. 478-508; por. kan. 1254 § 2 KPK z 1983 r.

Aby Kościół mógł posiadać dobra doczesne, konieczne do realizacji swoich zadań, może nabywać wspomniane dobra wszystkimi sprawiedliwymi sposobami prawa, czy to naturalnego, czy pozytywnego, którymi wolno innym nabywać⁵. Jedną z form nabywania dóbr doczesnych są różnego rodzaju podatki nakładane na społeczność kościelną przez prawowitą władzę⁶. Wśród wspomnianych podatków duże znaczenie posiada podatek diecezjalny, który biskup diecezjalny ma prawo nakładać na podlegających jego jurysdykcji, dla pokrycia potrzeb diecezjalnych⁷.

W niniejszym studium zostanie najpierw ukazane prawo Kościoła do nakładania podatków, następnie omówione zostaną pojęcie i rodzaje podatku diecezjalnego, w dalszej kolejności rozpatrzona zostanie sprawa zwykłego podatku dla pokrycia potrzeb diecezjalnych oraz przeanalizowana zostanie kwestia podatku dla zabezpieczenia potrzeb materialnych seminarium duchownego (*seminaristicum*), by na koniec wyeksplikowane zostały nadzwyczajne świadczenia finansowe na potrzeby diecezjalne.

1. Prawo Kościoła do nakładania podatków

Uprawnienie Kościoła do nabywania dóbr doczesnych poprzez nakładanie podatków jest pochodną bardziej podstawowego prawa do nabywania i posiadania majątku kościelnego. Prawo to artykułuje kan. 1254 § 1 KPK, gdzie prawodawca deklaruje, iż „Kościół katolicki na podstawie prawa wrodzonego, niezależnie od władzy świeckiej, może dobra doczesne nabywać, posiadać, zarządzać i alienować, dla osiągnięcia właściwych sobie celów”⁸.

Podstawą dla zdolności majątkowej Kościoła jest nie władza świecka, lecz prawo wrodzone (*ius nativum*)⁹. Zdolność ta bowiem wynika z natury Kościoła katolickiego ustanowionego przez Chrystusa jako zorganizowana społeczność widzialna, działająca i zmierzająca poprzez ten świat ku ostatecznym przeznaczeniom; jest ona istotnie związana z organizacją i funkcjonowaniem Kościoła. Dzięki zdolności prawnej Kościoła w dziedzinie majątkowej, może on dobra doczesne nabywać (*acquirere*), posiadać (*retinere*),

⁵ Por. kan. 1259 KPK z 1983 r.

⁶ Por. L. Okulik, *La potestad tributaria del Obispo diocesano y la interpretación del canon 1263 del CIC*, „Anuario Argentino de Derecho Canónico” 2004, s. 432.

⁷ Por. kan. 1263 KPK z 1983 r.

⁸ Por. kan. 1495 Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 r., dalej: KPK z 1917 r.

⁹ Zob. F. Morrissey, *The temporal goods of the Church, cann. 1254-1310*, [w:] F. Morrissey (red.), *The canon law letter and spirit a practical guide to the code of canon law. Prepared by the canon law society of Great Britain and Ireland in association with the Canadian Canon Law Society*, London 1999, s. 707.

zarządzać nimi (*administrare*) i dokonywać alienacji (*alienare*). Władza świecka, uznając publicznoprawną osobowość Kościoła katolickiego oraz cywilnoprawną osobowość kościelnych osób prawnych, tym samym uznaje zdolność majątkową tegoż Kościoła. Prawo majątkowe Kościoła opiera się bowiem na prawie natury. Dodać trzeba, że w dziedzinie majątkowej państwo nie nadaje zdolności prawnej Kościołowi, ale ją tylko uznaje i chroni. Dlatego w kan. 1254 § 1 KPK prawodawca mówi o *ius nativum*¹⁰. W. Wójcik przypomina, że choć w czasie redakcji omawianego kan. 1254 § 1 KPK „początkowo opuszczono w schemacie zwrot: «niezależnie od władzy świeckiej» tłumacząc, że brzmi on nieco polemicznie, ostatecznie na wniosek organów doradczych z 1979 r. konsultorzy zgodzili się, aby sformułowanie to przywrócić. Przyjęta norma ma przede wszystkim znaczenie *ad intra* – podkreślając widzialność Kościoła opierającego się na prawie Bożym naturalnym i pozytywnym, następnie – *ad extra*, podnosząc swe postulaty wobec też o ekskluzywnej suwerenności państwa, występującego we wszystkich dziedzinach jako *dominus eminens*”¹¹.

Kościół, deklarując swoją zdolność prawną w dziedzinie majątkowej, ma na uwadze środki konieczne i pożyteczne do wykonania swoich zadań. Istnieje bowiem ścisły związek między tą zdolnością a realizacją celów właściwych Kościołowi¹². Stąd w kan. 1259 KPK prawodawca kościelny przypomina, że „Kościół może nabywać dobra doczesne wszystkimi sprawiedliwymi sposobami prawa czy to naturalnego, czy pozytywnego, którymi wolno innym nabywać”¹³.

Nabywanie dóbr na własność (*acquisitio bonorum*) może dokonywać się na różne sposoby. Na podstawie prawa naturalnego można stać się właścicielem rzeczy np. wskutek zawłaszczenia rzeczy niczyjej w posiadanie samoistne, przetworzenia lub połączenia rzeczy, czerpania korzyści, jakie przynosi rzecz lub prawo podmiotowe, zawarcia umów, co do których prawo pozytywne nie przepisuje warunków, zwykłego rozporządzenia ostatekniej woli.¹⁴

Prawodawca przypomina, że nabywanie dóbr wtedy jest legalne, gdy dokonuje się „wszystkimi sprawiedliwymi sposobami prawa czy to naturalnego, czy pozytywnego”. Stąd nie będzie uważane za słuszne nielegalne

¹⁰ Por. T. Pawluk, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II. Doczesne dobra Kościoła. Sankcje w Kościele. Procesy*, t. IV, Olsztyn 1990, s. 2; por. W. Wójcik, *Dobra doczesne Kościoła*, [w:] *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 roku*, t. 4, Lublin 1987, s. 47.

¹¹ W. Wójcik, dz. cyt., s. 47-48.

¹² Por. T. Pawluk, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II. Doczesne dobra Kościoła...*, s. 29.

¹³ Por. kan. 1499 § 1 KPK z 1917 r.

¹⁴ Por. T. Pawluk, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II. Doczesne dobra Kościoła...*, s. 31; por. F. Morrisey, dz. cyt., s. 711.

nabywanie dóbr doczesnych, sprzeczne z prawem Bożym lub prawem kanonicznym np. poprzez bezprawne zatrzymywanie, kradzież, wymuszenie i podobne postępowanie¹⁵.

Jednym ze źródeł legalnego nabywania majątku przez Kościół jest podatek (*tributum, exactio*). Jego uzasadnieniem jest dyspozycja kan. 1260 KPK, w myśl którego „Kościół posiada wrodzone prawo domagania się od wiernych dostarczenia tego, co jest konieczne do osiągnięcia właściwych mu celów”. Prawo Kościoła do świadczeń ze strony wszystkich wiernych na cele kościelne jest wrodzone (*ius nativum*), gdyż bez niego funkcjonowanie Kościoła byłoby niemożliwe. Prawo to poniekąd wynika z samego aktu ustanowienia Kościoła. Obowiązek wiernych zaradzania materialnym potrzebom Kościoła został wyartykułowany w przepisie kan. 222 § 1 KPK, gdzie wskazuje się cel istnienia majątku kościelnego: sprawowanie kultu, prowadzenie dzieł apostołstwa oraz miłości, godziwe utrzymanie szafarzy¹⁶. Obowiązek ten opiera się na przynależności wszystkich wiernych do wspólnoty ludu Bożego wynikającej z chrztu św., wspólnej odpowiedzialności za realizację misji Kościoła w świecie oraz naturalnej solidarności wobec własnej wspólnoty. Zatem, prawo „domagania się od wiernych” (*ius exigendi*) zawiera nie tylko prawo do prośby o wsparcie ze strony wiernych (*ius petendi*), lecz także prawo do zbierania ofiar (*ius colligendi*), włącznie z prawem do opodatkowania na mocy władzy rządzenia¹⁷. Materialne wspomaganie Kościoła przez wiernych pozostaje bowiem w ścisłym związku z realizacją celów Kościoła¹⁸.

Redaktorzy *Dyrektorium o pasterskiej posłudze biskupów „Apostolorum Successores”* przypominają: „odwołując się do ducha wiary Ludu Bożego, biskup powinien wzbudzać w wiernych postawę hojności, aby wnosili

¹⁵ Por. F. Morrissey, dz. cyt., s. 711.

¹⁶ Por. kan. 1254 § 2 KPK z 1983 r. O tym obowiązku mówi również piąte przykazanie kościelne: „Wierni są zobowiązani dbać o potrzeby Kościoła”. *Catechismo della Chiesa Cattolica*, Città del Vaticano 1992, nr 2043, tłum. polskie: *Katechizm Kościoła Katolickiego*, Poznań 1994.

¹⁷ Gdy chodzi o rozróżnienia pojęciowe dotyczące się prawa domagania się od wiernych dostarczenia tego, co jest konieczne do osiągnięcia właściwych Kościołowi celów, wypada przypomnieć, że podczas prac nad rewizją KPK z 1917 r. zamierzano dopasować terminologię kanoniczną do wrażliwości nowoczesnej. Uważając, że wyrażenie *ius exigendi* powinno być złagodzone, żądano użycia innego wyrażenia, bardziej umiarkowanego w swoim wydźwięku, czyli *ius exquirendi*. Por. „Communicationes” 12 (1980), s. 400, can. 3. Jednak wkrótce potem przywrócono w tekście kan. 1260 termin *ius exigendi*, gdyż uważano go za technicznie poprawny i zgodny z tradycją kanoniczną, używany przez Kodeks z 1917 r. w kan. 1496. Por. „Communicationes” 5 (1973), s. 95, nr 5; „Communicationes” 12 (1980), s. 401, can. 5 § 3; por. L. Okulik, dz. cyt., s. 434.

¹⁸ Por. T. Pawluk, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II. Doczesne dobra Kościoła...*, s. 31-32; por. L. Okulik, dz. cyt., s. 434; por. D. Tirapu, *Comentario el can. 1263*, [w:] A. Marzoa, J. Miras, R. Rodríguez-Ocaña (red.), *Comentario exegético al Código de Derecho Canónico*, t. 4, cz. I, wyd. 3, Pamplona 2002, s. 79.

wkład ekonomiczny na potrzeby Kościoła i utrzymanie duchownych oraz by wspierali budowę nowych parafii i innych obiektów kultu¹⁹.

Wierni mogą spełniać ten obowiązek na różne sposoby, od dobrowolnych datków (świadczeń spontanicznych), takich jak np. ofiary, jałmużny, zapisy testamentalne²⁰, odpowiadając na kierowane do nich prośby przez kompetentną władzę kościelną²¹ albo płacąc podatki nałożone na publiczne osoby prawne, czy w niektórych przypadkach nawet na osoby fizyczne²², jak również składając ofiary z okazji różnych posług religijnych²³.

Powstaje jednak pytanie: jakiej natury jest obowiązek zaradzania przez wiernych materialnym potrzebom Kościoła? Aleksander Sobczak stwierdza: „pytanie to nie jest nowe, pojawiło się bowiem już bardzo dawno, przy okazji płacenia dziesięciny dla Kościoła. Opinia najbardziej rozpowszechniona wskazuje na to, że jest to poważny obowiązek oparty na prawie naturalnym i na rozporządzeniach biskupa diecezji. Trzeba pamiętać jednak również o tym, że nie wolno negocjować posług duszpasterskich tym, którzy nie spełniają tego obowiązku”²⁴.

Podmiotami kościelnych dóbr doczesnych zdolnymi do nabywania, posiadania, zarządzania oraz alienowania ich, zgodnie z prawem, jest Kościół powszechny oraz Stolica Apostolska, Kościoły partykularne oraz jakakolwiek inna osoba prawna, publiczna lub prywatna²⁵.

Skoro Kościół partykularny²⁶ jest jednym z podmiotów nabywania zgodnie z prawem dóbr doczesnych, to jawi się pytanie, kto w diecezji jest uprawniony do legalnego powiększania majątku kościelnego na drodze nakładania i ściągania podatków?

Według kan. 381 KPK biskupowi diecezjalnemu przysługuje „wszelka władza” w Kościele partykularnym. Jest zatem jasne, że owa „wszelka władza” dotyczy także zarządzania majątkiem kościelnym. Stąd biskupa diecezjalnego należy uważać za głównego zarządcę majątku kościelnego

¹⁹ Congregatio pro Episcopis, *Direttorio per il ministero pastorale dei vescovi* (22 febbraio 2004), nr 217, Città del Vaticano 2004, tekst polski: Kongregacja do spraw Biskupów, *Direktorium o pasterskiej posłudze biskupów „Apostolorum Successores”* (22 lutego 2004), Kielce 2005, dalej: AS.

²⁰ Por. kan. 1261 § 1 KPK z 1983 r.

²¹ Por. kan. 1262, 1264 KPK z 1983 r.

²² Por. kan. 1263 KPK z 1983 r.

²³ Por. A. Sobczak, *Kompetencje biskupa diecezjalnego w materii dóbr doczesnych Kościoła*, [w:] A. Sobczak (red.), *Biskupi. Wybrane elementy kanonicznej ekspresji osoby biskupa*, Poznań 2001, s. 143-144.

²⁴ Tamże, s. 144.

²⁵ Por. kan. 1255 KPK z 1983 r.

²⁶ „Kościół partykularny, w których istnieje i z których składa się jeden i jedyny Kościół katolicki, to przede wszystkim diecezje, z którymi – jeśli nie stwierdza się czegoś innego – są zrównane: pralatura terytorialna i opactwo terytorialne, wikariat apostolski i prefektura apostolska, jak również administratura apostolska erygowana na stałe”. Kan. 368 KPK z 1983 r.

w swoim Kościele partykularnym, z zastrzeżeniem, że wykonuje ją zawsze pod władzą Biskupa Rzymskiego, co wynika z hierarchicznej struktury Kościoła, ustanowionej przez samego Chrystusa, a zwłaszcza z zasady prymatu²⁷. Potwierdza to także dyspozycja kan. 393 KPK, stanowiąca, że „w załatwianiu wszystkich spraw diecezji o charakterze prawnym, biskup diecezjalny występuje w jej imieniu”. Respektuje tę zasadę również prawo polskie²⁸.

Ponadto biskup diecezjalny jest uprawniony i zobowiązany do przypominania wiernym o obowiązku zaradzania potrzebom materialnym Kościoła, czy wręcz ma prawo domagania się spełnienia tego obowiązku²⁹. *Direttorio per il ministero pastorale dei vescovi* zawiera w tym względzie następujący zapis: „biskup powinien postarać się, za pomocą odpowiednich metod, o wychowywanie wiernych w taki sposób, by jako aktywni i odpowiedzialni członkowie Kościoła uczestniczyli w utrzymywaniu go; dzięki temu wszyscy będą traktować dzieła kościelne i działalność dobroczynną jako swoje własne i chętnie będą współpracować w dobrym zarządzaniu dobrami”³⁰.

Odpowiedzialność biskupa za nabywanie dóbr kościelnych odnosi się także do wykonywania władzy ustawodawczej. Biskup diecezjalny jest jedynym ustawodawcą w Kościele partykularnym, na nim więc spoczywa odpowiedzialność za istnienie, treść i kompletność prawa partykularnego w tym zakresie³¹.

Jest zrozumiałe, że biskup diecezjalny jest nie tylko głównym zarządcą majątku kościelnego w swoim Kościele partykularnym, ale także pierwszym odpowiedzialnym za wszelkie sposoby nabywania majątku diecezjalnego, a co za tym idzie także nakładania i egzekwowania podatków diecezjalnych, zgodnie z przepisami prawa³².

²⁷ Por. kan. 1273 KPK z 1983 r.

²⁸ Por. Art. 7, ust. 3 ustawy z dnia 17 maja 1989 roku o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. Nr 29, poz. 154 z późn. zm.; por. L. Adamowicz, *Władza biskupa diecezjalnego w odniesieniu do majątku kościelnego*, [w:] P. Majer (red.), *Biskup pasterz diecezji. Materiały z sympozjum: Biskup diecezjalny a duszpasterstwo i apostołstwo wiernych*, Kraków 2003, s. 125.

²⁹ „Biskup diecezjalny powinien przypominać wiernym obowiązek, o którym w kan. 222, §1, i w odpowiedni sposób domagać się jego wykonania”. Kan. 1261 §2; por. F. Morrissey, dz. cyt., s. 711. T. Pawluk zauważa, że „jednakże domaganie się tego obowiązku powinno odbywać się w sposób odpowiedni (*opportuno modo*), a więc z właściwą delikatnością i uwzględnieniem okoliczności, nie zaś w sposób bezwzględny i nieuzasadniony”. T. Pawluk, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II. Doczesne dobra Kościoła...*, s. 32.

³⁰ AS, Nr 192.

³¹ Por. kan. 391 § 2; por. L. Adamowicz, dz. cyt., s. 125.

³² Por. kan. 1254 § 1, 1255, 1259, 1259, 1260, 1263 KPK z 1983 r.; por. AS, nr 217; por. L. Okulik, dz. cyt., s. 433.

Jak wspomniano, wierni są zobowiązani do zaradzania potrzebom Kościoła, (oczywiście także Kościoła partykularnego), aby posiadał środki konieczne do sprawowania kultu, prowadzenia dzieł apostołstwa oraz miłości, a także do tego, co jest konieczne do godziwego utrzymania szafarzy, a biskup powinien im przypominać o tym obowiązku w odpowiedni sposób (zgodnie z prawem). Prawo determinuje zasadniczo dwa sposoby realizacji tego obowiązku w postaci ofiar dobrowolnych oraz podatków. Tak więc biskup ma się przyczyniać do nabywania majątku kościelnego zasadniczo poprzez wymienione dwa sposoby. Ponieważ niniejszy artykuł dotyczy podatku diecezjalnego, to w dalszej części refleksje będą poświęcone podatkom diecezjalnym, o których traktuje kan. 1263 KPK.

2. Pojęcie i rodzaje podatku diecezjalnego

T. Pawluk definiuje podatek (*tributum, exactio*), jako „jednorazowe, okresowe lub ciągłe świadczenie pieniężne o charakterze przymusowym i bezwrotnym, wypełniane w oznaczonym terminie i oznaczonej wysokości, ciężące na wszystkich członkach pewnej społeczności lub tylko pewnej kategorii osób w sytuacjach przewidzianych ustawą”³³.

Natomiast L. Okulik stwierdza, że „podatek jest obciążeniem pieniężnym narzuconym przez ustawodawstwo albo przez władzę publiczną na osoby lub na własność z powodu motywów publicznych”. Są to obciążenia obowiązkowe, narzucone w sposób uporządkowany³⁴. Doktryna prawnicza poucza, że ogólnie rzecz biorąc, nałożenie podatku implikuje pobieranie czegoś, ściąganie pieniędzy.

Należy jednak zauważyć, że prawo kanoniczne nie definiuje precyzyjnie prawnego pojęcia podatku, lecz powołuje się na zasady prawa finansowego³⁵. Mimo tego, egzegeza kan. 1263 KPK pozwala zdefiniować podatek diecezjalny jako obowiązkowe świadczenie pieniężne, z góry ustalone, któremu podlegają osoby prawne i fizyczne, wymagane przez biskupa diecezjalnego bez konkretnego, bezpośredniego świadczenia wzajemnego ze strony wspólnoty kościelnej³⁶. Tak więc cechami podatku są: nieodpłatność, przymusowość, powszechność, bezzwrotność.

Podatki, o których mówi Kodeks, mają pewne cechy wspólne:

– są zobowiązaniami, które nakłada biskup diecezjalny,

³³ T. Pawluk, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II. Dobra doczesne Kościoła...*, s. 32.

³⁴ L. Okulik, dz. cyt., s. 432.

³⁵ Por. tamże.

³⁶ Por. D. Tirapu, dz. cyt., s. 80.

- mają charakter ogólny: nie można nakładać ich na pojedyncze podmioty,
- są zobowiązaniami diecezjalnymi: ustanowienie ich, podmiot, pobieranie i cele ograniczone są do diecezji,
- wysokość podatków powinna być umiarkowana i dostosowana do sytuacji ekonomicznej podmiotu pasywnego (podatnika).

Umiarkowana wysokość podatków oznacza, że należy wziąć pod uwagę nie tylko realne potrzeby diecezji, ale i własne cele podmiotów, na które nakłada się takie podatki. W sposób konkretny Kodeks mówi o podatkach nakładanych na dochody osób prawnych. W sposób pośredni wyklucza więc możliwość nakładania podatków na majątek zobowiązanych osób prawnych³⁷.

Zasadniczo, kiedy biskup nakłada podatek na instytucję kościelną, jest ona zobowiązana odpowiedzieć na ten obowiązek funduszami, które należą do niej i którymi zarządza, nawet jeśli administrator ma inny plan zużycowania wymienionych funduszy lub zamierzał przeznaczyć wspomniane pieniądze na inny cel³⁸.

Prawo kościelne rozróżnia między „podatkami”, „taksami” (*taxae*) oraz „ofiarami” (*oblaciones*). Taksy (opłaty) odnoszą się do usług o charakterze administracyjnym (zaświadczenia, upoważnienia, dyspensy do sakramentu małżeństwa, wydawanie metryk itd.) i do wykonania reskryptów Stolicy Apostolskiej. Ofiary są zobowiązaniami z okazji celebracji sakramentów i sakramentaliów, obejmują także pogrzeb³⁹.

W odróżnieniu od daniny, która jest zasadniczo świadczeniem jednorazowym⁴⁰, podatek jest z reguły świadczeniem stałym. Może być wyznaczany na określony czas⁴¹. Normy kodeksowe mówią o podatkach, które traktowane są w pewien sposób jako wtórny sposób finansowania Kościoła, co nie oznacza, że nie są one zgodne z naturą społeczną Kościoła⁴². Szczegółowy problem podatków (*tributa*) nakładanych na terenie diecezji reguluje kan. 1263 KPK. Postanawia on: „biskup diecezjalny po wysłuchaniu zdania Rady do spraw ekonomicznych oraz Rady kapłańskiej, ma prawo dla pokrycia potrzeb diecezjalnych nałożyć na publiczne osoby prawne podległe jego władzy umiarkowany podatek, proporcjonalny do ich dochodów. Na pozostałe osoby fizyczne i prawne wolno mu tylko w wypadku poważnej konieczności i przy zachowaniu tych samych warunków, nałożyć

³⁷ Por. A. Sobczak, dz. cyt., s. 147; por. D. Tirapu, dz. cyt., s. 80.

³⁸ Por. L. Okulik, dz. cyt., s. 433.

³⁹ Por. tamże, s. 433. Oczywiście spełnienie czynności świętej nie może być w żadnym wypadku uzależnione od złożenia kwoty pieniężnej.

⁴⁰ Por. kan. 1262 KPK z 1983 r.

⁴¹ Por. W. Wójcik, dz. cyt., s. 54-55.

⁴² Por. D. Tirapu, dz. cyt., s. 79; por. L. Okulik, dz. cyt., s. 433-434.

nadzwyczajny i umiarkowany podatek, z zachowaniem ustaw i zwyczajów partykularnych, które przyznają mu większe uprawnienia”⁴³.

Trzeba dodać, że oprócz podatku na pokrycie potrzeb diecezjalnych (kan. 1263) KPK przewiduje specyficzny podatek dla zaspokojenia potrzeb diecezjalnego seminarium duchownego (kan. 264), który też należy do podatków diecezjalnych.

W obecnym Kodeksie pominięto podatki o starej tradycji historycznej, które były obecne jeszcze w Kodeksie z 1917 r.:

- dziesięcina i pierwociny (kan. 1502)⁴⁴,
- na katedrę – *cathedraticum* (kan. 1504),
- od beneficjum (kan. 1429),
- subwencja charytatywna (kan. 1505)⁴⁵,
- na diecezję albo dla patrona (kan. 1506),
- *media annata* (kan. 1482)⁴⁶.

Oprócz cech wspólnych, każdy z rodzajów podatku diecezjalnego występujący w aktualnym Kodeksie Prawa Kanonicznego, ma swoją własną charakterystykę. Według norm kodeksowych, aktualnie możemy wyróżnić trzy rodzaje świadczeń finansowych. Świadomie nie używamy tutaj określenia podatki, gdyż nie każdy z tych rodzajów świadczeń jest podatkiem w sensie właściwym⁴⁷.

Tekst normatywny kan. 1263 KPK jasno ukazuje się jako podzielony na dwie części: w pierwszej mówi się o umiarkowanym podatku, odpowiednim do dochodów każdej z osób prawnych podległych jurysdykcji biskupa diecezjalnego, który wysłuchawszy zdania Rady do spraw ekonomicznych oraz Rady kapłańskiej, może być ustalony dla pokrycia potrzeb diecezjalnych. Tego rodzaju podatek zwykle jest definiowany przez doktrynę jako „zwyczajny”. Takie określenie wspomnianego podatku może być jednak wydobyte tylko poprzez kontrast z drugą częścią kanonu, w której mówi się o podatku nadzwyczajnym. Kodeks bowiem nic w tym względzie nie mówi, to znaczy nie wypowiedza się, czy wymienione obciążenie jest zwyczajne, ani czy jest nadzwyczajne. W drugiej części normy mówi się

⁴³ Por. W. Wójcik, dz. cyt., s. 55; por. A. Sobczak, dz. cyt. s. 147.

⁴⁴ Pierwociny (*primitiae*) to pierwsze owoce ziemi lub pierwszy przychówek zwierząt, składane duchownym na wzór Starego Testamentu. F. Bączkiewicz, J. Baron, W. Stawinoga, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. II, Opole 1958, s. 548.

⁴⁵ Zob. tamże, s. 553.

⁴⁶ „Jeżeli gdzieś istnieją szczególne statuty i chwalebne zwyczaje, że połowa dochodów pierwszego roku po nadaniu beneficjum niekonsystorskiego przez papieża, tzw. *media annata*, idzie na Stolicę Apostolską, należy je zachować”. Kan. 1482 KPK z 1917 roku; zob. F. Bączkiewicz, J. Baron, W. Stawinoga, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. I, Opole 1957, s. 412.

⁴⁷ Por. A. Sobczak, dz. cyt., s. 148.

natomiast o „nakładaniu nadzwyczajnej i umiarkowanej daniny na pozostałe osoby fizyczne i prawne”⁴⁸.

Tak więc podatek diecezjalny w aktualnym Kodeksie występuje jako: zwyczajny podatek dla pokrycia potrzeb diecezjalnych, szczególnie podatek dla zabezpieczenia potrzeb materialnych seminarium duchownego (*seminaristicum*) oraz nadzwyczajne świadczenia finansowe dla pokrycia potrzeb diecezjalnych.

3. Zwyczajny podatek dla pokrycia potrzeb diecezjalnych

Zwyczajny podatek dla pokrycia potrzeb diecezjalnych sformalizowany został w następującej dyspozycji kan. 1263 KPK „biskup diecezjalny po wysłuchaniu zdania Rady do spraw ekonomicznych oraz Rady kapłańskiej, ma prawo dla pokrycia potrzeb diecezjalnych nałożyć na publiczne osoby prawne podległe jego władzy umiarkowany podatek, proporcjonalny do ich dochodów”.

Chociaż prawo powszechne przyznaje biskupowi władzę nakładania podatków diecezjalnych, to jednak władza ta nie jest nieograniczona, lecz musi być wykonywana zgodnie z normami prawa, po to, aby unikać nadużyć.

Pierwszą, zasadniczą cechą podatku zwyczajnego jest to, iż powinno być to świadczenie ogólne i stałe dla pokrycia potrzeb diecezji. Może być jednak ono wyznaczone na określony czas. Jako przykład owych potrzeb diecezji, które skłaniają biskupa do nałożenia podatku, można wymienić: konieczność pozyskania funduszy dla utrzymania i ubezpieczenia społecznego duchowieństwa pełniącego posługę w diecezji, na pomoc dla duchownych emerytów; budowę nowych świątyń, pomoc biedniejszym diecezjom, wsparcie finansowe urzędu diecezjalnego lub organu zajmującego się np. edukacją, katechizacją, środkami społecznego przekazu czy materialne wsparcie trybunału diecezjalnego⁴⁹.

Pod wpływem nauki soborowej prawodawca chce podkreślić, że w gromadzeniu majątku powinna brać udział cała diecezja, a nie tylko np. po-

⁴⁸ Por. A. Perlasca, *L'interpretazione autentica delle leggi ecclesiali. Tributo moderato ordinario e straordinario (can. 1263)*, „Quaderni di Diritto Ecclesiale” 2009, nr 1, s. 56. Autor jest zdania, że ze względu na złożoność sformułowań i delikatność materii, kan. 1263 KPK z 1983 r. można by podzielić na paragrafy, traktujące o zwyczajnych i osobno o nadzwyczajnych rodzajach diecezjalnych świadczeń finansowych. Por. tamże. W schemacie Kodeksu z 1917 r. kan. 5, który odpowiada obecnemu kan. 1263, był precyzyjnie podzielony na trzy paragrafy. Pontificia Commissio Codici Iuris Canonici Recognoscendo, *Schema canonum libri V de iure patrimoniali Ecclesiae*, Città del Vaticano 1977, s. 9, can. 5. Na temat trudnej drogi redakcji kan. 1263 zob. A. Perlasca, dz. cyt., s. 55-56.

⁴⁹ Por. F. Morrisey, dz. cyt., s. 712.

szczególne parafie. Zachowując zasadę wyrażoną w kan. 1256 KPK, według której prawo własności dóbr, pod najwyższą władzą Biskupa Rzymskiego, należy do tej osoby prawnej, która nabyła je zgodnie z prawem, Kodeks przypomina, szczególnie publicznym osobom prawnym, że ich prawo do własności obejmuje także obowiązek wobec szerszej wspólnoty kościelnej. Obowiązek ten wynika z prawa biskupa do opodatkowania określonych podmiotów na cele diecezjalne⁵⁰.

Następna cecha omawianego obciążenia dotyczy władzy uprawnionej do nakładania tego rodzaju podatku. Tylko biskup diecezjalny i zrównani z nim w prawie są kompetentni w tej kwestii⁵¹. W *Schema canonum libri V de iure patrimoniali Ecclesiae* z 1977 r. uprawnionym był ordynariusz miejsca⁵². Jednak już w następnych projektach Kodeksu podmiotem aktywnym podatku diecezjalnego jest biskup diecezjalny⁵³. Wydaje się, że oprócz zupełnie nadzwyczajnych okoliczności, administrator diecezjalny, wybrany zgodnie z kan. 421 § 1 KPK, nie byłby upoważniony do nakładania tego rodzaju podatku⁵⁴.

Z kolei biskup nakładając podatek zwyczajny, powinien to czynić za pośrednictwem dekretu, w którym dokładniej wskazuje osoby zobowiązane do płacenia oraz sposób realizacji tych świadczeń (np. określenie sumy, którą podatnicy mają uiszczać, częstotliwość płacenia). Nie można tego uczynić za pośrednictwem instrukcji ani tym bardziej jakiegoś pisma Rady ekonomicznej czy ekonomia diecezjalnego⁵⁵. Trzeba dodać, że do ważności dekretu konieczna jest opinia Rady do spraw ekonomicznych oraz Rady kapłańskiej, które zgodnie z kan. 127 § 1 KPK, powinny wyrazić swoją opinię kolegialnie⁵⁶. Następnie biskup powinien określić także innego rodzaju warunki wypełnienia tego nakazu: częstotliwość i terminy płatności, cele, sposób płacenia, zwolnienia, jeśli takie się przewiduje itp.⁵⁷

⁵⁰ Por. tamże.

⁵¹ Zob. kan. 381 § 2 KPK z 1983 r.

⁵² Pontificia Commissio Codici Iuris Canonici Recognoscendo, *Schema canonum libri V de iure patrimoniali Ecclesiae*, Città del Vaticano 1977, can. 5 § 1, s. 9. Także we wcześniejszym schemacie do nowego Kodeksu z 1973 r. odnoszącym się do dóbr doczesnych Kościoła to ordynariusz miejsca miał prawo opodatkować określone podmioty po wysłuchaniu Rady kapłańskiej zgodnie z normami wydanymi przez Konferencję Biskupów. Por. „*Communicationes*” 1973, s. 94-103.

⁵³ Pontificia Commissio Codici Iuris Canonici Recognoscendo, *Schema Codicis Iuris Canonici*, Libreria Editrice Vaticana 1980, can. 1213; *Codex Iuris Canonici, Schema novissimum iuxta placita Patrum Commissionis emendatum* atque Summo Pontifici praesentatum, Typis Polyglottis Vaticanis 1982, can. 1263.

⁵⁴ Por. kan. 427 § 1, 428 KPK z 1983 r.; por. F. Morrissey, dz. cyt., s. 712.

⁵⁵ Por. A. Sobczak, dz. cyt., s. 148.

⁵⁶ Por. D. Tirapu, dz. cyt., s. 80. Nie jest wymagana zgoda tych organów, tylko ich rada.

⁵⁷ Por. tamże.

Kan. 1263 KPK wyraźnie postanawia, że podmiotem biernym omawianego podatku są jedynie publiczne osoby prawne podległe władzy biskupa. Jest zatem jasne, że nie wolno tego rodzaju podatków nakładać na osoby fizyczne⁵⁸. Również omawianego podatku nie można nakładać na instytuty zakonne, zarówno na prawie papieskim, jak i diecezjalnym, ze względu na ich słuszną autonomię życia, zwłaszcza w zakresie zarządzania, którą ordynariusze miejsca powinni zachowywać i strzec⁵⁹, także na prywatne stowarzyszenia wiernych ani na ponaddiecezjalne instytucje, takie jak Konferencja Biskupów, Konferencja Wyższych Przełożonych Zakonnych itp.⁶⁰

Jeśli chodzi o podmiot pasywny zwyczajnego podatku diecezjalnego należy mieć na uwadze również odpowiedź Papieskiej Rady do Spraw Interpretacji Tekstów Prawnych z 20 maja 1989 r.⁶¹ Zapytano Papieską Komisję Interpretacyjną: czy przez „publiczne osoby prawne podległe jego władzy” (tj. władzy biskupa diecezjalnego) należy rozumieć także „szkoły zewnętrzne instytutów zakonnych na prawie papieskim”?⁶² Komisja odpowiedziała negatywnie⁶³. To znaczy, że wspomniane szkoły nie podpadają, w sensie kanonu, pod „publiczne osoby prawne podległe władzy biskupa diecezjalnego”. Punkt ciężkości tej odpowiedzi jest najwyraźniej położony nie na wyrażeniu „osoby prawne publiczne”, gdyż szkoły, o których mowa, mogą być *de facto* osobami prawnymi publicznymi, lecz na ich niezależności od biskupa diecezjalnego, z racji prowadzenia ich przez instytuty zakonne na prawie papieskim. Należy więc uznać, że ustawodawca kościelny sprzyja tutaj egzempcji zakonnej⁶⁴.

⁵⁸ Por. L. Okulik, dz. cyt., s. 433. Trzeba przypomnieć, że chodzi tu tylko o podatki, czyli świadczenia obowiązkowe, które odróżniają się od spontanicznych ofiar składanych przez wiernych, a także od tak zwanych „ofiar proszonych” (*oblaciones seu subventiones rogatae*), które, chociaż są składane przez wiernych z inicjatywy kompetentnej władzy kościelnej, nie tracą charakteru ofiar dobrowolnych ze strony ofiarodawców. Stąd władza kościelna może się zwracać o takie ofiary do osób fizycznych. Por. A. Perlasca, dz. cyt., s. 60.

⁵⁹ Por. kan 586 KPK z 1983 r.

⁶⁰ Por. F. Morrisey, dz. cyt., s. 712.

⁶¹ „Acta Apostolicae Sedis” 1989, s. 991.

⁶² Dubium: „Utrum sub verbis can. 1263 «personis iuridicis publicis suo regimine subiectis» comprehendantur quoque scholae externae institutorum religiosorum iuris pontifici”. Responsum: „Negative”. Szkoły zewnętrzne to takie, które instytuty zakonne prowadzą dla młodzieży przychodzącej z zewnątrz, chociażby mieszkającej w internatach zakonnych, nie zaś szkoły dla własnych postulantów lub nowicjuszy.

⁶³ Papież Jan Paweł II zatwierdził tę odpowiedź Komisji dnia 20 maja 1989 r.

⁶⁴ Por. J. Dudziak, *Dziesięcioletni owoc autentycznej interpretacji współczesnego prawa kościelnego*, „Analecta Cracoviensia” 1994, s. 530-531. Takie, niezgodne z prawem podatki na szkoły zewnętrzne instytutów zakonnych na prawie papieskim nałożyli swego czasu niektórzy biskupi diecezjalni w Argentynie. Celem tych podatków była m. in. pomoc ekonomiczna dla seminariów duchownych, czy dla jakiegoś innego dzieła diecezjalnego. W swoich dekretach powoływali się

Wreszcie kwota podatków ma być umiarkowana i proporcjonalna do zdolności ekonomicznej płatników czy dochodów każdej osoby prawnej, której to dotyczy⁶⁵.

Ponadto, jak tego domagali się członkowie Komisji dla Rewizji Kodeksu Prawa Kanonicznego, jest konieczne, aby racja tego podatku odpowiadała „rzeczywistym potrzebom diecezji”⁶⁶.

Warto dodać, że chociaż w kan. 5 Schematu Kodeksu z 1977 r. praktycznie zachowano tę samą redakcję normatywną, co w Schemacie z 1973 r., to jednak wśród konsultorów pojawił się pewien niepokój odnośnie do granic kompetencji ordynariusza miejscowego w kwestii narzucania podatków. Z tego powodu, redagując Schemat Kodeksu z 1977 r., dodano do tekstu z 1973 r. wyrażenie „gdy to jest konieczne ze względu na dobro diecezji”⁶⁷. Jednakże cytowany dodatek nie tylko nie wyznaczał (zakreślał) kompetencji ordynariusza lokalnego w dziedzinie nakładania podatków, lecz, w jakiejś mierze, wydawał się udzielać mu nowego elementu władzy dyskrecyjnej w tej kwestii⁶⁸.

4. Szczególny rodzaj podatku dla zabezpieczenia potrzeb materialnych seminarium duchownego (*seminaristicum*)

Podatek *seminaristicum* ma swoje korzenie w Soborze Trydenckim⁶⁹ i jest jedynym z obciążeń historycznych, które przeszło ze starego do obecnego prawa bez istotnych modyfikacji⁷⁰. Obecnie podatek ten regulują dyspozycje kan. 264 KPK, który brzmi:

§ 1. By zabezpieczyć potrzeby seminarium – oprócz zbiórki, o której w kan. 1266 – biskup może nałożyć na diecezję podatek.

na kan. 1263 KPK z 1983 r. Takie prawodawstwo nie jest zgodne z przedstawioną tu interpretacją autentyczną. Zob. L. Okulik, dz. cyt., s. 431-432.

⁶⁵ Por. tamże, s. 435. Do biskupa należy określić, czy podatek powinien być oparty o dochód podatnika brutto, czy netto.

⁶⁶ Por. „*Communicationes*” 1984, s. 28, can. 1213.

⁶⁷ „*Quatenus necessaria sint in bonum dioecesis*”. Pontificia Commissio Codici Iuris Canonici Recognoscendo, *Schema canonum libri V de iure patrimoniali Ecclesiae*, Città del Vaticano 1977, can. 5, s. 9.

⁶⁸ Por. L. Okulik, dz. cyt., s. 436.

⁶⁹ Dekret o tworzeniu seminarium duchownych *Cum adolescentium aetas* został wydany na XXIII sesji soborowej w dniu 15 lipca 1563 r. Kan. 18 promulgowany na tej sesji mówi o podstawach materialnych seminarium duchownego. Zob. T. Pawluk, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II. Lud Boży jego nauczanie i uświęcanie*, t. II, Olsztyn 1986, s. 56-57.

⁷⁰ Por. kan. 1355 i 1356 KPK z 1917 roku. Zob. F. Bączkiewicz, J. Baron, W. Stawinoga, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. II, Opole 1958, s. 487-489.

§ 2. Obowiązek płacenia podatku na seminarium mają wszystkie kościelne osoby prawne, także prywatne, posiadające siedzibę w diecezji, chyba że utrzymują się tylko z jałmużny albo znajduje się u nich aktualnie kolegium studiujących lub nauczających, dla wspólnego dobra Kościoła. Podatek taki winien być powszechny i proporcjonalny do dochodów tych, którzy winni go płacić, a także określony zgodnie z potrzebami seminarium.

Podmiotem pasywnym tego podatku są wszystkie osoby prawne (publiczne i prywatne), które posiadają swoją siedzibę w diecezji; w tym przypadku kryterium jest ściśle terytorialne, bez względu na to, czy osoby te podlegają władzy biskupa, czy nie. Nie może być on nakładany na osoby fizyczne, stąd prawo nie daje biskupowi możliwości obciążania tym podatkiem wiernych lub jakiejś grupy wiernych, np. kapłanów⁷¹.

Podatek ten powinien zostać dostosowany do realnych potrzeb seminarium, które nie mogą być pokryte z innych środków. Stąd, gdyby seminarium nie miało żadnych realnych potrzeb, omawiany podatek byłby niedopuszczalny. Jednak w miarę zwiększania lub zmniejszania potrzeb seminaryjnych, podatek powinien być zwiększony lub zmniejszony⁷².

Podatek seminaryjny powinien być ponadto powszechny i dostosowany do dochodów osób płacących. Powinien być zatem płacony zasadniczo przez wszystkich, choćby w małym stopniu. Chodzi o to, aby cała diecezja czuła się odpowiedzialna za przygotowywanie nowych kapłanów. Jednakże, określając jego wysokość, biskup powinien brać pod uwagę faktyczne dochody roczne, po odliczeniu ponoszonych ciężarów i koniecznych wydatków związanych z utrzymaniem i funkcjonowaniem danej osoby prawnej. Nie chodzi jednak o absolutną proporcję, gdyż taka jest na ogół niemożliwa do zachowania⁷³.

Zwolnione są z tego podatku osoby prawne utrzymujące się jedynie z jałmużny (np. klasztory kontemplacyjne) lub wypełniające posłannictwo zbliżone do seminaryjnego, czyli np. domy zakonne, które mieszczą w sobie seminarium zakonne czy kolegium uczących np. dom dla katechetek⁷⁴.

W porównaniu do poprzedniego rodzaju podatku, prawodawca, w celu jego nałożenia, nie wymaga dodatkowych konsultacji z Radą ekonomiczną lub Radą kapłańską. Biskup diecezjalny może zatem sam nałożyć tego

⁷¹ Por. A. Sobczak, dz. cyt., s. 149.

⁷² Por. T. Pawluk, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II. Lud Boży jego nauczanie i uświęcanie...*, s. 78.

⁷³ Por. A. Sobczak, dz. cyt., s. 149; por. T. Pawluk, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II. Lud Boży jego nauczanie i uświęcanie...*, s. 78; por. A. Grath, *Christ's Faithfull, can 264*, [w:] F. Morrissey (red.), dz. cyt., s. 150.

⁷⁴ Por. T. Pawluk, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II. Lud Boży jego nauczanie i uświęcanie...*, s. 78; por. A. Grath, dz. cyt., s. 150.

rodzaju zobowiązanie. Bez wątpienia stanowi to istotne ułatwienie dla swobodnej decyzji biskupa w tym względzie⁷⁵.

5. Nadzwyczajne świadczenia finansowe dla pokrycia potrzeb diecezjalnych

Analizowany kan. 1263 KPK w drugiej części zawiera następujące postanowienie: „na pozostałe osoby fizyczne i prawne wolno mu (biskupowi diecezjalnemu) tylko w wypadku poważnej konieczności i przy zachowaniu tych samych warunków, nałożyć nadzwyczajny i umiarkowany podatek, z zachowaniem ustaw i zwyczajów partykularnych, które przyznają mu większe uprawnienia”⁷⁶.

Poddając analizie tę dyspozycję, należy najpierw zauważyć, że jest to świadczenie nadzwyczajne (*extraordinaria exactio*), dlatego nie powinno być świadczeniem ciągłym, lecz raczej daniną jednorazową lub obowiązującą w czasie występowania szczególniejszej potrzeby diecezji (nie na stałe)⁷⁷. A. Sobczak w tej kwestii zauważa, że „pewnego rodzaju wskazaniem jest tutaj zmiana terminologii. Przy poprzednim podatku (zwyczajnym) Kodeks używa sformułowania *tributum*, przy tym *exactionem*. Niestety, w języku polskim błędnie przetłumaczono te dwa słowa jednakowo jako podatek. Prawodawca, zmieniając terminologię, wskazuje na to, że te dwie rzeczywistości nie są jednakowe. W pierwszym przypadku mamy do czynienia z rzeczywistym podatkiem, w tym, z pewnego rodzaju nadzwyczajnym świadczeniem finansowym, które nie może być świadczeniem periodycznym, czy też stałym”⁷⁸.

Warunkiem ustanowienia tego rodzaju świadczenia jest „poważna konieczność” (*in casu gravis necessitatis*). Nie można więc ustalać tego świad-

⁷⁵ Por. L. Adamowicz, dz. cyt. s. 130.

⁷⁶ Por. AS, nr 217.

⁷⁷ Por. L. Okulik, dz. cyt., s. 435. Podczas dyskusji nad kan. 5 Schematu z 1977 r. w czerwcu 1979 r. konsultorzy zasugerowali włączenie wyrazu „nadzwyczajny” (podatek) dla określenia daniny, którą ordynariusz miejsca mógłby wymagać z powodu poważnej przyczyny, po wysłuchaniu Rady ekonomicznej i kapłańskiej. Nowy tekst kanonu został przyjęty czterema głosami za i dwoma przeciw i stał się kan. 1213 w Schemacie KPK z 1980 roku. Zob. „Communicationes” 1980, s. 401-403. Kolejna dyskusja nad uwagami do kan. 1213 z 1980 roku miała miejsce 16 lipca 1981 r. Kilku konsultantów uważało, że wyraz „nadzwyczajny” (podatek) nadmierne ogranicza kompetencje biskupa diecezjalnego do opodatkowania z powodu potrzeb diecezji. Odpowiedź Sekretariatu Komisji była następująca: tekst kanonu został wypracowywany po szerokiej konsultacji z biskupami całego świata, który prosili, aby wspomniana kompetencja miała określone granice. Zob. „Communicationes” 1984, s. 30.

⁷⁸ A. Sobczak, dz. cyt., s. 150; por. T. Pawluk, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II. Doczesne dobra Kościoła...*, s. 33.

czenia dla zaspokojenia zwyczajnych potrzeb diecezjalnych, chociażby były one bardzo szczytne. Wspomnianą poważną konieczność, będącą racją omawianego świadczenia, mogą stanowić np.: konieczność pokrycia wydatków wizyty papieskiej, zbudowanie lub znaczny remont katedry czy budowa nowego seminarium. Choć Kodeks mówi o „poważnej konieczności”, to jednak nie musi to być potrzeba jakiejś wyjątkowo poważnej natury⁷⁹.

Pozostałe warunki świadczenia nadzwyczajnego (umiarkowana wysokość, proporcjonalność do dochodów, wysłuchanie Rady ekonomicznej i Rady kapłańskiej) są takie same, jak przy zwyczajnym podatku diecezjalnym.

W porównaniu do podatku zwyczajnego, w daninie nadzwyczajnej zmieniają się podmioty pasywne tego rodzaju świadczenia: są nimi prywatne osoby prawne⁸⁰ i osoby fizyczne podległe władzy biskupa. Literalnie rzecz biorąc, tego rodzaju świadczenia nie można nakładać na publiczne osoby prawne, gdyż o nich mówiła początkowa część tego kanonu⁸¹.

Odnośnie do osób fizycznych (obciążonych daniną) pojawia się problem natury logicznej. Wynika to z faktu, że w pierwszej części kan. 1263 KPK nie ma wzmianki o osobach fizycznych, a w drugiej części mówi się o pozostałych osobach fizycznych. O jakie pozostałe osoby chodzi? Z pewnością lepsze (zgodne z logiką) byłoby sformułowanie kanonu: „personis physicis et ceteris personis iuridicis”. Jednak tekst kan. 1263 KPK zawiera frazę: „ceteris personis physicis et iuridicis”. A może są to dlatego „pozostałe osoby fizyczne”, ponieważ nie są podległe biskupowi diecezjalnemu, tak jak osoby prawne, o których mówi się w drugiej części tego kanonu? Jak wiadomo, podległość władzy określonego ordynariusza wynika z zamieszkania albo z quasi-zamieszkania (kan. 107 § 1). Są jednak kategorie osób i instytucji, które nie są podległe władzy rządzenia biskupa diecezjalnego (dla przykładu można podać kardynałów (kan. 357 § 2 KPK) czy siedzibę legacji papieskiej (kan. 366, nr 1 KPK). Byłoby jednak rzeczą absurdalną, gdyby biskup diecezjalny opodatkował osoby fizyczne niepodlegające jego jurysdykcji,

⁷⁹ Por. F. Morrisey, dz. cyt., s. 713.

⁸⁰ Choć nie jest łatwo ustalić osoby prawne „prywatne”, które są „podległe jurysdykcji biskupa diecezjalnego”.

⁸¹ Por. A. Sobczak, dz. cyt., s. 150. Podobnie twierdzi W. Wójcik, dz. cyt., s. 56, T. Pawluk, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II. Lud Boży jego nauczanie i uświęcanie...*, s. 33, L. Okulik, dz. cyt., s. 433. Inny pogląd w tej kwestii wyraża Alberto Perlasca. Autor jest zdania, że świadczenie nadzwyczajne mogłoby być nałożone także na pozostałe osoby prawne publiczne, które nie są włączone do kategorii objętej w pierwszej części kan. 1263 KPK z 1983 r., czyli te, które nie są podległe biskupowi diecezjalnemu. A. Perlasca, dz. cyt., s. 59. Także Daniel Tirapu pisze, że nie jest jasne, czy danina nadzwyczajna może być narzucona także na osoby prawne publiczne, choć przyznaje, że dosłowna treść kanonu wydaje się je wykluczać. D. Tirapu, dz. cyt., s. 81. Natomiast F. Aznar Gil utrzymuje, że zwrot z kan. 1263 „pozostałe osoby fizyczne i prawne” obejmuje wszystkie osoby fizyczne i prawne, podległe jurysdykcji biskupa diecezjalnego. F. Aznar Gil, *La administración de los bienes temporales de la Iglesia*, Salamanca 1993, wyd. 2, s. 166. Podobnie twierdzą L. Okulik, dz. cyt., s. 433 i L. Adamowicz, dz. cyt., s. 131.

stąd wydaje się oczywiste, że chodzi o osoby fizyczne podlegające władzy biskupa diecezjalnego, choć kanon tego wyraźnie nie precyzuje⁸².

Podobnie jak w przypadku seminarium, danina nadzwyczajna powinna być powszechna. Nie należy nakładać jej więc jedynie na pewną grupę wiernych, np. kapłanów⁸³.

Warto dodać, że Kodeks z 1917 r. w kan. 1506 ustalał, że nie wolno nakładać żadnego podatku na ofiary mszalne. Taka była z pewnością opinia Komisji Rewizji Kodeksu, aby normę tę nadal utrzymać⁸⁴. Faktycznie, choć przepis ten nie został zawarty w ogłoszonym Kodeksie, a Papieska Rada do spraw Interpretacji Tekstów Prawnych nie zabierała głosu w tej sprawie, to jednak należy mniemać, że wspomniany przepis nadal obowiązuje. Byłoby na pewno nadużyciem, gdyby biskup opodatkował stypendia mszalne, które ofiarodawca zamierzał przeznaczyć w całości na utrzymanie celebransa⁸⁵.

Wreszcie kan. 1263 KPK w swojej końcowej części „z zachowaniem ustaw i zwyczajów partykularnych, które przyznają mu większe uprawnienia” przyznaje biskupowi większe uprawnienia podatkowe. Z tekstu kan. 1263 KPK wynika, że przywołana fraza „z zachowaniem ustaw i zwyczajów partykularnych, które przyznają mu większe uprawnienia” odnosi się tylko do drugiej części normy, czyli tej, w której mówi się o podatku nadzwyczajnym. Sens tego wyrażenia można wydobyć poprzez następującą refleksję: w pierwszej części kanonu stwierdza się, że biskup diecezjalny ma prawo do opodatkowania (*ius est Episcopo dioecesano*), gdy tymczasem w części drugiej kanon raczej upoważnia biskupa do nałożenia daniny nadzwyczajnej (*ipsi licet tantum*). Część końcowa kanonu („z zachowaniem ustaw i zwyczajów partykularnych, które przyznają mu większe uprawnienia”) przyznawałaby jednak biskupowi diecezjalnemu, na podstawie ewentualnych ustaw i zwyczajów partykularnych⁸⁶, korzystanie nie tylko z czystego uprawnienia, ale z rzeczywistego i własnego prawa do nałożenia daniny nadzwyczajnej, które to prawo bez wątpienia, z punktu widzenia kanonicznego, posiada mocniejsze umocowanie, niż tylko upoważnienie⁸⁷.

A. Sobczak zauważa, że końcowa fraza kan. 1263 KPK: „z zachowaniem ustaw i zwyczajów partykularnych, które przyznają mu większe upraw-

⁸² Por. A. Perlasca, dz. cyt., s. 58.

⁸³ Por. A. Sobczak, dz. cyt., s. 150

⁸⁴ Por. „Communicaciones” 1973, nr 5, s. 95; 1980, s. 402; *Codex Iuris Canonici, Schema novissimum*, can. 1263.

⁸⁵ Por. F. Morrissey, dz. cyt., s. 713; por. kan. 946 KPK z 1983 r.

⁸⁶ *Schema canonum libri V de iure patrimoniali Ecclesiae*, can. 5 mówi o normach wydanych przez Konferencję Episkopatu, możliwe są też ustawy synodów partykularnych. Wspomniane normy partykularne mogą wprowadzać nowe przepisy lub aprobować lokalne zwyczaje w kwestii daniny nadzwyczajnej. Por. W. Wójcik, dz. cyt., s. 56.

⁸⁷ Por. A. Perlasca, dz. cyt., s. 59.

nienia” jest pewnego rodzaju ukłonem w stronę niektórych systemów finansowania Kościoła, które obciążają podatkiem kościelnym osoby fizyczne. Najczęściej jest tak w krajach, w których istnieje jakaś formuła współpracy pomiędzy Kościołem a państwem w celu finansowania Kościoła. Tak jest np. w Niemczech (*Kirchensteuersystem*) i w Austrii (*Kirchenbeitrag*), gdzie osoby fizyczne obłożone są dodatkowym podatkiem kościelnym, oraz w Hiszpanii i Włoszech, gdzie wszyscy płacą jednakowe podatki, jedynie ich przeznaczenie może być różne (konkretny Kościół lub pomoc społeczna). Gdy idzie o sytuację Kościoła w Polsce, wspomniany Autor stwierdza, że ponieważ nigdy nie opracowano tu systemu finansowania Kościoła podobnego do podanych przykładów, końcowa norma tego kanonu nie ma zastosowania. W naszym kraju zasadniczo nie można również powoływać się na zwyczaj, gdyż aby zastosować ten rodzaj instrumentu prawnego, muszą zostać spełnione konkretne warunki⁸⁸.

Wnioski

Na podstawie analizy przepisów prawa kodeksowego i innych dokumentów kościelnych odnośnie do podatku diecezjalnego należy stwierdzić, iż:

1. Kościół katolicki na podstawie prawa wrodzonego, niezależnie od władzy świeckiej, może nabywać dobra doczesne, wszystkimi sprawiedliwymi sposobami prawa czy to naturalnego, czy pozytywnego, aby realizować właściwe sobie cele.

2. Jednym ze źródeł legalnego nabywania majątku przez Kościół jest podatek. Jego uzasadnieniem jest dyspozycja kan. 1260 KPK, w myśl którego „Kościół posiada wrodzone prawo domagania się od wiernych dostarczenia tego, co jest konieczne do osiągnięcia właściwych mu celów”.

3. Biskup diecezjalny jest nie tylko głównym zarządcą majątku kościelnego w swoim Kościele partykularnym, ale także pierwszym odpowiedzialnym za wszelkie sposoby nabywania majątku diecezjalnego, a co za tym idzie, także nakładania i egzekwowania podatków diecezjalnych, zgodnie z przepisami prawa.

4. Mimo że prawo kanoniczne nie definiuje precyzyjnie prawnego pojęcia podatku, lecz powołuje się na zasady prawa finansowego, to egzegeza kan. 1263 KPK pozwala zdefiniować podatek diecezjalny jako obowiązkowe świadczenie pieniężne, z góry ustalone, któremu podlegają osoby prawne i fizyczne, wymagane przez biskupa diecezjalnego bez konkretnego, bezpośredniego świadczenia wzajemnego ze strony wspólnoty kościelnej.

⁸⁸ A. Sobczak, dz. cyt., s. 150-151.

5. Podatek diecezjalny w aktualnym Kodeksie występuje jako: zwyczajny podatek dla pokrycia potrzeb diecezjalnych, szczególny podatek dla zabezpieczenia potrzeb materialnych seminarium duchownego oraz nadzwyczajne świadczenia finansowe dla pokrycia potrzeb diecezjalnych.

6. Zwyczajny, umiarkowany podatek dla pokrycia potrzeb diecezjalnych biskup diecezjalny ma prawo nałożyć, po wysłuchaniu zdania Rady do spraw ekonomicznych oraz Rady kapłańskiej, na publiczne osoby prawne podległe jego władzy, proporcjonalnie do ich dochodów. Tego rodzaju obciążeń nie można nakładać na szkoły zewnętrzne prowadzone przez instytuty zakonne na prawie papieskim.

7. Szczególny podatek dla zabezpieczenia potrzeb materialnych seminarium duchownego biskup diecezjalny ma prawo nałożyć na wszystkie kościelne osoby prawne, także prywatne, posiadające siedzibę w diecezji, chyba że utrzymują się tylko z jałmużny albo znajduje się u nich aktualnie kolegium studiujących lub nauczających, dla wspólnego dobra Kościoła.

8. Nadzwyczajne i umiarkowane świadczenia finansowe dla pokrycia potrzeb diecezjalnych wolno biskupowi diecezjalnemu nałożyć, na osoby fizyczne i określone osoby prawne, tylko w wypadku poważnej konieczności, po wysłuchaniu zdania Rady do spraw ekonomicznych oraz Rady kapłańskiej. Świadczenie to nie powinno być ciągłym, lecz raczej daniną jednorazową lub obowiązującą w czasie występowania szczególniejszej potrzeby diecezji (nie na stałe).

9. Prawo i zwyczaje partykularne mogą przyznawać biskupowi większe uprawnienia w kwestii daniny nadzwyczajnej.

Słowa kluczowe: biskup diecezjalny, podatek, podatek zwyczajny, podatek nadzwyczajny, osoby prawne, osoby fizyczne, nabywanie dóbr

DIOCESAN TAX IN CANON LAW

Summary

The Catholic Church is allowed to gather worldly possessions in order to fulfill its goals. By declaring its legal capacity in financial matters the Church takes into consideration necessary and beneficial means to reach its goals. There is a direct link between this capacity and the Church's goals. One of the legal methods of acquiring assets by the Church is tax. The reasoning behind it is canon 1260 that states: "The Church has congenital right to demand from the worshippers to provide what is necessary for fulfilling its goals".

The article presents first the definition and types of diocesan tax. The diocesan tax constitutes an obligatory pecuniary consideration, fixed in advance, from natural and legal persons, requested by a diocesan bishop without any specific or direct executory performance from the Church community.

Secondly, the article focuses on the issue of regular tax for the diocesan needs that the passive entity are public legal persons subject to bishop's authority. This part of the article deals also with the issue of the tax for securing the seminary's material necessities that should be paid by all of the Church legal persons, including private ones, headquartered in the diocese, unless their support is based on hand-outs or they do hold a group of students or teachers, for the common good of the Church. Such a tax should be common and proportional to the income of those, who are required to pay it, and it should be quantified considering the seminary's needs.

The final part of the article refers to the issue of extraordinary financial consideration for the purpose of securing the diocesan needs that is levied on natural and legal persons in case of an important necessity in accordance with the acts and customs that empower the diocesan bishop with broader authorities.

Key words: diocesan bishop, tax, regular tax, extraordinary tax, legal persons, natural persons, acquiring assets

ЕПАРХИАЛЬНЫЙ НАЛОГ В КАНОНИЧЕСКОМ ПРАВЕ

Резюме

Католическая церковь может приобретать мирские блага для реализации своих целей. Объявление своего потенциала в области прав собственности церкви имеет в виду меры, необходимые и полезные для выполнения своих задач. Существует тесная связь между емкостью и производительностью конкретной цели Церкви. Одним из источников законного приобретения активов является налог. Его оправдание имеет расположение в расп. 1260, в соответствии с которым «Церковь имеет неотъемлемое право на верующих обеспечить то, что необходимо для достижения своих целей необходимо».

В статье показано сначала понятие и виды налогов епархии. Епархиальный налог обязаны предоставить юридические и физические лица, в соответствии с требованиями епархиального архиерея без конкретной наличными, заранее определенные, которые могут быть осуществлены без прямой платежи рассмотрения со стороны церковной общины.

Затем сосредоточился на проблемах обычного налога для епархии, пассивным лицом которого являются единственно законные общественные органы при епископе, и рассматривалась тема требования безопасности материальных потребностей семинария, которые должны быть оплачены всеми церковным юридическими лицами, в том числе частными, созданными в епархии, если они поддерживаются только на подаянии, или на нынешних студентов колледжа или научения, для общего блага Церкви. Такой налог должен быть универсальным и пропорциональным доходу тех, кто должен его уплачивать, и определяемый в соответствии с потребностями семинария.

Наконец, внимание уделилось необыкновенным финансовым выгодам для удовлетворения потребностей епархии применены к определенным физическим и юридическим лицам в случае серьезной необходимости, в соответствии с законами и обычаями в частности тех которые, придают больше полномочия епархиальному архиерею.

Ключевые слова: епархиальный архиерей, налог, налог обыкновенный, необыкновенный налог, юридическое лицо, физическое лицо, приобретение богатства

MAŁGORZATA GRZESIK-KULESZA*

DYREKTYWY UNII EUROPEJSKIEJ A PORZĄDEK PRAWNY RP

Przystąpienie Polski do UE wywarło istotny wpływ na system prawa krajowego. Od momentu akcesji normy prawa UE stały się integralną częścią krajowego porządku prawnego. Zgodnie z art. 90 Konstytucji RP¹, Rzeczpospolita Polska przekazała na szczebel wspólnotowy kompetencje władzy publicznej w obszarach określonych w umowie międzynarodowej (traktacie o przystąpieniu), co oznacza rezygnację z wyłączności władzy publicznej w określonych dziedzinach i stosowanie w pewnych materiach aktów prawnych nie pochodzących od polskiego prawodawcy². Analizując rozwiązania konstytucyjne zawarte w art. 90 ustawy zasadniczej, J. Galster zgłasza zastrzeżenie, że nie wynika z niego jasno, czy pojęcie „władza państwowa”, którym posłużył się ustrojodawca, oznacza władzę publiczną, władzę zwierzchnią, czy też władzę ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą. Autor podnosi też, że w przypadku pojęcia „niektóre sprawy”, należałoby posłużyć się konstrukcją tzw. negatywnych klauzul materialnych³. W ocenie Trybunału Konstytucyjnego, przekazanie kompetencji „w niektórych sprawach” należy rozumieć po pierwsze, jako zakaz przekazania wszystkich kompetencji danego organu oraz kompetencji w całości spraw w danej dziedzinie, a po drugie, jako zakaz przekazania kompetencji co do istoty spraw określających gestię danego organu władzy państwowej⁴. Trybunał podtrzymał ten pogląd także w wyroku z dnia 24 listopada 2010 roku,

* Dr, Uniwersytet Rzeszowski.

¹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.

² J. Barcz, *Konstytucyjnoprawne problemy stosowania prawa Unii Europejskiej w Polsce w świetle dotychczasowych doświadczeń państw członkowskich*, [w:] M. Kruk (red.), *Prawo międzynarodowe i wspólnotowe w wewnętrznym porządku prawnym*, Warszawa 1997, s. 207.

³ J. Galster, *Konstytucyjnoprawne aspekty przystąpienia RP do Unii Europejskiej*, [w:] Z. Witkowski (red.), *Wejście w życie nowej Konstytucji RP. XXXIX Ogólnopolska Konferencja Katedr Prawa Konstytucyjnego: Księga pamiątkowa*, Toruń 1998, s. 75.

⁴ Wyrok TK z dnia 11 maja 2005 r., sygn. akt K18/04, OTKZU nr 5/A/2005, poz. 49, s. 40.

stwierdzając ponadto, że „nie jest również możliwe przekazanie kompetencji w taki sposób, który oznaczałby dopuszczenie możliwości ustalania jakichkolwiek kompetencji objętych przekazaniem w drodze do-
mniemania”⁵.

Zrzeczenie się na rzecz Unii pewnych działań w zamian za prawo uczestniczenia w decyzjach na szczeblu wspólnotowym skłania do refleksji nad charakterem suwerenności państwa polskiego. Jeżeli założymy, że „suwerenność państwa na zewnątrz wyraża się tym, że układa ono swoje stosunki międzynarodowe z innymi państwami i organizacjami międzynarodowymi na zasadzie równorzędności, że żadne inne państwo ani organizacja międzynarodowa nie może – bez jego zgody – narzucać państwu swojej woli i ograniczać jego swobody”⁶, oraz że jej głównym przejawem jest „wyłączność prawodawcza”⁷ – można stwierdzić, że upoważnienie Unii do działania w sferze prawodawstwa ogranicza wykonywanie suwerenności państwa. Nie ma wątpliwości, że przekazanie ma charakter dobrowolny – zgoda taka wyrażona została w traktacie o przystąpieniu do UE. Nie oznacza to natomiast, że państwo traci zupełnie suwerenność. Również M. Fedorowicz zauważa, że kompetencja prawodawcza polskiego ustawodawcy w zakresie spraw objętych wyłączną kompetencją prawodawcy wspólnotowego pozostaje przy państwie, a na szczebel wspólnotowy przekazywane jest tylko jej wykonywanie, przy czym państwu nie wolno czynić z tej kompetencji użytku⁸. Zdaniem K. M. Witkowskiej, „takie samoograniczenie się państwa jest wyrazem jego suwerennej woli i decyzja o tego typu posunięciu podejmowana jest wówczas, gdy niesie ono ze sobą faktyczne polepszenie sytuacji konkretnego państwa”⁹. Jak słusznie zauważa K. Wójtowicz, rozdzielenie kompetencji ustawodawczych pomiędzy organy państwowe a Unię Europejską prowadzi w konsekwencji do rozdzielenia wykonywania atrybutów suwerenności¹⁰. Problematyka suwerenności

⁵ Wyrok TK z dnia 24 listopada 2010 r., sygn. akt K 32/09, OTK ZU nr 9/A/2010, poz. 108, s. 27.

⁶ J. Kuciński, *Podstawy wiedzy o państwie*, Warszawa 2003, s. 9-10.

⁷ B. Szmulik, M. Żmigrodzki, *Pojęcie, sposoby definiowania oraz cechy państwa*, [w:] B. Szmulik, M. Żmigrodzki (red.), *Wprowadzenie do nauki o państwie i polityce*, Lublin 2007, s. 20. Autorzy zwracają uwagę, że „jeżeli władza państwowa jest faktycznie suwerenna, to do niej i tylko do niej należeć będzie moc tworzenia i znoszenia prawa. Kto bowiem posiada wyłączność stanowienia i zmieniania prawa, ten decyduje o wszystkich pozostałych dziedzinach publicznej aktywności”.

⁸ M. Fedorowicz, *Ustawa po akcesji Polski do Unii Europejskiej. Zagadnienia wybrane*, [w:] M. Kruk, J. Wawrzyniak (red.), *Polska w Unii Europejskiej. XLVI Zjazd Katedr i Zakładów Prawa Konstytucyjnego. Wierzba, 3-5 czerwca 2004 r.*, Kraków 2005, s. 280.

⁹ K. M. Witkowska, *Konstytucyjnoprawny wymiar członkostwa Polski w Unii Europejskiej*, [w:] Z. Witkowski (red.), *Prawo konstytucyjne*, Toruń 2006, s. 147.

¹⁰ K. Wójtowicz, *Istota i źródła prawa wspólnotowego; konsekwencje dla prawa krajowego*, [w:] M. Kruk (red.), dz. cyt., s. 156. Por. R. Mojak, *Konstytucyjne podstawy integracji Polski z Unią*

w kontekście przekazania kompetencji „w niektórych sprawach” stanowiła przedmiot rozważań Trybunału Konstytucyjnego, który stwierdził, że „przystąpienie do Unii Europejskiej i związane z tym przekazanie kompetencji nie oznacza wyzbycia się suwerenności na rzecz Unii Europejskiej. [...] Zaciąganie zobowiązań międzynarodowych i ich wykonywanie nie prowadzi do utraty lub ograniczenia suwerenności państwa, ale jest jej potwierdzeniem, a przynależność do struktur europejskich nie stanowi w istocie ograniczenia suwerenności państwowej, lecz jest jej wyrazem”¹¹. W ocenie Trybunału Konstytucyjnego, pojęcie suwerenności jako władzy najwyższej i nieograniczonej zmienia się w odpowiedzi na przeobrażenia dokonujące się w świecie w ostatnich stuleciach, a zmiany te są między innymi następstwem procesu globalizacji i integracji europejskiej. Ponadto Trybunał podkreślił, że należy odróżnić ograniczenia suwerenności wynikające z woli państwa, zgodne z prawem międzynarodowym, od naruszeń suwerenności, których państwo doznaje wbrew swojej woli¹². Trybunał podkreślił, że „w sferze kompetencji przekazanych, państwa zrzekły się uprawnienia do podejmowania autonomicznych działań prawodawczych w stosunkach wewnętrznych i międzynarodowych, co jednak nie prowadzi do trwałego ograniczenia suwerennych praw tych państw, ponieważ przekazanie kompetencji nie jest nieodwracalne [...], a państwa członkowskie przyjęły jedynie zobowiązanie do wspólnego wykonywania funkcji państwowych w dziedzinach objętych współpracą i dopóki utrzymają pełną zdolność do określania form wykonywania funkcji państwowych, współlistotną kompetencji do „określenia własnych kompetencji”, pozostaną w świetle prawa międzynarodowego podmiotami suwerennymi”¹³.

Przystąpienie do organizacji ponadnarodowej i przekazanie jej części kompetencji prawodawczych oznacza otwarcie systemu prawnego na prawo stanowione w ramach UE, czego konsekwencją jest modyfikacja zakresu przedmiotowego ustawy. Od momentu akcesji do UE ustawą nie można regulować spraw objętych wyłączną kompetencją wspólnotową. Stanowienie prawa w pewnych materiach jest zatem całkowicie wyłączone z zakresu regulacji prawem krajowym. Można powiedzieć, że parlament RP stracił w związku z tym wyłączność w zakresie prawodawstwa, a proces

Europejską (zarys problematyki), [w:] T. Bojarski (red.), *Konstytucyjny ustrój państwa. Księga ku czci prof. Wiesława Skrzydły*, Lublin 2000, s. 177-178. Inaczej: J. Barcz, *Suwerenność w procesach integracyjnych*, [w:] W. Czaplinski i in. (red.), *Suwerenność i integracja europejska. Materiały pokonferencyjne*, Warszawa 1999, s. 35-36.

¹¹ Wyrok TK z dnia 24 listopada 2010 r., sygn. akt K 32/09, OTK ZU nr 9/A/2010, poz. 108, s. 20 i 18.

¹² Tamże, s. 16 i 17.

¹³ Tamże, s. 17.

legislacyjny musi sprostać nowym zadaniom związanym z transpozycją dyrektyw UE.

Dyrektywa UE to jedno ze źródeł prawa pochodnego, powszechnie stosowane w praktyce obrotu prawnego przez Radę UE i Komisję Europejską, znajdujące zastosowanie w wielu obszarach regulacji. Dyrektywy mogą mieć charakter aktu ustawodawczego i wykonawczego. Przyjmowane są przez Radę UE samodzielnie albo przy współudziale Parlamentu Europejskiego, a w niektórych przypadkach także przez Komisję Europejską. Kompetencja prawotwórcza do wydawania dyrektyw nie wynika z przepisu art. 288 TFUE co oznacza, że nie może on stanowić wyłącznej podstawy prawnej ich stanowienia. Przepis ten określa tylko formę aktu prawnego i jego skutki. Natomiast podstawą prawną do ich wydawania są materialne przepisy traktatowe, określające organ upoważniony do wydania aktu tego rodzaju, a także procedurę jego wydania. Adresatem dyrektywy są tylko państwa członkowskie, a nie ich organy. Dyrektywy mogą być kierowane do wszystkich państw członkowskich albo tylko niektórych¹⁴. W pierwszym przypadku wymagają ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym UE, w drugim z kolei wystarczy notyfikacja adresatom. Dyrektywy odgrywają dużą rolę w urzeczywistnianiu zasad dotyczących czterech swobód wyrażonych w prawie pierwotnym UE oraz zapewniają właściwe funkcjonowanie wspólnego rynku – są zatem środkiem do osiągnięcia celów Traktatów.

Dyrektywa to specyficzny akt prawny, który jako źródło prawa nie ma odpowiednika w systemie prawnym RP¹⁵. Jest instrumentem służącym harmonizacji ustawodawstw państw członkowskich. Harmonizacja prawa oznacza zbliżanie w skutkach krajowych regulacji prawnych w celu osiągnięcia określonego standardu prawnego¹⁶. Harmonizacja nie jest natomiast procesem prowadzącym do unifikacji prawa państw członkowskich czy ujednoczenia porządków prawnych, lecz tworzenia pewnego modelu unormowania w zróżnicowanych porządkach prawnych. Chodzi tu o zbliżenie systemów prawnych, a nie ich tożsamość (identyczność)¹⁷. Zdaniem B. Kurcza, harmonizacja polega na ograniczonej interwencji prawa wspólnotowego wobec prawa krajowego¹⁸. Według A. Szachoń-Pszenny,

¹⁴ J. Maliszewska-Nienartowicz, *System instytucjonalny i prawny Unii Europejskiej*, Toruń 2010, s. 277.

¹⁵ W. Hakenberg, *Prawo Europejskie*, Warszawa 2012, s. 72.

¹⁶ T. Kot, *Harmonizacja prawa w Unii Europejskiej*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 1995, nr 4, s. 564.

¹⁷ S. Biernat, *Źródła prawa Unii Europejskiej*, [w:] J. Barcz (red.), *Prawo Unii Europejskiej*, Warszawa 2004, s. 213; A. Szachoń-Pszenny, *Źródła prawa Unii Europejskiej*, [w:] A. Kuś (red.), *Prawo instytucjonalne Unii Europejskiej w zarysie*, Lublin 2012, s. 226.

¹⁸ B. Kurcz, *Dyrektywy Wspólnoty Europejskiej i ich implementacja do prawa krajowego*, Kraków 2004, s. 73.

harmonizacja to uzgadnianie, wzajemne dostosowywanie i łączenie poszczególnych elementów w pewną całość, co w efekcie prowadzi do zlikwidowania najbardziej znaczących różnic pomiędzy wewnętrznymi systemami prawa¹⁹. W przeciwieństwie do rozporządzeń UE, dyrektywa UE nie jest aktem bezpośrednio skutecznym, co oznacza, że nie obowiązuje ona bezpośrednio w systemie prawnym państwa członkowskiego od momentu wejścia w życie²⁰. Warunkiem *sine qua non* pełnej i bezpośredniej skuteczności tego aktu jest podjęcie działań na poziomie krajowym – mianowicie jego implementacja. Prawo krajowe nie może absolutnie jedynie odsyłać do dyrektywy. Istotą dyrektywy jest zatem dwustopniowy proces stanowienia prawa. Pierwszy etap polega na uchwaleniu określonych rozwiązań legislacyjnych na poziomie unijnym, które w drugim etapie zostają wprowadzone do ustawodawstwa krajowego²¹. Stąd też dyrektywa określana jest w doktrynie jako dwufazowy instrument stanowienia prawa wspólnotowego²². Działania unijnego ustawodawcy wymagają zatem realizacji w stosunkach wewnętrznych poprzez odpowiednie działania państwa członkowskiego. Jak podkreśla C. Mik, pojęcie implementacji nie jest pojęciem ścisłym. Implementacja *sensu largo* oznacza całość działań, jakie muszą podjąć państwa członkowskie, aby skutecznie wprowadzić postanowienia dyrektywy w życie. Z kolei implementacja *sensu stricto* polega na podjęciu niezbędnych czynności zapewniających warunki do efektywnego stosowania i kontroli przestrzegania prawa UE²³. Pojęcie implementacja pochodzi z ang. *implementation* i dosłownie oznacza realizację, wykonanie²⁴. Z uwagi na to, że implementacja polega na podejmowaniu wszystkich niezbędnych działań, które mają zapewnić efektywne stosowanie dyrektywy, można ją określić jako „wdrażanie” tych aktów. Obowiązek implementacji dyrektyw do prawa krajowego wiąże się z zasadą lojalnej współpracy wyrażonej w art. 4. ust. 3 TUE, który stanowi, że „państwa członkowskie podejmują wszelkie środki ogólne lub szczegółowe właściwe w celu zapewnienia realizacji zobowiązań wynikających z Traktatów lub aktów instytucji Unii. Państwa członkowskie

¹⁹ A. Szachoń-Pszenny, dz. cyt., s. 227.

²⁰ Zob. J. Galster, *Teoretycznoprawne aspekty obowiązywania, stosowania i przestrzegania prawa wspólnotowego w porządku krajowym*, [w:] C. Mik (red.), *Implementacja prawa integracji europejskiej w krajowych porządkach prawnych*, Toruń 1998, s. 14.

²¹ M. Szpunar, *Bezpośredni skutek dyrektywy w postępowaniu przed sądem krajowym*, „Państwo i Prawo” 2004, nr 9 s. 56.

²² A. Wróbel, *Wspólnoty Europejskie, Unia Europejska, państwa członkowskie – zagadnienia ogólne*, [w:] A. Wróbel (red.), *Wprowadzenie do prawa Wspólnot Europejskich (Unii Europejskiej)*, Kraków 2004, s. 118.

²³ C. Mik, *Metodologia implementacji europejskiego prawa wspólnotowego w krajowych porządkach prawnych*, [w:] C. Mik (red.), *Implementacja prawa integracji europejskiej...*, s. 26 i 29.

²⁴ H. Jaślan, *Słownik terminologii prawniczej i ekonomicznej. Angielsko-Polski*, Warszawa 2001, s. 318.

ułatwiają wypełnianie przez Unię jej zadań i powstrzymują się od podejmowania wszelkich środków, które mogłyby zagrażać urzeczywistnieniu celów Unii". Należy zwrócić uwagę, że implementacja nie jest równoznaczna z procesem dostosowania, który ma charakter jednostronny, podejmowany ze względu na zapewnienie zgodności prawa krajowego z wymaganiami prawa UE w związku z przyszłą integracją i zapewnienie możliwości osiągnięcia korzyści z członkostwa²⁵. Natomiast w zakresie implementacji prawa UE do prawa krajowego państwo członkowskie wykonuje za pośrednictwem swoich organów pewien etap realizacji zobowiązań państwa już jako członka UE²⁶.

Adresatem dyrektywy jest państwo członkowskie, które samodzielnie decyduje, na których organach lub instytucjach krajowych ciąży obowiązek implementacyjny i które odpowiadają za prawidłowy przebieg procesu implementacyjnego. Wiążąca moc prawna dyrektywy ogranicza się więc tylko do tego państwa, do którego jest kierowana. Obowiązek implementacji ma charakter bezwzględny, niezależnie od tego, czy istnieje w państwie praktyka objęta materią dyrektywy²⁷. Obowiązek państwa sprowadza się po pierwsze do podjęcia wszelkich działań zmierzających do efektywnej transpozycji dyrektywy (obowiązek pozytywny), a po drugie, do powstrzymania się od środków, które mogłyby unicestwić te działania (obowiązek negatywny). Ponadto w okresie między wejściem w życie a terminem transpozycji obowiązkiem organów administracji państwowej oraz sądów krajowych jest powstrzymanie się od dokonywania wykładni prawa wewnętrznego w taki sposób, który zagrażałby osiągnięciu celu wskazanego w dyrektywie²⁸.

Dyrektywa zaprojektowana została jako „łagodny” instrument UE, pozostawiający państwom członkowskim znaczną swobodę w odniesieniu do środków, jakie należy podjąć w celu jej realizacji²⁹. Traktat nie narzuca bowiem państwu form i środków, za pomocą których zostanie wypełniony obowiązek implementacyjny. W tym zakresie państwo członkowskie ma pełną swobodę, z tym że ważne jest, aby zapewniona została praktyczna skuteczność dyrektywy. Wydaje się, że pod pojęciem „form” należy rozumieć rodzaj aktu prawnego i rodzaj procedury implementującej, natomiast

²⁵ Por. P. Saganek, *Dyrektywy nowego podejścia a problem dostosowania prawa polskiego do prawa Unii Europejskiej (wybrane zagadnienia)*, „Przegląd Prawa Europejskiego” 2001, nr 2, s. 39.

²⁶ R. Grzeszczak, *Wpływ członkostwa Polski w Unii Europejskiej na Sejm i Senat RP*, [w:] S. Biernat i in. (red.), *Przystąpienie Polski do Unii Europejskiej. Traktat akcesyjny i jego skutki*, Kraków 2003, s. 216.

²⁷ E. Galewska, *Implementacja dyrektyw telekomunikacyjnych*, Warszawa 2007, s. 63.

²⁸ J. Barcz, M. Górka, A. Wyrozumskaa, *Instytucje i prawo Unii Europejskiej*, Warszawa 2012, s. 239-240. Por. D. Wolski, *Harmonizacja a ujednolicanie norm prawa prywatnego – wybrane zagadnienia*, [w:] C. Mik (red.), *Unia Europejska: zjednoczeni w różnorodności*, Warszawa 2012, s. 319.

²⁹ S. Prechal, *Directives in EC Law*, Oxford 2005, s. 74.

pod pojęciem „środków” należy rozumieć metody osiągnięcia rezultatu. Zdaniem M. Szwarc, pozostawienie państwu członkowskiemu swobody form i środków implementacyjnych wynika z poszanowania suwerenności państw i pozwala uwzględnić ich specyficzne, wewnętrzne uwarunkowania społeczne, prawne i gospodarcze³⁰. Trybunał Sprawiedliwości UE wielokrotnie podkreślał, że w celu zapewnienia pełnej skuteczności dyrektywy środki podejmowane przez państwo członkowskie powinny mieć charakter wiążący, sprzyjając tym samym zasadzie bezpieczeństwa prawnego³¹. Zadość tym wymogom czynią niewątpliwie krajowe instrumenty prawne o charakterze powszechnie obowiązującym, które nie budzą wątpliwości co do ich pozycji w systemie źródeł prawa³². Powszechna moc wiążąca aktu ma istotne znaczenie z punktu widzenia sytuacji prawnej jednostki w państwie, z uwagi na to, że wyznaczając jej prawa i obowiązki, kształtuje jej sytuację prawną i podlega ochronie sądowej. Nie stanowią prawidłowej implementacji praktyki administracyjnej czy akty prawa wewnętrznego, które mogą być dowolnie modyfikowane przez organy władzy wykonawczej³³. Akt krajowy powinien zawierać wzmiankę o tym, że stanowi implementację dyrektywy, ewentualnie informuje się o tym społeczeństwo przy okazji publikacji aktu w oficjalnym publikatorze.

Należy zgodzić się z prezentowanym w literaturze twierdzeniem, że pozostawienie państwu członkowskiemu swobody w wyborze form i środków służących implementacji stanowi wyraz prawnego kompromisu pomiędzy dążeniem do ujednoczenia prawa UE a poszanowaniem i uwzględnieniem odrębności prawnych i różnorodnych uwarunkowań poszczególnych państw członkowskich³⁴. Konstrukcja dyrektywy pozwala na taką jej transpozycję, aby wpisywała się w krajowy porządek prawny i uwzględniała kulturę prawną państwa³⁵. „Harmonizując uwzględnia się bowiem specyfikę krajowych rozwiązań prawnych i stosowanych środków legislacyjnych, prowadząc jednak do przyjęcia podobnego poziomu ochrony prawnej i regulacji we wszystkich państwach członkowskich”³⁶. Harmonizacja zakłada

³⁰ M. Szwarc, *Warunki poprawnej implementacji dyrektyw w porządkach prawnych państw członkowskich w świetle prawa wspólnotowego*, „Przegląd Prawa Europejskiego” 2001, nr 1, s. 6.

³¹ C. Mik, *Europejskie prawo wspólnotowe. Zagadnienia teorii i praktyki*, Warszawa 2000, s. 666.

³² Tak też: F. Emmert, M. Morawiecki, *Prawo europejskie*, Warszawa-Wrocław 1999, s. 420; K. Wójtowicz, *Pozycja ustawy w polskim porządku konstytucyjnym po akcesji*, [w:] B. Banaszak (red.), *Parlament Europejski i parlamenty narodowe*, Wrocław 2004, s. 61; A. Bałaban, *Zmiany uprawnień ustawodawczych Sejmu po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej*, [w:] B. Banaszak (red.), dz. cyt., s. 79.

³³ R. Streinz, *Prawo europejskie*, Warszawa 2002, s. 152. Por. J. Maliszewska-Nienartowicz, *Porządek prawny Unii Europejskiej*, Toruń 2005, s. 142.

³⁴ Tak: A. Wróbel, dz. cyt., s. 118; B. Kurcz, dz. cyt., s. 40.

³⁵ *Zapewnienie skuteczności prawu Unii Europejskiej w prawie polskim. Wytyczne polityki legislacyjnej i techniki prawodawczej*, Warszawa 2003, s. 24.

³⁶ M. Muszyński i in., *Unia Europejska. Instytucje, polityki, prawo*, Warszawa 2012, s. 204.

ponadto poszanowanie różnic ekonomicznych i społecznych oraz odmienności w technice legislacyjnej i stosowanej terminologii³⁷.

Implementacja dyrektyw polega zasadniczo na stanowieniu nowego krajowego aktu prawnego, przy czym państwo członkowskie decyduje, czy dyrektywa transponowana będzie w drodze jednego, czy też kilku aktów prawnych. Wydanie nowego aktu jest konieczne przede wszystkim wtedy, gdy materia dyrektywy nie była przedmiotem regulacji krajowej. Należy jednak zauważyć, że tworzenie nowego prawa nie jest jedynym i nie zawsze koniecznym sposobem wprowadzania norm zawartych w dyrektywie do porządku prawnego. Państwo członkowskie realizując swój obowiązek, może także modyfikować obowiązujące akty prawa krajowego, jeżeli okaże się to wystarczające z punktu widzenia prawidłowej implementacji, czy też uchylić przepisy krajowe sprzeczne z dyrektywą. Stanowienie prawa w ramach implementacji dotyczy nie tylko ustaw, ale też aktów wykonawczych i podustawowych aktów o charakterze administracyjnym. Wydawanie nowych aktów normatywnych nie jest konieczne, jeżeli obowiązujący stan prawny odpowiada dyrektywie, a funkcjonujące akty zapewniają jej transpozycję³⁸.

Istotne znaczenie dla ustawodawcy ma to, że zgodnie z art. 288 TFUE dyrektywa wiąże co do rezultatu (celu), który ma być osiągnięty, a nie wiąże adresata w całości. Oznacza to, że skuteczność dyrektywy powinna być oceniana z punktu widzenia osiągnięcia określonych w niej rezultatów – czyli wymaganego przyszłego stanu rzeczy w sferze prawnej, społecznej i gospodarczej³⁹. Wydaje się, że precyzyjnie sformułowane cele w dyrektywie ułatwiają państwu członkowskiemu dopełnienie obowiązku prawidłowej implementacji. Dyrektywa nie wymienia nigdy enumeratywnie i precyzyjnie wymaganych celów, dlatego ich ustalenie odbywa się w drodze wykładni wszystkich jej przepisów (w tym preambuły), a także systemowej wykładni tych przepisów w kontekście całej dyrektywy i innych aktów prawnych UE⁴⁰. Osiągnięcie celu dyrektywy wiąże się bezpośrednio z zasadą efektywności i zasadą asymilacji, które implementacja powinna uwzględniać, a które odnoszą się do jej jakości. Zasada efektywności oznacza, że podjęte w ramach implementacji działania pozwolą skutecznie stosować dyrektywę (realizować jej cele) za pomocą norm krajowych, przy czym przepisy krajowe wdrażające dyrektywę powinny w sposób jasny i jednoznaczny ustanawiać prawa i obowiązki jednostki korespondujące z treścią

³⁷ J. Barcz, *Źródła prawa Unii Europejskiej*, Warszawa 2010, s. 28.

³⁸ Tamże, s. 24.

³⁹ A. Wróbel, dz. cyt., s. 119.

⁴⁰ J. Jendrońska, M. Bar, *Wspólnotowe prawo ochrony środowiska i jego implementacja w Polsce trzy lata po akcesji*, Wrocław 2008, s. 20.

dyrektywy. Ograniczenie w praktyce możliwości albo niemożliwość korzystania przez jednostkę z praw przyznanych na podstawie implementowanej dyrektywy stanowi naruszenie zasady efektywności. Proces implementacji dyrektywy odbywa się nie tylko na poziomie tworzenia prawa – wydania korespondujących z celem dyrektywy krajowych przepisów prawnych, ale również na poziomie praktyki – stosowania ustanowionych przepisów w sposób zapewniający pełną efektywność postanowień wdrażanej dyrektywy⁴¹. Zasada asymilacji (równoważności) oznacza z kolei, że działania implementujące powinny zapewnić roszczeniom opartym na prawie unijnym materialną i proceduralną ochronę nie mniej korzystną niż ochrona zapewniana roszczeniom opartym na prawie krajowym⁴². Przepisy UE nie mogą zatem korzystać z mniejszej ochrony prawnej w stosunku do identycznych aktów prawa krajowego. Stosowne przepisy krajowe nie mogą uniemożliwiać dochodzenia roszczeń opartych na prawie wspólnotowym, ani też powodować, że dochodzenie to było nadmiernie uciążliwe⁴³.

Wymóg jednoznacznego sformułowania przepisów implementujących dyrektywę w celu osiągnięcia pewności prawnej nie oznacza jednak obowiązku „kopiowania” w akcie krajowym przepisów dyrektywy i jej struktury. Dosłowne przepisywanie postanowień dyrektywy budzi ponadto wątpliwości, gdyż oznaczałoby, że dyrektywa traci charakter aktu, którego idea jest pozostawienie państwu członkowskiemu – stosownie do warunków, przestrzeni regulacyjnej. Margines swobody regulacyjnej pozostawionej państwu członkowskiemu zależy przede wszystkim od charakteru sformułowań dyrektyw – mianowicie od tego, czy zawarte w nich regulacje prawne są bardziej, czy mniej szczegółowe. Stopień szczegółowości dyrektywy zależy przede wszystkim od celów, które mają zostać osiągnięte za ich pomocą, oraz zakresu kompetencji UE w obszarze objętym regulacją⁴⁴. Zróżnicowany stopień intensywności zawartych w dyrektywach regulacji prawnych pozwala wyróżnić częściową i zupełną harmonizację. W przypadku harmonizacji częściowej, przepisy dyrektywy mają ogólny charakter, a rozwiązania fragmentaryczny charakter, co pozostawia państwu członkowskiemu większą aktywność i swobodę w urzeczywistnianiu rezultatu, który ma zostać osiągnięty. Harmonizacja zupełna ma natomiast miejsce wówczas, gdy dyrektywa charakteryzuje się intensywną szczegółowością, co sprawia, że swoboda państwa członkowskiego w procesie implementacji jest znacznie ograniczona albo w ogóle nie istnieje. Oczywiście jest, że im bardziej

⁴¹ E. Galewska, dz. cyt., s. 71.

⁴² C. Mik, *Europejskie prawo...*, s. 662.

⁴³ M. Kozuch, *Legalizm stosowania prawa europejskiego w postępowaniu organów administracji krajowej*, [w:] S. Biernat (red.), *Studia z prawa Unii Europejskiej*, Kraków 2000, s. 113.

⁴⁴ M. M. Kenig-Witkowska, A. Łazowski, R. Ostrihansky, *Prawo instytucjonalne Unii Europejskiej*, Warszawa 2011, s. 189.

precyzyjna treść dyrektywy, tym mniejsze pole manewru dla władz krajowych w zakresie sposobu jej realizacji⁴⁵. Np. znacznym stopniem szczególności cechują się dyrektywy dotyczące kwestii technicznych. W takim przypadku dyrektywy determinują ewidentnie treść krajowych aktów implementujących, a rola państwa sprowadza się do dosłownego przeniesienia postanowień dyrektywy do aktu prawa krajowego – gdyż w przeciwnym razie nie zostanie osiągnięty cel i praktyczna skuteczność przyjętych na szczeblu unijnym rozwiązań⁴⁶.

Państwa członkowskie powinny dbać nie tylko o efektywną i pełną implementację dyrektyw, ale także o terminowe wdrożenie tych aktów, gdyż realizacja obowiązku implementacyjnego jest ograniczona czasowo. W prawie pierwotnym nie określono wyraźnie terminu implementacji. Stosowna klauzula określająca termin wdrożenia zawarta jest w przepisach końcowych dyrektywy i z reguły jest on jednakowy dla wszystkich państw członkowskich. W szczególnych przypadkach, np. podyktowanych wewnętrznymi względami ekonomicznymi czy politycznymi, termin może zostać w stosunku do konkretnego państwa wydłużony. W przypadku braku implementacji państwo członkowskie podlega dyscyplinującym procedurom wspólnotowym – wszczęciu postępowania na podstawie art. 258 lub 260 TFUE. Państwo nie może w celu usprawiedliwienia braku terminowej implementacji powoływać się na sytuację wewnętrzną, przepisy krajowe czy opóźnienia implementacyjne innych państw członkowskich⁴⁷. Do momentu wdrożenia dyrektywy nie działa ona bezpośrednio, co oznacza, że osoby fizyczne i prawne nie mogą w pełni korzystać z praw przyznanych tych aktem. Jednak w przypadku upływu terminu implementacyjnego postanowienia dyrektywy mogą stać się bezpośrednio skuteczne, ale tylko w płaszczyźnie wertykalnej, czyli relacjach pomiędzy jednostką a państwem członkowskim⁴⁸. Należy też zaznaczyć, że bezpośrednia skuteczność dyrektywy w takim przypadku jest możliwa tylko wtedy, gdy jej przepisy są jasno i precyzyjnie sformułowane oraz bezwarunkowe, co umożliwi bezpośrednie wyprowadzenie praw z dyrektywy. Natomiast dyrektywa nie działa wówczas w płaszczyźnie horyzontalnej – a zatem nie można powoływać się na jej postanowienia w stosunku do innych osób fizycznych lub prawnych⁴⁹. Normy dyrektywy nie mogą ponadto skutkować bezpośrednio, jeżeli

⁴⁵ S. Prechal, dz. cyt., s. 74.

⁴⁶ M. Muszyński i in., dz. cyt., s. 204.

⁴⁷ W. Jedlecka, *Dyrektywy Wspólnot Europejskich a prawo wewnętrzne*, Wrocław 2002, s. 27.

⁴⁸ A. Kuś i in., *Prawo Unii Europejskiej z uwzględnieniem Traktatu z Lizbony*, Lublin 2010, s. 184.

⁴⁹ E. Skrzydło-Tefelska, *Źródła prawa Wspólnot Europejskich*, [w:] R. Skubisz, E. Skrzydło-Tefelska (red.), *Prawo europejskie. Zarys wykładu*, Lublin 2008, s. 123-124.

wynikają z nich obowiązki obywateli wobec państwa⁵⁰. Państwo członkowskie odpowiada nie tylko za niewykonanie dyrektywy, ale także nieprawidłowe jej transponowanie, co może stanowić podstawę odpowiedzialności odszkodowawczej państwa. Warunkiem odpowiedzialności odszkodowawczej jest wystąpienie związku przyczynowo-skutkowego między nieterminową lub nienależytą implementacją dyrektywy a wyrządzoną szkodą. Kolejnym warunkiem jest, wynikające z celu dyrektywy, przyznanie praw podmiotom indywidualnym oraz możliwość określenia tych praw na podstawie przepisów dyrektywy⁵¹. Ponadto w doktrynie uznaje się, że jeżeli jednostka powołuje się na dyrektywę (nieimplementowaną lub nieprawidłowo implementowaną) jedynie w celu wyłączenia zastosowania normy prawa krajowego, nie narusza zakazu bezpośredniej skuteczności dyrektywy w układzie horyzontalnym⁵².

Wszystkie przedstawione wyżej zasady dotyczące implementacji dyrektyw sprawiają, że jest to zadanie wymagające odpowiedniego zaangażowania właściwych organów, a także odpowiednich procedur w państwie członkowskim. Implementacja to nie tylko transpozycja przepisów dyrektywy do prawa krajowego, ale także podjęcie wszelkich środków w celu zapewnienia efektywności norm zawartych w dyrektywie, w tym środków kontrolnych i nadzorczych⁵³. W Polsce dyrektywy implementowane są do wewnętrznego systemu prawa w formie ustawy (tzw. ustawy implementującej) – czyli podstawowej formy prawotwórstwa. Szczególna rola w procesie wdrażania dyrektyw przypada Radzie Ministrów, z uwagi na to, że przysługuje jej wyłączne prawo inicjatywy ustawodawczej w zakresie tzw. ustaw implementujących. Rada Ministrów jest głównym reprezentantem państwa polskiego w strukturach UE i uczestniczy m.in. w opracowywaniu dyrektyw na szczeblu unijnym. Dlatego wybór tego organu jako głównego „inicjatora” wydaje się słusznym rozwiązaniem. Rząd jest organem, który dysponuje wiedzą na temat prawa wymagającego wdrożenia i posiada odpowiednie zaplecze merytoryczne niezbędne do ustalania zakresu i kolejności zmian w ustawodawstwie krajowym. To właśnie rząd musi podejmować konieczne środki w czasie przewidzianym dla implementacji.

W sferze dotyczącej członkostwa RP w Unii Europejskiej – zwłaszcza w sferze kształtowania stanowiska państwa jako uczestnika unijnego prawodawstwa, a także w zakresie tworzenia prawa krajowego wykonującego prawo UE, istotne znaczenie mają skuteczne formy współdziałania rządu z izbami parlamentu. Formy tej współpracy określone zostały w ustawie

⁵⁰ R. Streinz, dz. cyt., s. 159.

⁵¹ A. Kuś i in., *Prawo Unii Europejskiej z uwzględnieniem...*, s. 185.

⁵² E. Skrzydło-Tefelska, dz. cyt., s. 125. Por. M. Szpunar, dz. cyt., s. 65-68.

⁵³ M. Szwarc, dz. cyt., s. 12.

z dnia 8 października 2010 r. o współpracy Rady Ministrów z Sejmem i z Senatem w sprawach związanych z członkostwem RP w Unii Europejskiej⁵⁴. Ustawa nakłada na Radę Ministrów obowiązek informowania parlamentu o udziale RP w pracach Unii Europejskiej, a także określa obowiązki rządu w zakresie stanowienia prawa unijnego oraz tworzenia prawa polskiego wykonującego prawo UE. W ramach obowiązków pierwszego rodzaju Rada Ministrów przekazuje między innymi Sejmowi i Senatowi dokumenty UE podlegające konsultacjom z państwami członkowskimi (art. 4); plany pracy Rady UE oraz roczne plany legislacyjne Komisji Europejskiej (art. 5); projekty aktów prawnych UE i projekty swoich stanowisk w sprawie projektów tych aktów (art. 7 ust. 1 pkt 1 i 2). Ponadto Rada Ministrów ma obowiązek przekazania izbom w formie pisemnej informacji dotyczących przebiegu procedur stanowienia prawa UE oraz jej stanowisk zajmowanych w trakcie tych procedur (art. 10). Jeżeli chodzi o obowiązki drugiego rodzaju, ustawa wyraźnie stanowi, że rząd wnosi projekt ustawy wykonującej prawo UE nie później niż na trzy miesiące przed upływem terminu wykonania wskazanego przez UE, a jeżeli termin ten przekracza sześć miesięcy – nie później niż na pięć miesięcy przed upływem terminu (art. 18 ust. 1 i 2). Do postępowania legislacyjnego w zakresie ustaw implementujących dyrektywy UE stosuje się przepisy dotyczące zwykłej procedury ustawodawczej z zastrzeżeniem przepisów rozdziału 5a regulaminu Sejmu, wprowadzających wyjątki mające na celu usprawnienie procesu wykonywania prawa UE⁵⁵. Po pierwsze, wnosząc projekt ustawy, Rada Ministrów deklaruje, czy jest to projekt ustawy wykonującej prawo UE, a w przypadku innych projektów kwestię tę rozstrzyga Marszałek Sejmu przed skierowaniem projektu do pierwszego czytania (art. 95a). Po drugie, ustalając kalendarz prac nad projektem dotyczącym wdrożenia dyrektywy, Marszałek powinien uwzględnić terminy wykonania prawa UE (art. 95b). Kalendarz prac opracowany przez Marszałka powinien zostać uwzględniony przy opracowywaniu harmonogramu prac przez właściwą komisję, której obowiązkiem jest ponadto przesłanie harmonogramu do wiadomości Marszałkowi Sejmu (art. 95c). Po trzecie, poprawkę do projektu ustawy implementującej może zgłosić grupa co najmniej trzech posłów w formie pisemnej, a propozycje poprawek odrzuconych przez komisję zamieszcza się na żądanie co najmniej trzech wnioskodawców w sprawozdaniu jako wnioski mniejszości. Wniosek mniejszości dotyczący konkretnego przepisu lub jego części powinien zawierać wynikające z tego wniosku konsekwencje dla tekstu projektu ustawy wykonującej prawo Unii Europejskiej (art. 95d).

⁵⁴ Dz.U. Nr 213, poz. 1395.

⁵⁵ Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 lipca 1992 r. Regulamin Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, M.P. Nr 26, poz. 185 z późn. zm.

Ponadto regulamin wyraźnie stanowi, że drugie czytanie takiego projektu odbywa się na najbliższym posiedzeniu Sejmu po doręczeniu posłom sprawozdania komisji, chyba że Marszałek Sejmu, po zasięgnięciu opinii prezydium komisji, ustali późniejszy termin. Również poprawki Senatu rozpatrywane są na posiedzeniu Sejmu najbliższym po doręczeniu sprawozdania komisji. Nie można jednak powiedzieć, że wymienione odrębności, wprowadzone do procesu legislacyjnego dotyczącego ustaw wdrażających dyrektywy UE, przyczyniają się szczególnie do wywiązania się państwa z terminowości implementacji, czy też do jej poprawności. Należy zwrócić uwagę chociażby na to, że ustawy wykonujące prawo UE objęte są działaniem zasady dyskontynuacji prac parlamentu, co również nie ułatwia zadania podmiotom odpowiedzialnym za proces implementacji. Biorąc pod uwagę, że Polska nie jest liderem w transpozycji dyrektyw⁵⁶, a w perspektywie można spodziewać się znacznie większej liczby nowych unijnych dyrektyw wymagających wdrożenia, warto zastanowić się nad nowymi rozwiązaniami, dzięki którym wykonywanie prawa UE przebiegałoby w sposób optymalny. Wydaje się, że sięgnąć tutaj można do rozwiązań francuskich – mianowicie można zastanowić się nad wykorzystaniem aktów z mocą ustawy w celu implementacji dyrektyw UE. Akty prawne z mocą ustawy to forma prawotwórstwa pochodząca od organu innego niż parlament, wydawana w oparciu o legitymację konstytucyjną. Istotą tego typu działalności prawotwórczej jest ograniczenie funkcji ustawodawczej parlamentu w określonym zakresie, na rzecz określonego podmiotu. We Francji dyrektywy wprowadza się w drodze ordonansu, wydawanego przez rząd francuski na podstawie upoważnienia ze strony parlamentu. Jedną ustawą upoważniająca (*loi habilitation*) może być podstawą do wydania kilku aktów z mocą ustawy⁵⁷. Ordonanse uchwalane są na posiedzeniu Rady Ministrów przy zastosowaniu identycznej procedury, jaka przewidziana jest przy uchwaleniu projektu ustawy. Parlament określa każdorazowo czas trwania pełnomocnictw i termin przedłożenia przez rząd projektu ustawy zatwierdzającej. W czasie obowiązywania upoważnienia parlament nie może realizować funkcji ustawodawczej w zakresie przedmiotowym objętym upoważnieniem⁵⁸. Jeżeli projekt ustawy zatwierdzającej nie zostanie złożony przez rząd w terminie, ordonans traci moc obowiązującą z mocy prawa. Taki sam skutek następuje w przypadku, gdy parlament odmówi zatwierdzenia projektu ustawy. Z kolei w przypadku zatwierdzenia ordonansów, parlament nadaje

⁵⁶ R. Zubek, K. Staroňová, *Wykonywanie prawa Unii Europejskiej: wpływ organizacji administracji rządowej na transpozycję dyrektyw UE*, Warszawa 2010, s. 3.

⁵⁷ E. Gdulewicz, *System źródeł prawa pod rządem konstytucji V Republiki*, [w:] J. Wołpiuk (red.), *Prawo na Zachodzie. Studia źródeł prawa w systemie demokratycznym*, Warszawa 1992, s. 128.

⁵⁸ K. Kubuj, *Implementacja prawa wspólnotowego na tle doświadczeń Francji*, Warszawa 2006, s. 153.

im ustawową moc prawną⁵⁹. Ordonans wchodzi w życie z dniem ogłoszenia i wymaga podpisu Prezydenta.

Ustawodawstwo delegowane ma długą tradycję w historii polskiego konstytucjonalizmu⁶⁰. Przywrócenie tej formy prawodawstwa mogłoby przyczynić się do terminowej transpozycji dyrektyw, a także „odciążyć” parlament od uchwalania ustaw, na których treść *de facto* nie ma wpływu. Jest to uzasadnione zwłaszcza, gdy chodzi o szczegółową harmonizację, kiedy rola parlamentu ograniczona zostaje do „mechanicznego” przyjęcia ustawy implementującej i nie ma miejsca na spór czy dyskusję polityczną, co oznacza, że ustawodawca krajowy pozbawiony zostaje aktywności legislacyjnej i nie może w pełni realizować swojej funkcji prawodawczej. Należy pamiętać, że konstrukcje prawne takiego rozwiązania powinny mieć na względzie ochronę zasady podziału władzy i zasady kompetencji ustawodawczej parlamentu – dlatego takie upoważnienie rządu do wydawania aktów z mocą ustawy musi mieć wiele ograniczeń. Wydaje się jednak, że przyznanie rządowi prawa do wydawania aktów z mocą ustawy w zakresie wdrażania szczegółowych dyrektyw UE nie umniejsza władzy ustawodawczej parlamentu, skoro w wyniku akcesji znaczna część materii regulowanej na poziomie krajowym staje się przedmiotem regulacji unijnych, pozostawiających polskiemu ustawodawcy niewielką swobodę decyzyjną, a niekiedy wręcz „nakazuje” przyjęcie ściśle określonych rozwiązań. Innym rozwiązaniem, które mogłoby się przyczynić do sprawniejszej implementacji dyrektyw UE, jest ustanowienie szybszej ścieżki legislacyjnej dla ustaw implementujących te akty, a procedurę taką musiałaby oczywiście przewidywać ustawa zasadnicza. W takim wypadku parlament jednak nadal angażowałby się w działalność prawodawczą, która nie pozostawia miejsca na podejmowanie politycznych rozstrzygnięć. W związku z powyższym należy uznać, że wniosek *de lege ferenda* w zakresie ustawodawstwa delegowanego, mającego usprawnić proces implementacji prawa unijnego, warty jest rozważenia.

⁵⁹ E. Gdulewicz, *Dekrety z mocą ustawy we współczesnej Francji*, Biuro Studiów i Analiz Kancelarii Senatu 1992, nr 33, s. 6 i 8.

⁶⁰ W polskiej terminologii akty te nazywane były „rozporządzeniami z mocą ustawy” bądź „dekretami z mocą ustawy”. Nazwą pierwszego rodzaju posługiwała się nowela sierpniowa z dnia 2 sierpnia 1926 r. – art. 44 (Dz.U. Nr 78, poz. 442) oraz ustawa konstytucyjna z dnia 17 października 1992 r. o wzajemnych stosunkach między władzą ustawodawczą i wykonawczą Rzeczypospolitej Polskiej oraz o samorządzie terytorialnym – art. 23 (Dz.U. Nr 84, poz. 426). Dekret z mocą ustawy wprowadziła Konstytucja z dnia 23 kwietnia 1935 r. – art. 55-56 (Dz.U. Nr 30, poz. 227), a także ustawa konstytucyjna z dnia 19 lutego 1947 r. o ustroju i zakresie działania najwyższych organów Rzeczypospolitej – art. 4 (Dz.U. Nr 18, poz. 71) oraz Konstytucja PRL z dnia 22 lipca 1952 r. – art. 25 ust. 1 pkt 4 i 26 (Dz.U. Nr 33, poz. 232). Aktów prawnych z mocą ustawy nie przewidywała *expressis verbis* Konstytucja marcowa z 1921 r., chociaż pojawiły się one w praktyce jako tzw. pełnomocnictwa rządu W. Grabskiego.

Warto podkreślić, że dotychczasowe rozwiązania w zakresie wdrażania dyrektyw UE, wprowadzone po wejściu Polski do struktur Unii, mieszczą się w konstytucyjnej koncepcji procesu prawotwórczego i nie wymagały zmiany ustawy zasadniczej państwa. Natomiast każda radykalna zmiana dotycząca procesu implementacji dyrektyw wymagać będzie nowelizacji Konstytucji RP – co oczywiście z uwagi na utrudniony tryb jej zmiany nie jest łatwym przedsięwzięciem, jeżeli nie ma dostatecznej woli politycznej. Należy pamiętać jednak, że duży wpływ na prawidłową implementację ma właściwa koordynacja na poziomie centralnym i resortowym, czyli reguły obowiązujące w obszarze planowania transpozycji, kontroli merytorycznej aktów i monitoringu terminów implementacji⁶¹.

Słowa kluczowe: Dyrektywa UE, implementacja, źródło prawa, porządek prawny

EU DIRECTIVES IN POLISH LEGAL SYSTEM

Summary

Accession to EU caused major changes in Polish legal system. Since Poland joined EU local regulations cannot be applied to the matters regulated by European legislation only. Polish Parliament lost its natural exclusivity in legislative and now law making process has to meet the challenges related to transposing EU laws (directives). EU directives (guidelines) are considered the source of „secondary legislative” in fact the tool to harmonize legislation of member states. As such EU directive does not constitute a direct source of law (is not meant to be used directly), but needs to be implemented into country legislation. Member state is supposed to implement the directives using all means necessary. Implementation of EU law requires respective involvement of state bodies and certain proceedings. Solutions introduced in Poland in that matter are coherent with constitutional requirements towards legislation process, so there was no need to change Polish constitution to facilitate such process.

Key words: EU directive, implementation, source of law, legal system

ДИРЕКТИВА ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА В ПРАВОВОМ ПОРЯДКЕ РП

Резюме

Вступление Польши в ЕС оказало значительное влияние на национальные правовые системы. С момента вступления закона не можно регулировать воп-

⁶¹ R. Zubek, K. Staroňová, dz. cyt., s. 17.

росов относящихся к исключительной компетенции Сообщества. Парламент потерял исключительность в области законодательства, а законодательный процесс должен справиться с новыми задачами, связанными с применением директив ЕС. Директива ЕС является одним из источников вторичного законодательства – инструмента для гармонизации законодательства государств-членов. Директива не действует непосредственно эффективно, но требует внедрения в национальное законодательство. Целью государства-члена сделать полное и эффективное осуществление надлежащими формами и средствами. Это требует соответствующего участия компетентных органов и соответствующих процедур. В Польше было принято решение в реализации Директивы ЕС, которые входят в процесс конституционной концепции законодательного процесса и не требует внесения изменений в Конституцию.

Ключевые слова: Директива ЕС, имплементация, источники права, порядок закона

CZESŁAW P. KŁAK*

„PEŁNOŚĆ”, „JASNOŚĆ” I „NIESPRZECZNOŚĆ” JAKO KRYTERIA OCENY DOWODU Z OPINII BIEGŁEGO W POLSKIM PROCESIE KARNYM (ART. 201 K.P.K.)

1. Wprowadzenie

Zgodnie z treścią art. 193 § 1 i 2 k.p.k., jeżeli stwierdzenie okoliczności mających istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy wymaga wiadomości specjalnych, zasięga się opinii biegłego albo biegłych, można również zwrócić się do instytucji naukowej lub specjalistycznej. Opinia biegłego jest zatem niezbędna wszędzie tam, gdzie do stwierdzenia istotnych okoliczności dla sprawy potrzebna jest wiedza specjalistyczna, czyli takie wiadomości, które nie są dostępne dla dorosłego człowieka o odpowiednim doświadczeniu życiowym, wykształceniu i zasobie wiedzy ogólnej¹. Rolą biegłego jest tym samym udzielenie odpowiedzi na konkretne, pojawiające się w sprawie pytania, które wymagają wiedzy fachowej². Trafny jest w związku z tym pogląd wyrażony przez Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 5 listopada 2009 r., iż problematyka procesu motywacyjnego, poza sytuacjami najprostszymi, gdy wystarczy doświadczenie życiowe każdego człowieka, wiąże się

* Dr hab., prof. Wyższej Szkoły Prawa i Administracji Przemysł-Rzeszów.

¹ M. Cieślak, [w:] M. Cieślak, K. Spett, W. Wolter, *Psychiatria w procesie karnym*, Warszawa 1968, s. 340; S. Kalinowski, *Opinia biegłego w postępowaniu karnym*, Warszawa 1972, s. 12; T. Nowak, *Dowód z opinii biegłego w polskim procesie karnym*, Poznań 1966, s. 108; wyrok SN z 15 kwietnia 1976 r., II KR 48/76, OSNKW 1976, nr 10-11, poz. 133; zob. też: S. Adamczak, *Przedmiot ekspertyzy*, „Zeszyty Naukowe Akademii Spraw Wewnętrznych” 1978, nr 19; tenże, *Przedmiot i zakres ekspertyzy*, „Problemy Kryminalistyki” 1977, nr 130; T. Hanausek, *Ekspertyza kryminalistyczna*, „Zeszyty Naukowe Akademii Spraw Wewnętrznych” 1973, nr 1; Z. Kegel, *Ekspertyza ze stanowiska procedury i kryminalistyki*, Wrocław 1976; S. Kalinowski, *Opinia biegłego w postępowaniu karnym*, Warszawa 1972; B. Szerszenowicz, *Dowód z opinii biegłego w orzecznictwie Sądu Najwyższego*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 1988, nr 1.

² Wyrok SA w Katowicach z 22 grudnia 2011 r., II AKa 484/11, LEX nr 1129770.

z wiadomościami specjalnymi z zakresu psychologii³. Również stwierdzenie, jaką pozycję zajmowały poszczególne osoby w momencie wypadku w samochodzie, należy do wiadomości specjalnych, bowiem podstawą do jego dokonania jest ustalenie charakteru obrażeń ciała, a to jest możliwe jedynie w ramach opinii biegłego⁴. Badanie przyczyn, dla których napadnięty próbuje przeciwstawić się woli napastnika, nie należy natomiast do zakresu wiadomości specjalnych, o których mowa w art. 193 § 1 k.p.k.⁵. Również ustalenie wartości środków odurzających takich wiadomości nie wymaga⁶, w przeciwieństwie do stwierdzenia, jakie są to środki. O ile bowiem w tym pierwszym przypadku dokonanie stosownych ustaleń możliwe jest np. w oparciu o zeznania świadków (w tym, jaka cena sprzedaży funkcjonowała na tzw. rynku sprzedaży), o tyle w tym drugim niezbędne jest przeprowadzenie stosownych badań, a to wymaga już wiedzy specjalistycznej.

W przypadku, o którym mowa w art. 193 § 1 k.p.k., powołanie biegłego jest obowiązkiem organu procesowego⁷. Tym samym, gdy stwierdzenie danych okoliczności wymaga wiadomości specjalnych, organ procesowy musi zasięgnąć opinii właściwego biegłego. Brak powołania biegłego we wskazanej sytuacji prowadzi do naruszenia art. 193 § 1 k.p.k.⁸ (jeżeli niezbędna jest opinia psychiatryczna – do obrazy art. 202 § 1 k.p.k. w zw. z art. 193 § 1 k.p.k.). Słusznie zauważa się, że niedopuszczenie dowodu z opinii biegłego, gdy jest to konieczne do wyjaśnienia istoty sprawy, jest uchyceniem rażącym i mogącym mieć wpływ na treść orzeczenia (art. 523 § 1 k.p.k.)⁹.

Biegły jest źródłem dowodu (osobowym) dostarczającym środka dowodowego nazwanego przez kodeks postępowania karnego opinią¹⁰.

W doktrynie wskazuje się, że wiadomości specjalne obejmują zbiór twierdzeń składających się na tzw. dziedzinę opiniodawcze nauk sądowych, a więc medycynę sądową, psychiatrię sądową, psychologię sądową i szeroko rozumianą kryminalistykę (daktyloskopię, pismoznawstwo, mechanosko-

³ Wyrok SN z 5 listopada 2009 r., II KK 14/09, LEX nr 550492.

⁴ Wyrok SN z 12 stycznia 2005 r., II KK 151/04, OSNwSK 2005, poz. 87.

⁵ Postanowienie SN z 11 lutego 2009 r., V KK 422/08, LEX nr 491253.

⁶ Wyrok SA w Katowicach z 24 listopada 2011 r., II AKa 421/11, LEX nr 1129775.

⁷ Postanowienie SN z 17 maja 2007 r., II KK 331/06, „Prokuratura i Prawo” 2007, nr 10, poz. 14; wyrok SN z 10 października 2007 r., III KK 116/07, niepubl.; wyrok SN z 14 listopada 2008 r., V KK 137/08, „Prokuratura i Prawo” 2009, nr 5, poz. 17.

⁸ Wyrok SN z 13 czerwca 1996 r., IV KRN 38/96, „Prokuratura i Prawo” 1997, nr 2, poz. 9; wyrok SN z 20 maja 1984 r., I KR 102/84, OSNPG 1984, nr 12, poz. 112; wyrok SN z 3 marca 1981 r., IV KR 271/80, OSNPG 1981, nr 8-9, poz. 101.

⁹ R. Góral, *Kasacja w procesie karnym*, „Monitor Prawniczy” 1996, nr 6, s. 194.

¹⁰ R. Kmieciak, [w:] R. Kmieciak (red.), *Prawo dowodowe. Zarys wykładu*, Warszawa 2008, s. 155.

pię, itd.¹¹), jak również wszelką praktyczną wiedzę, nabytą dzięki uprawianiu zawodu, czy też będącą wynikiem osobistych zainteresowań (np. z zakresu filatelistyki)¹².

Jeżeli stwierdzenie danej okoliczności możliwe jest bez zasięgnięcia opinii biegłego, art. 193 § 1 k.p.k. nie znajduje zastosowania. Jak więc trafnie wskazał Sąd Najwyższy w postanowieniu z dnia 22 grudnia 2010 r.¹³, dla oceny wartości rzeczy nie jest niezbędne w każdym przypadku zasięgnięcie opinii biegłego, zwłaszcza w sytuacji, gdy ocena ta jest możliwa na podstawie innych dowodów. Warto w tym miejscu wskazać na słuszne stanowisko zaprezentowane przez Sąd Apelacyjny w Krakowie w postanowieniu z dnia 25 kwietnia 2002 r.¹⁴, iż zbędne jest zasięgnięcie opinii biegłego dla stwierdzenia, czy skazany może odbywać karę pozbawienia wolności, skoro odbywając ją często był badany przez specjalistów (okulistów) i nie stwierdzono ani konieczności leczenia w warunkach wolnościowych, ani też pogorszenia jego stanu zdrowia. Ustalenie aktualnego stanu zdrowia skazanego niewątpliwie wymaga wiadomości specjalnych w rozumieniu art. 193 § 1 k.p.k., ale we wskazanych okolicznościach nie zachodzi przesłanka polegająca na konieczności stwierdzenia danych okoliczności mających znaczenie dla sprawy, okoliczności te nie budzą bowiem wątpliwości w świetle materiału dowodowego zebranego w danej sprawie, w tym także badań przeprowadzonych przez właściwych lekarzy, choć nie w ramach opinii zleconej przez organ procesowy. Sam fakt potrzeby posłużenia się wiadomościami specjalnymi nie jest jedyną i wyłączną przesłanką sięgnięcia po dowody z opinii biegłego. Korzystanie z opinii biegłych medyków nie jest zatem działaniem rutynowym w przypadku orzeczeń więziennej służby zdrowia, toteż bez uzasadnionych wątpliwości co do prawidłowości takiego orzeczenia nie dopuszcza się dowodu z tych opinii, angażującego niepotrzebnie czas sądu, wydłużającego postępowanie, powodującego wydatki budżetowe, a przede wszystkim zbędnego¹⁵.

Nawet gdyby organ postępowania posiadał wiadomości specjalne, to i tak zobowiązany jest przeprowadzić dowód z opinii biegłego¹⁶, a zatem

¹¹ T. Hanausek, *Ekspertyza kryminalistyczna*, „Zeszyty Naukowe Akademii Spraw Wewnętrznych”, Warszawa 1973, nr 1, s. 95 i n.; Z. Kegel, *Ekspertyza ze stanowiska procedury i kryminalistyki*, Wrocław 1976, s. 60-61 i n.

¹² S. Waltoś, *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2009, s. 381; wyrok SN z 23 listopada 1982 r., II KR 186/82, OSNPG 1983, nr 5, poz. 59.

¹³ Postanowienie SN z 22 grudnia 2010 r., II KK 291/10, LEX nr 694543.

¹⁴ Postanowienie SA w Krakowie z 25 kwietnia 2002 r., II AKz 138/02, publ. KZS 2002, nr 4, poz. 29.

¹⁵ Postanowienie SA w Krakowie z 13 listopada 2001 r., II AKz 431/01, KZS 2001, nr 11, poz. 33.

¹⁶ Z. Świda-Łagiewska, *Zasada swobodnej oceny dowodów w polskim procesie karnym*, Wrocław 1983, s. 105; wyrok SN z 3 maja 1982 r., I KR 319/81, OSNPG 1982, nr 11, poz. 149.

jeżeli do stwierdzenia danej okoliczności niezbędna jest wiedza specjalistyczna, to organ procesowy nie może zrezygnować z przeprowadzenia powyższego dowodu¹⁷.

Nie można zastępować dowodu z opinii biegłego innymi dowodami (np. zeznaniami świadków; dokumentami)¹⁸, gdyż art. 193 § 1 k.p.k. wyraźnie stanowi, że jeżeli stwierdzenie okoliczności mających istotne znaczenie dla sprawy wymaga wiadomości specjalnych, zasięga się opinii biegłego albo biegłych, z czego wynika, iż w takiej sytuacji istnieje obowiązek przeprowadzenia dowodu z opinii biegłego. Nie powinno się zatem dokonywać ustaleń dotyczących stopnia uszkodzenia ciała w oparciu o zaświadczenie lekarskie¹⁹. Nie znaczy to jednak, że wskazane zaświadczenie pozbawione jest znaczenia dla procesu karnego, należy je bowiem udostępnić biegłemu, gdyż może być ono pomocne np. do określenia zakresu badań, które należy przeprowadzić w ramach ekspertyzy; organ procesowy powinien dążyć do tego, aby biegli dysponowali materiałem niezbędnym do wydania opinii²⁰. Nie jest także dopuszczalne rozstrzyganie wątpliwości co do stanu psychicznego oskarżonego w oparciu o orzeczenia lekarskie wydane dla innych celów²¹. Jak słusznie zatem wskazano w orzecznictwie Sądu Najwyższego, w sprawach o przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu niezbędne jest uzyskanie opinii biegłego w wypadku konieczności ustalenia charakteru i stopnia uszkodzenia ciała²². Orzeczenia lekarskie stanowią natomiast materiał informacyjny dla sądu lub prokuratora, umożliwiający m.in. podjęcie decyzji o przeprowadzeniu badania oskarżonego (podejrzanego) przez biegłych psychiatrów²³ (art. 202 § 1 k.p.k.) oraz dla biegłego, któremu umożliwiają przygotowanie się do przeprowadzenia ekspertyzy, a następnie wydanie pełnej opinii. Należy podkreślić, że warunkiem koniecznym wydania niebudzącej zastrzeżeń ekspertyzy psychiatrycznej jest wykorzystanie przez

¹⁷ M. Lipczyńska, *Polski proces karny*. T 1: *Zagadnienia ogólne*, Warszawa 1986; s. 73; wyrok SN z 20 maja 1984 r., I KR 102/84, OSNPG 1984, nr 12, poz. 112; wyrok SN z 1 kwietnia 1988 r., IV KR 281/87, OSNKW 1988, nr 9-10, poz. 69.

¹⁸ F. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. I, pod red. P. Hofmańskiego, Warszawa 2011, s. 1105; wyrok SN z 8 maja 1996 r., II KKN 11/96, cytata za W. Grzeszczyk, *Kasacja w polskim procesie karnym. Komentarze, Piśmiennictwo, Orzecznictwo*, Zakamycze 2000, s. 250; postanowienie SN z 6 lipca 2006 r., V KK 486/05, LEX nr 193090; wyrok SN z 24 marca 2011 r., V KK 325/10, LEX nr 794539.

¹⁹ Wyrok SN z 20 sierpnia 1980 r., V KRN 178/80, OSNPG 1981, nr 5, poz. 52; wyrok SN z 25 stycznia 1986 r., V KRN 298/88, OSNPG 1989, nr 6, poz. 71.

²⁰ Wyrok SN z 26 czerwca 2002 r., III KK 207/02, LEX nr 53899.

²¹ Postanowienie SN z 7 lipca 1989 r., WZ 29/89, OSNKW 1989, nr 11-12, poz. 56.

²² Wyrok SN z 18 kwietnia 1986 r., V KRN 133/86; OSNPG 1987, nr 2, poz. 18; wyrok SN z 25 stycznia 1989 r., V KRN 298/88, OSNPG 1989, nr 6, poz. 71.

²³ T. Grzegorzczuk, *Głosa do postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 7 sierpnia 1989 r.*, (WZ 29/89), „Problemy Praworządności” 1990, nr 6, s. 50.

biegłych wszystkich danych, które mogą być pomocne do wydania ostatecznej opinii²⁴ (np. danych zawartych w szpitalnych kartach informacyjnych, historiach chorób i innych dokumentach lekarskich²⁵).

Niedopuszczalne jest również zaniechanie sięgnięcia po dowód z opinii biegłego w sprawach o przestępstwa związane z ruchem pojazdów, gdy zachodzi potrzeba wyjaśnienia stanu technicznego pojazdu, wymogów dotyczących jego prawidłowej eksploatacji, możliwości wyboru przez kierowcę najbardziej odpowiedniego manewru²⁶, jak też odtworzenia przebiegu zdarzenia na podstawie śladów ujawnionych w toku oględzin, w szczególności prędkości pojazdu, toru jego ruchu, określenia miejsca potrącenia pieszego²⁷. W takim przypadku oparcie się jedynie na wynikach oględzin i zeznaniach świadków zdarzenia jest niewystarczające, gdyż rekonstrukcja przebiegu zdarzenia, jak również ocena możliwości jego uniknięcia musi być dokonana w oparciu o opinię biegłego, jest to bowiem sfera wymagająca wiedzy specjalistycznej, niezbędnej do przeprowadzenia stosownych obliczeń i analiz.

Indywidualna wiedza specjalistyczna prowadzącego postępowanie karne przydatna jest do prawidłowego sformułowania przedmiotu i zakresu ekspertyzy oraz pytań szczegółowych (art. 194 pkt 2 k.p.k.), a zatem do wyznaczenia granic opiniowania²⁸ oraz do oceny opinii, gdyż dowód z opinii biegłego podlega, tak jak każdy inny dowód, swobodnej ocenie organu procesowego²⁹, który może uznać, że jest ona niepełna, niejasna lub zachodzi sprzeczność w samej opinii lub między różnymi opiniami w sprawie (art. 201 k.p.k.). Z całą pewnością natomiast wiadomości specjalne sądu, choćby związane z powołaniem odpowiedniej literatury, nie mogą stanowić podstawy uznania opinii biegłego za błędną i oparcia rozstrzygnięcia o te wiadomości. W konsekwencji przy ocenie opinii biegłych lekarzy sąd nie może zająć stanowiska odmiennego niż wyrażone w opinii na podstawie własnej oceny stanu faktycznego, bowiem odmienne ustalenie może być dokonane tylko na podstawie innej opinii, jeżeli jest ona bardziej przekonująca oraz wszechstronnie przedstawia kwestię nasuwającą wątpliwości³⁰.

²⁴ Wyrok SN z 22 maja 1968 r., IV KR 81/68, OSNKW 1968, nr 11, poz. 135.

²⁵ Wyrok SN z 31 marca 1980 r., II KR 56/80, OSNPG 1981, nr 5, poz. 54.

²⁶ Wyrok SN z 23 lipca 1970 r., Rw 700/70, „Biuletyn Wojskowy” 1970, nr 4, poz. 7.

²⁷ Wyrok SN z 17 stycznia 1987 r., V KRN 474/86, OSNPG 1988, nr 3, poz. 29.

²⁸ T. Widła, [w:] J. Wójcikiewicz (red.), *Ekspertyza sądowa*, Zakamycze 2002, s. 26.

²⁹ M. Lipczyńska, [w:] M. Lipczyńska, A. Kordik, Z. Kegel, Z. Świda-Łągiewska, *Polski proces karny*, Warszawa–Wrocław 1975, s. 84; J. Witkowska, *Opinia o stanie zdrowia psychicznego oskarżonego. Zagadnienia wybrane*, [w:] L. Bogunia (red.), *Nowa kodyfikacja karna*, t. VII, Wrocław 2001, s. 126; wyrok SN z 5 października 1964 r., IV K 249/64, OSNKW 1965, nr 6, poz. 67; wyrok SN z 5 lutego 1969 r., IV KR 218/68, OSPiKA 1970, nr 4, poz. 73; wyrok SN z 19 kwietnia 1984 r., II KR 74/84, OSNPG 1984, nr 12, poz. 113; wyrok SA w Lublinie z 25 maja 1999 r., II AKa 78/99, Apel. – Lub. 1999, nr 4, poz. 26.

³⁰ Zob. wyrok SN z 31 stycznia 2008 r., II CSK 408/07, LEX nr 960504.

Obowiązująca procedura karna nie daje organowi procesowemu prawa do arbitralnego zdyskwalifikowania opinii biegłego bez wykazania, że jest ona niepełna, niejasna, sprzeczna wewnątrznie lub sprzeczna z innymi opiniami uzyskanymi w sprawie albo została sporządzona w sposób nierzetelny lub niekompetentny³¹, albo że została sporządzona przez osobę, która nie może być biegłym (art. 196 § 1 k.p.k.). Niedopuszczalne jest również odrzucenie wszystkich opinii specjalistycznych i przyjęcie w danej sprawie własnego, odmiennego stanowiska, gdyż byłoby to ustalanie faktów bez wymaganych dowodów³². Innymi słowy, organ procesowy, w tym sąd, nie może odrzucić też wydanej opinii biegłego bez powołania innego biegłego, jest bowiem wprawdzie uprawniony do swobodnej oceny przeprowadzonych dowodów, ale nie do pominięcia w tej ocenie uwzględniania wskazanej wiedzy specjalistycznej i zastąpienia ich własną oceną zdarzeń, które wymagają opinii biegłego³³.

Organ procesowy nie ma obowiązku ani potrzeby mnożyć opinii biegłych ani przychylić się do opinii, która uzyskała arytmetyczną większość poglądów. Organ procesowy (sąd) władny jest samodzielnie dokonać wyboru poglądu biegłych, który go przekonuje, gdy swój wybór odpowiednio (rzetelnie) uzasadni³⁴.

Zadaniem biegłych jest podzielenie się z organem procesowym swoją wiedzą specjalistyczną i ułatwienie w ten sposób dokonania oceny dowodów oraz czynienia na tej podstawie ustaleń faktycznych będących podstawą rozstrzygnięcia³⁵. Pamiętać przy tym należy jednak, iż biegły nie jest powołany do wypowiedzenia się na temat tego, jaki przepis prawa został naruszony, jak również „ustalenia winy” i „oceny zebranego w sprawie materiału dowodowego”³⁶, w tym wiarygodności zeznań świadków (pokrzywdzonych)³⁷.

Jak słusznie wskazał Sąd Apelacyjny w Lublinie w wyroku z 6 czerwca 2011 r., nie należy utożsamiać stwierdzenia danych okoliczności, do czego

³¹ Wyrok SN z 6 listopada 2000 r., IV KKN 477/99, LEX nr 51136.

³² Wyrok SN z 3 marca 1981 r., IV KR 271/80, OSNPG 1981, nr 8-9, poz. 101; wyrok SN z 26 listopada 1982 r., V KR 353/82, OSNPG 1983, nr 7, poz. 81; wyrok SN z 18 maja 1987 r., V KRN 125/87, OSNPG 1987, nr 12, poz. 148; wyrok SN z 23 listopada 1988 r., V KRN 247/88, OSNKG 1989, nr 1-2, poz. 2.

³³ Wyrok SA we Wrocławiu z 22 lutego 2006 r., II AKa 10/06, LEX nr 176533.

³⁴ Wyrok SA w Krakowie z 2 grudnia 1998 r., II AKa 209/98, KZS 1998, nr 12, poz. 26.

³⁵ Wyrok SN z 20 sierpnia 1980 r., V KRN 178/80, OSNPG 1981, nr 5, poz. 52; wyrok SN z 27 października 1983 r., II KR 219/83, OSNPG 1984, nr 5-6, poz. 54.

³⁶ Wyrok SN z 27 lutego 1971 r., III KR 210/70, OSNKG 1971, nr 9, poz. 133; wyrok SN z 28 czerwca 1977 r., Rw 192/77, OSNKG 1977, nr 9, poz. 104; wyrok SN z 25 października 1977 r., VI KRN 256/77, OSNPG 1988, nr 1, poz. 12; wyrok SN z 8 listopada 1994 r., III KRN 157/94, OSNKG 1994, nr 11-12, poz. 71; postanowienie SN z 20 maja 2010 r., II KK 306/09, LEX nr 590219.

³⁷ Wyrok SA w Katowicach z 2 października 2008 r., II AKa 276/08, KZS 2009, nr 1, poz. 98.

niezbędne są wiadomości specjalne, którymi dysponują biegli, z prawno-karną oceną określonego zachowania sprawcy i ewentualnie jego skutków, to ostatnie jest bowiem domeną organu procesowego (sądu, prokuratora) rozpoznającego merytorycznie sprawę³⁸. Biegły nie określa kwalifikacji prawnej czynu³⁹. Trafny jest zatem pogląd zawarty w wyroku Sądu Apelacyjnego w Katowicach z 2 czerwca 2011 r.⁴⁰, iż w opinii biegłych nie powinny znajdować się sformułowania dotyczące winy oskarżonego lub oceny prawnej jego czynu, ponieważ biegły w tym zakresie nie dysponuje żadnymi uprawnieniami. Biegły nie może też wypowiadać się co do znamion czynu zabronionego (np. tego, czy dane zachowanie stanowi „szczególne okrucieństwo”)⁴¹.

Na koniec warto wskazać, że nie jest rolą biegłego odtworzenie faktów istotnych dla rozstrzygnięcia sprawy, leży to bowiem w gestii organu procesowego, co nie zmienia faktu, że opinie biegłych mogą okazać się dowodami wydatnie ułatwiającymi poczynienie prawidłowych ustaleń faktycznych⁴². Biegły jest tylko „pomocnikiem” wymiaru sprawiedliwości w sprawach wymagających wiadomości specjalnych, nie może więc wkrazać w kompetencje sądu, czy też innego organu procesowego⁴³.

Biegli zobowiązani są wskazać nie tylko ostateczną konkluzję, lecz powinni także wskazać drogę, która doprowadziła ich do odpowiedzi na postawione pytania, tj. muszą przedstawić opis metod i sposobu przeprowadzenia badań oraz ich wynik⁴⁴. Ma to istotne znaczenie z punktu widzenia kryteriów wskazanych w art. 201 k.p.k., o czym w dalszej części.

Ustawa procesowa nie upoważnia do wartościowania opinii biegłych w zależności od podmiotu, który opinię przygotował. Kryteria oceny wyników pracy biegłego opierają się na weryfikacji wiedzy, kompetencji i rzetelności biegłego oraz jasności i zupełności jego opinii⁴⁵, przy czym oceniając opinię, bierze się pod uwagę jej całość⁴⁶. Organ procesowy powinien dążyć do tego, aby biegły, który został powołany do wydania opinii, z jednej strony spełniał wszelkie wymogi formalne w tym zakresie, a z drugiej dysponował

³⁸ Wyrok SA w Lublinie z 6 czerwca 2011 r., II AKa 91/11, LEX 895936.

³⁹ Wyrok SN z 13 stycznia 2011 r., II KK 188/10, OSNKW 2011, nr 2, poz. 17.

⁴⁰ Wyrok SA w Katowicach z 2 czerwca 2011 r., II AKa 142/11, LEX 1001359.

⁴¹ Wyrok SA w Katowicach z 2 czerwca 2011 r., II AKa 142/11, KZS 2011, nr 9, poz. 93.

⁴² Wyrok SN z 7 listopada 2005 r., V KK 91/05, LEX nr 164280.

⁴³ Wyrok NSA z 20 sierpnia 1998 r., II SA 992/98, „Monitor Prawniczy” 1999, nr 8, poz. 47.

⁴⁴ Wyrok SN z 13 października 1998 r., II KKN 225/96, „Prokuratura i Prawo” 1999, nr 3, poz. 13.

⁴⁵ Wyrok SN z 12 listopada 2002 r., V KKN 333/01, LEX nr 56854; wyrok SA w Krakowie z 26 października 2004 r., II AKa 207/04, KZS 2004, nr 12, poz. 28.

⁴⁶ Postanowienie z 1 października 2004 r., III KK 28/04, LEX nr 126705.

odpowiednią wiedzą i doświadczeniem do wydania opinii spełniającej kryteria z art. 201 k.p.k.

Organ procesowy powinien dążyć do tego, aby biegli dysponowali materiałem niezbędnym do wydania opinii i uwzględniać te okoliczności przy jej ocenie, zwłaszcza uznania ją za pełną⁴⁷. Organ procesowy, w tym sąd, powinien zatem dokonać oceny, czy biegli dysponowali wystarczającym i odpowiednim materiałem do wydania opinii⁴⁸. Jeżeli biegli nie będą dysponować takim materiałem, ich opinia może być obciążona wadami, o których mowa w art. 201 k.p.k.

2. *Ratio legis* art. 201 k.p.k.

Jeżeli opinia jest niepełna lub niejasna, albo gdy zachodzi sprzeczność w samej opinii lub między różnymi opiniami w tej samej sprawie, można wezwać ponownie tych samych biegłych lub powołać innych (art. 201 k.p.k.). Istota wskazanej regulacji polega na tym, że ustawodawca stworzył procesową możliwość usunięcia wad opinii (niepełność, niejasność, wewnętrzna sprzeczność), jak również sprzeczności konkretnej opinii z inną opinią (innymi opiniami) uzyskaną (uzyskanymi) w danej sprawie. W ten sposób ustawodawca tworzy podstawę do dokonania przez organ procesowy jednoznacznych ustaleń⁴⁹. Można więc uznać, że art. 201 k.p.k. stanowi podstawę prawną do zasięgania w sprawie kolejnych opinii biegłych, w sytuacji gdy opinia (opinie) poprzednio uzyskana nie spełnia kryteriów w nim określonych⁵⁰. O wartości dowodowej opinii biegłego decyduje jej pełność, jasność i brak sprzeczności, a nie czas przeznaczony na badania, przy czym istotne jest jednak, aby czas ten był adekwatny do właściwego sporządzenia opinii⁵¹.

Strona procesu żądająca powołania innych biegłych jest zobowiązana do wykazania, że istniały konkretne – z podaniem jakie – okoliczności określone w art. 201 k.p.k. Nie można przecież mnożyć opinii – bez dokładnego wskazania wad opinii dotychczasowej – tylko po to, by uczynić zadość nadziei na uzyskanie takiej opinii, która byłaby po myśli tej strony⁵². Nie jest

⁴⁷ Wyrok SN z 26 czerwca 2002 r., III KK 207/02, LEX nr 53899.

⁴⁸ Wyrok SN z 28 maja 2001 r., IV KKN 89/01, LEX nr 51839.

⁴⁹ P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, dz. cyt., s. 1140.

⁵⁰ Postanowienie SA z 18 grudnia 2008 r., V KK 283/08, LEX nr 485022; postanowienie SN z 10 lutego 2004 r., III KK 282/03, LEX nr 84462.

⁵¹ Wyrok SA w Krakowie z 4 grudnia 2011 r., II AKa 204/11, KZS 2012, nr 1, poz. 24.

⁵² Wyrok SA w Łodzi z 22 września 2004 r., II AKa 145/04, „Prokuratura i Prawo” 2006, nr 5, poz. 41; wyrok SA w Łodzi z 11 października 2000 r., II AKa 127/00, „Prokuratura i Prawo” 2001, nr 7-8, poz. 20.

również możliwe powołanie innych biegłych (np. lekarzy) tylko dlatego, że strona nie akceptuje kompetencji biegłego, który sporządził opinię, bez sformułowania zarzutów merytorycznych o cechach wymienionych w art. 201 k.p.k.⁵³. W tym kontekście należy przywołać zasadny pogląd, wyrażony przez Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 12 maja 1964 r.⁵⁴, iż trafności orzeczenia biegłego psychiatry nie można kwestionować na tej podstawie, że nie zostało ono wydane przez lekarzy – naukowców, bowiem lekarz klinicysta również ma całkowitą możliwość zdobycia doświadczenia w zakresie wydania orzeczenia nawet w najbardziej skomplikowanych sprawach. Dodatkowo podniesiono, że przy ocenie opinii lekarskich należy zatem stosować inne kryterium niż kryterium czysto formalne, tj. uzależnione od tego, czy lekarz zajmuje się pracą naukową, czy też nie. Należy wziąć pod uwagę staż pracy, a przede wszystkim sposób opracowania przez niego opinii i poziom jego wypowiedzi, które dają możliwość należytej oceny jego kwalifikacji zawodowych. Innymi słowy, samo niezadowolenie strony z opinii biegłego, bez względu na przyczyny tego stanu, nie uzasadnia powołania innego biegłego, jak też wezwania dotychczasowego biegłego do uzupełnienia opinii⁵⁵. Opinia biegłego może być zdyskwalifikowana, gdy zostaną wykazane jej wady lub uchybienia, co może być następstwem braku niezbędnego doświadczenia i odpowiedniej wiedzy, ale dopiero analiza treści opinii, w tym sposobu sformułowania wniosków i ich uzasadnienia, pozwala na jej ocenę. Nie dają zaś takiej możliwości kryteria jedynie formalne lub niczym nieuzasadnione zarzuty co osoby biegłego, jego wykształcenia lub treści opinii.

Jeżeli dowód z opinii biegłego jest przekonujący lub zrozumiały dla sądu (organu procesowego – Cz. P. Klak), to fakt, że dowód ten nie jest przekonujący lub zrozumiały dla strony procesowej, nie może stanowić podstawy do stosowania art. 201 k.p.k.⁵⁶. Tym samym subiektywne kontestowanie przez stronę niekorzystnych dla niej wniosków wynikających z opinii biegłego nie może prowadzić do zastosowania dyspozycji art. 201 k.p.k.⁵⁷. Podstawą oceny dowodu z opinii biegłego przez sąd orzekający (każdy organ procesowy – Cz. P. Klak) nie może być z natury rzeczy polemika stron

⁵³ Wyrok SA we Wrocławiu z 10 kwietnia 2006 r., II AKa 38/06, KZS 2006, nr 9, poz. 49.

⁵⁴ Wyrok SN z 12 maja 1964 r., III K 91/64, publ. OSNKW 1964, nr 9, poz. 138.

⁵⁵ Wyrok SN z 5 listopada 1974 r., I CR 562/74, LEX nr 7607; wyrok SN z 4 sierpnia 1999 r., I PKN 20/99, OSNP 2000, nr 22, poz. 807.

⁵⁶ M.in. wyrok SN z 21 czerwca 1971 r., III KR 18/71, OSNPG 1972, nr 2, poz. 33; wyrok SN z 23 listopada 1977 r., V KR 180/77, OSNPG 1978, nr 4, poz. 50; wyrok SN z 22 czerwca 2010 r., WA 13/10, OSNwSK 2010, poz. 1251; wyrok SA we Wrocławiu z 8 maja 2001 r., II AKa 130/01, „Prokuratura i Prawo” 2001, nr 11, poz. 21; wyrok SA w Krakowie z 22 marca 2012 r., II AKa 270/11, KZS 2012, nr 5, poz. 47.

⁵⁷ Wyrok SA w Katowicach z 17 marca 2011 r., II AKa 45/11, LEX nr 846488.

z czysto fachowymi opiniami specjalistów, a jedynie jej analiza logiczna⁵⁸. Zadaniem prowadzących postępowanie nie jest mnożenie bytów dowodowych (procesowych) w każdym przypadku, gdy wniesie o to uprawniony podmiot⁵⁹. Tym samym kontrola opinii biegłego dokonywana jest przez organ, który zlecił jej wykonanie, i to jego przekonanie ma w tym względzie decydujące znaczenie⁶⁰, natomiast możliwości działania stron procesu prowadzą się do składania wniosków o wyłączenie biegłego oraz powołanie nowego eksperta, a także wskazania określonych metod badawczych zdalnych do zastosowania w konkretnym przypadku⁶¹.

Ustawodawca pozostawił organowi procesowemu prawo wyboru drogi wyjaśnienia podnoszonej w toku postępowania niepełności lub niejasności opinii, wobec czego ograniczenie się do uzupełnienia opinii przez tych samych biegłych i niezasięgnięcie opinii nowej nie stanowi samo w sobie obrazu prawa procesowego⁶². Zgodnie z art. 201 k.p.k. sąd może zatem ponownie wezwać tych samych biegłych lub powołać innych, przy czym wybór jednej z tych możliwości należy do organu procesowego, a ustawodawca nie preferuje żadnej z tych możliwości⁶³. Słusznie podnosi się w doktrynie i orzecznictwie, że patrząc z praktycznego punktu widzenia, można wskazać, że w pierwszej kolejności należy z reguły uzupełnić opinię, a także usunąć niejasności lub sprzeczności w drodze uzyskania opinii uzupełniającej (ustnej lub pisemnej) tego samego biegłego (ponowne wezwanie), a dopiero gdy ta czynność okaże się nieskuteczna (sprzeczności lub niejasności nie zostaną usunięte), konieczne będzie powołanie innego biegłego⁶⁴. Zastrzega się jednak, że w przypadku, gdy złożona opinia odznacza się wyjątkowo rażącymi uchybieniami, o jakich mowa w art. 201 k.p.k., celowe będzie powołanie od razu innego biegłego⁶⁵. Podzielając przedstawiony pogląd można jedynie dodać, że w przypadku, gdy organ procesowy nabral wątpliwości co do kwalifikacji i przygotowania biegłego, jak również jego

⁵⁸ Wyrok SA w Katowicach z 9 grudnia 2010 r., II AKa 170/10, LEX nr 846477.

⁵⁹ Postanowienie SA w Łodzi z 5 maja 2010 r., II AKz 199/10, „Orzecznictwo Sądu Apelacyjnego w Łodzi” 2011, nr 3, poz. 34.

⁶⁰ A. Feluś, *Ocena sędziowska dowodu z ekspertyzy pisma ręcznego*, [w:] Z. Kegel (red.), *Problematyka dowodu z ekspertyzy dokumentów*, t. II, Wrocław 2002, s. 1026.

⁶¹ K. Bronowska, *Teoretyczne zagadnienia kontroli ekspertyzy i oceny opinii biegłego*, [w:] H. Kolecki (red.), *Kryminalistyka i nauki penalne wobec przestępczości. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Mirosławowi Owocowi*, Poznań 2008, s. 104.

⁶² Postanowienie SN z 28 listopada 2003 r., IV KK 22/03, LEX nr 83780.

⁶³ Postanowienie SN z 29 października 2003 r., WK 17/03, LEX nr 590839; wyrok SN z 29 lipca 1999 r., WKN 29/99, LEX nr 50511.

⁶⁴ L.K. Paprzycki, [w:] J. Grajewski, L.K. Paprzycki, S. Steinborn, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. I, pod red. J. Grajewskiego, Warszawa 2010, s. 721.

⁶⁵ Tamże.

rzetelności, możliwe jest powołanie innych biegłych, bez konieczności wezwania dotychczasowego biegłego do uzupełniania opinii.

Mimo że ustawodawca posłużył się wyrażeniem, że „można wezwać ponownie tych samych biegłych lub powołać innych”, co sugeruje fakultatywność decyzji w tym zakresie, niemniej jednak uznać należy, że dążenie do wyjaśnienia sprzeczności i niejasności jest obowiązkiem organu procesowego⁶⁶, bowiem zaniechanie tych czynności może doprowadzić do podniesienia zarzutu niewyjaśnienia wszystkich istotnych okoliczności sprawy⁶⁷. Jak wskazał Sąd Najwyższy w postanowieniu z 3 października 2003 r.⁶⁸, art. 201 k.p.k. obliuguje organ procesowy nie tylko do kontroli dowodu z opinii biegłych, ale również do wyjaśnienia ewentualnych wątpliwości i zastrzeżeń. Na powyższą kwestię dobitnie zwrócił również uwagę Sąd Apelacyjny w Lublinie, który w wyroku z dnia 25 maja 1999 r.⁶⁹ stwierdził, że wprawdzie ocena dowodu z opinii biegłego, tak jak każdego dowodu, podlega swobodnej ocenie (art. 7 k.p.k.), zaś art. 201 k.p.k. mówi jedynie o „możliwości” a nie o „obowiązku powołania innych biegłych”, jednak swoboda organu procesowego w ocenie okoliczności wymagających „wiadomości specjalnych” nie może być nieograniczona. Powoduje to, że w pewnych sytuacjach przewidziana w art. 201 k.p.k. możliwość powołania innych biegłych przeobraża się w obowiązek. Dodatkowo można podnieść, że obowiązująca procedura karna nakłada na organ procesowy, w tym sąd, obowiązek przeprowadzenia dowodów z urzędu (w tym sięgnięcia po dyspozycję art. 201 k.p.k.), gdy jest to niezbędne do prawidłowego wyrokowania⁷⁰.

Art. 201 k.p.k. nie pozbawia organu procesowego możliwości uznania za słuszne wniosków zawartych w jednej opinii, a odrzucenia wniosków zawartych w innej⁷¹. Pamiętać bowiem należy, że opinia biegłego podlega swobodnej ocenie organu procesowego, w granicach wynikających z art. 7 k.p.k., a to oznacza, że organ ten władny jest zanegować stanowisko biegłych, wykazując np. jego niespójność, nielogiczność, sprzeczność z wynikami przeprowadzonych badań, oparcie się na wątpliwej naukowo metodzie badawczej. Tym samym organ procesowy zachowuje pełne prawo odrzucenia opinii, z tym że w takim przypadku stwierdzenie okoliczności mających istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy powinno nastąpić

⁶⁶ P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, dz. cyt., s. 1140.

⁶⁷ M.in. wyrok SN z 3 marca 1981 r., IV KR 271/80, OSNPG 1981, nr 8, poz. 101; wyrok SN z 11 grudnia 1987 r., IV KR 348/87, OSNPG 1988, nr 2, poz. 34.

⁶⁸ Postanowienie SN z 3 października 2003 r., V KK 50/03, OSNwSK 2003, poz. 2103.

⁶⁹ Wyrok SA w Lublinie z 25 maja 1999 r., II AKA 78/99, OSA 2000, nr 5, poz. 40.

⁷⁰ Postanowienie SN z 11 kwietnia 2006 r., V KK 360/05, OSNwSK 2006, poz. 819.

⁷¹ Wyrok SN z 29 grudnia 1977 r., Rw 417/77, OSNKW 1978, nr 2-3, poz. 31; wyrok SN z 20 czerwca 1984 r., Rw 27/82, OSNPG 1984, nr 11, poz. 102; wyrok SN z 13 maja 1986 r., IV KR 118/86, OSNPG 1987, nr 2, poz. 25.

poprzez oparcie się na innej opinii, występuje bowiem zagadnienie wymagające wiadomości specjalnych, a nie może być ono rozstrzygnięte wyłącznie w oparciu o przekonanie samego organu procesowego, w przeciwnym bowiem wypadku dojdzie do uchybienia treści art. 193 § 1 k.p.k.

Art. 201 k.p.k. wprowadza merytoryczne kryteria oceny opinii biegłego, które należy odróżnić od kryteriów formalnych (spełnienie przez opinię wymogów wynikających z art. 200 § 2 k.p.k.). Zauważyć jednak należy, że „jasność wywodów” zaliczana jest do kryteriów formalnych, zaś „jasność i zupełność sprawozdania z przeprowadzonych badań” do kryteriów merytorycznych⁷². Takie rozróżnienie nie wydaje się uzasadnione w świetle rozwiązania wynikającego z art. 201 k.p.k. Przepis ten jednoznacznie posługuje się kryterium „jasności” opinii, przy czym czyni to w kontekście jej uzupełnienia lub powołania innych biegłych. Nie wynika przy tym z niego, że kryterium jasności opinii odnoszone ma być wyłącznie do jej wniosków, a nie całości, w tym sprawozdania z przeprowadzonych badań. To przekonuje, że jest to kryterium wybitnie merytoryczne, gdy „niejasność” opinii nakazuje jej wyjaśnienie we wskazanym trybie, a zatem opinia obciążona taką wadą nie może być podstawą ustaleń faktycznych w danej sprawie. Jasność sprawozdania z przeprowadzonych badań mieści się w dyspozycji art. 201 k.p.k. Jej brak powoduje, że opinia nie spełnia wymogu wynikającego z tego przepisu, gdyż niejasne sprawozdanie z badań prowadzi do wniosku, że sama opinia jest niejasna (nie może być uznana za jasną opinią w przypadku, gdy sprawozdanie z przeprowadzonych badań jest np. niezrozumiałe, lakoniczne, niespójne). Tym samym nie wydaje się zasadne wyróżnianie rodzajów „jasności” i zaliczanie ich do różnych kryteriów oceny dowodu z opinii biegłego.

3. Wniosek dowodowy o ponowne wezwanie biegłych albo powołanie innych biegłych

Jak wskazał Sąd Najwyższy w postanowieniu z dnia 9 września 2011 r.⁷³, przepis art. 170 § 1 k.p.k. nie ma zastosowania do dowodów z opinii biegłych, gdyż ocena zasadności złożonych wniosków dowodowych o przeprowadzenie dowodu z opinii biegłego powinna odbywać się jedynie przez pryzmat przepisów art. 193 § 1 k.p.k. lub art. 201 k.p.k. Innymi słowy, co do

⁷² H. Kolecki, *O ograniczonej możliwości sądowej merytorycznej oceny dowodu z techniczno-kryminalistycznej opinii biegłego*, [w:] A. Gerecka-Żołyńska, P. Górecki, H. Paluszkiwicz, P. Wiliński (red.), *Skarbowy model procesu karnego. Księga ofiarowana Profesorowi Stanisławowi Stachowiakowi*, Warszawa 2008, s. 188.

⁷³ Postanowienie SN z 9 września 2011 r., IV K 37/11, LEX nr 1027187.

dowodu z opinii biegłego albo biegłych podstawą oddalenia wniosku dowodowego są – *a contrario* – przepisy art. 193 § 1 k.p.k. lub art. 201 k.p.k.⁷⁴. Powyższy pogląd prezentowany jest także w innych orzeczeniach⁷⁵.

Pojawiły się jednak poglądy odmienne. Tytułem przykładu należy wskazać na stanowisko zaprezentowane przez Sąd Apelacyjny w Białymstoku w wyroku z dnia 25 września 2008 r.⁷⁶, w którym przyjęto, że przy rozpoznawaniu wniosków dowodowych dotyczących powołania nowych biegłych, jak i wzywania biegłych na rozprawę, należy mieć na uwadze przepis art. 201 k.p.k., jednak przepis ten ma zastosowanie tylko wtedy, gdy nie zmienia się przedmiot ekspertyzy. Wskazano również, że w sytuacji rozpoznawania pierwszego w sprawie wniosku o powołanie ekspertów, których dotąd nie powołano, albo wniosku o powołanie biegłego odnośnie do zupełnie innego przedmiotu opinii niż ten, którego dotyczy złożona już ekspertyza, ma zastosowanie art. 170 § 1 k.p.k. Pogląd ten nawiązuje do stanowiska zajętego przez Sąd Najwyższy w postanowieniu z dnia 7 lipca 2006 r.⁷⁷

Odnosząc się do tego stanowiska należy zauważyć, że w przypadku wniosku o powołanie innego biegłego lub zwrócenie się do dotychczasowego biegłego o sporządzenie opinii uzupełniającej podstawą jego oddalenia jest, na zasadzie wyłączności, art. 201 k.p.k. Nie można bowiem domagać się sporządzenia dodatkowej opinii lub kolejnej opinii bez skutecznego podważenia opinii już złożonej. Odmienny pogląd prowadziłby do sytuacji, w której strona niezadowolona z opinii mogłaby raz po raz (a więc w nieskończoność) żądać kolejnych opinii⁷⁸. Zasadność oddalenia wniosku o dowód z opinii innego biegłego podlega zatem ocenie przez pryzmat art. 201 k.p.k.⁷⁹

W odniesieniu do wniosku o powołanie biegłego należy zauważyć, że w sytuacji, gdy nie zasięgnięto jeszcze opinii w danej kwestii, podstawą jego oddalenia jest art. 193 § 1 k.p.k., określający przesłanki powołania biegłego. Jeżeli przesłanki te nie są spełnione, brak jest podstawy do zasięgnięcia opinii

⁷⁴ Wyrok SN z 1 października 2008 r., IV KK 89/08, LEX nr 465598.

⁷⁵ Wyrok SN z 9 września 2011 r., IV KK 37/11, LEX nr 1027187; postanowienie SN z 11 września 2003 r., III KK 125/02, LEX nr 784979; postanowienie SN z 25 czerwca 2003 r., IV KK 81/03, LEX nr 81193; postanowienie SN z 22 sierpnia 2002 r., IV KKN 37/99, LEX nr 55528; postanowienie SN z 19 marca 2002 r., V KKN 150/00, LEX nr 53068; wyrok SA w Katowicach z 30 września 2008 r., II AKA 225/08, KZS 2009, nr 1, poz. 97; wyrok SA w Krakowie z 24 maja 2001 r., II AKA 58/01, KZS 2001, nr 7-8, poz. 49; wyrok SA w Lublinie z 20 grudnia 2011 r., II AKA 240/11, LEX nr 1163179.

⁷⁶ Wyrok SA w Białymstoku z 25 września 2008 r., II AKA 119/08, publ. KZS 2008, nr 11, poz. 75.

⁷⁷ Postanowienie SN z 7 lipca 2006 r., III KK 456/05, publ. OSNKW 2006, nr 10, poz. 95.

⁷⁸ Wyrok SA w Białymstoku z 7 grudnia 2006 r., II AKA 244/06, KZS 2007, nr 6, poz. 59.

⁷⁹ Wyrok SA w Krakowie z 3 listopada 2004 r., II AKA 209/04, KZS 2004, nr 12, poz. 27.

biegłego. Pogląd ten jest prezentowany w doktrynie⁸⁰. T. Grzegorzcyk, odnosząc się do poglądu wyrażonego przez Sąd Najwyższy w przywołanym postanowieniu z dnia 7 lipca 2005 r., uznał jego zasadność, a tym samym dopuścił możliwość zastosowania art. 170 § 1 k.p.k. do rozpoznania wniosków o powołanie biegłego w sytuacji, gdy w danej kwestii nie zasięgnięto jeszcze opinii biegłego⁸¹. Wydaje się jednak, że pierwszy wniosek w przedmiocie zasięgnięcia opinii biegłego nie podlega ocenie przez pryzmat przesłanek wskazanych w art. 170 § 1 k.p.k., bowiem art. 193 § 1 k.p.k. formułuje na zasadzie wyłączności przesłanki dopuszczenia dowodu z opinii biegłego, jest to zatem *lex specialis* w stosunku do ogólnych reguł oddalenia wniosków dowodowych.

Nie można podzielić poglądu, że skoro celem przepisów procedury karnej regulującej postępowanie dowodowe jest takie jego unormowanie, które gwarantuje możliwość dokonania ustaleń faktycznych zgodnych z obiektywnym przebiegiem zdarzeń będących przedmiotem osądu w konkretnej sprawie, wolno przyjąć, że art. 201 k.p.k. jest przepisem wprowadzającym tylko dodatkowe kryteria dopuszczenia dowodu z nowej opinii, niewyłączającym reguł ogólnych, wedle których oddalenie wniosku dowodowego następuje na podstawie art. 170 k.p.k.⁸². Art. 201 k.p.k. nie uzupełnia ogólnych reguł oddalenia wniosku dowodowego, w przypadku wniosku o powołanie innego biegłego, lecz określa, kiedy taki wniosek, ze względu na wątpliwości co do treści opinii, może być uwzględniony. Nie podważa to tego, że wniosek dowodowy o powołanie innego biegłego może być oddalony także z tego względu, że dana osoba nie może, zgodnie z prawem procesowym, sporządzić opinii w danej sprawie (art. 196 § 1 i 3 k.p.k.). Nie chodzi tu jednak o samą zasadność powołania innego biegłego, ale o niemożność powołania konkretnej osoby ze względu na okoliczności, które wykluczają taką możliwość, nie negując jednocześnie konieczności zasięgnięcia opinii w danej kwestii. Inaczej rzecz ujmując art. 201 k.p.k. na zasadzie wyłączności określa, kiedy możliwe jest powołanie innego biegłego (lub zwrócenie się o uzupełnienie złożonej opinii), co związane jest z koniecznością wykazania wad już sporządzonej opinii. Tylko w przypadku stwierdzenia tych wad możliwe jest sięgnięcie po dyspozycję tego przepisu, ustawa bowiem wyraźnie wskazuje, kiedy sporządzona w sprawie opinia nie może służyć do poczynienia ustaleń faktycznych w sprawie, prowadząc do konieczności wyjaśnienia (usunięcia) dostrzeżonych wad i sprzeczności. W konsekwencji, w razie przeprowadzenia dowodu z opinii biegłego,

⁸⁰ L.K. Paprzycki, [w:] J. Grajewski, L.K. Paprzycki, S. Steinborn, dz. cyt., s. 723; P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, dz. cyt., s. 1145.

⁸¹ T. Grzegorzcyk, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Warszawa 2008, s. 467.

⁸² Wyrok SN z 7 grudnia 2001 r., III KKN 147/00, LEX nr 51994.

zagadnienie zasięgnięcia opinii innego biegłego jest całkowicie regulowane treścią art. 201 k.p.k., co oznacza, że strona domagająca się powołania innego biegłego musi wykazać, że wcześniejsza opinia jest niepełna, niejasna albo zachodzi sprzeczność w samej opinii lub między różnymi opiniami⁸³. Podsumowując powyższe wywody, należy stwierdzić, że do wniosku o dowód z ponownej opinii biegłych nie stosuje się ogólnych przepisów o dowodach z art. 170 § 1 – 2 k.p.k. Gdyby były one bowiem stosowane, strona niezadowolona z opinii miałaby prawo żądać kolejnych ekspertyz, póki nie uzyskalaby takiej, która by ją zadowolila⁸⁴. Zasadnie zatem w doktrynie zanegowano, jako niezasadny, nieznaający umocowania w obowiązujących przepisach, jak również nielogiczny, pogląd zakładający, że art. 201 k.p.k. jest przepisem wprowadzającym tylko dodatkowe kryteria dopuszczenia dowodu z nowej opinii biegłego⁸⁵.

W świetle powyższego: wniosek o przeprowadzenie dowodu z opinii biegłego podlega rozpoznaniu w oparciu o art. 193 § 1 k.p.k. lub art. 201 k.p.k. Jeżeli zaś zachodzą okoliczności, o których mowa w art. 196 § 1 lub 3 k.p.k., wniosek dowodowy nie podlega oddaleniu, a jedynie wskazany przez stronę biegły nie może być powołany.

4. Pojęcie „opinii niepełnej”

Generalnie rzecz ujmując, opinia niepełna to opinia niezupełna, mająca braki, niecałkowita (częściowa), niekompletna, niedokładna, to zatem opinia, której czegoś brakuje, o której nie można powiedzieć, że jest pełna i całkowita⁸⁶.

Opinia niepełna to przede wszystkim opinia, która nie zawiera odpowiedzi na wszystkie pytania sformułowane w postanowieniu o powołaniu biegłego, o którym mowa w art. 194 k.p.k. albo w postanowieniu uzupełniającym (art. 198 § 3 k.p.k.)⁸⁷. Jak wskazał Sąd Najwyższy w wyroku

⁸³ Wyrok SA w Łodzi z 11 października 2000 r., II Aka 127/00, „Prokuratura i Prawo” 2001, nr 7-8, poz. 20.

⁸⁴ Wyrok SA w Krakowie z 4 marca 1999 r., II Aka 29/99, KZS 1999, nr 3, poz. 20.

⁸⁵ R.A. Stefański, [w:] J. Bratoszewski, L. Gardocki, Z. Gostyński, S.M. Przyjemski, R.A. Stefański, S. Zabłocki, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Warszawa 2003, s. 735; L.K. Paprzycki, *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 7 grudnia 2001 r.*, III KKN 147/00, „Palestra” 2002, nr 7-8, s. 216.

⁸⁶ Postanowienie SN z 27 września 2006 r., IV KK 330/06, niepubl; postanowienie SN z 28 listopada 2003 r., IV KK 23/03, LEX nr 82320; wyrok SN z 22 sierpnia 2002 r., IV KK 216/02, LEX nr 55205.

⁸⁷ P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, dz. cyt., s. 1141.

z 7 października 2009 r.⁸⁸, opinia jest niepełna, jeżeli nie udziela odpowiedzi na wszystkie postawione biegłemu pytania, na które zgodnie z zakresem wiadomości specjalistycznych i udostępnionych mu materiałów dowodowych może oraz powinien udzielić odpowiedzi. Identyczny pogląd wyraził m.in. Sąd Najwyższy w postanowieniu z 26 marca 2008 r.⁸⁹ oraz Sąd Apelacyjny w Krakowie w postanowieniu z 18 lutego 2009 r.⁹⁰. Stanowisko takie prezentowane jest również w doktrynie⁹¹. Można zatem stwierdzić, że niepełna jest opinia, która nie wyjaśnia wszystkich kwestii, jakie zostały biegłemu przedstawione w postanowieniu o dopuszczeniu dowodu z jego opinii⁹².

Z całą również pewnością niepełna to opinia, która nie zawiera kompletnego sprawozdania z przeprowadzonych przez biegłych badań⁹³. Niepełna jest opinia, która zawiera tylko konkluzję, bez wskazania przesłanek, które do niej doprowadziły⁹⁴. Opinia jest więc niepełna, jeśli nie zawiera uzasadnienia wyrażonych w niej ocen i poglądów⁹⁵.

Za niepełną należy uznać opinię, która opiera się na niewystarczającym materiale lub gdy nie uwzględni wszelkich możliwych, na tle całokształtu sprawy, wariantów dotyczących przebiegu zdarzenia⁹⁶. Pamiętać przy tym należy, że sąd powinien dążyć do tego, aby biegli dysponowali takim materiałem dowodowym, który pozwoli im wydać opinię pełną, o czym była już mowa.

Opinia niepełna to opinia, przy której sporządzeniu pominięto istotne dla sprawy dowody⁹⁷.

⁸⁸ Wyrok SN z 7 października 2009 r., III KK 122/09, LEX nr 532391.

⁸⁹ Postanowienie SN z 26 marca 2008 r., II KK 19/08, LEX nr 406869.

⁹⁰ Postanowienie SA z 18 lutego 2009 r., II AKa 1/09, KZS 2009, nr 3, poz. 31.

⁹¹ B. Kolański, *Wymagania wymiaru sprawiedliwości wobec biegłych psychiatrów i ich orzeczeń*, „Prokurator” 2005, nr 1, s. 24 i n.

⁹² Wyrok SA w Krakowie z 14 października 2008 r., II AKa 133/08, KZS 2008, nr 11, poz. 58.

⁹³ P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, dz. cyt., s. 1141-1142.

⁹⁴ M.in. wyrok SN z 12 marca 1979 r., I KR 27/79, OSNPG 1979, nr 10, poz. 138; wyrok SN z 30 września 1982 r., I KR 228/82, OSNPG 1983, nr 4, poz. 47; wyrok SN z 13 października 1998 r., II KKN 225/99, „Prokuratura i Prawo” 1999, nr 3, poz. 13.

⁹⁵ M.in. wyrok SN z 1 listopada 1975 r., Z 24/75, OSNKW 1975, nr 12, poz. 172; wyrok SN z 16 lipca 1997 r., II KKN 231/06, „Prokuratura i Prawo” 1998, nr 1, poz. 12.

⁹⁶ Wyrok SN z 7 października 2002 r., IV KKN 265/99, LEX nr 56830; wyrok SN z 8 stycznia 2002 r., IV KKN 646/97, LEX nr 45007; wyrok SN z 21 października 1980 r., Rw 361/80, OSNKW 1981, nr 1, poz. 7.

⁹⁷ M.in. wyrok SN z 14 września 2005 r., IV KK 158/05, OSNwSK 2005, poz. 1658; wyrok SN z 9 maja 1988 r., II KR 96/88, OSNKW 1988, nr 9-10, poz. 72; wyrok SN z 24 stycznia 1986 r., IV KR 355/85, OSNPG 1987, nr 3, poz. 37.

Niepełność opinii może wynikać również z braku uzasadnienia odrzucenia wyników badań pomocniczych⁹⁸, a także być konsekwencją pominięcia niezbędnych wyników badawczych⁹⁹.

W orzecznictwie wskazano również, że przyjmowanie w opinii dowolnych danych, niewynikających z materiału dowodowego, lub też pominięcie niektórych faktów powoduje, że jest ona opinią niepełną¹⁰⁰.

Od niepełności w rozumieniu art. 201 k.p.k. należy odróżnić sytuację, w której opinia zawierać będzie braki formalne, tj. uchybiać będzie treści art. 200 § 2 pkt 1-4 i 6 k.p.k., a więc braki w zasadzie o charakterze technicznym, niezwiązane z treścią opinii, lecz z jej stroną formalną. W takim przypadku należy wezwać biegłego (biegłych) do usunięcia dostrzeżonych braków, co nie następuje w trybie art. 201 k.p.k. Przepis ten bowiem odnosi się do usuwania uchybień o charakterze merytorycznym, a nie formalnym.

Oceniając z punktu widzenia kryterium pełności opinii, nie można zanegować ekspertyzy tylko i wyłącznie dlatego, że opinia jest „krótka”. Jak wskazał Sąd Najwyższy w postanowieniu z 1 października 2004 r.¹⁰¹, fakt, że będąca wynikiem badania ambulatoryjnego oskarżonego pisemna opinia biegłych lekarzy psychiatrów jest w swej treści krótka, nie oznacza automatycznie, że nosi ona cechy niepełności. Niepełność należy bowiem wiązać nie z liczbą stron opinii (długością wypowiedzi biegłych), lecz z treścią opinii, w szczególności z odniesieniem się do wszystkich pytań organu procesowego i istniejących w sprawie wątpliwości.

Na koniec warto rozważyć, czy w sytuacji, w której biegły z obiektywnych względów nie może sformułować kategoriycznych wniosków, można uznać, że jest to opinia niepełna, bo nie udziela jednoznacznej odpowiedzi na postawione pytanie? Oczywiście możliwa jest sytuacja, że biegły nie będzie w stanie sformułować jednoznacznej odpowiedzi na pytanie zawarte w postanowieniu o jego powołaniu, ale to nie oznacza jeszcze, że opinia jest niepełna. Będzie nią wyłącznie w sytuacji, w której owej odpowiedzi można udzielić, a biegły tego nie czyni. Jeżeli jednak biegły – w wyniku przeprowadzonych badań – formułuje dwie możliwe odpowiedzi i żadnej z nich nie może wykluczyć, zaś zaprezentowane stanowisko zostało rzetelnie uzasadnione, brak jest podstaw do sformułowania zarzutu, że opinia jest niepełna, z całą natomiast pewnością nie przedstawia ona żadnej wartości dowodowej w prowadzonym postępowaniu, na jej podstawie nie jest bowiem możliwe rozstrzygnięcie określonej, istotnej z punktu widzenia tego

⁹⁸ Wyrok SN z 6 września 1979 r., Rw 198/79, OSNKW 1980, nr 1-2, poz. 9.

⁹⁹ Wyrok SN z 12 maja 1988 r., II KR 92/88, OSNPG 1989, nr 2, poz. 35.

¹⁰⁰ Postanowienie SN z 7 czerwca 2004 r., III KK 39/11, LEX nr 860602; postanowienie SN z 7 czerwca 2011 r., III KK 39/11, LEX nr 860602.

¹⁰¹ Postanowienie SN z 1 października 2004 r., III KK 28/04, OSNwSK 2004, poz. 1697.

postępowania, kwestii¹⁰². W takim przypadku powołanie innego biegłego powinno nastąpić na podstawie art. 193 § 1 k.p.k., a nie art. 201 k.p.k., opinia spełnia bowiem kryteria zawarte w tym ostatnim przepisie, ale nadal nie udało się stwierdzić okoliczności mających istotne znaczenie dla sprawy. Może się okazać, że w ogóle nie będzie to możliwe, co oznacza, że w takim przypadku niezbędne będzie sięgnięcie po dyspozycję art. 5 § 2 k.p.k., a to oznacza wybór wersji najkorzystniejszej dla podejrzanego (oskarżonego).

Z całą pewnością sąd ani żaden inny organ procesowy nie może oprzeć się na opinii niepełnej¹⁰³.

5. Pojęcie „opinii niejasnej”

Niejasną jest zaś ta opinia, której sformułowania nie pozwalają na zrozumienie wyrażonych w niej ocen i poglądów, a także sposobu dochodzenia do nich, jak też zawiera wewnętrzne sprzeczności lub posługuje się nielogicznymi argumentami¹⁰⁴. Niejasna jest także opinia, której wnioski końcowe są nielogiczne lub łączą się z takimi zastrzeżeniami, że nie można ustalić ostatecznego poglądu biegłego, względnie jest on niezrozumiały lub końcowe wnioski nie znajdują oparcia w przeprowadzonych badaniach¹⁰⁵.

Za niejasną należy uznać opinię w sytuacji, gdy organ procesowy nie może zrozumieć wywodów biegłego, jeżeli są dla niego niejasne, w tym nie jest jasne, jakie stanowisko zajmuje biegły, oraz jeśli poglądy biegłego są niespójne, nielogiczne¹⁰⁶. Opinia jest niejasna, gdy przedstawione w niej sprawozdanie z przeprowadzonych czynności i spostrzeżeń oraz wywiezione z nich wnioski są sformułowane w sposób niepozwalający zrozumieć wyrażonych w nich ocen lub poglądów bądź też sposobu dochodzenia do nich¹⁰⁷.

¹⁰² W. Kotowski, *Wartość dowodowa opinii biegłego. Opinia pełna, cz. 2*, „Palestra” 2011, nr 11-12, s. 181 i n.

¹⁰³ Wyrok SN z 7 października 2002 r., IV KKN 265/99, LEX nr 56830.

¹⁰⁴ T. Widła, *Ocena dowodu z opinii biegłego*, Katowice 1992, s. 44 i cyt. tam orzecznictwo; wyrok SN z 7 października 2009 r., III KK 122/09, LEX nr 532391; postanowienie SN z 26 czerwca 2008 r., V KK 206/08, OSNwSK 2008, poz. 1350; wyrok SA w Lublinie z 30 marca 2010 r., II AKA 39/10, LEX nr 583685; wyrok SA w Krakowie z 18 lutego 2009 r., II AKA 1/09, KZS 2009, nr 3, poz. 31; wyrok SA w Krakowie z 14 października 2008 r., II AKA 133/08, KZS 2008, nr 11, poz. 58; postanowienie SA w Lublinie z 30 marca 2010 r., II AKA 39/10, LEX nr 583685.

¹⁰⁵ Wyrok SN z 12 maja 1988 r., II KT 92/88, OSNPG 1989, nr 2, poz. 35; postanowienie SN z 29 października 2003 r., WK 17/03, niepubl.

¹⁰⁶ Postanowienie SN z 29 października 2003 r., WK 17/03, niepubl.

¹⁰⁷ Postanowienie SN z 27 września 2006 r., IV KK 330/06, OSNwSK 2006, poz. 1822; wyrok SA w Krakowie z 14 października 2008 r., II AKA 133/08, KZS 2008, nr 11, poz. 51.

W wyroku Sądu Apelacyjnego w Krakowie z 6 listopada 2008 r.¹⁰⁸ wyrażono pogląd, że opinia jest niejasna także wówczas, gdy tezy opinii biegłego są wieloznaczne. Zauważyć jednak należy, że niejednokrotnie biegły nie jest w stanie sformułować kategorycznego wniosku. Jak słusznie wskazano w wyroku Sądu Apelacyjnego w Krakowie z 22 stycznia 2009 r.¹⁰⁹, nie jest niczym nadzwyczajnym i niezrozumiałym, że biegli nie wskazują stanowczo, iż obrażenia zostały zadane przy użyciu zabezpieczonej siekiery, skoro brak było na niej śladów biologicznych czy też innych pozwalających na taką identyfikację. Czasami zatem sformułowanie kategorycznych i jednoznacznych wniosków w realiach danej sprawy nie jest możliwe, co nie jest wadą opinii. Jeżeli jednak materiał dowodowy na to pozwala, a takich wniosków brak, opinia jest niejasna.

6. Pojęcie „opinii sprzecznej”

Sprzeczność wewnętrzna opinii występuje w sytuacji, gdy sformułowane we wnioskach końcowych odpowiedzi na pytania postawione przez organ procesowy pozostają we wzajemnej sprzeczności (wykluczają się) lub nie znajdują potwierdzenia w przeprowadzonych badaniach. Jak słusznie wskazuje się w orzecznictwie, sformułowania, którymi posługuje się biegły, powinny być wewnętrznie niesprzeczne¹¹⁰. Natomiast sprzeczność zewnętrzna (między opiniami) ma miejsce m.in. w sytuacji, gdy opinie będą się wzajemnie wykluczać, tj. gdy ich treść różni się między sobą co do istotnych elementów¹¹¹. Innymi słowy, sprzeczność między opiniami w sprawie zachodzi wówczas, gdy między opiniami zachodzi niezgodność, rozbieżność w kwestiach istotnych¹¹².

Sprzeczność między opiniami daje podstawę do zastosowania dyspozycji art. 201 k.p.k. wtedy jedynie, gdy z powodu jej zaistnienia nie można uznać kwestii wymagającej wiedzy specjalistycznej za rozstrzygniętą, a więc gdy żadnej z tych opinii nie można uznać za przekonującą i odpowiadającą wymaganiom procesowym. Sam zatem fakt zaistnienia sprzeczności między

¹⁰⁸ Wyrok SA w Krakowie z 6 listopada 2008 r., II AKa 160/08, KZS 2008, nr 12, poz. 37.

¹⁰⁹ Wyrok SA w Krakowie z 22 stycznia 2009 r., II AKa 389/08, KZS 2009, nr 3, poz. 44.

¹¹⁰ Wyrok SN z 6 listopada 2002 r., IV KKN 308/99, LEX nr 56851.

¹¹¹ L. K. Paprzycki, *Obraza przepisów postępowania dotyczących przeprowadzania dowodu z opinii biegłego – jako podstawa wniesienia środka odwoławczego ze szczególnym uwzględnieniem opinii psychiatryczno-psychologicznej*, [w:] A. Gaberle i S. Waltoś (red.), *Środki zaskarżenia w procesie karnym. Księga pamiątkowa ku czci prof. Zbigniewa Dody*, Zakamycze 2000, s. 125; T. Widła, dz. cyt., s. 74.

¹¹² R.S. Stefański, [w:] J. Bratoszewski, L. Gardocki, Z. Gostyński, S.M. Przyjemski, R.A. Stefański, S. Zablocki, dz. cyt., s. 917.

opiniami nie daje podstawy do powołania innych biegłych, ponieważ w ramach swobodnej oceny dowodów możliwe jest przyjęcie, która z opinii odpowiada wymaganiom i na jej podstawie można stwierdzić okoliczności mające istotne znaczenie oraz wpływ na rozstrzygnięcie sprawy¹¹³. Dopiero zatem gdy nie jest możliwe rozstrzygnięcie, bez potrzeby sięgania do wiadomości specjalnych, której opinii dać wiarę, konieczne jest powołanie innego biegłego¹¹⁴. Jeżeli zewnętrzna sprzeczność nie może być usunięta w drodze powołania kolejnych biegłych, należy uznać, że sprzeczności nie da się usunąć przy udziale biegłych. W takim przypadku organ procesowy może oprzeć się na jednej z opinii, uznając ją za bardziej przekonującą, lepiej uzasadnioną¹¹⁵. Pamiętać przy tym należy, że niedające się usunąć wątpliwości rozstrzyga się na korzyść oskarżonego (art. 5 § 2 k.p.k.).

7. Podsumowanie

Należy dokonać rzetelnej oceny każdej opinii biegłego, mając na uwadze treść art. 201 k.p.k. Wyznacza on zakres kontroli opinii biegłego ze strony organu procesowego, umożliwiając uznanie, że biegły nie przekonał do swych poglądów lub tez, a zatem nie udowodnił ich.

Podzielić należy pogląd¹¹⁶, że nieliczenie się z prawami nauki prowadzić może do ustaleń jaskrawo niezgodnych z rzeczywistością. Dlatego też obowiązek uwzględnienia wskazań wiedzy (art. 7 k.p.k.) w procesie oceny dowodów zapobiegać ma dowolności przy wydawaniu rozstrzygnięć, a tym samym zagwarantować realizację zasady prawdy materialnej. Podkreślić należy, że organ procesowy zobowiązany jest do zasięgnięcia opinii biegłego, jeżeli do stwierdzenia danych okoliczności niezbędne są wiadomości specjalne i tylko w tym rozumieniu możemy mówić o ograniczeniu swobody organu procesowego, gdyż nie może on zastąpić opinii biegłego własnym przekonaniem lub innymi dowodami. Nie znaczy to jednak, że opinia jest dla organu procesowego bezwzględnie wiążąca¹¹⁷ - podlega ona takim samym rygorom podczas oceny jak każdy inny dowód. Biegły (biegli) nie

¹¹³ Wyrok SA w Katowicach z 23 października 2008 r., II AKa 302/08, KZS 2009, nr 3, poz. 56; wyrok SA w Szczecinie z 21 maja 2008 r., II AKa 57/08, OSA 2009, nr 11, poz. 25.

¹¹⁴ Wyrok SN z 7 stycznia 2008 r., II KK 250/07, LEX nr 354287.

¹¹⁵ R.S. Stefański, [w:] J. Bratoszewski, L. Gardocki, Z. Gostyński, S.M. Przyjemski, R.A. Stefański, S. Zabłocki, dz. cyt., s. 922.

¹¹⁶ Z. Doda, A. Gaberle, *Dowody w procesie karnym. Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Komentarz*, Warszawa 1995, s. 284.

¹¹⁷ J. Gurgul, *Pozycja organu procesowego w przygotowaniu opinii przez biegłych*, „Nowe Prawo” 1984, nr 9, s. 92

dokonuje (nie dokonują) w procesie karnym ustaleń faktycznych¹¹⁸, a jego rola (ich rola) polega na dostarczeniu organowi procesowemu wiedzy specjalistycznej, która ułatwić ma dokonanie oceny dowodów i poczynienie ustaleń faktycznych¹¹⁹. Ustawodawca, wprowadzając obowiązek powołania biegłego w sytuacji określonej w art. 193 § 1 k.p.k., kierował się zatem dążeniem do zapewnienia organowi procesowemu opinii wydanej przez osobę posiadającą odpowiednią wiedzę i doświadczenie do stwierdzenia istotnych dla sprawy okoliczności, która umożliwić ma dokonanie ustaleń faktycznych w danej sprawie, nie zaś je zastąpić¹²⁰. Dowód z opinii biegłego nie jest zatem żadnym superdowodem, zaś organ procesowy władny jest zakwestionować sposób sporządzenia opinii, kompletność ustaleń dokonanych przez biegłego, zakres przeprowadzonych przez niego badań, sposób wykorzystania przeprowadzonych badań do sformułowania wniosków końcowych, jakoś uzasadnienia opinii, w szczególności jej rzetelność, komunikatywność, spójność z przeprowadzonymi badaniami, jak też odniesienie się przez biegłego do różnych wersji zdarzenia. Organ procesowy powinien rzeczywiście dokonywać kontroli przedłożonych opinii. Kontrola opinii biegłego jest nie tylko prawem, ale przede wszystkim obowiązkiem organu procesowego, przy czym nie może on ograniczyć się jedynie do zapoznania się z wnioskami i odpowiedziami biegłego na zadane mu pytania, ale powinien uwzględnić cały proces dochodzenia do wniosków i ich uzasadnienie¹²¹. Niestety w praktyce dostrzega się, iż organy procesowe koncentrują się jedynie na wnioskach, nie zwracając należytej uwagi na sposób dochodzenia do nich, a rezygnacja z analizowania przebiegu badań i skonfrontowania ich z tezami końcowymi prowadzić może do sytuacji, w której opinia zostanie przyjęta bezkrytycznie¹²². Należy zatem postulować, aby organy procesowe z większym krytycyzmem podchodziły do opinii sporządzanych przez biegłych i korzystały z przysługujących im możliwości. Dokonana wykładnia pojęć „niepełnej, niejasnej i sprzecznej opinii” wskazuje, że nie jest tak, iż organ procesowy jest bezradny wobec biegłego i nie dysponuje żadną możliwością weryfikacji wniosków przez niego sformułowanych. Jest wręcz przeciwnie, to organ procesowy przyjmuje opinię i w sytuacji, gdy uzna, że spełnione są

¹²⁰ Wyrok SN z 31 marca 1978 r., VI KRN 42/78, OSNPG 1978, nr 12, poz. 141; wyrok SN z 14 listopada 1980 r., Rw 399/80, OSNKW 1981, nr 3, poz. 12.

¹²¹ Wyrok SN z 27 października 1983 r., II KR 219/83, OSNPG 1984, nr 4, poz. 26; wyrok SN z 20 sierpnia 1980 r., V KRN 178/80, OSNPG 1981, nr 5, poz. 52.

¹²² J. Wójcikiewicz, *Zasada „naukowej oceny dowodów” w polskim procesie sądowym*, [w:] J. Czapska (red.), *Zasady procesu karnego wobec wyzwań współczesności. Księga ku czci profesora Stanisława Waltosia*, Warszawa 2000, s. 575.

¹²¹ A. Kegel, Z. Kegel, *Przepisy o biegłych sądowych, tłumaczach i specjalistach. Komentarz*, Zakamycze 2004, s. 138.

¹²² Tamże.

przesłanki, o których mowa w art. 201 k.p.k., powinien dążyć do usunięcia dostrzeżonych wad i uchybień, w przeciwnym bowiem wypadku naraża się na poczynienie błędnych ustaleń faktycznych. Pamiętać również należy, że opinia biegłego powinna być analizowana w kontekście całego zgromadzonego w sprawie materiału dowodowego, zaś biegły powinien odnieść się do różnych wariantów zdarzenia, w sytuacji gdy prezentowane są różne jego wersje, co nie oznacza, że uprawniony jest do oceny wiarygodności zeznań i innych dowodów, lecz do wypowiedzenia się, w oparciu o posiadaną wiedzę specjalistyczną, jaki przebieg mogło mieć zdarzenie, a jakiego przybrać nie mogło. Biegły władny jest zatem wskazać np., w jakich okolicznościach nie mogły powstać obrażenia pokrzywdzonego, co nie jest równoznaczne ze stwierdzeniem niewiarygodności wersji zdarzenia przedstawianej przez oskarżonego. Ocena dowodów leży w gestii organu procesowego, zaś opinia biegłego jest jedynie jednym z elementów, który służy do jej dokonania, a zarazem sam podlega ocenie z punktu widzenia kryteriów wskazanych w art. 201 k.p.k.

Słowa kluczowe: dowód, opinia biegłego, proces karny, biegły, sąd, organ procesowy

**“COMPLETENESS”, “CLARITY” AND “NON-CONTRADICTION”
AS QUALIFICATIONS FOR EVALUATION AN EXPERT’S TESTIMONY IN POLISH
CRIMINAL PROCEDURE (SECTION 201 OF CODE OF CRIMINAL PROCEDURE)**

S u m m a r y

According to section 193.1 and 193.2 of Code of Criminal Procedure, if proving any situations relevant to the case needs any special knowledge, an expert’s or experts’ testimony can be established or an opinion of an scientific or technical institution can be drawn. Consequently, an expert testimony is necessary always when in order to reach relevant facts, special information (special knowledge) is needed. However, the fact finder is not unconditionally bound by an expert opinion since it has to go through the same scrutiny as every other exhibit. As Author claims, an expert witness does not finds or states facts but presents the fact finder with special knowledge that has to be helpful in order to evaluate exhibits and state the facts. That is why an expert opinion is no ‘super-testimony’ and the fact finder is able to question the methods of reaching the opinion, its completeness, the scope of undertaken research, the use of research in the final conclusions, quality of the opinion, in particular its integrity, communication, coherence with undertaken research and also expert’s reference to different versions of the situation. As Author defines “incomplete, unclear and contradicted opinion” he also states that the fact finder is not helpless with an expert opinion.

It is quite opposite, the fact finder accepts the opinion and, if decides that the requirements of section 201 of Code of Criminal Procedure are met, has to pursue to eliminate the spotted defects and omissions. Otherwise, is in danger of reaching false facts of the case.

Key words: exhibit, evidence, expert opinion, criminal procedure, court, fact finder

„ПОЛНОТА”, „ЯСНОСТЬ” И „ПОСЛЕДОВАТЕЛЬНОСТЬ” В КАЧЕСТВЕ КРИТЕРИЕВ ОЦЕНКИ ЭКСПЕРТА В ПОЛЬСКОМ УГОЛОВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ (СТАТЬЯ 201 УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОГО КОДЕКСА)

Резюме

В соответствии со ст. 193 § 1 и 2 Уголовно-процессуального кодекса, если выяснение обстоятельств, имеющих значение для исхода дела требует специальных знаний, консультации эксперта или экспертов, надо тогда обратиться в научное или специализированное учреждение. Поэтому необходимо везде, где нужны соответствующие обстоятельства дела необходимы специальные сообщения (экспертизы,). Это не означает, однако, что мнение экспертов является обязательным для процесса, но оно подлежит той же строгостью в оценке как и любые другие доказательства. Как отметил автор, эксперт не представляет для уголовного процесса фактов, и его ролью является поставка специализированных знаний, благодаря которой легче оценить доказательства и сделать выводы о фактах. Таким образом, показания экспертов не являются *superdowodem*, судебный орган правомочен оспорить мнение в любом случае, полноты меры, принятые экспертом, в сфере его исследований, использование исследований, чтобы сформулировать вывод, качество поддержки мнения, и в частности целостность, связь, согласованность исследований, проведенных, а также ссылку на эксперта по различным версиям событий. Однако интерпретация сделанных автором терминов «неполным, неясным и противоречивым мнением» не обозначает, что судебный орган беспомощный против эксперта, напротив, судебный орган принимает мнение, и, когда он считает, что он удовлетворяет условиям, указанным в статье. 201 Уголовно-процессуального кодекса, прилагает усилия для устранения принятых ошибок и недостатков. В состоянии противоположном могут вытекнуть ошибочные выводы.

Ключевые слова: доказательство, мнения экспертов, уголовный процесс, эксперт, суд, судебный орган

LECH MAŻEWSKI*

MONARCHA I NAMIESTNIK W KONSTYTUCJI KRÓLESTWA POLSKIEGO Z 1815 R.

Wykonując postanowienia Traktatu Wiedeńskiego z 1815 r., car Aleksander I nadał Królestwu Polskiemu ustawę konstytucyjną; podpis na tym akcie został złożony 27 listopada 1815 r., zaś wszedł on w życie 24 grudnia tego roku¹. Główną instytucją Konstytucji Królestwa Polskiego z 1815 r. był monarcha, o czym może świadczyć fakt, że wspomina się o nim kilkakrotnie już w Tytule I (*Stosunki polityczne Królestwa*) ustawy konstytucyjnej. Niemniej istotne znaczenie miał także namiestnik – również wymieniony w tym tytule². Warto podkreślić, że o reprezentacji narodowej mowa jest dopiero w art. 31 ustawy konstytucyjnej, a całościowej regulacji jest on poddana w Tytule IV (*O reprezentacji narodowej*).

* Dr hab., prof. Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie.

¹ Dziennik Praw Królestwa Polskiego 1816, nr 1, t. I, s. 2-103 (dalej cyt. jako DPKP z podaniem roku, tomu cyframi rzymskimi, numeru i stron cyframi arabskimi).

² Instytucja namiestnika pojawia się już we wcześniejszych projektach konstytucyjnych, które interesująco analizował Hubert Izdebski (*Litewskie projekty konstytucyjne z lat 1811-1812 i ich wpływ na Konstytucję Królestwa Polskiego z 1815 r.*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1972, z. 1). Wskazuje on, iż w propozycjach księcia Michała Kleofasa Ogińskiego sformułowanych w 1811 r. z myślą o restytucji Wielkiego Księstwa Litewskiego „Na czele administracji kraju miał stanąć namiestnik wielkiego księcia, obdarzony tytułem książęcym. [...] Jako uprawnienie namiestnika wymieniono przydywanie w Radzie Ministrów, Radzie Stanu oraz Senacie (w tym ostatnim wyraźnie tylko w nieobecności monarchy) oraz przedstawianie osób do nominacji księcia” (s. 100). Znacznie dalej szły propozycje Ludwika Platera z 1815 r.: „Zupełnie nowym rozwiązaniem było wprowadzenie rządu namiestniczego złożonego z namiestnika i dwóch tajnych radców powołanych spośród wielkich dygnitarzy; rząd miał decydować kolegialnie w obecności ministrów, których resortów dotyczyła decyzja [...] Rząd miał w ten sposób zastąpić Radę Ministrów, której projekt nie przewidywał” (s. 127). Warto wspomnieć, że w innym projekcie konstytucyjnym z tego okresu (M. Kallas, *Projekt konstytucji dla Królestwa Polskiego z 1814 r.*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika”, Nauki Humanistyczno-Społeczne, Prawo XI, Toruń 1972, s. 106) przewidziane było stanowisko wicekróla powoływanego przez monarchę, ale bez podania jakichkolwiek ustrojowych szczegółów co do jego pozycji czy kompetencji.

Mogłoby się wydawać, że w sensie publicznoprawnym monarcha i namiestnik powinni stanowić nierozłączną parę, ale czy rzeczywiście tak było w świetle Konstytucji z 1815 r. i późniejszej praktyki ustrojowej? Postaram się wyjaśnić ten problem w niniejszym artykule. W tym celu analizie poddane zostaną nie tylko postanowienia konstytucyjne, ale również sposób ich stosowania w latach 1815-1826³. Można zapytać, dlaczego tylko w tych latach? Uzasadnieniem wyboru tych lat jest to, iż przypadające na ten czas namiestnictwo gen. Józefa Zajączka to jedyny okres w dziejach Królestwa Polskiego, gdy urząd ten pełniony był na gruncie regulacji prawnych zawartych w akcie ustrojowym nadanym przez cara Aleksandra I. Po przegranej przez Królestwo wojnie z Rosją w 1831 r. ustanowiono bowiem inne podstawy prawne dla instytucji namiestnika⁴ niż pierwotnie określone.

Monarcha

Ustrojowe znaczenie monarchy w Konstytucji z 1815 r. było tak duże, że właściwie był on uwzględniony we wszystkich jej częściach; jednak zawsze podstawowa kwestia sprowadzała się do udziału w sprawowaniu władzy publicznej. Z tej perspektywy należy przede wszystkim patrzeć na pozycję króla konstytucyjnego.

Znaczenie ustrojowe monarchy wynikało z faktu, że panował on zarówno w Królestwie Polskim, jak i Cesarstwie Rosyjskim (art. 3), będąc rodzajem publicznoprawnego węzła łączącego oba te państwa, chociaż władcą konstytucyjnym był tylko w Warszawie.

W art. 31 podtrzymana została tradycja parlamentarna z okresu przedrozbiorowego, zgodnie z którą król jest jedną z części Sejmu – obok Senatu i izby poselskiej (teraz uzupełnionej o deputowanych wybieranych na zgromadzeniach gminnych). O znaczeniu monarchy w funkcjonowaniu Sejmu, a w szczególności w procesie stanowienia prawa, przesądzało posia-

³ Jak dotychczas, najpełniej problemem tym zajął się Z. Stankiewicz, *Królestwo Polskie 1815-1863*, [w:] J. Bardach (red.), *Historia państwa i prawa Polski*, Warszawa 1981, t. III, s. 236-237, 304-306, 314.

⁴ Należy rozumieć to w liczbie mnogiej, gdyż inne rozwiązania prawne funkcjonowały w ćwierćwieczu namiestniczych rządów feldmarszałka Iwana Paskiewicza (1831-1856) (Z. Stankiewicz, dz. cyt., s. 306-307), inaczej rzeczy się miały w latach 1862-1863 pod rządami w. księcia Konstantego (tamże, s. 307-308), a jeszcze inaczej po upadku powstania styczniowego za ostatniego namiestnika gen. Teodora Berga (por. G. Smyk, *Demontaż reform Wielopolskiego na tle reorganizacji administracji Królestwa Polskiego po upadku powstania styczniowego*, [w:] L. Mażewski (red.), *Próba ustrojowej rekonstrukcji Królestwa Polskiego w latach 1862-1863. W 150. rocznicę reform margrabiego Aleksandra Wielopolskiego*, Olsztyn 2012, s. 138-151).

danie przezeń dwóch uprawnień: prawa inicjatywy ustawodawczej (art. 90) oraz prawa sankcji (art. 104) o charakterze weta bezwzględnego (art. 105).

Art. 35 stanowił: „Rząd jest w osobie króla. Król sprawuje władzę wykonawczą w swej rozciągłości. Wszelka władza wykonawcza lub administracyjna od niego tylko pochodzić może”. W sposób bardziej szczegółowy regulowały to postanowienia Tytułu III rozdz. I (*O królu*), zawarte głównie w art. 37-41. Przewidziano w nich, że „Kierunek siły zbrojnej w pokoju i wojnie, jako też mianowanie dowódców i oficerów” należą wyłącznie do monarchy (art. 38). On „rozzządza dochodami państwa stosownie do ułożonego budżetu” (art. 39). Do niego należało „Prawo wydawania wojny i zawierania traktatów i umów wszelkich” (art. 40). Przewidziano także, że „Król mianuje senatorów, ministrów, radców stanu, referendarzy, prezesów komisji wojewódzkich, prezesów i sędziów różnych sądownictw, do nominacji królewskiej zachowanych, agentów dyplomatycznych i handlowych, tudzież wszystkich innych urzędników administracyjnych bądź przez siebie bezpośrednio, bądź przez upoważnione do tego od siebie władze” (art. 41). Prawo mianowania obejmowało ponadto „arcybiskupów i biskupów różnych wyznań, sufraganów, prałatów i kanoników” (art. 42).

Rada Stanu miała działać pod prezydencją króla (art. 63); w takiej sytuacji mógł on pracować pojedynczo z ministrami lub zwołać Radę Administracyjną (art. 71 *in fine*)⁵. „Wszelkie rozkazy i postanowienia królewskie” objęte były obowiązkiem posiadania ministerialnej kontrasygnaty (art. 47); w ten sposób odpowiedzialność za ewentualne naruszenie konstytucji ponosił kontrasygnujący dany akt, gdyż „Osoba królewska jest święta i nieetykalna” (art. 36).

Już choćby z powyższego widać, że monarcha był rdzeniem ustroju oktrojowanego Królestwu przez Aleksandra. Jednak z racji tego, że panujący w Warszawie był jednocześnie imperatorem Cesarstwa Rosyjskiego, nie mógł stale przebywać w Królestwie. Na czas jego nieobecności przewidziano w ustawie konstytucyjnej powołanie namiestnika. Szymon Askenazy pisał: „Władza Namiestnika [...] wyobraża pełną niemal [...] władzę królewską i czyni go nominalnie naczelnikiem rządu krajowego”⁶. Czy rzeczywiście tak było na gruncie konstytucji Królestwa Polskiego z 1815 r.?

⁵ O funkcjonowaniu Rady Administracyjnej do wybuchu powstania listopadowego zob. H. Izdebski, *Rada Administracyjna Królestwa Polskiego w latach 1815-1830*, Warszawa 1978.

⁶ Sz. Askenazy, *Rosya-Polska 1815-1830*, Lwów 1907, s. 68.

Czy była konieczność ustanowienia namiestnika?

Na początek należałoby rozstrzygnąć, czy na gruncie Konstytucji z 1815 r. istniała konieczność powołania namiestnika? A może ustawa konstytucyjna nie zawierała takiego wymogu, pozostawiając to uznaniu monarchy? Warto przypomnieć, że w art. 7 Konstytucji Księstwa Warszawskiego z 1807 r. postanowiono, że „Król może zdać na wicekróla część swojej władzy”⁷; tym samym książę warszawski i król saski w jednej osobie nie był zobligowany do powoływania odpowiednika namiestnika z Konstytucji z 1815 r., chociaż mógł to uczynić.

Art. 5 Konstytucji Królestwa stanowił, że król na wypadek swojej nieobecności „mianuje namiestnika, który powinien mieszkać w Królestwie”. Wynika z tego, że monarcha tylko w jednej sytuacji byłby zwolniony z wymogu powołania namiestnika, tj. gdyby stale przebywał na terytorium państwa polskiego. Ze względu na obowiązki wynikające z zasiadania na tronie w Petersburgu było to niewykonalne. Norma zawarta w art. 5 nie miała jednak charakteru bezwzględnie obowiązującego, gdyż art. 72 dawał możliwość niepowołania namiestnika, traktowano to jednak jako rozwiązanie tymczasowe. W takiej sytuacji kompetencje namiestnika przejmowałaby Rada Administracyjna z nowomianowanym prezesem na czele. Można zatem sformułować tezę, że wbrew treści art. 5 prawodawca pozostawił panującemu możliwość niepowoływania namiestnika, chociaż *pro forma* traktował to jako rozwiązanie tymczasowe. Świadczy o tym użycie określenia „gdyby królowi zdawało się nie nominować go” (art. 72), pozostawiające monarsze swobodę decyzji co do powoływania lub niepowoływania namiestnika. Inaczej mówiąc, kwestia powołania namiestnika w Konstytucji z 1815 r. wydaje się niewiele różnić się od możliwości ustanowienia wicekróla w Konstytucji z 1807 r., gdzie pozostawiono to decyzji panującego.

Namiestnik jako *alter ego* panującego

Urząd namiestnika był szczególnie związany z osobą króla; w art. 6 użyto nawet stwierdzenia, że monarcha uczyni daną osobę „swym namiestnikiem”, co wskazuje na bliskość relacji między panującym a jego namiestnikiem. Czy można w tej sytuacji uznać, że w sensie publicznoprawnym namiestnik miał być *alter ego* panującego, będąc jednocześnie królewskim urzędnikiem *ad nutum*?

⁷ Dziennik Praw Księstwa Warszawskiego 1808, nr 1, t. I, s. II-XLVII.

Król ustanawiał namiestnika na czas nieoznaczony; nic nie ma bowiem w Konstytucji z 1815 r. na temat kadencyjności tego urzędu. Powołanie na czas nieoznaczony nie było jednak tożsame z dożywotnim pełnieniem stanowiska, gdyż z art. 5 jednoznacznie wynikało, że „Namiestnik podług woli odwołanym być może”. Ustawa konstytucyjna z 1815 r. nie określała przy tym żadnych okoliczności, w jakich mogło nastąpić odwołanie namiestnika, pozostawiając to swobodnemu uznaniu konstytucyjnego króla.

Wedle art. 6 namiestnikiem mógł być jeden spośród książąt cesarsko-rosyjskich. Oczywiście, ustanowienie namiestnika według tych reguł wzmacniałoby bliskie relacje między nim a królem, nadając im nie tylko charakter publicznoprawny. Byłby to też jedyny przypadek, kiedy urząd namiestnika pełniłaby osoba nieposiadająca obywatelstwa Królestwa. Jeśliby monarcha nie zdecydował się na powołanie na urząd namiestnika któregoś z wielkich książąt, to inny kandydat musiałby posiadać obywatelstwo polskie albo być osobą, „której król nada naturalizację stosownie do prawideł, ustanowionych przez artykuł trzydziesty trzeci”. Zgodnie z tym artykułem, cudzoziemiec mógł uzyskać naturalizację „stawszy się właścicielem, uzyskawszy naturalizację, nauczwszy się języka polskiego i pięć lat w kraju nienagannie zamieszkawszy,” i wówczas mógł „być przypuszczonym do urzędu publicznego”. W przypadku kandydata na namiestnika w grę mogła wchodzić możliwość przyspieszenia naturalizacji przewidziana w art. 34, chociaż prawodawca wyraźnie o tym nie mówił.

Namiestnik musiał być zatem obywatelem Królestwa albo osobą, której król nadał naturalizację; wyjątkiem było sprawowanie namiestnictwa przez wielkiego księcia z domu panującego. Czy rodzime obywatelstwo namiestnika mogłoby mieć jakieś znaczenie dla sposobu sprawowania przez niego urzędu? Nie sądzę, gdyż i tak więź między królem a jego namiestnikiem przeważała w konstrukcji tej instytucji nad innymi czynnikami. Potwierdzenie tej tezy znajduje się także w rocie przysięgi składanej z okazji objęcia namiestnictwa. Namiestnik w obecności króla i Senatu składał następującą przysięgę: „Przysięgam Panu Bogu Wszechmogącemu, iż sprawować będę w imieniu króla rządu Polski stosownie do aktu konstytucyjnego, do praw i do pełnomocnictwa królewskiego i że złożę królowi władzę, którą mi powierzył, skoro się jego królewskiej mości zdawać będzie” (art. 70). Zgodnie z tym samym artykułem istniała również możliwość złożenia przysięgi nawet gdyby król nie przebywał na terytorium państwa polskiego; wówczas akt złożenia przysięgi miał być przesłany Senatowi przez ministra sekretarza stanu.

Treść przysięgi potwierdzała, że namiestnik, będąc *alter ego* władcy, stawał się jednocześnie rodzajem urzędnika *ad nutum*, na skinienie władcy bowiem obejmował urząd, pełnił go i ustępował z niego, rządząc w imieniu monarchy zgodnie z Konstytucją i obowiązującym w Królestwie prawem.

Zwraca uwagę, że w treści przysięgi nie odwoływano się do dobra państwa, którym w imieniu monarchy i pod jego nieobecność miał rządzić namiestnik, a jej formuła obligowała jedynie do spełniania woli króla.

Należy dodać, że art. 71 zawierał dość oczywiste postanowienie: „Pod bytność królewską władza namiestnika jest zawieszona”. Skoro monarcha przebywał na terenie swojego państwa, wygasła potrzeba zastępowania go, co zresztą pośrednio wynikało z art. 5.

Podsumowując, namiestnik był bardzo blisko związany z panującym. Nie ma więc przesady w twierdzeniu, że będąc *alter ego* władcy, jednocześnie stanowił rodzaj królewskiego urzędnika *ad nutum*, rządzącego państwem pod nieobecność monarchy, zgodnie z jego wolą i w zakresie mu poręczonym. Jednak silna więź między namiestnikiem a monarchą nie odbierała namiestnikowi publicznoprawnego charakteru, a jedynie mogła wzmocnić jego status.

Publicznoprawny charakter namiestnika

W art. 7 stwierdzono: „Namiestnik będzie mianowany przez akt publiczny”. Dalej postanowiono w tym przepisie, że akt mianowania namiestnika określa „wyraźnie rodzaj i rozciągłość władzy, jaka mu będzie powierzona”. Z art. 164 wynikało ponadto, że ów akt mianowania namiestnika powinien być ogłoszony w Dzienniku Praw⁸.

Zakres powierzonej władzy namiestnikowi mógł być różny, co wyraźnie określał cytowany art. 7. Zależało to od swobodnego uznania monarchy, dlatego możemy sobie wyobrazić taką sytuację, że panujący swoimi aktami zmieniałby (zwiększając lub zmniejszając) zakres władzy tego samego namiestnika. Byłoby to także przedmiotem dyskrecjonalnej władzy króla.

Niektóre kompetencje namiestnika zostały określone wprost w Konstytucji, inne mogły być przekazane przez monarchę spośród tych, które sam posiadał. Rodzi się pytanie, czy panujący mógł upoważnić namiestnika do wykonywania wszystkich swoich uprawnień, czyniąc go konstytucyjnym królem *de facto*? Jest to sytuacja trudna do wyobrażenia, choć Konstytucja z 1815 r. nie zakazywała tego monarche. Inaczej było w konstytucji Księstwa z 1807 r., gdzie w art. 7 wprost mówiło się, że chodzi o przekazanie wicekrólowi jedynie „części władzy” królewskiej.

⁸ Zasady ogłaszania aktów prawnych w Dzienniku Praw ustaliło postanowienie namiestnika z 16 stycznia 1816 r. (DPKP 1816, t. I, nr 2, s. 106-112). Stwierdzano tam, że każda ustawa sejmowa („prawo”) zostanie umieszczona w DPKP, natomiast postanowienia i urzędzenia wydane przez króla lub namiestnika – tylko te, których ogłoszenie w DPKP będzie wyraźnie nakazane.

Monarcha mógł decydować zatem nie tylko o tym, czy skorzysta z konstytucyjnej możliwości i w ogóle powoła namiestnika, ale również o zakresie przekazanych mu kompetencji. Samo ustanowienie namiestnika miało charakter aktu publicznoprawnego, co wraz z rodzajem więzi łączących panującego z jego namiestnikiem wskazywało na znaczenie tej instytucji w systemie konstytucyjnym Królestwa.

Namiestnik w okresie regencji

Regent – obok monarchy – był jedynym wspólnym elementem ustrojowym między Królestwem Polskim a Cesarstwem Rosyjskim (art. 48), ale przy mocno podkreślanym przez prawodawcę zachowaniu odrębności państwowej Królestwa (art. 57-62). Na okres regencji przewidziana była istotna rola namiestnika, jeśli, oczywiście, byłby w tym czasie powołany. Art. 49 stanowił: „W przypadku ustanowienia regencji, minister sekretarz stanu winien jest pod osobistą odpowiedzialnością donieść namiestnikowi o ustanowieniu regencji rosyjskiej”. Po otrzymaniu takiej wiadomości namiestnik „zwoływa senat dla obrania członków regencji Królestwa” (art. 50). Wedle art. 51 „Regencja królewska składać się będzie z regenta rosyjskiego, z czterech członków przez senat wybranych i z ministra sekretarza stanu. Zasiadać będzie w stolicy Cesarstwa Rosyjskiego pod prezydencją regenta”.

Zakres kompetencji przysługujących regencji miał być taki sam, jak posiadanych przez króla, z wyjątkiem prawa mianowania senatorów, co niewiele uszczuplało jej pozycję w stosunku do posiadanej przez monarchę (art. 52). Zgodnie z art. 53 „Mianowanie i odwołanie namiestnika zależy od regencji podczas jej rządu”. Regencja mogła określać zakres uprawnień przysługujących namiestnikowi, a także mogła je rozszerzyć lub zmniejszyć. Po objęciu rządów przez króla, regencja powinna była zdać sprawę ze swoich działań (art. 54); z pewnością obejmowałyby to także działania namiestnika, bez względu na to, czy byłby on przez regencję ustanowiony, czy utrzymany po zmarłym monarsze.

Można zatem ocenić, że w okresie regencji rola namiestnika nie malała, co dobrze konweniuje z ustalonym poprzednio modelem tej instytucji. Nie tylko mógł on uczestniczyć w ustanawianiu królewskiej regencji, ale później miał pełnić podobną rolę jak wówczas, kiedy rządził monarcha. W momencie jednak, gdy król miał obejmować władzę, regencja, zdając sprawę ze swoich działań, miała obowiązek składać także sprawozdanie z funkcjonowania namiestnictwa. Ocena rządów namiestnika i ostateczna decyzja co do jego dalszego losu pozostawała w gestii nowego monarchy.

Namiestnik, Rada Stanu i Rada Administracyjna

Rada Stanu była organem przejętym z ustroju Księstwa Warszawskiego, chociaż strukturalnie i funkcjonalnie różniła się od swego pierwowzoru⁹. Rada Stanu, pod nieobecność monarchy, funkcjonowała pod prezydencją namiestnika (art. 63)¹⁰. Zgodnie z art. 64 „W nieprzytomności króla namiestnik i Rada Stanu zarządzają w jego imieniu sprawami publicznymi Królestwa”.

Rada Stanu dzieliła się na Radę Administracyjną i na Ogólne Zgromadzenie (art. 65), przy czym „Rada Administracyjna składać się będzie z namiestnika, z ministrów naczelników pięciu wydziałów rządowych i z innych osób, szczególnie przez króla wezwanych” (art. 66)¹¹. Art. 67 stanowił, że „Zdanie namiestnika jest jedynie stanowcze”, a „Członki Rady Administracyjnej mają głos doradczy”. Można zatem uznać, że w ramach kompetencji przysługujących Radzie Administracyjnej władza skupiona została w osobie namiestnika, przekształcając ją samą z organu kolegialnego w *quasi*-monokratyczny – ze względu na zachowanie wieloosobowego składu¹². Tym samym Rada Administracyjna miała w gruncie rzeczy charakter organu doradczego przy namiestniku¹³.

Jakie funkcje pełniła Rada Administracyjna na czele z namiestnikiem w procesie rządzenia państwem? H. Izdebski wskazuje na przygotowywanie, stanowienie i zatwierdzanie przez to ciało przepisów prawnych¹⁴. W innym miejscu zauważa, że „Rada Administracyjna była w swej konstrukcji zbliżona do Rady Ministrów, tak jak kształtowała się ona w praktyce Księstwa Warszawskiego”¹⁵. Z pewnością tak było po śmierci namiestnika J. Zajączka i rezygnacji przez drugiego króla konstytucyjnego z mianowania na jego miejsce innej osoby, (o czym w dalszej części artykułu). Jednak do tego czasu Rada Administracyjna w rządzeniu Królestwem ustępowała pierwszeństwa namiestnikowi i Radzie Stanu, co wynikało z Konstytucji z 1815 r. Sama ustawa konstytucyjna nie określała kompetencji Rady

⁹ H. Izdebski, *Ustawa Konstytucyjna Królestwa Polskiego z 1815 r.*, [w:] M. Kallas (red.), *Konstytucje Polski*, Warszawa 1990, t. II, s. 205.

¹⁰ Z. Stankiewicz podkreśla, że „Podstawową funkcją namiestnika – w nieobecności króla – było *prezydowanie* w Radzie Stanu (art. 63)”, zob. Z. Stankiewicz, dz. cyt., s. 304.

¹¹ H. Izdebski podkreśla, że zamiast rządu namiestniczego wedle propozycji L. Platera utworzono w Konstytucji z 1815 r. Radę Administracyjną, zob. H. Izdebski, *Litewskie projekty...*, s. 132.

¹² H. Izdebski uważa, że nie stało to „na przeszkodzie funkcjonowaniu kolegialnego organu zarządu ogólnego”, zob. H. Izdebski, *Ustawa...*, s. 206.

¹³ Tak samo Z. Stankiewicz, dz. cyt., s. 314.

¹⁴ H. Izdebski, *Rada Administracyjna...*, s. 84-101.

¹⁵ H. Izdebski, *Ustawa...*, s. 206.

Administracyjnej, miały być one tożsame z kompetencjami posiadanymi przez namiestnika, co też wskazywało na jej podrzędny charakter w procesie rządzenia państwem.

W art. 67 stanowiono jeszcze, że „Namiestnik wydawać będzie swe postanowienia w radzie, stosownie do ustawy konstytucyjnej, do praw i do pełnomocnictwa królewskiego”. Sprawą kontrowersyjną było, co mogło być przedmiotem postanowienia namiestnika. Art. 163 zakładał stosunkowo szerokie rozumienie przedmiotu postanowień; z drugiej jednak strony, z brzmienia art. 90 („Sejm naradza się nad wszelkimi projektami do praw cywilnych, kryminalnych i administracyjnych”) wynikało, że sfera aktów prawnych namiestnika powinna być dość uboga. Sprawa została do rozstrzygnięcia w drodze praktyki ustrojowej, o czym dalej.

Postanowienia namiestnika wydane w Radzie Administracyjnej dla swej ważności wymagały kontrasygnaty „ministra naczelnika wydziału” (art. 68), ów minister – podobnie jak w przypadku kontrasygnaty aktu monarchy – „będzie odpowiedzialnym za wszystko, co by te rozkazy lub postanowienia obejmować mogły przeciwnego konstytucji i prawom” (art. 47). Istnienie wymogu kontrasygnaty ministerialnej dla aktów namiestnika, a więc zapewne i możliwości odmowy złożenia podpisu, bez wątplenia zwiększało znaczenie Rady Administracyjnej¹⁶.

Ogólne Zgromadzenie Rady Stanu, w przypadku nieobecności monarchy, odbywało się pod prezydencją namiestnika (art. 73). Zadania tego ciała, wymienione w powyższym artykule, stanowiły o jego istotnym znaczeniu w funkcjonowaniu Królestwa; ponadto organ ten „roztrząsa wszelkie przedmioty na rozkaz” namiestnika (art. 74). Postanowienia Ogólnego Zgromadzenia Rady Stanu ulegały zatwierdzeniu przez namiestnika (art. 75).

Z ustawy konstytucyjnej wynikało, że do namiestnika (działającego wspólnie z Radą Stanu) należało prawo rządzenia państwem w czasie nieobecności króla. Sytuacja zmieniła się po śmierci namiestnika J. Zajączka i rezygnacji przez monarchę z mianowania jego następcy. Wtedy dopiero wzrosła rola Rady Administracyjnej, która z mocy ustawy konstytucyjnej przejęła kompetencje namiestnika (art. 72).

Inne uprawnienia namiestnika

Na tym nie wyczerpuje się lista kompetencji namiestnika zawartych w akcie ustrojowym z 1815 r. Niektóre spośród nich miały istotne znaczenie dla dopełnienia konstytucyjnego modelu instytucji namiestnika.

¹⁶ Tak samo H. Izdebski, *Ustawa...*, s. 206.

Art. 69 stanowił: „Namiestnik przedstawia do nominacji królewskiej podług osobnego urzędzenia po dwóch kandydatów na każde miejsce wakujące arcybiskupa, biskupa, senatora, ministra, sędziego trybunału najwyższego, radcy stanu i referendarza”. Należy sądzić, że monarcha był związany kandydaturami przedstawionymi przez namiestnika. W art. 69 wymieniono zatem kompetencję, którą rzeczywiście można uznać za kompetencję własną namiestnika w tym sensie, że nikt nie był w stanie zastąpić go w jej wykonywaniu¹⁷; w przypadku innych uprawnień mógł je nadal wykonywać sam monarcha. W przypadku senatorów w rzeczywistości to sam Senat wysuwał kandydatury na wakujące stanowiska, a rola namiestnika sprowadzała się do przedstawienia ich monarsze; stanowił o tym art. 110. Z art. 81 wynikało, że postanowienia monarsze trafiały do Królestwa za pośrednictwem namiestnika, który je otrzymywał od ministra sekretarza stanu. Tu rola namiestnika sprowadzała się do ogłaszania i względnie wykonywania decyzji króla; mogło mieć to realne znaczenie, ale niekiedy było jedynie prostym wypełnianiem woli panującego. Należy dodać, że zgodnie z art. 116 namiestnik uzyskiwał ponadto prawo wszczęcia procedury egzekwowania odpowiedzialności karnej ministrów naczelników wydziałów rządowych, radców stanu i referendarzy przed sądem sejmowym. To z kolei wzmacniało jego pozycję wobec innych piastunów władzy wykonawczej.

Wymienione dotychczas kompetencje namiestnika wynikały wprost z Konstytucji. Poza tym nic nie stało na przeszkodzie, aby monarcha przekazał namiestnikowi inne swoje uprawnienia; pozostawało to w zakresie swobodnego uznania panującego.

Ogół kompetencji posiadanych przez namiestnika z mocy ustawy konstytucyjnej i tych, które mogły mu być jeszcze przekazane przez monarchę, sprawiał, że w pełni słuszna wydaje się początkowa teza, iż – obok panującego – instytucja ta miała najważniejsze znaczenie pośród ustanowionych przez Konstytucję Królestwa Polskiego z 1815 r. Tak przynajmniej sprawy się miały, gdybyśmy jedynie brali pod uwagę model prawny zawarty w akcie konstytucyjnym nadanym przez Aleksandra I. Należy jednak uwzględnić, iż realia polityczne Królestwa Polskiego w latach 1815-1830 w istotny sposób rzutowały na faktyczną pozycję namiestnika w systemie politycznym, co wynikało z roli wielkiego księcia Konstantego jako wicekróla *de facto*¹⁸. Jest to temat na odrębne rozważania, dlatego nie zajmuję się nim szerzej w niniejszym artykule.

¹⁷ Z. Stankiewicz, dz. cyt., s. 304.

¹⁸ Por. B. Szlachta, L. Mażewski, *Wielki Książę Konstanty jako wicekról de facto*, [w:] L. Mażewski (red.), *System polityczny, prawo, konstytucja i ustrój Królestwa Polskiego 1815-1830. W przededniu 200. rocznicy powstania unii rosyjsko-polskiej*, Warszawa 2013 (w druku).

Powołanie namiestnika i określenie jego kompetencji

Aleksander I podpisał 27 listopada 1815 r. Konstytucję Królestwa Polskiego wraz z nominacjami najwyższych władz nowego państwa. Akt nominacji gen. J. Zajączka na namiestnika był datowany na 1 grudnia 1815 r.¹⁹ Władca powierzał mu „władzę przywiązaną do urzędu Naszego namiestnika, podług rozporządzeń Ustawy Konstytucyjnej i stosownie do Naszego pełnomocnictwa”²⁰. Dopóki nie zostało wydane postanowienie królewskie określające „rodzaj i rozciągłość władzy” (art. 7), namiestnik sprawował ją na podstawie kompetencji zawartych w Konstytucji.

Wymagane postanowienie, określające szczegółowy zakres kompetencji namiestnika, Aleksander podpisał 29 kwietnia 1818 r.²¹ Stosownie do art. 1 monarszego pełnomocnictwa, namiestnik sprawować miał władzę wykonawczą i administracyjną przynależną królowi, przy czym miało się to odbywać wedle zasad określonych w postanowieniu i na podstawie późniejszych szczegółowych instrukcji. W art. 2 postanowienia królewskiego wymieniono czuwanie przez namiestnika nad porządkiem publicznym, dla utrzymania którego mógł żądać od naczelnego wodza użycia siły zbrojnej. W art. 3 wyszczególniono jako zadanie namiestnika troskę w zakresie poszanowania praw, władz publicznych i magistratur, namiestnik powinien także „wszystkie klasy przeciw uciemieniu zasłaniać”. Na podstawie art. 5 namiestnik otrzymał prawo mianowania wszystkich urzędników publicznych, z dwoma wyjątkami. Pierwszą grupę stanowili ci urzędnicy, którzy nie mogli być odwołani i których urzędy były dożywotnie; druga obejmowała tych, których mianowanie zachował dla siebie król. Namiestnikowi przysługiwało również prawo zawieszania urzędników publicznych, z tym że w przypadku urzędników mianowanych przez monarchę miał natychmiast o tym powiadomić panującego, żeby ten mógł sprawę ostatecznie rozstrzygnąć. Z art. 8 i art. 9 monarszego pełnomocnictwa wynikało, że w razie sprzeciwu resortowego ministra o losach projektu postanowienia namiestnika decydował król. Projekty statutów organicznych lub postanowień zmieniających uprzednie akty królewskie, przyjęte przez namiestnika w Radzie, musiały być również zatwierdzone przez monarchę. Wreszcie panujący decydował o projektach, które po ich przyjęciu przez Ogólne Zgromadzenie Rady Stanu i przedyskutowaniu w Radzie Administracyjnej nie zostały zatwierdzone przez namiestnika. Jednocześnie monarcha zastrzegł w art. 4 wykonywanie pewnych kompetencji wyłącznie dla siebie. Było to

¹⁹ DPKP 1816, t. I, nr 2, s. 122-125.

²⁰ Z. Stankiewicz twierdzi, że odbyło się to „wbrew Konstytucji”, chociaż nie tłumaczy dlaczego, zob. Z. Stankiewicz, dz. cyt., s. 304.

²¹ DPKP 1816, t. VI, nr 2, s. 17-24.

kierowanie siłą zbrojną oraz mianowanie dowódców i oficerów, zatwierdzanie budżetu, prowadzenie polityki zagranicznej, prawo łaski²², nadawanie orderów cywilnych i wojskowych, nadawanie szlachectwa, indygenatu i tytułów honorowych, zwoływanie Sejmu, sejmików i zgromadzeń gminnych. Wymienionych kompetencji nie należy traktować na zasadzie zbioru zamkniętego; nie były więc to wszystkie uprawnienia, jakie pozostały w dyspozycji monarchy. W postanowieniu królewskim nie wspomina się np. o prawie sankcji praw uchwalonych przez Sejm, ale oczywiste było, że wykonywanie tej kompetencji należało nadal do panującego. Nie mogło zresztą być inaczej, skoro nie zostało to wyraźnie przekazane do wykonywania namiestnikowi; żadne bowiem domniemanie kompetencji na jego rzecz kosztem uprawnień króla nie miałyby jakichkolwiek podstaw konstytucyjnych.

W okresie późniejszym na zasadzie wyjątku postanowienia królewskie powierzały namiestnikowi zwoływanie sejmików i zgromadzeń gminnych oraz mianowanie ich marszałków²³.

Dalsze akty królewskie rozszerzały zakres kompetencji namiestnika. Został on upoważniony m. in. postanowieniem królewskim z 16 lutego 1819 r. do wyznaczania wizytatorów, mających kontrolować wszelkiego rodzaju magistratury sądowe²⁴, zaś postanowienie z 11 maja 1819 r. upoważniało namiestnika do zatwierdzenia kontraktów dzierżaw wieczystych, zawartych za panowania pruskiego i dotąd niezatwierdzonych przez władze Królestwa²⁵.

Zakres analizowanych kompetencji prowadzi do wniosku, że sprawowanie „władzy najwyższej” (art. 4) było nadal przeznaczone dla władcy, chociaż pewien udział w jej wykonywaniu uzyskał namiestnik. Zgodne byłoby to z rolą namiestnika bycia *alter ego* monarchy, a jednocześnie jego urzędnikiem *ad nutum*.

Dnia 25 grudnia 1825 r. car Mikołaj potwierdził J. Zajączka na stanowisku namiestnika, z dotychczasowym zakresem kompetencji²⁶. W ten sposób raz jeszcze ukazany został szczególny charakter więzi występujący między monarchą a jego namiestnikiem.

²² Szerzej o prawie łaski wraz z przedstawieniem dyskusji na temat zmiany trybu wykonywania *ius aggratiandii*, w tym zwiększenia roli namiestnika w ułaskawianiu, zob. W. Ćwik, *Prawo łaski w Królestwie Polskim w okresie konstytucyjnym*, „Annales UMCS”, Sec. G, Prawo, vol. XXII, Lublin 1975, s. 115-129.

²³ Takie rozwiązania przewidywały postanowienia z 15 listopada 1819 r. (DPKP, t. VI, s. 422-425), 6 listopada 1821 r. (DPKP, t. VII, s. 283-286) i 30 grudnia 1823 r. (DPKP, t. VIII, s. 245-249).

²⁴ DPKP 1816, t. VI, nr 26, s. 300-306.

²⁵ DPKP 1816, t. VI, nr 26, s. 330-332.

²⁶ DPKP 1825, t. IX, nr 37, s. 45-47.

Z art. 71 wynikało, że władza namiestnika była zawieszana, gdy monarcha przebywał na terytorium państwa polskiego. Praktyka była jednak inna, gdyż za każdym razem król osobnym postanowieniem utrzymywał władzę namiestnika w czasie swej obecności w granicach Królestwa²⁷. Postanowienia królewskie pozostawiały namiestnikowi jego kompetencje w czasie pobytu monarchy na terenie Królestwa z jednym wszakże wyjątkiem. Postanowienia z 13 marca 1818 r., 28 sierpnia 1820 r. oraz 27 kwietnia 1825 r. wyraźnie stanowiły: „Wyjąwszy prace ściągające się do przyszłego Sejmu”; za każdym razem było to zapisane w art. 1 konkretnego postanowienia.

W okresie namiestnictwa J. Zajączka nie zaszła konieczność skorzystania z instytucji regencji, jak też wielu innych postanowień konstytucyjnych, w których ustanowione były liczne kompetencje namiestnika. W częstym użyciu były jednak kompetencje własne z art. 69, dotyczące przedstawiania monarsze propozycji w sprawie nominacji na wymienione tam wakujące stanowiska.

Podsumowując, zakres kompetencji przekazanych przez monarchę namiestnikowi nie pozostawiał wątpliwości, do kogo należy rzeczywista władza w Królestwie: sprawował ją król, a nie jego *alter ego*. Tej sytuacji nie zmieniało istnienie odstępstw na zasadzie wyjątku od ustalonego zakresu kompetencji czy nawet incydentalne rozszerzanie zakresu uprawnień namiestnika, gdyż dotyczyło to spraw marginalnych z punktu widzenia funkcjonowania władzy w państwie.

Stosunki między namiestnikiem, Radą Stanu i Radą Administracyjną w praktyce

Najczęściej namiestnik podejmował czynności w ramach Ogólnego Zgromadzenia Rady Stanu oraz prezydując w Radzie Administracyjnej, gdzie zgodnie z art. 68 wydawał postanowienia. Funkcjonowanie tych organów regulował Statut Organiczny dla Rady Stanu z 1 grudnia 1815 r.²⁸ oraz z tego samego dnia Organizacja wewnętrzna dla Rady Stanu²⁹ i Organizacja wewnętrzna dla Rady Administracyjnej³⁰.

²⁷ Stanowiły o tym postanowienia królewskie z 1 października 1816 r. (DPKP, t. II, s. 89-90), 13 marca 1818 r. (DPKP, t. IV, s. 265-266), 4 października 1819 r. (DPKP, t. VI, s. 420-421), z 28 sierpnia 1820 r. (DPKP, t. VII, s. 76-77), 28 sierpnia 1822 r. (DPKP, t. VII, s. 412-413), 27 kwietnia 1825 r. (DPKP, t. IX, s. 109-111) i 13 stycznia 1826 r. (DPKP, t. VIII, s. 13-14). To ostatnie postanowienie podpisane było już przez cara Mikołaja.

²⁸ DPKP 1816, t. I, nr 4, s. 245-270.

²⁹ DPKP 1816, t. I, nr 4, s. 271-276.

³⁰ DPKP 1816, t. I, nr 4, s. 277-282.

Działalność prawotwórcza namiestnika nie odbywała się bez pewnych kontrowersji prawnych. Od samego początku sprawą sporną była kwestia, co mogło być przedmiotem postanowienia namiestnika. Poza dyskusją było, że sfera aktów prawnych namiestnika obejmować powinna „przede wszystkim materie wojskowe”³¹.

Rozwiązania konstytucyjne zawarte w art. 90 rodziły możliwość wkroczenia przez namiestnikowskie postanowienia w sferę materii ustawowej, która została, jak na ówczesne czasy, zakreślona bardzo szeroko. Przedmiotem szczególnie drażliwym była kwestia dopuszczalności regulacji materii administracyjnych postanowieniami. W praktyce tak się działo, ale czy nie naruszało to Konstytucji? H. Izdebski podnosi, że w latach 1815-1830 nie stosowano tak rygorystycznej wykładni ustawy konstytucyjnej³², a więc nie ma podstaw do stwierdzenia sprzeczności postanowień namiestnika wydawanych w materii administracyjnej z Konstytucją. Był jednak poważniejszy problem, kiedy dochodziło do sytuacji, gdy niektóre postanowienia namiestnika wkraczały w materię bezspornie zarezerwowaną dla ustawy. W analizowanym okresie znane są dwa takie przypadki.

W 1816 r. ukazało się postanowienie namiestnika o wywłaszczeniu³³, mimo że Konstytucja w art. 27 przewidywała tu formę ustawy. Co ciekawe, mimo że akt ten miał charakter tymczasowy – został opublikowany w Dzienniku Praw. W 1820 r. postanowienie zostało zastąpione ustawą o wywłaszczeniu³⁴.

W 1819 r. namiestnik wydał dwa postanowienia o cenzurze: najpierw prasy³⁵, a potem wszelkich innych publikacji; te postanowienia miały także charakter tymczasowy, ale nie zostały opublikowane. Od początku budziły one sprzeciwy o charakterze merytorycznym, gdyż naruszały konstytucyjną formułę, że w drodze ustawy nastąpi określenie „środków ukrócenia nadużyć” wolności druku³⁶. Ostatecznie nie przedstawiono Sejmowi projektu ustawy regulującej cenzurę, zaś postanowienia z 1819 r. zostały uzupełnione nowym aktem z 1822 r.³⁷

Jak wiadomo, kontrasygnaty nie wymagały te akty namiestnika (i króla), które nie przybrały formalnego charakteru postanowienia; do nich zaliczały się reskrypty. Do sytuacji wyjątkowych należało, aby postanowienie

³¹ H. Izdebski, *Ustawa...*, s. 222.

³² Tamże.

³³ DPKP 1817, t. II, nr 8, s. 3-8.

³⁴ DPKP 1823, t. VII, nr 29, s. 87-101.

³⁵ Tekst postanowienia podaje N. Gąsiorowska, *Wolność druku w Królestwie Kongresowym. 1815-1830*, Warszawa 1916, s. 61.

³⁶ Por. tamże, rozdz. 3.

³⁷ Tekst postanowienia podaje N. Gąsiorowska, dz. cyt., s. 143-145.

namiestnika ukazało się bez kontrasygnaty³⁸, czego nie można powiedzieć o postanowieniach monarchy³⁹.

Można zatem ocenić, że stosunki w trójkącie namiestnik – Rada Stanu – Rada Administracyjna układały się w latach 1815-1826 na ogół zgodnie z wymaganiami prawa. Czy to znaczy, że w okresie namiestnictwa J. Zajączka podczas nieobecności monarchy w Królestwie rządzenie państwem należało do namiestnika działającego wspólnie z Radą Stanu, zaś Rada Administracyjna miała tu jedynie marginalne znaczenie? Tego rodzaju pogląd byłby do przyjęcia, gdybyśmy na proces sprawowania władzy patrzyli jedynie z formalnoprawnego punktu widzenia, ale jest to całkowicie nieuprawnione, bo w zbyt minimalistyczny sposób traktuje ten problem. Wspominałem już, że bez ukazania realnego znaczenia wielkiego księcia Konstantego w życiu politycznym ówczesnego państwa polskiego nie da się określić struktury władzy w Królestwie Polskim w latach 1815-1830, co zasadniczo nie jest jednak przedmiotem niniejszych rozważań.

Nieskorzystanie przez monarchę z możliwości powołania kolejnego namiestnika

Po śmierci J. Zajączka nowy monarcha nie obsadził urzędu namiestnika. Na mocy art. 72 w miejsce namiestnika weszła Rada Administracyjna, zaś jej prezesem został najstarszy rangą członek. Nieskorzystanie przez monarchę z możliwości powołania kolejnego namiestnika miało mieć charakter tymczasowy, ale stało się inaczej. Z punktu widzenia nowego władcy brak namiestnika był wygodnym rozwiązaniem. W ten sposób żaden z rywalizujących ze sobą polskich polityków albo wielki książę Konstanty przez swego protegowanego nie zostali dodatkowo wzmocnieni nominacją na stanowisko namiestnika⁴⁰. Warto zauważyć, że nieskorzystanie przez cara Mikołaja z powołania namiestnika stanowiło w gruncie rzeczy powrót do rozwiązania z 1812 r., gdzie w praktyce, chociaż nie *de iure*, funkcję wicekróla pełniła Rada Ministrów⁴¹, czyli organ kolegialny. Pojawienie się kolegialnego organu w charakterze namiestnika nic natomiast nie zmieniło w odniesieniu do zakresu kompetencji przejętych przez Radę Administracyjną. Przyznać

³⁸ H. Izdebski, *Ustawa...*, s. 226.

³⁹ W 1830 r. wyliczono, że do września 1818 r. władca wydał 18 aktów bez kontrasygnaty, a potem jeszcze 8 (podaję za H. Izdebski, *Ustawa...*, s. 226).

⁴⁰ Konstanty chciał, żeby namiestnikiem został gen. Maurycy Hauke, pełniący obowiązki ministra wojny, na co nie zgodził się Mikołaj (H. Izdebski, *Rada Administracyjna...*, s. 27).

⁴¹ M. Kallas, *Ustawa Konstytucyjna Księstwa Warszawskiego z 1807 r.*, [w:] M. Kallas (red.), dz. cyt., s. 130.

jednak należy, że w tej sytuacji trudniej byłoby mówić, iż ten zbiorowy namiestnik był nadal *alter ego* monarchy czy rodzajem królewskiego urzędnika *ad nutum*. Tego rodzaju określenia można odnosić jedynie do organów monokratycznych.

Niepowołanie przez władzę po śmierci J. Zajączka kolejnego namiestnika świadczyło dobitnie o tym, że nawet samo skorzystanie z dyspozycji ustawy konstytucyjnej, umożliwiającej powołanie do istnienia tego organu, zależne było wyłącznie od woli panującego, nie mówiąc już o zakresie przekazanych kompetencji. W sensie publicznoprawnym na gruncie Konstytucji z 1815 r. monarcha i namiestnik stanowili zatem nierozłączną parę tylko wtedy, gdy taka była wola władcy. W przeciwnym razie namiestnikowskie uprawnienia przejmował organ kolegialny, jakim była Rada Administracyjna. Takie rozwiązanie miało umocowanie konstytucyjne, chociaż prawodawca traktował je jako tymczasowe.

Podsumowanie

Instytucja namiestnika w Konstytucji Królestwa Polskiego z 1815 r. została skonstruowana tak, by stanowił on rodzaj *alter ego* monarchy, który decydował o tym, czy w ogóle go powoła i w jakie wyposaży kompetencje. Z aktu konstytucyjnego nadanego przez cara Aleksandra I wynikało, że uprawnienia namiestnika mogły być potencjalnie duże, chociaż zapewne nie tożsame z monarszymi.

Zakres kompetencji przekazanych przez monarchę namiestnikowi w 1818 r. nie pozostawiał jednak wątpliwości, do kogo należała rzeczywista władza w Królestwie: sprawował ją król, a nie jego *alter ego*. Tej sytuacji nie zmieniało nawet incydentalne rozszerzanie zakresu uprawnień namiestnika, gdyż dotyczyło to spraw marginalnych z punktu widzenia funkcjonowania władzy w państwie.

Niepowołanie przez władzę po śmierci J. Zajączka kolejnego namiestnika świadczyło dobitnie o tym, że nawet samo istnienie tego urzędu zależne było wyłącznie od woli panującego, nie mówiąc już o zakresie przekazanych kompetencji. W sytuacji, gdy władca podjął taką decyzję, to namiestnikowskie uprawnienia przejmował organ kolegialny, jakim była Rada Administracyjna.

Słowa kluczowe: monarcha, namiestnik, regent, Konstytucja Królestwa Polskiego, Rada Stanu, Rada Administracyjna, Ogólne Zgromadzenie Rady Stanu.

THE MONARCH AND GOVERNOR
IN THE CONSTITUTION OF POLISH KINGDOM OF 1815

Summary

The Governor in Polish Kingdom Constitution of 1815 was established as alter ego of the monarch who had decided whether the Governor would have been nominated and what kind of powers would have been given. According to the Alexander constitutional act, in theory the powers of the Governor could have been significant, however not identical to the those of monarch's.

Nonetheless, the scope of prerogatives given by Alexander to the Governor in 1818 had not left any doubts as to who had the real power in the Kingdom: it was the monarch's, not his Governor's. The situation has not been changed even by incidental extending the scope of Governor's powers since the extension referred only to irrelevant to the state's government matters.

The fact that after the death of J. Zajączek, the next Governor has not been nominated only shows that mere existence of the Governor was dependent to the monarch's will, not to mention the scope of Governor's powers. If the king had reached such a decision, the Governor's powers would have been delegated to the collegial body: The Administrative Council.

Key words: monarch, king, governor, regent, Constitution of Polish Kingdom of 1815, Council of State, Administrative Council, General Assembly of the Council of State.

МОНАРХА И НАМЕСТИК ПОЛЬСКОГО КОРОЛЕВСТВА В КОНСТИТУЦИИ
ОТ 1815 ГОДА

Резюме

Наместник в Конституции Королевства от 1815 года, был разработан в качестве „alter ego” монарха, который решал о том, ли назначить его и какую предоставить ему компетенцию. Из Александрийского конституционного акта вытекает, что полномочия наместника могут быть потенциально большими, хотя, вероятно, они не такие же самые как управления монарха.

Однако объем полномочий, делегированных наместнику Александром в 1818 году, не оставляет сомнений, кому принадлежала реальная власть в королевстве, удержал монарха, а не „alter ego”. Этой ситуации не изменили даже случайные расширения компетенций наместник, поскольку они касались вопросов, маргинальных с точки зрения функционирования власти в стране.

Неспособность создать королем после смерти Й. Зайчика следующего наместника четко свидетельствует, о том что даже существование офиса зависело исключительно от воли монарха, не говоря уже о компетенции. В случае, если король принял это решение, тогда принимал власть коллегиальный орган – Административный совет.

Ключевые слова: монарх, наместник, регент, Конституция Польского королевства, Государственный совет, Административный совет, Генеральная Ассамблея Государственного совета

MONIKA MÜNNICH*

WYWIAD SKARBOWY: POLICJA FISKALNA CZY SŁUŻBY SPECJALNE W APARACIE SKARBOWYM? STUDIUM PRAWNE

1. Uwagi wprowadzające

Od kilku lat instytucja wywiadu skarbowego z różnych powodów budzi skrajnie odmienne opinie zarówno wśród polityków, sędziów, doradców podatkowych, przedstawicieli doktryny prawa podatkowego, jak i samych pracowników administracji skarbowej, w tym także urzędników zatrudnionych w komórkach wywiadu w urzędach kontroli skarbowej.

Ta usytuowana w ramach kontroli skarbowej struktura od momentu jej powstania do chwili obecnej przeszła znaczną ewolucję. Niestety, nawet powierzchowna analiza kolejnych zmian przepisów ustawy o kontroli skarbowej regulujących funkcjonowanie wywiadu skarbowego, określanego mianem policji fiskalnej lub skarbowej, wskazuje na to, że ustawodawca nie potrafi nadać omawianej instytucji spójnego kształtu organizacyjnego oraz przypisać właściwego zakresu uprawnień¹. Najlepiej świadczy o tym fakt, że

* Dr, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II.

¹ Zgodnie z art. 1a, w zw. z art. 1, ustawy z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji (tekst jedn. Dz. U. z 2011 r. Nr 287, poz. 1687 z późn. zm.), nazwa „Policja” przysługuje wyłącznie umundurowanej i uzbrojonej formacji służącej społeczeństwu i przeznaczonej do ochrony bezpieczeństwa ludzi oraz do utrzymywania bezpieczeństwa i porządku publicznego. Jednakże od wielu lat w języku prawniczym funkcjonują pojęcia: policji skarbowej oraz policji fiskalnej. Są to zwroty nie- zdefiniowane prawnie, stosowane w odniesieniu do takich działań organów kontroli skarbowej, które mają charakter niejawnny bądź represyjny. Najogólniej mówiąc, celem owych działań jest wykrywanie i zwalczanie przestępstw oraz wykroczeń przeciwko mieniu Skarbu Państwa. Mianem policji fiskalnej określany jest nie tylko tytułowy wywiad skarbowy, ale także i inna forma funkcjonowania kontroli skarbowej, czyli uzbrojone i umundurowane formacje kontroli skarbowej (szerzej w dalszej części artykułu). Por.: I. Lewandowska, *Kontrola skarbowa czyli policja fiskalna*, „Rzeczpospolita” z dnia 28 września 2002 r.; teź, *Więcej władzy nad podatnikiem*, „Rzeczpospolita” z dnia 1 września 2003 r.; R. Gwiazdowski, *Policja skarbowa czy służba bezpieczeństwa*, „Przegląd Podatkowy” 2003, nr 5, s. 10-13; P. Rochowicz, *Wywiad skarbowy czyli szpieg bez nadzoru*, „Gazeta Prawna” z dnia 15 kwietnia 2002 r.; R. Zalewiański, *Kontrola skarbowa czy policja skarbowa*, „Przegląd Podatkowy” 2003, nr 3, s. 54-56.

spośród czterech wyroków, jakie wydał w odniesieniu do całej ustawy o kontroli skarbowej Trybunał Konstytucyjny (dalej TK), aż dwa dotyczą właśnie przepisów normujących funkcjonowanie wywiadu skarbowego. W sierpniu 2011 r. Rzecznik Praw Obywatelskich (dalej RPO) złożył wniosek o zbadanie zgodności z Konstytucją RP kolejnego artykułu ustawy o kontroli skarbowej regulującego działalność wywiadu skarbowego².

Celem niniejszego artykułu nie jest szczegółowe omawianie zadań, czy też może raczej uprawnień, w jakie na mocy obowiązujących przepisów ustawy o kontroli skarbowej wyposażony został wywiad skarbowy. W ostatnich dwóch latach pojawił się bowiem szereg publikacji zarówno monograficznych, artykułowych, jak i komentarzy, w których powyższe kwestie zostały przedstawione w profesjonalny i wyczerpujący sposób³.

Autorka w niniejszym artykule stawia sobie nieco inne cele badawcze, których meritum skatalogowane zostało w serii następujących pytań:

– dlaczego współczesny wywiad skarbowy, będący bez wątpienia od samego początku jakąś formą policji fiskalnej, został w 1991 r. usytuowany

² Zob. wniosek RPO z dnia 1 sierpnia 2011 r. (nr RPO-662587-II-II/ST) do TK w sprawie stwierdzenia niezgodności z Konstytucją RP: 1) art. 20c ust. 1 ustawy z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji, tekst jedn. Dz. U. z 2007 r. Nr 43, poz. 277 ze zm.; art. 10b ust. 1 ustawy z dnia 12 października 1990 r. o Straży Granicznej, tekst jedn. Dz. U. z 2011 r. Nr 116, poz. 675; art. 36b ust. 1 pkt 1 ustawy z dnia 28 września 1991 r. o kontroli skarbowej, tekst jedn. Dz. U. z 2011 r. Nr 41, poz. 214 ze zm.; art. 30 ust. 1 i 2 ustawy z dnia 24 sierpnia 2001 r. o Żandarmerii Wojskowej i wojskowych organach porządkowych, Dz. U. Nr 123, poz. 1353 ze zm.; art. 28 ust. 1 pkt 1 ustawy z dnia 24 maja 2002 r. o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu, tekst jedn. Dz. U. z 2010 r. Nr 29, poz. 154 ze zm.; art. 18 ust. 1 pkt 1 ustawy z dnia 9 czerwca 2006 r. o Centralnym Biurze Antykorupcyjnym, Dz. U. Nr 104, poz. 708 ze zm.; art. 32 ust. 1 pkt 1 ustawy z dnia 9 czerwca 2006 r. o Służbie Kontrwywiadu Wojskowego oraz Służbie Wywiadu Wojskowego, Dz. U. Nr 104, poz. 709 ze zm., z art. 49 w związku z art. 31 ust. 3 Konstytucji RP oraz z art. 8 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, Dz. U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284; 2) art. 36b ust. 5 ustawy z dnia 28 września 1991 r. o kontroli skarbowej, tekst jedn. Dz. U. z 2011 r. Nr 41, poz. 214 ze zm.; art. 28 ustawy z dnia 24 maja 2002 r. o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu, tekst jedn. Dz. U. z 2010 r. Nr 29, poz. 154 ze zm.; art. 18 ustawy z dnia 9 czerwca 2006 r. o Centralnym Biurze Antykorupcyjnym, Dz. U. Nr 104, poz. 708 ze zm.; art. 32 ustawy z dnia 9 czerwca 2006 r. o Służbie Kontrwywiadu Wojskowego oraz Służbie Wywiadu Wojskowego, Dz. U. Nr 104, poz. 709 ze zm., w zakresie, w jakim przepisy te zezwalając na pozyskiwanie danych, o których mowa w art. 180c i art. 180d ustawy z dnia 16 lipca 2004 r. – Prawo telekomunikacyjne, Dz. U. Nr 171, poz. 1800 ze zm., nie przewidują zniszczenia tych spośród pozyskanych danych, które nie zawierają informacji mających znaczenie dla prowadzonego postępowania z art. 51 ust. 2 w związku z art. 31 ust. 3 Konstytucji RP. Tekst wniosku dostępny na: www.rpo.gov.pl [dostęp: 1 marca 2012 r.].

³ Zob. m.in.: M. Ciecierski, A. Derkacz, K. Kandut, S. Marciniak, A. Mudrecki, G. Pelewicz, A. Sędkowska, P. Stanisławiszyn, I. Wolczak, *Ustawa o kontroli skarbowej*, red. K. Kandut, A. Sędkowska, Warszawa 2011; P. Pietrasz, W. Stachurski, *Ustawa o kontroli skarbowej. Komentarz*, Warszawa 2011; R. Beldzikowski, *Kontrola skarbowa. Uprawnienia, struktura i skuteczność*, Warszawa 2011; D. Zalewski, A. Melezini, *Ustawa o kontroli skarbowej. Komentarz praktyczny*, Warszawa 2011; P. Kosmaty, *Kontrola operacyjna realizowana przez wywiad skarbowy*, „Prokurator” 2011, nr 2, s. 45-59.

nie przy urządach skarbowych, tak jak to miało miejsce w okresie międzywojennym, ale w ramach nowych, słabo jeszcze ugruntowanych w ramach aparatu skarbowego urzędów kontroli skarbowej?

– dlaczego przez tak długi czas (1991-2003) wywiad skarbowy miał w zasadzie marginalne znaczenie i z jakich powodów w ciągu ostatnich kilku lat instytucja ta została wyposażona w tak szeroki zakres uprawnień?

– czy funkcjonujący na mocy przepisów prawa podatkowego wywiad skarbowy jest faktycznie rodzajem policji fiskalnej i dlaczego bywa zaliczany do katalogu służb specjalnych w Polsce?

– czy podlega on parlamentarnej kontroli?

2. Definicja wywiadu skarbowego oraz ewolucja jego uprawnień

Ustawa o kontroli skarbowej zawiera tzw. objaśniającą definicję wywiadu skarbowego, co niestety oznacza, że jest ona nieprecyzyjna. Z przepisów obowiązującej ustawy o kontroli skarbowej wynika, że wywiad skarbowy stanowi jedną z form kontroli skarbowej⁴. Do zadań wywiadu skarbowego, tak jak i całej kontroli skarbowej, należy ochrona interesów i praw majątkowych Skarbu Państwa oraz zapewnienie skuteczności wykonywania zobowiązań podatkowych i innych należności stanowiących dochód budżetu państwa lub państwowych funduszy celowych. Ponadto zadaniem wywiadu skarbowego jest badanie zgodności z prawem gospodarowania mieniem innych państwowych osób prawnych oraz zapobieganie i ujawnianie przestępstw określonych w art. 228-231 kodeksu karnego popełnionych przez osoby zatrudnione lub pełniące służbę w jednostkach organizacyjnych podległych Ministrowi Finansów⁵. Zgodnie z przepisami ustawy o kontroli skarbowej wywiad skarbowy realizuje swoje zadania poprzez wykonywanie czynności o charakterze jawnym i niejawnym⁶. Przeprowadzane przez wywiad czynności zostały skatalogowane w zawartej w ustawie definicji zakresowej. Do czynności tych należy: uzyskiwanie, gromadzenie, przetwarzanie i wykorzystywanie informacji o dochodach, obrotach, rzeczach i prawach majątkowych podmiotów podlegających kontroli skarbowej na mocy szczegółowych przepisów ustawy, a także uzyskiwanie, gromadzenie, przetwarzanie i wykorzystywanie informacji o podmiotach, co do których zachodzi uzasadnione podejrzenie popełnienia

⁴ Art. 36 ust. 1 ustawy o kontroli skarbowej.

⁵ Art. 1 ustawy o kontroli skarbowej.

⁶ Art. 36 ust. 4 ustawy o kontroli skarbowej.

przestępstwa skarbowego w rozumieniu kodeksu karnego skarbowego⁷. Ponadto ustawodawca zawarł w ustawie dodatkowe zastrzeżenie, że wszystkie czynności wskazane jako zadania wywiadu skarbowego mogą wykonywać wyłącznie pracownicy wywiadu skarbowego⁸. Oznacza to, że jest to odrębna kategoria pracowników urzędów kontroli skarbowej.

Początków współczesnej instytucji wywiadu skarbowego należy upatrywać w rozwiązaniach prawych regulujących funkcjonowanie władz skarbowych II Rzeczypospolitej Polskiej. Ówczesna administracja skarbowa poddawana była licznym reformom, których celem było stworzenie jak najbardziej efektywnego i sprawnego modelu organów podatkowych, nie tylko zapewniającego jak najszybszy wymiar i pobór podatków, ale przede wszystkim ochronę interesów majątkowych państwa⁹. Z realizacją tego drugiego zadania związana była rozbudowa uprawnień kontroli skarbowej¹⁰, czyli organów wykonawczych urzędów akcyz i monopolu państwowych¹¹. Z początkiem 1939 r. kontrola skarbowa, a dokładniej mówiąc dwie jej formy, czyli brygady kontroli skarbowej oraz brygady ochrony skarbowej, stały się organami wykonawczymi wszystkich władz skarbowych pierwszej instancji¹². Przedwojenni urzędnicy kontroli skarbowej (we wszystkich jej formach działania) stanowili w ramach cywilnej administracji skarbowej

⁷ Art. 36 ust. 2 ustawy o kontroli skarbowej.

⁸ Art. 36 ust. 3 ustawy o kontroli skarbowej.

⁹ Szerzej: K. Teszner, *Model administracji podatkowej w Polsce w latach 1934-1939 jako wzorzec budowy efektywnej administracji podatkowej*, „Studia Elckie” 2009, nr 11, s. 265-279.

¹⁰ Pojęcie kontroli skarbowej przejęte zostało przez polskie ustawodawstwo skarbowe z prawa austriackiego, zob. Przepisy dla straży skarbowej z dnia 19 marca 1907 r., Dziennik Rozporządzeń Austriackiego Ministra Skarbu 1907, Nr 45. Kontrola skarbowa pojawiła się w polskim systemie prawa skarbowego wkrótce po odzyskaniu niepodległości – w 1920 r., zob. art. III pkty 1-3 rozporządzenia Ministra Skarbu z dnia 26 maja 1920 r. w przedmiocie zmiany względnie ograniczenia toku instancji i zakresu działania władz i urzędów podległych Dyrekcji Skarbu we Lwowie, Dz. U. RP Nr 60, poz. 373. Rozporządzenie to obejmowało swoim zasięgiem ziemie byłego zaboru austriackiego.

¹¹ Urzędy te sprawowały bezpośredni nadzór nad produkcją, transportem, handlem i składami przedmiotów akcyzowych lub stanowiących monopol państwowy. Do artykułów akcyzowo-monopolowych zaliczano m.in.: wino, piwo, drożdże, kwas octowy, cukier i zapalniczki, a do towarów monopolowych: wyroby spirytusowe, tytoniowe, a także loterie państwowe, zob. art. 10 pkty a i b ustawy z dnia 31 lipca 1919 r. o tymczasowej organizacji władz i urzędów skarbowych, Dz. Pr. P. P. Nr 65, poz. 391 oraz § 66 rozporządzenia Ministra Skarbu z dnia 27 czerwca 1927 r. o organizacji i zakresie działania izb skarbowych i podległych izbom urzędów skarbowych, Dz. U. RP z 1927 r. Nr 66, poz. 588; § 59 rozporządzenia Ministra Skarbu z dnia 13 sierpnia 1931 r. o organizacji i zakresie działania izb i urzędów skarbowych, Dz. U. RP z 1931 r. Nr 77, poz. 613; § 28 rozporządzenia Ministra Skarbu z dnia 22 lutego 1939 r. o organizacji i zakresie działania izb skarbowych oraz podległych im urzędów i organów wykonawczych, Dz. U. RP z 1939 r. Nr 18, poz. 118.

¹² Więcej na ten temat: A. Witkowski, *Ochrona skarbowa w latach trzydziestych*, „Finanse” 1986, nr 11-12, s. 39-53; M. Münnich, *Charakterystyka kontroli skarbowej jako organu wykonawczego władz skarbowych w II Rzeczypospolitej Polskiej*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2005, t. 15, nr 2, s. 131-136.

umundurowaną formację. Jedynie w określonych prawem przypadkach, za specjalnym zezwoleniem bezpośredniego przełożonego, mogli podczas wykonywania obowiązków służbowych używać odzieży cywilnej¹³. Od pozostałej grupy urzędników wyróżniał ich fakt, że jako jedyni w ramach całego aparatu skarbowego wyposażeni byli w broń palną¹⁴. Poza tym urzędnicy kontroli skarbowej, wykonując zadania związane ze ściganiem czynów stanowiących naruszenie ustaw podatkowych w zakresie akcyz i monopolów państwowych, mieli prawo do korzystania z uprawnień właściwych dla władz bezpieczeństwa publicznego w oparciu o przepisy prawa karnego¹⁵. Wykonywali również w uzasadnionych przypadkach zadania właściwe dla Straży Celnej. Z uwagi na bardzo szeroki zakres prerogatyw o charakterze *stricte* policyjnym przysługujących funkcjonariuszom kontroli skarbowej można stwierdzić, że w okresie międzywojennym w aparacie skarbowym podporządkowanym Ministrowi Skarbu funkcjonował względnie zwarty model instytucji określanej ogólnie mianem kontroli skarbowej, która stanowiła zespół organów wykonawczych wszystkich władz skarbowych pierwszej instancji. Funkcjonariusze tej formacji byli umundurowani i uzbrojeni. Do ich zadań należał doraźny i stały nadzór oraz czynności kontrolne i śledcze w zakresie produkcji i obrotu artykułami akcyzowo-monopolowymi, a także innymi artykułami objętymi specjalnymi procedurami ograniczania ich produkcji i obrotu. Wszystkie struktury przedwojennej kontroli skarbowej zostały stopniowo zlikwidowane w latach pięćdziesiątych XX wieku.

Nazwa – kontrola skarbowa – powróciła do polskiego ustawodawstwa w 1991 r., ale jako określenie nowego typu organów administracji skarbowej, czyli organów kontroli skarbowej¹⁶. Współczesna kontrola skarbowa nawiązuje jednakże do przedwojennych rozwiązań w zakresie zwalczania przestępczości podatkowej, a zadanie to realizuje przede wszystkim

¹³ Por. art. 9 ustawy z dnia 14 grudnia 1923 r. o uprawnieniach organów wykonawczych władz skarbowych, Dz. U. RP z 1924 r. Nr 5, poz. 37, dalej jako: ustawa o uprawnieniach organów wykonawczych władz skarbowych z 1923 r., oraz § 4 rozporządzenia Ministra Skarbu z dnia 27 maja 1924 r. o umundurowaniu urzędników kontroli skarbowej, Dz. U. RP z 1924 r. Nr 106, poz. 966; § 25 rozporządzenia Ministra Skarbu z dnia 24 czerwca 1925 r. o organizacji kontroli skarbowej, Dz. Urz. Ministra Skarbu Nr 27, poz. 581; § 27 rozporządzenia Ministra Skarbu z dnia 4 listopada 1927 r. o organizacji kontroli skarbowej, Dz. Urz. Ministra Skarbu Nr 36, poz. 379.

¹⁴ Zob. § 26 rozporządzenia Ministra Skarbu o organizacji kontroli skarbowej z 1925 r.; § 27 rozporządzenia Ministra Skarbu o organizacji kontroli skarbowej z 1927 r.

¹⁵ Por. art. 4 lit. c ustawy o uprawnieniach organów wykonawczych władz skarbowych z 1923 r. oraz § 10 rozporządzenia Ministra Skarbu wydanego w porozumieniu z MSW i MS w celu wykonania ustawy z dnia 14 grudnia 1923 r. o uprawnieniach organów wykonawczych władz skarbowych, Dz. U. RP z 1924 r. Nr 5, poz. 37.

¹⁶ Pierwotna wersja ustawy zob. ustawa z dnia 28 września 1991 r. o kontroli skarbowej, Dz. U. Nr 100, poz. 442 z późn. zm.

w ramach wywiadu skarbowego¹⁷ oraz wyspecjalizowanych komórek organizacyjnych, w których zatrudnieni są inspektorzy i pracownicy uprawnieni do noszenia broni i stosowania środków przymusu¹⁸.

Z perspektywy czasu usytuowanie wywiadu skarbowego w strukturach organizacyjnych urzędów kontroli skarbowej wydaje się być zasadne i zrozumiałe. Zasadniczym celem utworzenia kontroli skarbowej było bowiem poszukiwanie alternatywnej i bardziej profesjonalnej ochrony nie tylko budżetu, ale przede wszystkim mienia państwowego. Z pozytywnymi i względnie szybkimi zmianami gospodarczym, jakie zachodziły w Polsce w latach dziewięćdziesiątych XX w., związane były oczywiście reformy systemu podatkowego. Wprowadzeniu nowych podatków bezpośrednich, a w większym jeszcze stopniu podatków pośrednich, towarzyszył rozwój różnych form szarej strefy w obrocie gospodarczym¹⁹. W takiej sytuacji ustawodawca najwyraźniej uznał, że formacja typu wywiad skarbowy nie przystaje i nie będzie efektywnie działać w ramach dotychczasowego aparatu skarbowego i umieścić ją w strukturach nowych urzędów kontroli skarbowej²⁰.

Uwzględniając kontekst czasowy i merytoryczny zmian wprowadzanych do ustawy o kontroli skarbowej w zakresie funkcjonowania wywiadu skarbowego, należy się pochylić nad kolejnym pytaniem dotyczącym powodów, dla których kolejne ekipy sprawujące rządy systematycznie poszerzały katalog form działania wywiadu skarbowego. Śledząc literaturę przedmiotu, w tym także publikacje artykułowe w czasopismach specjalizujących się w sprawach z zakresu prawa podatkowego, można zauważyć niewielkie zainteresowanie wywiadem skarbowym aż do roku 2003, czyli do momentu, gdy przedstawiono projekt, a następnie uchwalono ustawę o Wojewódzkich Kolegiach Skarbowych (dalej: WKS)²¹. Zasadniczą przyczyną tego stanu rzeczy był fakt, że wywiadowi skarbowemu w ustawie o kontroli skarbowej w jej pierwszej wersji z 1991 r. poświęcono dwa nieco enigmatycznie sformułowane artykuły, z których wynikało, że wywiad skarbowy może

¹⁷ Zob. Rozdział 4 ustawy o kontroli skarbowej.

¹⁸ Zob. Rozdział 2a ustawy o kontroli skarbowej.

¹⁹ Na temat definiowania pojęcia „szarej strefy” patrz: *Definicja szarej strefy i przeciwdziałania jej przez służby skarbowe*, <http://www.archbip.mf.gov.pl> [dostęp: 1 grudnia 2011 r.].

²⁰ Por. R. Beldzikowski, *Aparat kontroli skarbowej. Próba bilansu, „Realia i co dalej...”* 2011, nr 4, dostępne na: www.realia.com.pl [dostęp: 1 marca 2012 r.].

²¹ Ustawa z dnia 27 czerwca 2003 r. o utworzeniu Wojewódzkich Kolegiów Skarbowych oraz o zmianie niektórych ustaw regulujących zadania i kompetencje organów oraz organizację jednostek organizacyjnych podległych ministrowi właściwemu do spraw finansów publicznych, Dz. U. Nr 137, poz. 1302, dalej jako: ustawa o utworzeniu WKS.

pozyskiwać informacje, stosując jedynie tzw. biały wywiad. W praktyce były to martwe przepisy²².

Nowelizacja ustawy o kontroli skarbowej z 1996 r. przyniosła zmiany w zakresie działania omawianej instytucji. Pracownicy wywiadu skarbowego otrzymali możliwość pozyskiwania informacji w sposób tajny lub poufny, jeżeli było to uzasadnione potrzebą zbadania i zlikwidowania przestępczości gospodarczej naruszającej interesy fiskalne państwa. Na początku lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku, kiedy w Polsce reformowano lub tworzono od podstaw służby specjalne, tak wąski zakres kompetencji instytucji określanej wprawdzie mianem wywiadu skarbowego nie budził jednak większego zainteresowania lub obaw²³.

Z upływem czasu, w kolejnych nowelizacjach stopniowo w różnym zakresie rozszerzane były sposoby niejawnego i nieoficjalnego podejmowania i wykonywania czynności operacyjno-rozpoznawczych przez pracowników wywiadu skarbowego²⁴. W 1998 r. GIKS w strukturach Ministerstwa Finansów wyodrębnił Biuro Dokumentacji Skarbowej jako samodzielną jednostką organizacyjną²⁵. Od 2008 r. zadania tego Biura w Ministerstwie Finansów wykonuje Departament Wywiadu Skarbowego²⁶.

Najwięcej zmian w analizowanym kierunku przyniosła w 2003 r. wspomniana wyżej ustawa o WKS. Na mocy jej przepisów dotychczasowe dwa artykuły ustawy o kontroli skarbowej normujące funkcjonowanie wywiadu

²² Minister Finansów nie wydał nawet przepisów wykonawczych do przepisów normujących funkcjonowanie wywiadu skarbowego. Por. J. Kulicki, *Komentarz do art. 36 ustawy o kontroli skarbowej*, SIP LEX nr 587268561; A. Derkacz, *Komentarz do art. 36*, [w:] M. Ciecierski, A. Derkacz, K. Kandut, S. Marciniak, A. Mudrecki, G. Pelewicz, A. Sędkowska, P. Stanisławiszyn, I. Wołczak, dz. cyt., s. 500.

²³ Zob. art. 1 pkt 24 ustawy z dnia 7 listopada 1996 r. o zmianie ustawy o kontroli skarbowej i niektórych innych ustaw, Dz. U. Nr 152, poz. 720.

²⁴ Najważniejsze zmiany wprowadzono następującymi ustawami: art. § 5 ustawy z dnia 10 września 1999 r. Przepisy wprowadzające Kodeks karny skarbowy, Dz. U. Nr 83, poz. 931; art. 3 pkt 36-39 ustawy z dnia 7 czerwca 2002 r. o zniesieniu Generalnego Inspektora Celnego, o zmianie ustawy o kontroli skarbowej oraz o zmianie niektórych innych ustaw, Dz. U. Nr 89, poz. 804. Najszersze uprawnienia wywiad skarbowy uzyskał na mocy art. 8 pkt 27 ustawy o utworzeniu WKS. Kolejne uprawnienia wywiadowi skarbowemu przyznano na mocy art. 1 pkt 14-18 ustawy z dnia 22 września 2006 r. o zmianie ustawy o kontroli skarbowej oraz zmianie niektórych innych ustaw, Dz. U. Nr 191, poz. 1413; art. 1 pkt 41-48 ustawy z dnia 25 czerwca 2010 r. o zmianie ustawy o kontroli skarbowej i niektórych innych ustaw, Dz. U. Nr 127, poz. 858; art. 5 ustawy z dnia 4 lutego 2011 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego i niektórych innych ustaw, Dz. U. Nr 53, poz. 273; art. 29 ustawy z dnia 16 września 2011 r. o wymianie informacji z organami ścigania państw członkowskich Unii Europejskiej, Dz. U. Nr 230, poz. 1371.

²⁵ Zob. § 4 ust. 1 pkt 31 rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów z dnia 19 czerwca 1998 r. w sprawie nadania statutu Ministerstwu Finansów, Dz. U. Nr 106, poz. 489 ze zm. w zw. z art. 10 ust. 3 ustawy o kontroli skarbowej.

²⁶ Więcej na ten temat A. Derkacz, dz. cyt., s. 501-503.

skarbowego zostały rozbudowane do piętnastu. Do obowiązujących artykułów 36 i 37 dodano artykuły 36a-36i oraz art. 37a, przy czym np. w art. 36c znalazło się siedemnaście ustępów. Pracownicy wywiadu skarbowego wśród licznych uprawnień związanych z wykonywaniem jawnie i poufnie czynności operacyjno-rozpoznawczych otrzymali dodatkowo uprawnienia do stosowania środków przymusu i używania broni palnej, na wzór umundurowanych i uzbrojonych inspektorów i pracowników kontroli skarbowej²⁷. Tego typu wyodrębnione organizacyjnie komórki kontroli skarbowej powstały w strukturach urzędów kontroli skarbowej w 2002 r. po likwidacji Generalnego Inspektora Celnego²⁸. Są to formacje, które ze względu na metody działania przypominają przedwojenne lotne brygady kontroli skarbowej.

Od 2003 r. rozbudowanie uprawnień wywiadu skarbowego oraz pojawienie się umundurowanych i uzbrojonych formacji kontroli skarbowej wywołuje fale krytycznych opinii nie tylko wśród przedstawicieli praktyki i doktryny prawa podatkowego, ale także wśród przedsiębiorców, polityków aktualnej w danym momencie opozycji rządowej i dziennikarzy. Z treści uzasadnienia do ustawy o WKS wynika, że rozszerzenie uprawnień wywiadu skarbowego w zakresie wykonywania czynności w sposób niejawni powodowane było koniecznością dostosowania polskiego ustawodawstwa do przepisów wspólnotowych, celem ułatwienia współpracy z organami i instytucjami państw członkowskich Unii Europejskiej, oraz potrzebami usprawnienia wymiany informacji między organami kontroli skarbowej a organami ścigania²⁹. Trudno nie zauważyć, że tak lapidarne uzasadnienie wyposażenia wywiadu skarbowego w uprawnienia właściwe dla prac Policji i służb specjalnych nie mogło być uznane za wyczerpujące³⁰. Jednym z najczęściej podnoszonych argumentów przeciwko rozbudowywaniu uprawnień wywiadu skarbowego było przypominanie, że zwalczaniem „szarej

²⁷ Art. 8 pkt 27 ustawy o utworzeniu WKS.

²⁸ Zob. Rozdział 2a ustawy o kontroli skarbowej w zw. z art. 3 pkt 13 ustawy z dnia 7 czerwca 2002 r. o zniesieniu Generalnego Inspektora Celnego, o zmianie ustawy o kontroli skarbowej oraz o zmianie niektórych innych ustaw.

²⁹ Uzasadnienie do ustawy o utworzeniu Wojewódzkich Kolegiów Skarbowych. Na konieczność rozwoju współpracy organów kontroli skarbowej z innymi służbami zwalczającymi przestępczość gospodarczą już w 2002 r. zwracał uwagę GIKS: *Zadania urzędów kontroli skarbowej na rok 2002. Departament Kontroli Skarbowej Ministerstwo Finansów, grudzień 2001*, cyt. za: R. Beldziowski, *Aparat kontroli skarbowej...*

³⁰ Z drugiej strony zaznaczyć należy, że polska administracja skarbowa rzeczywiście przygotowywała się, w związku z wejściem Polski do Wspólnoty, do przyjęcia rozwiązań obowiązujących w strukturach Unii Europejskiej i dostosowania polskich przepisów ustrojowych, procesowych i materialnych do wymogów wynikających nie tylko z przepisów prawa europejskiego, ale także i wytycznych podawanych przez Komisję Europejską, zob. M. Münnich, *Kontrola podatkowa. Geneza i rozwój procedury*, Lublin 2010, s. 93-94.

strefy" w obrocie gospodarczym, obok Policji, zajmuje się szeregiem innego typu służb, w tym służby specjalne. Dość szybko okazało się, że krytyka wprowadzanych, niejednokrotnie doraźnych, rozwiązań okazała się słuszna i przyniosła wymierne efekty, tym bardziej, że działalnością wywiadu skarbowego zainteresował się także Rzecznik Praw Obywatelskich. W rezultacie Trybunał Konstytucyjny dwukrotnie w 2005³¹ i 2008 r.³² uznał niektóre z kompetencji wywiadu skarbowego za niezgodne z Konstytucją RP, dostrzegając jednocześnie zasadność utworzenia tego typu instytucji. Na mocy wymienionych orzeczeń uprawnienia wywiadu skarbowego poddano wprawdzie w kolejnych nowelizacjach ustawy korektom, ale przepisy zmieniono w ten sposób, że w konsekwencji uprawnienia pracowników wywiadu skarbowego nie zostały nadmiernie ograniczone.

Odpowiedź na pytanie, dlaczego wywiad skarbowy został wyposażony w tak szeroki zakres uprawnień, nie jest jednoznaczna. W piśmiennictwie można bowiem znaleźć na ten temat różnorodne opinie. Autorzy pozytywnie oceniający prerogatywy wywiadu skarbowego z reguły podnoszą, że od jego skuteczności zależy efektywność funkcjonowania organów kontroli skarbowej. Owa skuteczność zaś w znacznym stopniu jest możliwa dzięki prowadzeniu czynności operacyjno-rozpoznawczych w sposób tajny i poufny. Jednocześnie autorzy tych opinii nie przywołują żadnych konkretnych danych (wyrażonych w liczbach obrazujących np. odzyskane kwoty podatków lub podejmowanych czynności operacyjno-rozpoznawczych w jakimkolwiek okresie) potwierdzających owo znaczenie wywiadu skarbowego dla efektywności działania organów kontroli skarbowej³³.

Skrajnie inne stanowisko na temat działalności wywiadu prezentuje R. Beldzikowski. Zdaniem tego Autora, wywiad skarbowy w obecnym

³¹ Wyrok TK z dnia 20 czerwca 2005 r., sygn. akt K 4/04, Dz. U. Nr 124, poz. 1042. Wyrok został wydany na wniosek złożony przez polityków PO i PIS. TK orzekł niezgodność z art. 2 oraz z art. 47, art. 49 i art. 51 ust.2 w związku z art. 31 ust. 3 Konstytucji RP następujących artykułów dotyczących wywiadu skarbowego: art. 36 ust. 2 w części, w jakiej dotyczy uzyskiwania, gromadzenia, przetwarzania i wykorzystywania informacji o osobach; art. 36a oraz art. 36b ust. 1; art. 36c ust. 1 i 4; art. 36d ust. 4 w części, w jakiej dopuszcza przechowywanie materiałów uzyskanych w czasie stosowania kontroli operacyjnej, które są nieprzydatne dla celów uzasadniających tę kontrolę, przez okres 2 miesięcy po zakończeniu kontroli.

³² Wyrok TK z dnia 17 czerwca 2008 r., sygn. akt K 8/04, Dz. U. Nr 110, poz. 707. Tym razem o sprawdzenie konstytucyjności postanowień kontroli skarbowej wnioskował RPO. TK stwierdził niezgodność z art. 51 ust. 2 Konstytucji RP dwóch artykułów spośród kilkunastu wymienionych we wniosku, a mianowicie art. 7b oraz 36e ust. 2 pkt 4.

³³ Podobnie: J. Wowra, *Wywiad skarbowy*, [w:] J. Wowra, D. Staniów, *Kontrola skarbową i kontrola celna*, Wrocław 2004, s. 187-188; tegoż, *Zmiany w kontroli skarbowej*, „Przegląd Podatkowy” 2007, nr 1, s. 36-37; P. Kosmaty, *Kontrola operacyjna realizowana przez wywiad skarbowy*, „Prokuratura” 2001, nr 2, s. 46 i nast. Autor jest prokuratorem Prokuratury Okręgowej w Krakowie; A. Derkacz, dz. cyt., s. 499 i nast. Autorka jest pracownikiem urzędu kontroli skarbowej w Opolu.

kształcie funkcjonalnym nie wspomaga kontroli skarbowej, pomimo że dysponuje własnymi narzędziami informatycznymi i ma dostęp do zewnętrznych, specjalistycznych baz danych. W jego opinii, ta struktura stanowi źródło informacji podatkowych i majątkowych dla zewnętrznych uprawnionych organów (CBA, CBS, ABW, Żandarmeria Wojskowa itd.). Od 2 lat wywiad skarbowy, według R. Beldzikowskiego, spełnia rolę „CBA” w resorcie finansów, poszukując powiązań „korupcyjnych i układowych” we własnym środowisku. Są to, w opinii cytowanego Autora, dwa priorytetowe zadania, które niewiele mają wspólnego z kontrolą skarbową³⁴.

Poglądy R. Beldzikowskiego na działalność wywiadu skarbowego podziela wielu dziennikarzy publikujących w gazetach specjalizujących się w zagadnieniach z zakresu prawa, w tym prawa podatkowego³⁵.

3. Wykonywanie nadzoru i kontroli nad funkcjonowaniem wywiadu skarbowego

Przywołana wyżej opinia wprowadza w kolejny obszar rozważań na temat tego, dlaczego wywiad skarbowy bywa w piśmiennictwie określany mianem policji fiskalnej i utożsamiany jest ze służbami specjalnymi³⁶. Już na wstępie podkreślić należy, że utożsamianie wywiadu skarbowego ze służbami specjalnymi jest zabiegiem publicystycznym i wprowadzającym w błąd. W świetle obowiązującego prawa wywiad skarbowy, pomimo swojej nazwy, nie należy do katalogu służb specjalnych, jednakże, podobnie jak inne wskazane ustawowo organy, posiada uprawnienia do pozyskiwania na wzór służb specjalnych informacji w drodze wykonywania czynności

³⁴ Więcej na ten temat: R. Beldzikowski, *Aparat kontroli skarbowej...*; tenże, *Kontrola skarbowa. Uprawnienia...*, s. 102-103. Autor był dyrektorem wywiadu skarbowego w MF w latach 2001-2004.

³⁵ Por. A. Ścios, *Departament kontroli wyjętej spod kontroli*, „Gazeta Finansowa” z dnia 26 listopada 2010 r., dostępne na: <http://www.gazetafinansowa.pl/index.php/wydarzenia/kraj/4591>.

³⁶ Por.: P. Rochowicz, dz. cyt.; R. Gwiazdowski, dz. cyt.; D. Szubielska, *Kontrola skarbowa czyli łamanie procedur kolem*, „Przegląd Podatkowy” 2003, nr 10, s. 3-7; R. Zelwiański, *Czy ustawa o kontroli skarbowej jest zgodna z Konstytucją?*, „Przegląd Podatkowy” 2004, nr 6, s. 51-55; K. Teszner, *Nowe uprawnienia organów kontroli skarbowej*, „Przegląd Podatkowy” 2005, nr 4, s. 43-48; K. Biernacki, *Uprawnienia wywiadu skarbowego a ochrona konstytucyjnych praw jednostki*, „Fiskus” 2007, nr 9-10, tenże, *Jak bronić się przed czynnościami operacyjnymi wywiadu skarbowego*, „Fiskus” 2007, nr 17-18, dostępne na: www.e-podatnik.pl [dostęp: 1 marca 2012 r.]. Zupełnie odmienne poglądy na temat wywiadu skarbowego zaprezentował w opinii prawnej Z. Galicki, *Opinia prawna na temat: Czy zakres kontroli operacyjnej wymykającej z projektu ustawy o wojewódzkich kolegiach skarbowych (druk sejmowy nr 991) uzasadnia rozpatrywanie tej ustawy przez Komisję ds. Służb Specjalnych?*, www.sejm.gov.pl. Pozytywnie funkcjonowanie wywiadu skarbowego oceniał także J. Wowra, *Zmiany w kontroli skarbowej*, „Przegląd Podatkowy” 2007, nr 1, s. 35-40.

operacyjno-rozpoznawczych³⁷. Powstaje zatem pytanie o to, w jaki sposób wykonywany jest nadzór nad funkcjonowaniem wywiadu skarbowego. Pytanie to jest tym bardziej uzasadnione, że cywilne i wojskowe służby specjalne, zgodnie z ich ustawami ustrojowymi i kompetencyjnymi, podlegają kontroli Sejmu, a dokładniej Sejmowej Komisji do Spraw Służb Specjalnych, której członkowie posiadają uprawnienia do zapoznawania się z informacjami niejawnymi³⁸. Natomiast wywiad skarbowy, jako forma działalności kontroli skarbowej, czyli pionu administracji skarbowej, co do zasady podlega kontroli Sejmowej Komisji Finansów Publicznych. Członkowie tej Komisji nie mają takich uprawnień jak posłowie Komisji do Spraw Służb Specjalnych w zakresie dostępu do informacji niejawnych³⁹. Wątpliwości co do tego, kto zatem poza Ministrem Finansów i Prezesem Rady Ministrów sprawuje realną, zewnętrzną kontrolę nad działalnością wywiadu skarbowego, są jak najbardziej uzasadnione⁴⁰.

³⁷ Zgodnie z zawartą w przywołanej niżej ustawie definicją zakresową do „służb specjalnych” w Polsce należą: Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Agencja Wywiadu, Centralne Biuro Antykorupcyjne, Służba Wywiadu Wojskowego oraz Służba Kontrwywiadu Wojskowego. Jednakże powoływana ustawa obok „służb specjalnych” *sensu stricto* wymienia szereg innych organów zajmujących się szeroko rozumianą ochroną państwa w różnych aspektach jego funkcjonowania, w tym zwalczaniem „szarej strefy” w obrocie gospodarczym, są to obok Policji między innymi Straż Graniczna, Służba Celna, organy informacji finansowej, urzędy skarbowe, izby skarbowe, a także organy kontroli skarbowej, zob. art. 11 ustawy z dnia 24 maja 2002 r. o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu, tekst jedn. Dz. U. z 2012 r. Nr 627, poz. 908 ze zm., dalej jako: ustawa o ABW i AW. Zgodnie z przywołaną ustawą, cywilne służby specjalne podlegają bezpośredniemu nadzorowi Prezesa Rady Ministrów, zob. art. 3 ust. 2 ustawy o ABW i AW oraz art. 5 ust. 2 ustawy z dnia 9 czerwca 2006 r. o Centralnym Biurze Antykorupcyjnym, Dz. U. Nr 104, poz. 708, zob. także: M. Bożek, *Nadzór Prezesa Rady Ministrów nad służbami specjalnymi i sposoby jego realizacji w świetle obowiązującego ustawodawstwa*, „Przegląd Sejmowy” 2010, nr 3 (98), s. 9. Z kolei wojskowe służby specjalne co do zasady podlegają Ministrowi Obrony Narodowej. W określonym prawem zakresie wojskowe służby specjalne mogą też podlegać Prezesowi Rady Ministrów lub Ministrowi Koordynatorowi Służb Specjalnych, zob. art. 3 ust. 2 ustawy z dnia 9 czerwca 2006 r. o Służbie Wywiadu Skarbowego i Służbie Kontrwywiadu Skarbowego, Dz. U. Nr 104, poz. 709 z późn. zm., dalej jako: ustawa o SWW i SKW. Natomiast pozostałe organy są kontrolowane przez właściwych ministrów. Kontrolę nad tą formą działalności kontroli skarbowej wykonuje Minister Finansów jako organ naczelny kontroli skarbowej (art. 8 ustawy o kontroli skarbowej) oraz działające przy Radzie Ministrów Kolegium do Spraw Służb Specjalnych, stanowiące organ opiniodawczo-doradczy w sprawach nadzorowania, programowania i koordynowania ich działalności (art. 11 ustawy o ABW i AW).

³⁸ Zob. art. 3 ust. 3 ustawy o ABW i AW; art. 5 ust. 2a ustawy o CBA oraz art. 3 ust. 3 ustawy o SWW i SKW oraz art. 138 ust. 4 uchwały Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 lipca 1992 r. Regulamin Sejmu RP, tekst jedn. M. P. z 1998 r. Nr 44, poz. 618 z późn. zm. oraz pkt 2 Załącznika do Regulaminu Sejmu.

³⁹ Pkt 7 Załącznika do Regulaminu Sejmu.

⁴⁰ Zdaniem Z. Galickiego, taki rodzaj kontroli nad wywiadem skarbowym jest w zupełności wystarczający. Wywiad skarbowy, według tego Autora, pomimo swojej nazwy i przyznanych mu uprawnień w zakresie prowadzenia czynności operacyjno-rozpoznawczych oraz stosowa-

Kwestia braku rzeczywistej kontroli parlamentarnej nad wywiadem skarbowym była podnoszona przynajmniej w dwóch interpelacjach poselskich skierowanych do Ministra Finansów w 2010 i 2011 r.⁴¹ Na obie interpelacje odpowiedzi pisemnej udzielał, za zgodą Ministra Finansów, GIKS i za każdym razem brzmiała ona identycznie. GIKS powoływał się na treść art. 36l ustawy o kontroli skarbowej, zgodnie z którym GIKS przedstawia corocznie Sejmowi i Senatowi informację o działalności wywiadu skarbowego określonej w art. 36-36d tej ustawy. Zdaniem GIKS, każdego roku Parlament otrzymuje dokładne sprawozdanie z działalności wywiadu skarbowego dotyczące korzystania z poszczególnych uprawnień wywiadu skarbowego (w tym kontroli operacyjnej, obserwacji i rejestrowania zdarzeń, przetwarzania danych objętych tajemnicą telekomunikacyjną) oraz realnych skutków tych działań w postaci kwot podatkowych, które udało się uzyskać w wyniku pracy wywiadu skarbowego⁴². W ocenie GIKS, zarówno Prezes Rady Ministrów, jak również Kolegium do Spraw Służb Specjalnych działające przy Radzie Ministrów mają realną możliwość sprawowania kontroli nad funkcjonowaniem komórek wywiadu skarbowego⁴³.

Podkreślić jednak należy, że interpelacje posłów dotyczyły nie rządowej lub resortowej kontroli działalności wywiadu skarbowego, ale zewnętrznej

nia technik operacyjnych analogicznych jak dla służb specjalnych, nie powinien podlegać bezpośredniej kontroli sejmowej na wzór tych służb. Przemawia za tym, zdaniem Z. Galickiego, usytuowanie organów kontroli skarbowej na poziomie wewnątrzresortowym. W opinii cytowanego Autora, zupełnie wystarczająca jest zatem kontrola działalności wywiadu skarbowego przez Ministra Finansów oraz, w uzasadnionych przypadkach, jej koordynacja przez Kolegium do Spraw Służb Specjalnych, zob. Z. Galicki, dz. cyt.

⁴¹ Interpelacja poseł Anny Sobeckiej (PIS) w sprawie działań wywiadu skarbowego, przesłana za pismem z dnia 30 listopada 2010 r., nr SPS-023-19433/10; Interpelacja Zbigniewa Kozaka i Leonarda Krasulskiego (obydwaj posłowie reprezentujący PIS) z dnia 25 lutego 2011 r. (nr 20982) w sprawie nieprawidłowości w sprawowaniu nadzoru i kontroli nad działalnością komórek wywiadu skarbowego Ministerstwa Finansów w aspekcie zatrudniania w nim byłych funkcjonariuszy Służby Bezpieczeństwa MSW w PRL, dostępne na: <http://orka2.sejm.gov.pl> [dostęp: 1 marca 2012 r.].

⁴² W przywołanej opinii GIKS podkreślił, że w skład Kolegium do Spraw Służb Specjalnych, czyli **organu opiniodawczo-doradczego w sprawach programowania, nadzorowania i koordynowania** działalności służb specjalnych oraz innych organów, w tym wywiadu skarbowego, wchodzi jako członek Minister Finansów oraz przewodniczący sejmowej Komisji do Spraw Służb Specjalnych. Ponadto, zdaniem GIKS, zgodnie z przepisami ustawy o ABW i AW premier w celu **koordynacji** działań w dziedzinie ochrony bezpieczeństwa i obronności państwa wydaje **wiążące wytyczne oraz może żądać informacji** od Ministra Finansów – w odniesieniu do organów kontroli skarbowej, w ramach których funkcjonuje wywiad skarbowy.

⁴³ Odpowiedzi podsekretarza stanu w Ministerstwie Finansów – z upoważnienia Prezesa Rady Ministrów – na interpelację: posłów Z. Kozaka i L. Krasulskiego nr 20982 w sprawie nieprawidłowości w sprawowaniu nadzoru i kontroli nad działalnością komórek wywiadu skarbowego Ministerstwa Finansów w aspekcie zatrudniania w nim byłych funkcjonariuszy Służby Bezpieczeństwa MSW w PRL oraz na interpelację poseł A. Sobeckiej w sprawie wywiadu skarbowego nr 19433, dostępne na: www.sejmometr.pl [dostęp: 1 marca 2012 r.].

kontroli parlamentarnej. W odpowiedzi udzielonej na interpelację posłanki A. Sobockiej, GIKS w tej sprawie sam sobie zaprzeczył. Najpierw stwierdził, że zarzut braku kontroli parlamentarnej jest bezpodstawny, bo GIKS składa Sejmowi i Senatowi co roku sprawozdanie na podstawie wspomnianych przepisów ustawy o kontroli skarbowej, a następnie stwierdził, że owych sprawozdań w istocie nikt nie czyta, bo są one objęte klauzulą tajności, a posłowie z KFP nie posiadają poświadczeń bezpieczeństwa umożliwiających im zapoznanie się z treścią złożonego sprawozdania. Brak zatem realnej kontroli Parlamentu nad funkcjonowaniem wywiadu skarbowego wynika nie z błędów ustawowych, ale z jego wewnętrznej organizacji⁴⁴.

Problem braku realnej kontroli nad działalnością wywiadu skarbowego zauważył w 2010 r. Rzecznik Praw Obywatelskich. W piśmie do przewodniczącego sejmowej Komisji Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 18 października 2010 r. RPO w oparciu o omówione wyżej rozwiązania prawne podniósł, że *de facto* nie jest wykonywana kontrola parlamentarna wobec wywiadu skarbowego, nie jest też znana ani liczba rozpracowań operacyjnych prowadzonych przez wywiad skarbowy, założonych podsłuchów, ani efekty pracy tej służby. RPO, powołując się na artykuł w „Gazecie Prawnej”, stwierdził, że brak parlamentarnej kontroli nad wywiadem skarbowym jest ogromnym błędem, który może rodzić poważne nadużycia w tej służbie, i jest luką w naszej demokracji⁴⁵. Jednocześnie RPO zauważył, że w przygotowanej w tym czasie ustawie o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (druk nr 2915) nie przewidziano stosownych zmian w zakresie parlamentarnej kontroli nad wywiadem skarbowym⁴⁶.

⁴⁴ W tym kontekście stwierdzenia A. Bartoszewicza i W. Stachurskiego, że przywołany art. 36l ustawy o kontroli skarbowej spełnia gwarancyjną rolę, gdyż zapewnia coroczne składanie przez GIKS sprawozdania z działalności wywiadu Sejmowi i Senatowi, oraz że związane z tym kompetencje kontrolne Sejmu, wynikające wprost z Konstytucji, będą stabilizować wpływ realizacji tego obowiązku na działania wywiadu skarbowego, należy uznać za pożądane, ale wyłącznie postulaty, a nie normy wynikające z obowiązującego stanu prawnego. Stan faktyczny jest bowiem zdecydowanie inny. Por. A. Bartoszewicz, *Vademecum głównego księgowego z 2009 r.*, dostępne na: www.abc.com.pl/wgk/ [dostęp: 1 marca 2012 r.] oraz W. Stachurski, *Komentarz do art. 36l*, [w:] P. Pietrasz, W. Stachurski, dz. cyt., s. 487.

⁴⁵ Bezpośrednią przyczyną interwencji RPO był artykuł pt. *Służby poza kontrolą*, „Dziennik Gazeta Prawna” z dnia 16 grudnia 2009 r.

⁴⁶ Projekt dotyczy m.in. zapewnienia merytorycznej i efektywnej kontroli sądu i prokuratora nad czynnościami operacyjnymi organów ścigania, zob. Pismo Rzecznika Praw Obywatelskich Ireny Lipowicz do Marka Biernackiego, przewodniczącego Komisji Administracji i Spraw Wewnętrznych, RPO-637036-ii/09/MwA z dnia 18 października 2010 r. Zaznaczyć należy, że postulowane przez RPO zmiany nie zostały uwzględnione w uchwalonej ustawie z dnia 4 lutego 2011 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. Nr 53, poz. 273.

Ze strony projektodawców, czyli Komisji Spraw Wewnętrznych i Administracji, RPO otrzymał zapewnienie, iż luka ta w trakcie kolejnych prac legislacyjnych zostanie usunięta. Członkowie tej Komisji: poseł G. Raniewicz (PO) oraz jej przewodniczący M. Biernacki (PO) przyznali, że należy tak zmienić obowiązujące przepisy, aby realny nadzór nad wywiadem skarbowym przejęła Komisja do Spraw Służb Specjalnych. Zmiany w tym kierunku mogłyby być wprowadzone w przepisach przygotowywanej od 2008 r. ustawy o czynnościach operacyjno-rozpoznawczych służb zwalczających przestępczość gospodarczą i „szarą strefę” (druk sejmowy 353)⁴⁷.

Przedstawione wyżej stanowisko członków Komisji Spraw Wewnętrznych i Administracji potwierdza nie tylko wątpliwości zgłoszone przez posłów w interpelacjach oraz przez RPO, ale może również podważać wiarygodność GIKS.

Unormowane w ustawie o kontroli skarbowej sprawozdania składane przez GIKS dotyczą całościowej działalności wywiadu skarbowego, a zatem czynności operacyjnych wykonywanych jawnie, jak i tych prowadzonych w uzasadnionych przypadkach poufnie. O ile zrozumiałe jest, że tajemnicą objęte są sprawy dotyczące czynności operacyjno-rozpoznawczych prowadzonych niejawnie, to już brak jakichkolwiek danych dotyczących jawnej działalności wywiadu skarbowego budzi poważne wątpliwości prawne. Tym bardziej, że ani na oficjalnej stronie Ministerstwa Finansów czy GIKS, ani w Biuletynie Skarbowym, czyli flagowym czasopiśmie tego resortu, nie można znaleźć żadnych danych dotyczących nawet jawnej działalności wywiadu. Publikowanie tej części sprawozdań, która dotyczy czynności podejmowanych jawnie, pomogłoby bez wątpienia zobrazować ową rolę i znaczenie wywiadu skarbowego w rosnącej skuteczności działań organów kontroli skarbowej. W obliczu braku jakichkolwiek oficjalnych danych

⁴⁷ Zob. R. Zieliński, *Wywiad skarbowy bez większych uprawnień*, „Gazeta Prawna” z dnia 7 grudnia 2010 r.; tenże, *Polski Secret Service czyli nowy wywiad skarbowy*, „Gazeta Prawna” z dnia 23 listopada 2010 r., dostępne na: www.gazetaprawna.pl/ [dostęp: 1 marca 2012 r.]. Prace nad projektem ustawy o czynnościach operacyjno-rozpoznawczych wykonywanych przez służby zajmujące się zwalczaniem różnego rodzaju przejawów „szarej strefy” trwają w zasadzie od 2007 r. Obecny projekt (druk sejmowy 535) jest bowiem kopią projektu z 2007 r. (druk sejmowy nr 1570). Zdecydowanie krytyczną opinię na temat treści i potrzeby uchwalania takiej ustawy przedstawiła Krajowa Rada Sądownictwa w stanowisku z dnia 13 marca 2008 r. w przedmiocie poselskiego projektu ustawy o czynnościach operacyjno – rozpoznawczych. Rada uznała, że proponowana ustawa jest zbędna i przygotowywana na bardzo niskim poziomie legislacji. Pozytywną natomiast opinię dla przedstawionego projektu przekazał A. Sakowicz, *Opinia o projekcie ustawy o czynnościach operacyjno-rozpoznawczych (druk nr 353) z dnia 30 kwietnia 2008 r.* [http://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/0/0EE2EFB34B2B8750C125741A003B1486/\\$file/353.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/0/0EE2EFB34B2B8750C125741A003B1486/$file/353.pdf) [dostęp: 1 marca 2012 r.].

statystycznych ogólnie dostępnych zweryfikowanie owej tezy jest w istocie niemożliwe z punktu widzenia przeciętnego obywatela⁴⁸.

Brak parlamentarnej kontroli nad działalnością wywiadu skarbowego jest tym bardziej kuriozalny, że od 2011 r., zgodnie ze zmienioną ustawą o prokuraturze, Prokurator Generalny przedstawia Sejmowi i Senatowi jawną roczną informację dotyczącą podejmowanych, wskazanych w ustawie działań⁴⁹. Sprawozdania ze swojej działalności od 2004 r. publikuje również na stronie Ministerstwa Finansów Generalny Inspektor Informacji Finansowej⁵⁰. Zdecydowanie więcej informacji można znaleźć na temat funkcjonowania i osiągnięć polskich służb specjalnych. Udostępniają one takie dane na swoich stronach internetowych (np. ABW i CBA).

W literaturze przedmiotu podnoszony jest jeszcze jeden istotny problem, a mianowicie kwestia ochrony prawnej jednostki poddanej czynnościom prowadzonym przez wywiad skarbowy. W przypadku tej formy funkcjonowania kontroli skarbowej nie obowiązują bowiem, co jest zupełnie zrozumiałe, zasady ogólne postępowania podatkowego unormowane w ordynacji podatkowej. Wywiad skarbowy nie przeprowadza bowiem postępowania kontrolnego⁵¹. Źródeł ochrony prawnej inwigilowane podmioty mogą zatem upatrywać w ogólnych zasadach Konstytucji RP, takich jak: zasada legalizmu, zasada poszanowania praw i wolności jednostek oraz prawa do

⁴⁸ Wiadomości o sukcesach wywiadu skarbowego najczęściej pojawiają się w prasie lub na internetowych forach dyskusyjnych pracowników administracji skarbowej. Trudno jednak uznać takie dane za miarodajne źródła informacji. Np. w Katowicach w 2010 r. dzięki działalności wywiadu skarbowego udało się zatrzymać grupę, która wyłudziła z budżetu państwa 120 mln zł, zaniżając należny VAT, z czego odzyskano 30 mln. Kolejne wpływy do budżetu w wysokości 20 mln zł przyniosły kontrole przeprowadzone w szeregu innych firm, podjęte dzięki informacjom ustalonym przez wywiad skarbowy, zob. wypowiedź rzecznika urzędu kontroli skarbowej w Katowicach, cytowana za: A. Minorczyk-Cichy, *Wywiad skarbowy zakuje cię w kajdanki*, „Polska Dziennik Zachodni” z dnia 25 listopada 2010 r., dostępne na: www.biznes.onet.pl [dostęp: 1 marca 2012 r.].

⁴⁹ Informacja obejmuje dane o łącznej liczbie osób, wobec których został skierowany wniosek o zarządzenie kontroli i utrwalania rozmów lub wniosek o zarządzenie kontroli operacyjnej, ze wskazaniem liczby osób, co do których: 1) sąd zarządził kontrolę i utrwalanie rozmów lub kontrolę operacyjną, 2) sąd odmówił zarządzenia kontroli i utrwalania rozmów lub kontroli operacyjnej, 3) wniosek o kontrolę operacyjną nie uzyskał zgody prokuratora, z wyszczególnieniem liczby osób w wymienionych kategoriach, co do których o kontrolę operacyjną wnioskował organ Policji. Informacja, o której mowa, powinna być przedstawiona Sejmowi i Senatowi do dnia 30 czerwca roku następnego po roku nią objętym, zob. art. 10ea ustawy z dnia 20 czerwca 1985 o Prokuraturze, tekst jedn. Dz. U. z 2008 r. Nr 7, poz. 39. Pozytywną opinię na temat jawnego sprawozdania składanego Parlamentowi przez Prokuratora Generalnego przedstawił A. Taracha, *Opinia o ustawie z dnia 5 stycznia 2011 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (druk senacki nr 1079)*, <http://ww2.senat.pl/k7/dok/opinia/2011/oe-164.pdf> [dostęp: 1 marca 2012 r.].

⁵⁰ www.mf.gov.pl.

⁵¹ Art. 31 ustawy o kontroli skarbowej.

prywatności, zasada wolności i ochrony tajemnicy komunikowania się, a także zasada, iż władze publiczne nie mogą pozyskiwać, gromadzić i udostępniać innych informacji o obywatelach niż niezbędne w demokratycznym państwie prawnym⁵². Do przestrzegania tych zasad zobowiązane są wszystkie organy publiczne. W przepisach ustawy o kontroli skarbowej normujących wykonywanie czynności operacyjno-rozpoznawczych przez wywiad skarbowy znajduje się jedynie klauzula generalna dotycząca form działania wywiadu skarbowego. Z jej treści wynika, że czynności operacyjno-rozpoznawcze pracowników wywiadu skarbowego obejmujące obserwowanie, rejestrowanie przy użyciu środków technicznych obrazu zdarzeń w miejscach publicznych oraz dźwięku im towarzyszącego, mogą być wykonywane w toku czynności podejmowanych w celu ustalenia sprawców oraz uzyskiwania i utrwalania dowodów przestępstw skarbowych lub innych wskazanych w ustawie o kontroli skarbowej przestępstw i naruszeń przepisów. Zgodnie z omawianą klauzulą generalną, czynności te powinny być wykonywane w sposób możliwie najmniej naruszający dobra osoby, wobec której zostały podjęte. W przypadku nieprawidłowego wykonywania tych czynności operacyjno-rozpoznawczych osobie, wobec której były one stosowane, przysługuje, w terminie 7 dni od dnia powzięcia wiadomości o ich stosowaniu, złożenie zażalenia do Prokuratora Generalnego⁵³. Ustawodawca nie wyjaśnia i nie wskazuje ścieżki prawnej do złożenia takiego zażalenia, należy zatem domniemywać, że w odniesieniu do terminów załatwienia sprawy powinno się stosować przepisy kodeksu postępowania administracyjnego, a nie ordynacji podatkowej, przy czym samo zażalenie wnosi się bezpośrednio do Prokuratora Generalnego. Bez odpowiedzi pozostaje natomiast pytanie, od kiedy termin załatwienia sprawy należy liczyć, skoro osoba, wobec której wykonywane są czynności operacyjno-rozpoznawcze, nie jest ich świadoma⁵⁴. W przypadku braku odpowiedniej reakcji na zażalenie, osobie, która je złożyła, przysługuje ponaglenie do organu wyższej instancji, przy czym w tym przypadku nie obowiązuje zasada dewulotywności i pona-

⁵² Art. 7, 47, 49, 51 ust. 2 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.

⁵³ Art. 36aa ustawy o kontroli skarbowej oraz szerzej na ten temat K. Biernacki, *Uprawnienia wywiadu skarbowego...*; tenże, *Jak bronić się przed czynnościami operacyjnymi...*

⁵⁴ Takie stanowisko prezentuje W. Stachurski. Jego zdaniem, z uwagi na specyfikę ustrojową Prokuratora Generalnego, w stosunku do składanego do tego organu zażalenia na mocy omawianych przepisów ustawy o kontroli skarbowej stosuje się odpowiednio przepisy kpk, tenże, *Komentarz do art. 36aa*, [w:] P. Pietrasz, W. Stachurski, dz. cyt., s. 454. Inaczej: K. Biernacki, *Uprawnienia wywiadu skarbowego...* Zdaniem tego Autora wnoszone do Prokuratora Generalnego zażalenia na czynności operacyjno-rozpoznawcze wywiadu skarbowego należy traktować tak, jak odwołanie w rozumieniu przepisów ordynacji podatkowej.

glenie rozpatrzy ten sam organ⁵⁵. W literaturze przedmiotu można spotkać stwierdzenie, że jest to w zasadzie martwy przepis⁵⁶.

4. Konkluzje

Podsumowując przedstawione rozważania, należy stwierdzić, że usytuowanie w 1991 r. instytucji wywiadu skarbowego w ramach organów kontroli skarbowej było słuszne, zarówno z uwagi na ówczesny kontekst czasowy, czyli okres w transformacji polityczno-gospodarczej, pojawienie się nowych zagrożeń dla budżetu państwa w postaci przestępczości podatkowej, której tradycyjne struktury administracji skarbowej nie potrafiły zwalczyć, jak i z uwagi na względy merytoryczne. Organizacja i uprawnienia wywiadu skarbowego ukierunkowane na wykrywanie i zapobieganie przestępstwom skarbowym są bowiem zbieżne z głównym zadaniem kontroli skarbowej, czyli ochroną interesów majątkowych Skarbu Państwa.

Ustawodawca, tworząc instytucję wywiadu skarbowego, już od samego początku zmierzał do rozwijania jej w kierunku formacji o charakterze policyjnym. Świadczy o tym nawet nazwa instytucji, czyli wywiad skarbowy, nawiązująca do nazw służb specjalnych. W opinii autorki, dotychczasowy rozwój i funkcjonowanie wywiadu skarbowego jednoznacznie wskazują na to, że jest on formą policji fiskalnej, wyposażoną w uprawnienia porównywalne z kompetencjami służb specjalnych, działającą w strukturach cywilnej administracji skarbowej podporządkowanej Ministrowi Finansów, i że jego istnienie jest uzasadnione. Podkreślić należy, że funkcjonowanie takiej formuły wywiadu skarbowego uzasadniają ponadto doświadczenia historyczne, czyli istnienie przed II wojną światową uzbrojonych i umundurowanych formacji kontroli skarbowej, ścigających przestępstwa skarbowe w sposób jawny i niejawny.

Wywiad skarbowy został utworzony wcześniej niż np. CBA. Oznaczać to może, że ustawodawca dąży do tego, aby zwalczaniem przestępczości podatkowej zajmowały się przede wszystkim formacje wywiadowcze zakorzenione w strukturach aparatu skarbowego. Jednakże ostatni i najważniejszy argument przemawiający za tym, że proces wyposażania wywiadu skarbowego w kompetencje właściwe dla Policji jest nieodwracalny, stanowi orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego, który nigdy nie zakwestionował konstytucyjności i potrzeby funkcjonowania wywiadu skarbowego.

⁵⁵ Patrz szerzej: K. Biernacki, *Jak bronić się przed czynnościami operacyjnymi...*

⁵⁶ R. Beldzikowski, *Kontrola skarbowa. Uprawnienia...*, s. 76-77.

W odniesieniu do obowiązujących przepisów ustawy o kontroli skarbowej jako wnioski *de lege ferenda* należy wskazać, po pierwsze, konieczność kontynuowania zmian w przepisach ustawy o kontroli skarbowej, proponowanych przede wszystkim przez RPO, zmierzających do tego, aby skutki działalności wywiadu skarbowego były ujawniane, na przykład w postaci danych statystycznych obrazujących zakres prowadzonych czynności operacyjno-rozpoznawczych lub też wysokość wpływów podatkowych do budżetu, stanowiących efekt tych działań. Z powyższym postulatem wiąże się bezpośrednio drugi wniosek *de lege ferenda*, a mianowicie konieczność takiej zmiany obowiązujących przepisów, aby kontrola parlamentarna nad działalnością wywiadu skarbowego przestała być fikcją. Prawdziwym problemem związanym z istnieniem wywiadu skarbowego w demokratycznym państwie prawa nie jest bowiem kwestia nazwy, czy jest to policja fiskalna, czy rodzaj służb specjalnych, gdyż to są zagadnienia budzące co najwyżej emocje dziennikarskie. Przepisy normujące te kwestie są jasne i spójne. Wywiad skarbowy, mimo swoich kompetencji i mylącej nazwy, nie należy do katalogu służb specjalnych. Kontrowersyjne natomiast jest to, że z racji swoich uprawnień nie podlega on realnej kontroli zewnętrznej, czyli wykonywanej przez Komisję do Spraw Służb Specjalnych. Rozwiązanie takie narusza standardy dobrej administracji skarbowej, której wywiad jest immanentną częścią. Brak kontroli Sejmu i Senatu nad wywiadem skarbowym oraz nieuwajnianie w zasadzie żadnych informacji dotyczących jego działalności budzi zrozumięcia sprzeciw wśród obywateli, którzy przez tę formację w ramach kontroli operacyjnej mogą być podsłuchiwanie, obserwowani i nagrywani.

Słowa kluczowe: wywiad skarbowy, administracja skarbową, służby specjalne, kontrola skarbową

“TREASURY SERVICE”: TREASURY POLICE OR SECRET SERVICE IN TAX ADMINISTRATION. LEGAL ANALYSIS

Summary

“Treasury Service” is the formation which combats all kinds of economic and tax crimes that threaten the interests of the Treasury. “Treasury Service” operates under the Treasury Control from the beginning of the restoration of the institution within the tax administration, that is since 1991. The purpose of this paper is, first of all, the analysis of the status and tasks of the institution of “Treasury Service” within the structures of tax administration. Furthermore, the remit of “Treasury Service” activities primarily involves competences of confidential character similar to those of the police and secret services. The second thematic

area discussed in this article is the issue of parliamentary supervision of "Treasury Service" in light of current legal regulations, which is neglected by Members of the Parliament.

Key words: "Treasury Service", tax administration, secret services, Treasury Control

КАЗНАЧЕЙСКОЕ ИНТЕРВЬЮ: НАЛОГОВАЯ ПОЛИЦИЯ ИЛИ СПЕЦСЛУЖБЫ В КАЗНАЧЕЙСКОМ АППАРАТЕ? ПРАВОВОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ

Резюме

Казначейское интервью это формация, задача которого заключается в борьбе с различными видами преступлений, влияющих на экономическую и финансовую благополучие Государственного казначейства. Он работает под финансовым контролем, с началом восстановления учреждения в рамках казначейской администрации в 1991 году. Целью данной работы является во-первых анализ состояния звание учреждения в рамках структур органов казначейского аппарата. Во-вторых объём компетенций включающий в себя в первую очередь тайную деятельность, опираясь на полици и спецслужбах. Вторая тематическая область обсуждаемая в этой статье это вопрос о парламентском контроле казначейского интервью, которого в свете принятых законов депутаты не выполняют.

Ключевые слова: казначейское интервью, казначейская администрация, спецслужбы, финансовый контроль

MAGDALENA PYTER*

UREGULOWANIA PRAWNE PROBLEMATYKI OBOWIĄZKU SZKOLNEGO W POLSKIM PRAWIE OŚWIATOWYM W LATACH 1918-1939

Wstęp

Przemiany zachodzące w Europie i w Polsce w ciągu XIX i początkach XX wieku spowodowały, że wykształcenie nowej generacji młodych ludzi i obywateli nabierało ważnej rangi społecznej. W okresie rozbiorów funkcja i rola szkoły oraz oświaty polskiej uwydatniły się w sposób szczególny. W intencjach i działaniach mocarstw rozbiorowych likwidacja państwa polskiego miała prowadzić do wyeliminowania świadomości narodowej i rozpląnięcia się narodu w trzech zaborczych organizmach państwowych. Było to niebezpieczeństwo faktyczne i realne, dostrzegane bezpośrednio po rozbiorach przez świadomych przedstawicieli naszej kultury, którzy powoływali towarzystwa naukowe i edukacyjne, mające wspierać i podtrzymywać rozwój polskiej oświaty.

Po odzyskaniu niepodległości pierwszym zadaniem władz oświatowych stało się ujednoczenie systemu szkolnego, tj. określenie jego organizacji, zadań, podstaw ideowych i programów¹. Funkcja szkoły i oświaty uległa zmianie, ale była nadal doniosła w procesie dokonujących się w tym czasie przeobrażeń świadomości narodowej, przede wszystkim ze względu na ogromny wpływ unifikującego się na całym obszarze państwa systemu oświaty.

Młoda generacja polska, kształcąca się już w wolnym państwie, w szkole wyzbywała się zróżnicowań dzielnicowych, cechujących jej przodków, wchodziła w naród jako pokolenie wolne od rozbiorowych obciążeń i ze świadomością znaczenia własnego państwa jako wspólnego, najwyższego

* Dr hab., prof. Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II.

¹ Por. *Szkolnictwo elementarne*, „Głos” z 24 sierpnia 1917 r., r. I, nr 214, s. 1-2.

dobra. Warunki szkoły i oświaty polskiej sprzyjały kształtowaniu się swoistych cech ideologii wychowawczej, które odzwierciedlały się zarówno w pewnych tendencjach pedagogicznych, jak i w praktycznej działalności oświatowej prowadzonej w szkole i poza nią. Usiłowano zachować i pieczołowicie kultywować rodzime tradycje wychowawcze, w szczególności spuściznę Komisji Edukacji Narodowej, jej ideologię i osiągnięcia programowe i metodyczne.

Celem artykułu jest przedstawienie problematyki obowiązku szkolnego w latach 1918-1939. Praca odnosi się do polskiego prawa oświatowego, choć – z racji przyjętej cezury – niezbędne było przywołanie przepisów państw zaborczych. W artykule nie podjęto kwestii socjologicznych ani uwarunkowań politycznych odnoszących się do kształtowania się polskiej oświaty w okresie II RP. Skupiono się wyłącznie na ewolucji przepisów prawnych. W zamyśle legislatorów, unormowanie tej kwestii miało skutkować szybkim rozwojem oświaty, a w konsekwencji podniesieniem zdolności intelektualnych polskiego społeczeństwa. Na uwagę zasługuje fakt, że instytucję obowiązku szkolnego w okresie II RP regulowano wielokrotnie. Świadczyć o może o wadze zagadnienia.

I.

Analizując system oświaty odradzającej się Polski, należy podkreślić, że obowiązek, czyli przymus szkolny, był jedną z kluczowych instytucji polskiej oświaty, który wymagał też prawnego usankcjonowania i ujednolicenia. Funkcjonował on powszechnie we wszystkich ówczesnych europejskich systemach oświatowych. Na uwagę zasługuje fakt, że wprowadzenie wspomnianego obowiązku w Polsce postulował już Andrzej Frycz Modrzewski w dziele *O naprawie Rzeczypospolitej*, jednak odpowiednie ustawodawstwo wprowadziło przymus dopiero, kiedy państwo polskie znajdowało się pod zaborami. W Wielkopolsce i na Pomorzu dokonano tego w roku 1825, a w 1873 r. w Galicji. Instytucja obowiązku szkolnego nie była znana w szkołach działających na terenie ówczesnego zaboru rosyjskiego.

Jak zaznaczono wyżej, z racji zróżnicowania uregulowań dotyczących obowiązku szkolnego na terytoriach poszczególnych zaborów, zaprowadzenie obowiązku szkolnego stało się sprawą priorytetową dla unifikowanej oświaty odradzającej się Polski. Kompleksowo kwestię tę rozstrzygnięto za pomocą dekretu o obowiązku szkolnym z 1919 r.² Ustanowiono w nim, iż

² Dekret z dnia 7 lutego 1919 r. o obowiązku szkolnym, Dz. Pr. P. P. Nr 14, poz. 147 [dalej: d.o.o.s.]. Moc obowiązująca dekretu została rozciągnięta na część państwa, która stanowiła

wykształcenie w zakresie szkoły powszechnej było obowiązkowe dla wszystkich dzieci w wieku szkolnym³. Wiek szkolny został określony pomiędzy 7 a 14 rokiem życia włącznie⁴. Warto dodać, że wspomniany przepis nie oznaczał, iż wprowadzony obowiązek szkolny dotyczyć miał wyłącznie publicznych szkół powszechnych. Zadość przepisom można było uczynić poprzez uczęszczanie do publicznych szkół powszechnych lub do innych szkół wszelkiego typu⁵. Wymagano jednocześnie, by szkoły te nauczały przynajmniej w zakresie szkół publicznych powszechnych. Obowiązek szkolny można było również spełniać poprzez pobieranie nauki w domu. W dwóch ostatnich przypadkach inspektor szkolny miał prawo przeprowadzania egzaminów weryfikujących poziom uzyskiwanego wykształcenia. W przypadku stwierdzenia przez inspektora, że uczeń realizujący obowiązek szkolny poza szkołą nie opanował należycie określonego zakresu materiału, mógł on z urzędu skierować dziecko do publicznej szkoły powszechnej, w celu poddania go klasycznej formie nauki⁶. Jeśli dziecko miało podjąć naukę w szkole prywatnej, nieposiadającej uprawnień szkoły publicznej lub w domu, rodzice zobowiązani byli do powiadomienia o tym fakcie właściwej opieki szkolnej⁷.

Szkoła powszechna obejmowała siedmioletni czas nauczania⁸. Przepisy zastrzegały jednak, że do czasu zorganizowania we wszystkich miejscowościach pełnych, siedmioklasowych szkół powszechnych, przejściowo utrzymywane były oraz na nowo tworzone szkoły powszechne z nauką czteroletnią codzienną i z obowiązkową nauką uzupełniającą trzyletnią. Tworzono również szkoły powszechne z nauką codzienną pięcioletnią i z obowiązkową nauką uzupełniającą dwuletnią⁹.

dawniej terytorium zaboru rosyjskiego (art. 48 d.o.o.s). Po raz pierwszy unormowania w tym zakresie dokonano przepisami ustawy z 1917 roku. Por. Przepisy tymczasowe z dnia 10 sierpnia 1917 r. o szkołach elementarnych w Królestwie Polskim, Dz. Urz. Dep. Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego [dalej: WRiOP] Nr 1 [dalej: p.t.o s.e.]. Ustawa stanowiła, że wszędzie tam, gdzie jest dostateczna liczba szkół dla pomieszczenia wszystkich dzieci w wieku szkolnym, nauka staje się obowiązkową. Zawarto w niej również zastrzeżenie, że obowiązkową naukę przeprowadza się na mocy przepisów o obowiązku szkolnym, które oznaczy oddzielna ustawa (art. 11, p.t.o s.e).

³ Art. 1 d.o.o.s.

⁴ Art. 3 d.o.o.s.

⁵ Art. 28 d.o.o.s.

⁶ Art. 29 d.o.o.s.

⁷ Art. 31 d.o.o.s.

⁸ Art. 8 d.o.o.s. Por. także: F. Śliwiński, *Organizacja szkolnictwa w Polsce współczesnej*, Warszawa–Lwów 1932, s. 59.

⁹ Art. 8 d.o.o.s.

Obowiązek szkolny obejmował dzieci pomiędzy 7 a 14 rokiem życia¹⁰. Przywołany tu wiek szkolny rozpoczynał się 1 września tego roku kalendarzowego, w którym dziecko kończyło siódmy rok życia. Obowiązywał zakaz przyjmowania do szkoły tych dzieci, które nie nabyły wieku szkolnego. W przypadku jednak, gdy szkoła była tak zorganizowana, że nauka w niej trwała krócej niż siedem lat, obowiązek uczęszczania do szkoły przedłużał się do czternastego roku życia¹¹.

Warto podkreślić, że wspomniana regulacja przewidywała jednocześnie szereg zwolnień od wypełniania obowiązku szkolnego. Zwolnione mogły być dzieci odznaczające się złym stanem zdrowia zarówno pod względem fizycznym, jak również posiadające dysfunkcję psychiczną. Od zasady tej dekret przewidywał wyjątek, zgodnie z którym w przypadku, gdy w miejscowości, w której miała siedzibę szkoła powszechna, znajdowała się placówka kształcąca dzieci z dysfunkcjami, obowiązek szkolny rozciągnięty był również na wspomniane dzieci¹². Dzieci, które – zgodnie z orzeczeniem lekarza szkolnego lub powiatowego – wymagały jedynie okresowego leczenia, mogły uzyskać odroczenie obowiązku szkolnego. Mogło ono być udzielone na okres jednego roku lub – jeśli zaistniały szczególne okoliczności – na dłużej¹³. Dekret nie określał jednak końcowej granicy odroczenia. Zatem kilkukrotne odroczenie mogło *de facto* skutkować zwolnieniem dziecka.

Argumentem przemawiającym za zwolnieniem dziecka z wypełniania obowiązku szkolnego była także odległość pomiędzy domem dziecka a szkołą. Dzieci, których miejsce zamieszkania było oddalone od szkoły więcej niż 3 km, jak również dzieci, których dom był oddzielony od szkoły przeszkodą naturalną, były zwalniane z obowiązku szkolnego¹⁴. Warto zwrócić uwagę na fakt, że w przywołanych przypadkach zwolnienie miało charakter obligatoryjny. Organami kompetentnymi do zwolnienia lub odra-

¹⁰ Art. 3 d.o.o.s. W pierwszym dziesięcioleciu wolnej Polski obowiązek szkolny był realizowany w ramach jednolitej programowo szkoły siedmioklasowej. Poziom nauczania w tych placówkach był bardzo różny i stosunkowo niski. Jak wspomniano, przyczyną tego stanu rzeczy był brak dostatecznej liczby lokali przystosowanych do prowadzenia zajęć lekcyjnych oraz braki w kadrze nauczycielskiej. W miejscowościach wiejskich funkcjonowały głównie szkoły najniżej zorganizowane, tj. posiadające najwyżej cztery klasy. W miastach działały na ogół szkoły sześcioklasowe i siedmioklasowe, określane jako najwyżej zorganizowane. Jeszcze w połowie lat dwudziestych XX w. szkoły jedno- i dwuklasowe stanowiły ponad 80% wszystkich szkół powszechnych, E. Przesmycka, E. Miłkowska, *Wzorcowe szkoły wiejskie jedno- i dwuklasowe z okresu międzywojennego w Polsce*, Teka Komisji Architektury, Urbanistyki i Studiów Krajobrazowych – PAN 2011, nr 1, s. 169.

¹¹ Art. 9-11 d.o.o.s.

¹² Art. 32 d.o.o.s.

¹³ Art. 34 d.o.o.s.

¹⁴ Art. 33 d.o.o.s.

czania obowiązku szkolnego były Dozory Szkolne, a w miastach tworzących samodzielne okręgi szkolne – Rady Szkolne Okręgowe miejskie¹⁵.

Dekret regulował także kwestię kontroli, jak również egzekucji obowiązku szkolnego. Kontrola spełniania obowiązku szkolnego należała do kierownika szkoły. Każdy nauczyciel był zobowiązany do prowadzenia rejestru i odnotowywania nieobecności dzieci¹⁶. Nauczyciele mieli obowiązek powiadamiania o fakcie absencji kierownika szkoły. Z końcem każdego miesiąca był on zobowiązany do przedłożenia Dozorowi Szkolnemu, a w miastach tworzących samodzielne okręgi szkolne – właściwym Opiekom Szkolnym, wykaz tych dzieci, które bez usprawiedliwionej przyczyny opuściły naukę szkolną. Miał również obowiązek podania liczby nieusprawiedliwionych godzin w odniesieniu do każdego dziecka¹⁷. W przypadku znacznej absencji dziecka w szkole w danym miesiącu (nie określono limitu nieobecności) kierownik mógł skierować do Opieki Szkolnej prośbę o wywarcie wpływu na rodziców lub opiekunów dziecka, by posyłali dziecko do szkoły regularnie, jak również o ostrzeżenie ich, że jeśli nie podejmą oni stosownych działań, zostaną podjęte środki przymusowe, o ile nieobecność dziecka powtórzy się w następnym okresie¹⁸.

W celu nadzorowania, czy w danej szkole dzieci wypełniają obowiązek szkolny, Opieka Szkolna wyznaczała osobę opiekuna głównego. Po stwierdzeniu absencji dziecka był on uprawniony do sprawdzenia w domu dziecka, jakie są przyczyny jego nieobecności w szkole. Miał również prawo upomnieć rodziców oraz wezwać ich, żeby przestrzegali realizacji obowiązku szkolnego, jak również wyjaśnić rodzicom skutki zaniedbywania obowiązku szkolnego¹⁹.

Przepisy dekretu o obowiązku szkolnym zawierały nakaz ewidencji dzieci uczęszczających do szkoły. Było to związane z kontrolą i określeniem, które dzieci znajdują się w tzw. wieku szkolnym. W związku z tym szkoły prowadziły odpowiednie spisy dzieci, zwane metrykami szkolnymi. Odpowiedzialność za prowadzenie metryk i ich aktualizację ponosiły Opieki Szkolne. Metryka szkolna zawierała spis wszystkich dzieci w wieku szkolnym zamieszkałych na tym obszarze, nad którym rozciągała się działalność

¹⁵ Art. 35 d.o.o.s. Por. także: S. Jankowski, *Rady, dozory i opieki szkolne*, Warszawa 1918, [b.p.].

¹⁶ Art. 36 d.o.o.s.

¹⁷ Art. 25 d.o.o.s. Wśród uzasadnionych powodów nieobecności dziecka w szkole dekret wymieniał: chorobę dziecka, śmierć członka jego rodziny, występującą w domu chorobę zakaźną, nadzwyczajną przeszkodę w komunikacji, jak również inne powody, które zdaniem nauczyciela należało uznać za ważne (art. 27 d.o.o.s.).

¹⁸ Art. 26 d.o.o.s.

¹⁹ Art. 37-38 d.o.o.s. Uprawnienia i obowiązki opiekuna głównego przysługiwały również członkom Dozoru Szkolnego, a w miastach tworzących samodzielne okręgi szkolne – członkom Rady Szkolnej Okręgowej miejskiej, delegowanym przez tenże Dozór, względnie Radę Szkolną Okręgową, do kontroli nad spełnianiem obowiązku szkolnego (art. 39 d.o.o.s.).

Opieki Szkolnej. W celu aktualizacji ewidencji Opieka Szkolna zwracała się w maju każdego roku do wójta lub magistratu, względnie innych organów sprawujących obowiązki miejscowej administracji, o dostarczenie wykazu dzieci w wieku szkolnym. Na podstawie uzyskanych danych Opieka sporządzała metrykę szkolną i przysyłała jej odpis kierownictwu szkoły najpóźniej do dnia 1 sierpnia każdego roku²⁰.

Dekret nakazywał, żeby zapisy dzieci do szkół były zakończone do końca sierpnia każdego roku. Po ukończeniu zapisów, opiekun główny wraz z kierownikiem szkoły mieli obowiązek zbadać, czy wszystkie dzieci, które podlegały obowiązkowi nauki, zostały zapisane do szkoły²¹. W przypadku, gdy nie wszystkie dzieci zostały wciągnięte na listę szkolną, do obowiązków Opieki Szkolnej należało uzupełnienie listy i powiadomienie o tym fakcie rodziców lub opiekunów prawnych zapisanego dziecka. Nauka trwała od początku września do końca czerwca każdego roku²².

Uregulowano również problem związany z przerwami w procesie dydaktycznym. Poza feriami, Opieka Szkolna mogła wprowadzać w każdym roku szkolnym przerwy w nauce, które wynikały z konieczności odbywania prac polowych. Przerwy zarządzano jeden raz w okresie jesiennym i jeden raz w okresie wiosennym. Każda z wymienionych przerw mogła trwać nie dłużej niż cztery dni²³.

II.

Warto zaznaczyć, iż w odniesieniu do spełniania przez dziecko obowiązku szkolnego dekret każdorazowo wymieniał oboje rodziców jako odpowiedzialnych za proces dydaktyczny dziecka, natomiast już w przypadku egzekucji niespełniania tego obowiązku wskazywał, że osobą odpowiedzialną jest w pierwszej kolejności ojciec dziecka. Dopiero w przypadku, jeśli ojciec dziecka nie żył lub nie sprawował władzy rodzicielskiej – odpowiedzialność ciążyła na matce. Wydaje się, że przepis ten można analogicznie rozciągnąć na sytuację, kiedy ojciec dziecka był nieznany. Jeśli dziecko nie posiadało ani jednego z rodziców, odpowiedzialność spoczywała na jego prawnym opiekunie²⁴.

Za nieposyłanie dziecka do szkoły lub jego ukrywanie dekret przewidywał kary. W przypadku celowego nieposyłania dziecka do szkoły

²⁰ Art. 12 i 15-17 d.o.o.s.

²¹ Art. 18-19 d.o.o.s.

²² Art. 20 i 22 d.o.o.s.

²³ Art. 23 d.o.o.s.

²⁴ Art. 40 d.o.o.s.

groziła kara do dwóch dni aresztu lub kara grzywny do 40 marek polskich (60 koron). W przypadku nieściągalności karę pieniężną można było zamieniać na karę aresztu do dwóch dni. Surowsza kara ciążyła na osobie, która ukrywała dziecko z tego powodu, żeby go nie posyłać do szkoły. Dekret przewidywał w tym przypadku karę do pięciu dni aresztu lub grzywnę do 100 marek polskich (150 koron), z zamianą w razie nieściągalności na karę do pięciu dni aresztu²⁵

Wymienione kary nakładał Dozór Szkolny po wysłuchaniu zainteresowanych. Warto jednak dodać, że niestawiennictwo rodziców lub opiekunów dziecka nie stanowiło przeszkody do wydania orzeczenia karnego. Skazany orzeczeniem karnym miał prawo do złożenia skargi do Rady Szkolnej Okręgowej, w terminie dwutygodniowym licząc od dnia wydania orzeczenia lub zawiadomienia o orzeczeniu zaocznym. Wykonanie orzeczenia należało do kompetencji wójta. Istniała możliwość, że wykonywał je magistrat lub policja miejscowa. Wniesienie skargi na orzeczenie, mocą którego wymierzono grzywnę, nie wstrzymywało wykonania orzeczenia. Wykonanie orzeczenia skazującego na areszt było wstrzymywane do czasu rozpatrzenia skargi. W przypadku uchylenia kary grzywny uiszczona kwota pieniężna podlegała zwrotowi²⁶.

W omawianym dekreście wspomniano o organizacji nauki uzupełniającej. Kwestię tę uregulowało rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego²⁷. Zgodnie z tym aktem prawnym w przypadku szkół powszechnych, w których nauka trwała krócej niż siedem lat, młodzież była zobowiązana do uczęszczania na naukę uzupełniającą do końca tego roku szkolnego, w którym kończyła 14 rok życia. Celem nauki uzupełniającej²⁸ było – poza utrwaleniem i rozszerzeniem nabytych już wiadomości – wyrobienie w młodzieży zamiłowania do czytelnictwa i chęci do dalszego kształcenia się²⁹. Na naukę uzupełniającą przewidziano cztery godziny tygodniowo. Na wniosek nauczyciela skierowany do inspektora szkolnego okręgowego, inspektor ten mógł zmniejszyć wspomniany wymiar do dwóch

²⁵ Art. 41-42 d.o.o.s. Wpływy pochodzące z nałożonych kar pieniężnych miały zasilać fundusz na rzecz niezamożnych dzieci danej szkoły.

²⁶ Art. 43-47 d.o.o.s.

²⁷ Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 8 sierpnia 1919 r. w sprawie zaprowadzenia nauki uzupełniającej w myśl dekretu o obowiązku szkolnym z dnia 7 lutego 1919 r., Dz. U. Nr 79, poz. 443, [dalej: r.o.n.u.].

²⁸ Program nauki uzupełniającej obejmował: czytanie z objaśnieniem i opowiadaniem, pisanie i naukę rachunków i geometrię. Uczono też religii, przy czym – zgodnie z przepisami – nauczanie to należało do kompetencji duszpasterza. Dodatkowo dziewczęta uczyły się robót ręcznych (art. 3 r.o.n.u.).

²⁹ Art. 1-2 r.o.n.u.

godzin tygodniowo. Po ukończeniu całego cyklu nauki uzupełniającej kierownik szkoły wydawał osobie zainteresowanej stosowne zaświadczenie³⁰.

Sprawa obowiązkowej nauki w zakresie szkoły powszechnej została uregulowana konstytucyjnie³¹, co świadczy o jej priorytetowości dla ustawodawcy polskiego. W zakresie szkoły powszechnej nauka była obowiązkowa w odniesieniu do wszystkich obywateli państwa³². W ustawie zasadniczej nie określano natomiast początku ani końca obowiązku szkolnego. Zgodnie z przepisem Konstytucji problematykę tę miała dookreślić ustawa.

Zgodne z wymienionym powyżej uregulowaniem, ale też z powodu braku stabilizacji w zakresie faktycznego stanu w sprawach oświatowych, wprowadzanie obowiązku powszechnego nauczania odbywało się stopniowo. Dekret o obowiązku szkolnym wprowadzając powszechność nauczania, precyzował m.in. kwestię odległości, którą dzieci miały do pokonania z domu do szkoły. Był to problem niezwykle ważny, szczególnie w warunkach wiejskich, w których dostępność szkoły dla dzieci była często bardzo utrudniona ze względu na rozproszenie domostw, ukształtowanie terenu czy brak dróg³³.

Moc obowiązująca dekretu o obowiązku szkolnym została w roku szkolnym 1922/23 rozciągnięta na województwa: Nowogródzkie, Poleskie i Wołyńskie oraz ziemię Wileńską. W następnym roku szkolnym obowiązek szkolny wprowadzono dla dzieci siedmioletnich zamieszkujących na terenie Okręgu Szkolnego Warszawskiego, Łódzkiego i Białostockiego, urodzonych w 1916 roku. W następnych latach obejmowane były obowiązkiem szkolnym coraz to młodsze roczniki dzieci, tak że z początkiem roku szkolnego 1929/30 wszystkie dzieci w wieku szkolnym zostały objęte przymusem nauczania. Zakładano, że w kolejnych latach obowiązek ten zostanie rozciągnięty na pozostałe tereny państwa polskiego, w ten sposób, żeby w roku szkolnym 1929/30 kompleksowo realizować obowiązek powszechnego nauczania³⁴.

³⁰ Art. 4 i 8 r.o.n.u. Z postanowień Dekretu korzystali jednak postępowi działacze oświatowi i w warunkach najtrudniejszych w wielu miastach przystąpiono do budowy pełnej siedmioletniej szkoły podstawowej. Tak było w Łodzi, gdzie robotniczy zarząd miejski z inspiracji socjalistycznych działaczy oświatowych pod przewodnictwem Stefana Kopcińskiego zrealizował w latach szkolnych 1919/20 i 1920/21 powszechny obowiązek szkolny, wykazując, że przeszkody w upowszechnieniu pełnego wykształcenia podstawowego są możliwe do pokonania. R. Wroczyński, *Dzieje oświaty polskiej 1795-1945*, Warszawa 1980, s. 285.

³¹ Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. Nr 44, poz. 267. [dalej: Konstytucja z 1921 r.]

³² Art. 118 Konstytucji z 1921 r.

³³ E. Juśko, *Wdrażanie powszechności nauczania w II Rzeczypospolitej w pierwszych latach istnienia szkół powszechnych*, http://www.kul.pl/files/326/aktualny/biblioteczka_cyfrowa/jusko_wdrazanie_powszechnosci.pdf, s. 2-3, [dostęp: 12 listopada 2012].

³⁴ Rozporządzenia Ministerstwa WRiOP w sprawie stopniowej realizacji powszechnego nauczania z 19 lipca 1922 r., Dz. Urz. MWRiOP Nr 26, poz. 293 i z 20 kwietnia 1923 r. Dz. Urz.

III.

Z dniem 1 lipca 1932 r. weszły w życie jednolite dla całego obszaru państwa przepisy o obowiązku szkolnym, zawarte w ustawie o ustroju szkolnictwa³⁵. Ustawodawca podkreślił już na początku regulacji, że nauka w zakresie szkoły powszechnej jest obowiązkowa³⁶. Obowiązek szkolny dla każdego dziecka wynosił siedem lat. Warto też zwrócić uwagę, że Minister WRiOP mógł w określonych sytuacjach i w stosunku do określonych osób wydłużyć lub skrócić czas trwania obowiązku szkolnego³⁷. Minister WRiOP mógł również w pewnych okolicznościach opóźnić lub przyspieszyć realizację obowiązku szkolnego o jeden rok. Należy wspomnieć, iż przyspieszenie spełniania obowiązku szkolnego nie mogło dotyczyć dzieci, które przed rozpoczęciem roku szkolnego nie ukończyły szóstego roku życia. Przymus szkolny mógł być odroczony w stosunku do dzieci opóźnionych w rozwoju fizycznym lub umysłowym oraz do tych, które z powodu warunków komunikacyjnych miały utrudniony dostęp do szkoły. Trzeba podkreślić, że odraczanie o rok rozpoczynania obowiązku szkolnego w wypadkach indywidualnych należało po pierwsze do kompetencji kierownika publicznej szkoły powszechnej, o ile dotyczyło dzieci opóźnionych w rozwoju fizycznym lub umysłowym, po drugie do kompetencji inspektora szkolnego, o ile dotyczyło dzieci, które z powodu warunków komunikacyjnych miały utrudniony dostęp do publicznej szkoły powszechnej³⁸.

Do publicznych szkół powszechnych, w miarę wolnych miejsc, mogły być przyjmowane dzieci, które nie podlegały jeszcze obowiązkowi szkolnemu, ale ukończyły szósty rok życia i wykazały odpowiedni rozwój psychofizyczny³⁹. Przyjmowanie tych dzieci należało do kompetencji inspektora szkolnego, który mógł za zezwoleniem Kuratora Okręgu Szkolnego upoważnić do tego kierowników publicznych szkół powszechnych. Przyjęcie jednak dopuszczalne było tylko w przypadku, gdy nie przeszkodziłoby to zapisaniu do szkoły żadnego dziecka w wieku obowiązku szkolnego, które

MWRiOP Nr 8 poz. 62 oraz okólnik Ministerstwa WRiOP z 10 kwietnia 1923 r. w sprawie zakładania i prowadzenia metryk szkolnych, Dz. Urz. MWRiOP Nr 8 poz. 63 i 64.

³⁵ Ustawa z dnia 11 marca 1932 r. o ustroju szkolnictwa, Dz.U. Nr 38, poz. 389 [dalej: ustawa o ustroju].

³⁶ Art. 5 ustawy o ustroju.

³⁷ Maksymalnie obowiązek szkolny mógł wynieść osiem lat, a minimalnie sześć. Jeśli w czasie trwania obowiązku szkolnego uczeń nie ukończył szkoły, obowiązek szkolny mógł być przedłużony o rok (art. 6 ustawy o ustroju).

³⁸ § 5 Rozporządzenie Ministra WRiOP z dnia 30 maja 1932 r. o częściowym wykonaniu ustawy z dnia 11 marca 1932 r. o ustroju szkolnictwa, Dz.U. Nr 51, poz. 485 [dalej: rozp. o częściowym wykonaniu].

³⁹ Art. 7 ust. 4 ustawy o ustroju.

przynależało do danego obwodu szkolnego, a nie spełniało obowiązku szkolnego w inny sposób, oraz nie spowodowałyby nadmiernego przepełnienia izby szkolnej i przeciążenia nauczyciela⁴⁰.

Obowiązek szkolny zaczynał się z początkiem roku szkolnego, w tym roku kalendarzowym, w którym dziecko kończyło siódmy rok życia. Wyjątkowo mogły być przyjmowane do szkoły dzieci, które wprawdzie nie ukończyły siedmiu lat, ale ich rozwój psychofizyczny uzasadniał powzięcie takiej decyzji⁴¹.

Obowiązek szkolny realizowany był przez pobieranie nauki w publicznej szkole powszechnej bądź w szkole innego typu lub w domu. Szkoła powszechna obejmowała zasadniczo siedmioletni kurs nauki. Szkoła powszechna miała za zadanie dać, na poziomie odpowiadającym wiekowi i rozwojowi dziecka, potrzebne ogólni obywateli jednolite podstawy wychowania i wykształcenia ogólnego oraz przygotowanie społeczno-obywatelskie, z uwzględnieniem potrzeb życia gospodarczego⁴².

Pewnego rodzaju *novum* stanowiło sprecyzowanie drugiego z obowiązków, mianowicie obowiązku nauki. Ustawodawca określił, iż młodzież, która wypełni obowiązek szkolny, a nie uczęszcza do żadnej szkoły, podlega do 18 roku życia włącznie obowiązkowemu doksztalcaniu. Zadaniem doksztalcenia było pogłębienie indywidualnego i społeczno-obywatelskiego wychowania młodzieży oraz rozszerzenie ogólnego wykształcenia w dostosowaniu do potrzeb życia gospodarczego i zawodów, w których młodzież podejmowała zajęcia zawodowe. Doksztalcenie odbywało się bądź w szkołach i na kursach doksztalcających ogólnych, bądź w szkołach doksztalcających zawodowych⁴³.

Od obowiązkowego doksztalcenia zwolnieni byli ci, którzy po wypełnieniu obowiązku szkolnego ukończyli co najmniej dwuletnią naukę w szkole uznanej przez Ministra WRiOP za wystarczającą. Wspomniany minister mógł zwolnić od obowiązkowego doksztalcenia młodzież, dla której nie było zorganizowanej ani odpowiedniej szkoły doksztalcącej zawodowej, ani ogólnej, ani odpowiednich kursów doksztalcających⁴⁴.

Młodzież w wieku powyżej 18 roku życia, jak również osoby dorosłe miały możliwość pogłębiania i poszerzania swojego wykształcenia w szkołach oraz na kursach doksztalcających. Istniała też możliwość doksztalcenia przy pomocy innych instytucji oświaty pozaszkolnej. W przypadku doksztalcenia zaproponowanego powyżej Minister WRiOP miał zorganizować

⁴⁰ § 6 rozp. o częściowym wykonaniu.

⁴¹ Art. 7 ustawy o ustroju.

⁴² Art. 10 i 11 ust. 1 ustawy o ustroju.

⁴³ Art. 15 ustawy o ustroju.

⁴⁴ Art. 16 ust. 1-2 ustawy o ustroju.

system egzaminowania w taki sposób, żeby kończący doszkalanie mogli uzyskać uprawnienia równorzędne tym, jakie daje ukończenie szkoły⁴⁵. Ustawa o ustroju szkolnictwa z roku 1932 ustaliła jednolity system szkolny w Polsce, który obowiązywał do schyłku Drugiej Rzeczypospolitej. W formie zakonspirowanej ustawa ta funkcjonowała również w tajnym nauczaniu okresu okupacji. Był to więc akt doniosły i w wielu sprawach stanowił znaczny postęp w stosunku do stanu poprzedniego⁴⁶.

Zgodnie ze statutem publicznych szkół powszechnych siedmioletnich⁴⁷, szkoła powszechna umożliwiała obywatelom wypełnienie przez ich dzieci obowiązku szkolnego. Nauka w publicznej szkole powszechnej była bezpłatna⁴⁸.

Do dochodzenia i karania wykroczeń przeciwko przepisom o obowiązku szkolnym powołane były zarządy gminne miejskie⁴⁹. Zarząd gminny wydawał orzeczenia i nakazy karne, w trybie określonym w rozporządzeniu Prezydenta Rzeczypospolitej⁵⁰, przy czym służyły mu w tym zakresie uprawnienia powiatowych władz administracji ogólnej. Egzekucję grzywien, nałożonych za wykroczenia przeciwko przepisom o obowiązku szkolnym, przeprowadzał zarząd gminny miejskiej w trybie określonym kolejnym rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej⁵¹. Wpływy z grzywien stanowiły dochód budżetu gminy (miasta)⁵².

Postępowanie egzekucyjne co do obowiązku szkolnego dotyczyło obowiązku zapłaty świadczeń pieniężnych lub innych świadczeń, jak również określonego zachowania się. Środkami przymusu były: kara pieniężna celem przymuszenia, egzekucja na majątku, wykonanie zastępcze bądź przymus bezpośredni. Zgodnie z wytycznymi rozporządzenia, w postępowaniu administracyjnym należało stosować zawsze najłagodniejszy środek

⁴⁵ Art. 17-18 ustawy o ustroju. Problematykę doksztalcania w formach oświaty pozaszkolnej, egzaminowania i możliwości uzyskiwania dyplomów uregulowano dopiero w 1947 r. Rozporządzenie Ministra Oświaty z dnia 3 września 1947 r. o obowiązku doksztalcania się w zakresie pełnej szkoły powszechnej, Dz.U. Nr 70, poz. 431.

⁴⁶ R. Wroczyński, dz. cyt., s. 294-295.

⁴⁷ Statut publicznych szkół powszechnych siedmioletnich, wydany w 1933 r., stanowiący załącznik do Rozporządzenia Ministra WRiOP z dnia 21 listopada 1933 r. o organizacji szkolnictwa zawodowego, Dz. Urz. Min. WRiOP Nr 15, poz. 202, [dalej: statut].

⁴⁸ § 2 statutu.

⁴⁹ Art. 12 Ustawy z dnia 23 lutego 1939 r. o zespoleniu samorządu szkolnego z samorządem terytorialnym, Dz. U. Nr 16, poz. 94 [dalej: u.o.z.].

⁵⁰ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. o postępowaniu karno-administracyjnym, Dz. U. RP Nr 38, poz. 365.

⁵¹ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. o postępowaniu przymusowym w administracji, Dz. U. RP Nr 36, poz. 342 [dalej: rozp. o postępowaniu przymusowym].

⁵² Art. 12 u.o.z.

przymusu, który w konsekwencji doprowadziłby do osiągnięcia zamierzonego celu⁵³. W praktyce niemal bez wyjątku stosowano karę pieniężną celem przymuszenia.

Początkiem egzekucji było zagrożenie karą pieniężną celem przymuszenia na wypadek, gdyby zobowiązany wykazywał opór lub zwłokę. Przedmiotowa kara stawała się wykonalna z chwilą, kiedy nastąpiły okoliczności przewidziane w zagrożeniu. Mogło więc mieć miejsce popełnienie zakazanego czynu lub niewykonanie w terminie czynności nakazanej⁵⁴. W przepisach zastrzeżono, że oprócz osób fizycznych i prawnych, w stosunku do których mogła zostać wymierzona kara grzywny, karę taką można było zastosować także do osób nieletnich⁵⁵.

Kara pieniężna w celu przymuszenia mogła być stosowana kilkakrotnie, w tym samym lub wyższym wymiarze. W przypadku niemożności jej zapłacenia mogła być zamieniona na pięciodniowy areszt⁵⁶.

Podsumowanie

Podsumowując powyższe rozważania wskazać należy, iż okres dwudziestolecia międzywojennego był czasem intensywnej pracy narodu polskiego i polskiego ustawodawcy. Odzyskanie po 123 latach niepodległości przez Polskę dało możliwość rozwoju oświaty, która musiała zacząć rozwijać się na nowo. Na poziomie podstawowym sytuacja nie była bowiem dobra. Problemy, przed jakimi musiał stanąć polski ustawodawca, to po pierwsze stopień analfabetyzmu, który wśród ludności trzech zaborów był bardzo wysoki (najwyższy w zaborze rosyjskim). Po drugie, sytuacja polskiego szkolnictwa powszechnego w poszczególnych zaborach była bardzo zróżnicowana, a dysproporcje należało jak najszybciej wyrównać. Po trzecie, istotnym problemem okazał się również brak wykwalifikowanej kadry nauczycielskiej, brak pomieszczeń, gdzie miałyby odbywać się lekcje, oraz spory ideowe, jakie toczyły ze sobą główne siły polityczne.

W związku z tym nauczanie podstawowe w pierwszych latach Drugiej Rzeczypospolitej było prowadzone na bardzo różnym poziomie, zależnie w dużej mierze od warunków miejscowych, w jakich akurat się odbywało. Z pełną mocą podkreślić jednak należy, iż wszystkie działania, choć odbywały się w niezwykle ciężkiej i napiętej sytuacji międzynarodowej

⁵³ Art. 3-4 i 5 ust. 1 rozp. o postępowaniu przymusowym.

⁵⁴ Art. 46 rozp. o postępowaniu przymusowym.

⁵⁵ Art. 48 rozp. o postępowaniu przymusowym.

⁵⁶ Art. 46 rozp. o postępowaniu przymusowym.

i wewnętrznej, przyczyniały się do odbudowy polskiego społeczeństwa oraz przynosiły ulgę po okresie ciężkiej walki z zaborcami.

Podkreślenia wymaga również fakt, iż polski ustawodawca wykonał imponującą pracę, wydając szereg aktów mających uregulować i ujednoczyć system szkolnictwa, zaś wprowadzając obowiązek szkolny do Konstytucji podkreślił rangę tej instytucji dla kształcenia świątłych i odpowiedzialnych za polskość obywateli. Wymienione powyżej problemy nie zostały zignorowane i w mniejszym lub większym stopniu znalazły odzwierciedlenie w regulacjach prawnych, co przyczyniło się do znaczącej poprawy sytuacji w podstawowym kształceniu młodych obywateli. Należy jedynie wyrazić ubolewanie, iż działania ustawodawcze Drugiej Rzeczypospolitej, nakierowane postępowo na ujednoczenie i zintegrowanie polskiego systemu oświaty, zostały przerwane 1 września 1939 r., wskutek najazdu Niemiec na Polskę.

Słowa kluczowe: prawo oświatowe, obowiązek szkolny, Druga Rzeczpospolita

THE REGULATION OF THE ISSUE OF COMPULSORY EDUCATION IN 1918-1939

Summary

The article „The regulation of the issue of compulsory education in 1918-1939” raises important issue in the field of education law. Compulsory education was the key problem of Polish education. Since its implementation and enforcement depend on the development of education in the reborn Republic. Article does not examine the sociological or political conditions relating to the development of the Polish education during the Second Republic. It focuses only on evolution of the law. The intention of the legislators, normalizing the result was the rapid development of education and, consequently, increase the intellectual capacity of Polish society. It is worth noting that the institution of compulsory education during the Second Republic was adjusted several times. This may prove a weight problem.

Key words: education law, school duty, Second Republic

ВОПРОСЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ОБЯЗАТЕЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ПОЛЬСКОМ ЗАКОНЕ ОБ ОБРАЗОВАНИИ В 1918-1939

Резюме

В статье „Регулирование вопроса обязательного образования в 1918-1939” поднимается важный вопрос в области права образования. Обязательное обра-

зование было ключевой проблемой польского образования. Так как от его осуществления и обеспечения зависело развитие образования в Республике. Статья не рассматривает социологических или политических условий, связанных с развитием польского образования во время существования Второй республики. Он сосредоточен исключительно на эволюции закона. Намерения законодателей, нормализуя результат был быстрым развитием образования и, как следствие, повышение интеллектуального потенциала польского общества. Стоит отметить, что институция обязательного образования во время Второй республики была корректирована несколько раз. Это может свидетельствовать о том как важный этот вопрос.

Ключевые слова: право на образование, обязательное образование, Вторая республика

BOGDAN SEKŚCIŃSKI*

STATUS WDOWY NA LITWIE W ŚWIETLE POSTANOWIEŃ PRZYWILEJÓW ZIEMSKICH, UCHWAŁ SEJMOWYCH I STATUTÓW LITEWSKICH (XIV-XVI W.)

U schyłku średniowiecza i w okresie renesansu pozycja rodzinna oraz społeczna owdowiałej kobiety na Litwie, podobnie jak i w innych krajach europejskich, była normowana przez prawo zwyczajowe bądź stanowione. Ustanie małżeństwa w wyniku śmierci męża kształtowało na nowo stosunki osobowe i majątkowe między pozostałą przy życiu małżonką a jego krewnymi i innymi podmiotami. Litewskie prawodawstwo dotyczące statusu wdowy – *ius viduale*¹ było niezwykle bogate, w szczególności w zakresie praw majątkowych. W większości były to jednak ograniczenia, natomiast uprawnienia należały do rzadkości.

I. Sytuacja majątkowa wdowy do czasu ukazania się I Statutu litewskiego

W końcu XIV w. wdowa po śmierci męża uzyskiwała pełne prawo do użytkowania i rozporządzania majątkiem własnym, tj. posagiem, wianem i swoimi dobrami odrębnymi, oraz pomeżowskim. Te uprawnienia po części gasły z chwilą, gdy zdecydowała się na powtórne zamążpójście. Po zawarciu nowego związku małżeńskiego majątek pozostały po mężu zobowiązana była przekazać dorosłym dzieciom z pierwszego małżeństwa lub ich opiekunom, a w ich braku – spadkobiercom męża:

* Dr; Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II.

¹ P. Dąbkowski, *Prawo prywatne polskie*, t. 1, Lwów 1910, s. 420.

[...] wdowy zaś, dopóki na stolcu wdowim pozostają, w dobrach męża pozostawać mogą: w razie zaś, gdyby powtórnie chciały iść za mąż, dobra mężowskie dzieciom zmarłego męża, a w razie braku tych ostatnich jego krewnym spuścić mają [...]².

Na mocy przywileju wydanego w 1434 r. w Trokach przez wielkiego księcia litewskiego Zygmunta wdowy dodatkowo zostały zobligowane do pełnienia służb ziemskich w zakresie ustalonym dla ich małżonków przed ich śmiercią:

[...] wdowy, dopóki na stolcu wdowim pozostać pragną, w dobrach ojczystych zmarłego męża pozostać mogą, lecz służby gospodarskie nie zmniejszone odbywać winny [...]³.

Natomiast inne regulacje prawne dotyczące praw majątkowych wdowy zostały utrzymane w formie ustalonej przez wcześniejszych władców⁴.

Kwestia dotycząca uprawnień i zobowiązań materialnych wdowy, która zdecydowała się na powtórne zamążpójście, podobnie została uregulowana w przywileju ziemskim wydanym przez Kazimierza Jagiellończyka w Wilnie 2 maja 1457 r., z tym że prawodawca dodatkowo zobowiązał w nim spadkobierców zmarłego męża do wypłaty wdowie sumy posagowej wniesionej przez nią do majątku mężowskiego:

[...] wdowy po śmierci swych mężów w dobrach mężowskich pozostawać mogą, dopóki siedzieć będą na wdowim stolcu; gdyby jednak szły powtórnie za mąż, winny dobra te spuścić dzieciom pierwszego męża, a gdyby dzieci nie pozostało, jego krewnym; jeśli zaś wdowa miała posag sobie oprawiony, takowy wypłaconym jej być winien [...]⁵.

Nieco odmienne regulacje prawne dotyczące pozycji majątkowej wdowy obowiązywały na podległej Litwie Żmudzi⁶. Przywilej normujący tę kwestię wydany w 1492 r. przez wielkiego księcia Aleksandra stanowił:

[...] wdowy pozostaną w dobrach mężowskich, dopóki na wdowim stolcu siedzieć będą; w razie powtórnego wyjścia za mąż kontentować się winny wianem, a dobra dziedziczne bliższym mężowskim spuścić mają [...]⁷.

Na Litwie wdowa, która po śmierci męża chciała wyjść powtórnie za mąż za cudzoziemca, mogła zatrzymać tylko posąg i wyprawę, natomiast inne

² *Privilegium regis* z 20 II 1387 r. – wydany przez Władysława Jagiellę, *Zbiór praw litewskich od roku 1389 do roku 1529 tudzież rozprawy sejmowe o tychże prawach od roku 1544 do roku 1563*, oprac. A. T. hr. Działyński z Kościelca, Poznań–Garbary 1841, s. 1-2, tłum. za: F. Piekosiński, *Powstanie trzech redakcyj statutu*, „Rozprawy Akademii Umiejętności” [Kraków] 1900, seria 2, t. 14, s. 62.

³ Przywilej z 1434 r. – wydany w Trokach przez wielkiego księcia litewskiego Zygmunta, za: F. Piekosiński, dz. cyt., s. 63.

⁴ Tamże.

⁵ *Privilegium terrestre* wydany w Wilnie 2 V 1457 r. – przez Kazimierza Jagiellończyka, art. IX, *Zbiór praw litewskich...*, s. 28-35, tłum. za: F. Piekosiński, dz. cyt., s. 65.

⁶ L. Korczak, *Litwa. Przechowana tożsamość*, Kraków 1998, s. 26-27.

⁷ *Privilej Zomojtski* wydany w 1492 r. – przez wielkiego księcia litewskiego Aleksandra, art. X, *Zbiór praw litewskich...*, s. 67-72, tłum. za: F. Piekosiński, dz. cyt., s. 68-69. Przywilej ten nie obowiązywał na Litwie.

dobra, w szczególności nieruchomości, była zobowiązana przekazać uprawnionym do tego krewnym jej byłego małżonka:

[...] wdowa gdyby za granicę Litwy za mąż iść pragnęła, posagiem i wyprawą kontentować się musi; dobra dziedziczne zaś puścić winna [...]⁸.

Mocą kolejnego przywileju wydanego przez wielkiego księcia Aleksandra 22 lutego 1501 r. dla ziemi bielskiej została unormowana sytuacja majątkowa wdowy, która po śmierci męża była zmuszona do powrotu do majątku rodzinnego. Na mocy przepisów tego aktu małżonka po śmierci swojego męża została zobowiązana do zwrotu posagu rodzinie pod rygorem utraty praw spadkowych, z wyłączeniem prawa do dziedziczenia dóbr macierzystych, które zachowywała nawet pomimo niespełnienia tego warunku. Na mocy tej samej regulacji wdowa, która wracała do rodziców po śmierci męża, nabywała prawo do równego udziału w spadkobraniu majątku ruchomego pozostawionego przez jej małżonka – w zbiegu z innymi uprawnionymi spadkobiercami ze strony męża. Przedmiotem tego spadkobrania mogło być: zboże, bydło i „szczebruch”⁹. Natomiast zbroje i konie wojenne przechodziły wyłącznie na spadkobierców ze strony jej męża:

[...] wdowa po śmierci męża, jeśli nie miała wiana, z posagiem do rodziny wraca i posag rodzinie zwrócić winna; jeśli go nie zwróci, traci prawo do dóbr ojczystych, krom macierzystych, które winna otrzymać; chybaby nie miała ani rodziców, ani braci, ani sióstr, w którym to razie posagu zwracać nie potrzebuje, a mimo to po ojcu i matce dziedziczyć będzie; oprócz tego wdowa powracająca z posagiem do rodziców, ma mieć równy dział ze spadkobiercami męża co do zboża, bydła i szczebrucha, krom zbroi i koni wojennych, które z domu nieboszczyka męża wywożone być nie mają [...]¹⁰.

Litewskie prawo ziemskie zabraniało pozywania wdowy przez okres jednego roku i jednego tygodnia od chwili śmierci jej męża. Przepis ten nie chronił jej jednak, jeżeli powtórnie wyszła za mąż przed upływem tego okresu:

[...] po śmierci męża ziemianina wdowa pozostała rok i tydzień w spokoju pozostawioną być winna, chybaby nie czekając tego czasu powtórnie za mąż wyszła [...]¹¹.

W tym czasie również wdowa nie mogła nikogo pozywać.

⁸ *Privilegium jurim et libertatum magni ducatus Lituaniae* wydany 6 VIII 1492 r. w Wilnie – przez wielkiego księcia litewskiego Aleksandra, art. X, *Zbiór praw litewskich...*, s. 58-66, tłum. za: F. Piekosiński, dz. cyt., s. 68.

⁹ Szcebruch (j. staropolski) – ruchomości: sprzęt domowy, m.in. naczynia, Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska*, <http://literat.ug.edu.pl> – [dostęp: 10 marca 2011 r.].

¹⁰ *Privilegium terrestre bielscense* z 22 II 1501 r. wydany przez wielkiego księcia litewskiego Aleksandra, art. IV, *Zbiór praw litewskich...*, s. 82-91, tłum. za: F. Piekosiński, dz. cyt., s. 70-71. Przywilej ten dotyczył ludności ruskiej.

¹¹ Tamże.

Dotychczasowy status wdowy na Litwie został potwierdzony kolejnym przywilejem wydanym 18 października 1529 r. przez króla Zygmunta I¹².

II. Status majątkowy wdowy w świetle statutów litewskich

Pierwsza kompleksowa regulacja tej kwestii nastąpiła w I Statucie litewskim z 1529 roku¹³. Wdowa po śmierci męża, jeśli jej synowie byli już dorośli, była zobowiązana do przekazania im majątku pozostawionego przez męża. Zachowywała prawo tylko do dożywotniego użytkowania wiana, o ile takie zostało ustanowione i zapisane na jej rzecz za życia jej małżonka. Jednocześnie uzyskiwała zwolnienie z obowiązku pełnienia służby ziemskiej, który przechodził na jej dorosłych synów. W wypadku braku takiego zapisu *ipso iure* nabywała prawo do dożywotniego użytkowania równej części pozostawionego majątku w zbiegu ze swoimi dorosłymi dziećmi:

Wdowa [...] vianovana [...] ma osiedz tylko na wianie swoim, a sinowie mają bijcz przipuszczeni ku wszitkiem imionam i ku skarbow ojczowskiem, ktorzi mają służbę ziemską zastępowacz. A iesli nie będzie vianovana [...]: tedi ma we wszitkiem, rovną część od dzieci doroslich [...]¹⁴.

W II Statucie litewskim z 1566 r.¹⁵ status wdowy wianowanej i niewianowanej posiadającej dorosłe dzieci, która nie zdecydowała się na powtórne małżeństwo – kształtował się podobnie¹⁶. Porównywalny był także w świetle przepisów III Statutu litewskiego z 1588 r.¹⁷.

Dobra, zapisane wdowie przez męża jako wiano, po jego śmierci mogły przejąć dzieci lub jego krewni, ale pod warunkiem dokonania – dla pozostałej przy życiu małżonki – wypłaty ustalonej sumy posagowej, jaką były obciążone. Wdowa mogła w ramach czynności *mortis causa* swobodnie zadysponować posagiem wniesionym do majątku męża zabezpieczonym na jednej trzeciej jego majątku, zapisując go dowolnie wybranej przez siebie osobie:

[...] a iesliby bliscy wszyscy chcieli ią s tey trzeci części imięnia za zywota wywianowac, tedy mają wszystkie summę pieniędzy, iako w liscie iest opisano, zapłacic, tosz to imięnie do rąk

¹² F. Piekosiński, dz. cyt., s. 76-79.

¹³ I Statut litewski z 1529 r., *Zbiór praw litewskich...*, s. 141-394.

¹⁴ I Statut litewski z 1529 r., rozdz. IV, art. 1.

¹⁵ II Statut litewski z 1566 r., *Statuta Magni Ducatus Lituaniae*, Wilno 1566, „Collectanea ex Archivo Collegii Iuridici” [Kraków] 1900, T. 7.

¹⁶ II Statut litewski z 1566 r., rozdz. V, art. 1 i 4.

¹⁷ III Statut litewski z 1588 r., rozdz. V, art. 1 i 5, *Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego, naprzód za Najaśniejszego Hospodara Króla Jego Mosci Zygmunta III. w Krakowie w roku 1588. [...] Teraz zaś piąty raz, za szczęśliwie panującego Najaśniejszego Krola Jego Mosci Augusta Trzeciego*, Wilno 1744.

swoich wzięć. A iesliby chciały dzieci czekac smierci matki swoiey, a tego imięnia do zywota iey niechciałyby wykupic, tedy powinni będą ono wniesienie iey, co w dom ich wniosła, po smierci iey zapłacić temu, komu ona odpisze [...]¹⁸.

Postanowienia te zostały utrzymane w III Statucie litewskim¹⁹.

W świetle przepisów II Statutu litewskiego wdowa nie mogła jednak zadysponować w ramach czynności *mortis causa* przywiankiem:

[...] a przywianku coby zapisał ociec naprzeciw wniesienia sowitzego niepowinni płacić, a ona tesz nięma nikomu tego przywianku zapisowac [...]²⁰.

Podobnie kwestia ta została uregulowana w III Statucie litewskim²¹.

W szczególny sposób w I Statucie litewskim był unormowany status wdowy bezdzietnej. Traciła ona uprawnienia przyznane mocą wcześniejszych przywilejów. Wdowa wianowana, która pozostała bez potomstwa, po śmierci męża mogła zatrzymać tylko wiano, natomiast pozostałe dobra mężowskie przechodziły na krewnych małżonka. W przypadku, gdy nie miała zapisanego wiana, zachowywała prawo do dożywotniego użytkowania jednej trzeciej części dóbr wydzielonych z majątku męża. Jeśli jednak wyszła powtórnie za mąż, to traciła i to beneficjum:

[...] wdowa pusta [...] wianowana [...] ma tilko na wianie osiesz, a imienia wszyscy mają na bliźne spaść. A iesliby nie bila wianowana [...] tedi ma na trzeciej części siedziec, poki za mąż poidzie [...] tak do żywotha [...]²².

W kolejnym, II Statucie litewskim status wdowy bezdzietnej nie uległ zmianie²³. Podobne stanowisko w tej kwestii prawodawca utrzymał także w III Statucie litewskim²⁴.

Ustawodawca wprowadzane ograniczenia praw majątkowych wdów uzasadniał potrzebą ochrony dóbr pozostających w ich rękach po śmierci męża – przed roztrwonieniem, jak również koniecznością zapewnienia właściwego pełnienia przez nie służby ziemskiej:

Mi to vbcziwssi: isz wdovi puste siedzą na wdoviem stolczu, wiele się od nich szkodi czinij reczipospolitei, a to them, isz niedbają słuźbi sluszić, tak iakoby mieli słuźicz, i tesz imienia bliźnem wiele utraczają [...]²⁵.

Podobne uzasadnienie zostało sformułowane w II Statucie litewskim²⁶.

¹⁸ II Statut litewski z 1566 r., rozdz. V, art. 2.

¹⁹ III Statut litewski z 1588 r., rozdz. V, art. 2.

²⁰ II Statut litewski z 1566 r., rozdz. V, art. 2.

²¹ III Statut litewski z 1588 r., rozdz. V, art. 2.

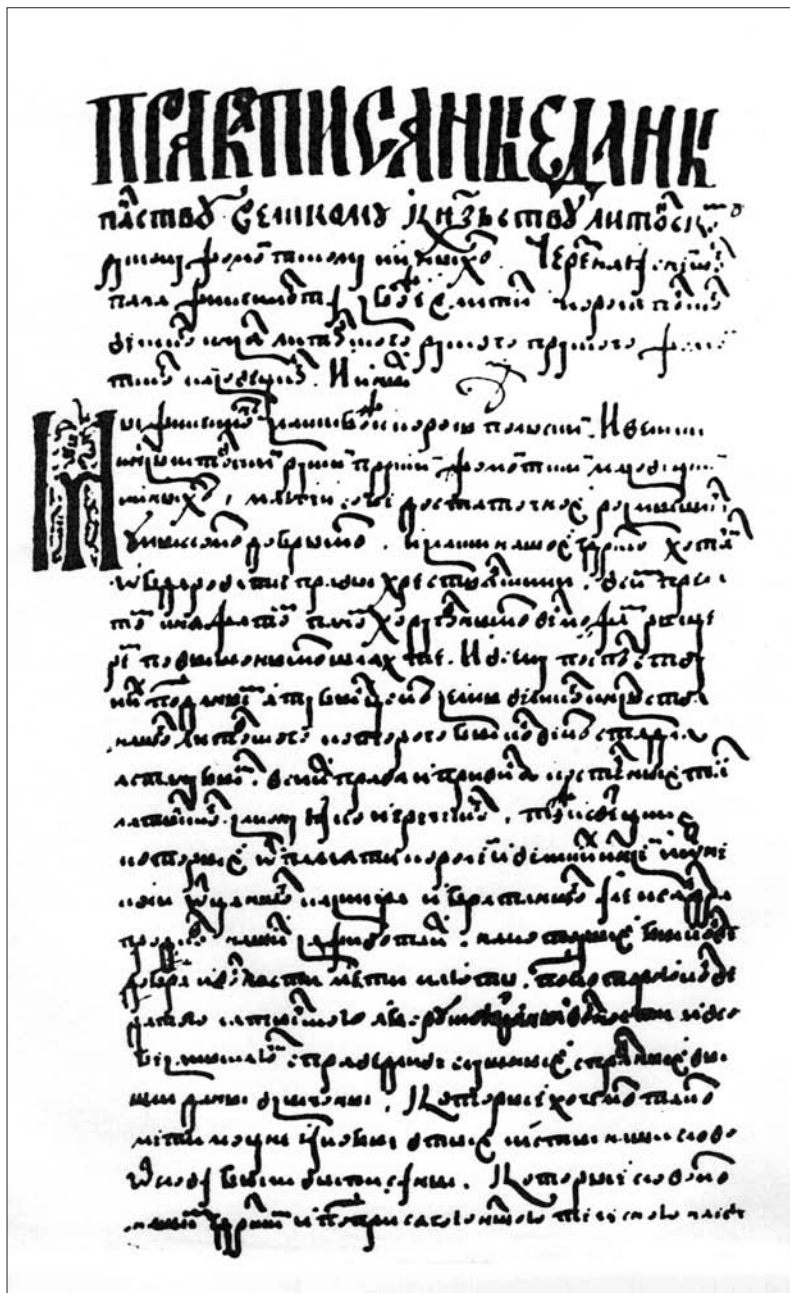
²² I Statut litewski z 1529 r., rozdz. IV, art. 2, 5.

²³ II Statut litewski z 1566 r., art. V, art. 5.

²⁴ III Statut litewski z 1588 r., rozdz. V, art. 6.

²⁵ I Statut litewski z 1529 r., rozdz. IV, art. 2.

²⁶ II Statut litewski z 1566 r., rozdz. V, art. 5.

Ryc. 1. Pierwsza strona I Statutu litewskiego z 1529 r.

Źródło: *Zbiór praw litewskich od roku 1389 do roku 1529 tudzież rozprawy sejmowe o tychże prawach od roku 1544 do roku 1563*, oprac. A. T. hr. Działyński z Kościelca, Poznań–Garbary 1841, s. nn.

Wdowie niewianowanej posiadającej dzieci do czasu ponownego wyjścia za mąż służyło prawo do dożywotniego użytkowania wydzielonej części z majątku dziedzicznego męża na równi ze swoimi dziećmi. Uprawnienie to traciła, jeżeli ponownie wyszła za mąż. Po zmianie stanu cywilnego nie mogła także domagać się odszkodowania z tytułu utraty dotychczasowego uprawnienia:

Jestli która żona za mężem bila, a viana oprawionego ni miała, a miała bi s niem dzieci, a mąsz od niej vmarl, a ona bi po mężu swoim w dową ostala: tedi ma rowną część wziąć miedzi dzieczmi swoiemi, w imieniach i w skarbiech. A ona części swojej, ieslibi w dową chciała bic, ma do smieci siedzieć, a od dzieci z onej części nima rusona bić. A gdibi ona chciała za mąsz podz: tedi tą część swoiją, ma dzieciom ostavicz, a dzieci vienca nie povinni będą iej dacz²⁷.

Utrata prawa do wieńca przez wdowę niewianowaną, która zdecydowała się na powtórne zamążpójście, następowała *ipso iure*. Zasada ta wynikała z artykułu 8 I Statutu litewskiego:

A iesliby chto doczku wydal za muž, a wena iej ne oprawiwszy, tohdy taja dewka ne majet wenca meti²⁸.

Po ukazaniu się II Statutu litewskiego sytuacja majątkowa wdów bezdzietnych, które nie były wianowane a zdecydowały się na powtórne zamążpójście, wyraźnie się poprawiła. Wdowa taka nabywała uprawnienie do spłaty z części majątku pomeżowskiego, która w świetle obowiązującego prawa przypadła jej do użytkowania po śmierci męża. Krewni jej byłego małżonka, którzy przejęli ten dział od niej, byli zobowiązani do wypłaty jej określonej sumy pieniężnej, zwanej wieńcem:

[...] wdowa bezplodna, [...] iesliby niebyła wianowana od męża swego, tedy ma na trzeci części imienia siedziec, poki zamąsz poydzie; iesli za mąsz poydzie, tedy y bliscy maią wieniec płacic [...]²⁹.

Podobne stanowisko ustawodawca zajął w kwestii sytuacji majątkowej wdów niewianowanych, które zdecydowały się ponownie wyjść za mąż, w III Statucie litewskim³⁰.

Wysokość sumy pieniężnej określanej jako wieniec została ustalona w II Statucie litewskim. W artykule 1 tego aktu postanowiono, iż:

[...] iako slachciance, dzieci albo bliscy powinni będą za wieniec dac trzydziesci kop groszey [...]³¹.

²⁷ I Statut litewski z 1529 r., rozdz. IV, art. 3.

²⁸ I Statut litewski z 1529 r., rozdz. IV, art. 8.

²⁹ II Statut litewski z 1566 r., rozdz. V, art. 5.

³⁰ III Statut litewski z 1588 r., rozdz. V, art. 6.

³¹ II Statut litewski z 1566 r., rozdz. V, art. 1.

STATVTA
MAGNI DVCATVS
LITVANIAE IN BIEL
SCEN. COMITIIS
PROMVLGATA, IN

Vilnensib. anno Salutis humanae
Millesimo quingentesimo sexage-
simo sexto approbata.

E Rutheno sermone in Latinum
bona fide conuersa.

Quae huic translationi adiecta sunt, sequens pagella indicat.

Ryc. 2. Strona tytułowa II Statutu litewskiego z 1566 r.

Źródło: „Collectanea ex Archivo Collegii Iuridici” [Kraków] 1900, T. 7, s. nn.

Tak ustalona wartość wieńca została utrzymana w przepisach kolejnego, III Statutu litewskiego³².

Jeżeli osoby zobowiązanej do spłaty nie stać było na wypłatę wieńca, wdowa zachowywała prawo do dożywotniego użytkowania 1/4 części nieruchomości i niezbędnych ruchomości wydzielonych z majątku zmarłego męża:

[...] iesliby onego slachcica trzydziescia kop groszey niestało, tedy tesz według tego z onego imienia ma iey wydzielona być czwarta część, którą będzie dzierzec tylko do zywota swojego, chocia y za drugiego męża poydzie³³.

Na mocy przepisów I Statutu litewskiego wdowa, która powtórnie wyszła za mąż, a następnie owdowiała po raz drugi, nabywała prawo do dziedziczenia majątku po zmarłym drugim mężu na równi z dziećmi z pierwszego związku drugiego jej męża oraz z dziećmi zrodzonymi w trakcie trwania ich małżeństwa. Jeżeli nie miała dzieci z drugim mężem, to tylko dzieci jego z pierwszego jego małżeństwa na równi dziedziczyły z nią spadek po nim. Wydzieloną część wdowa mogła użytkować dożywotnio, ale jeśli wyszła po raz kolejny za mąż, to dział użytkowany przez nią przechodził na jej dzieci z drugiego małżeństwa. Wdowie takiej nie służyło prawo do wieńca, jeżeli nie miała zapisanego wiana:

Temże obiczaiem, a maczocha, iesli dzieci miała z mężem swoim: tedi ma pierwssemi dzieczmi swoijemi ve wszitkiem imieniv także rowną część mieć i w skarbie. Pakli maczocha dzieci ni miała z tem mężem swoim: tedi ma także z pierwssemi dzieczmi w jmieniv rowną część mieć; a w skarbach dziecinnich nima mieć; krom tylko swoije prziniesienie s sobą ma mieć, abo co mąsz ieij osoblivie s laski da rzeczi ruchomich. A na teij częscij i maczocha ma do żywota siedziecz z dzieczmi, gdi bi za mąsz nije szła. Jeslibi za mąsz poszła, tedi tą część ma dziecią zostawić, a dzieci wieńca nie powinni będą ieij dać, thej, która wiana od męża zapissanego nie będzie miała³⁴.

Podobnie kwestia ta została uregulowana w II Statucie litewskim. Prawo do równego udziału w majątku pozostawionym przez drugiego męża zachowywała tylko w zbiegu z dziećmi z jego pierwszego małżeństwa i własnymi dziećmi zrodzonymi w trakcie trwania związku z drugim mężem:

Vstawiuęm, iesliby która wdowa za mąsz poszła y dzieci v męża pierwszy zony znalazła, a s tym mężem drugich dzieci nabyła, tedy po smierci mężowy z oboięmi dzieczmi tego męża swojego w imieniu y skarbie rowną część ma mieć [...] ³⁵.

W III Statucie litewskim zasadniczo zostało utrzymane rozwiązanie przyjęte w II Statucie litewskim, poza pewnym wyjątkiem. Otóż, jeśli wdowa otrzymała jakikolwiek zapis od męża z drugiego małżeństwa, to

³² III Statut litewski z 1588 r., rozdz. V, art. 1.

³³ II Statut litewski z 1566 r., rozdz. V, art. 1.

³⁴ I Statut litewski z 1529 r., rozdz. IV, art. 4.

³⁵ II Statut litewski z 1566 r., rozdz. V, art. 9.

automatycznie traciła prawo do dziedziczenia, na równi z dziećmi osieroconymi przez niego, pozostałego majątku pozostawionego przez niego, jak to miało miejsce w okresie obowiązywania przepisów II Statutu, a mianowicie:

[...] A iesliby też Mąż, co takowey Zenie swej Wdową poięty, z dobrej woli swej zapisał, przy tym ona zostawszy, iuż nad to części rowney, [...], między Dziećmi Męża swego domagać się nie ma³⁶.

W myśl przepisów I Statutu litewskiego wdowa, która powtórnie wyszła za mąż i po raz kolejny owdowiała, nie doczekawszy się z drugim małżonkiem dzieci, zachowywała prawo do dożywotniego użytkowania 1/3 gruntów wydzielonych z majątku pozostawionego przez niego. Natomiast po jej śmierci dobra te przechodziły na spadkobierców jej drugiego męża:

[...] ieslibi która wdowa za mąsz possła, [...] iesli ten mąsz drugi ieij vmarl, [...], a ieslisz dzieci nie będzie mieć tedi od blissnich ma zostać na wdoviem stolczv, na trzeciej części, a po ieij živocie, i ta trzecia część ma na blissnich przijdz³⁷.

Podobnie kwestia ta została uregulowana w II Statucie litewskim³⁸.

W III Statucie litewskim regulacja dotycząca statusu majątkowego wdowy owdowiałej po raz kolejny została nieznacznie poszerzona. W jej świetle wdowa mogła zatrzymać dobra nieruchomości i ruchome zapisane jej przez drugiego małżonka. Jednak w przypadku uzyskania takiego zapisu też traciła prawo do udziału w pozostałym mieniu pozostawionym przez niego:

[...] Jednakże tę, wolność Mężowi zachowujemy, iż wolno iemu będzie y takiey Zenie swoiey wdową poiętey, co chce maiętności swey leżącey y ruchomey zapisać. A ktorey Zenie co od Męża leżącego imienia zapisano będzie, taka iuż od... Bliskich części wyżey wspomnianey (tj. 1/3) w imieniu mężnim domagać się nie ma³⁹.

III. Korelacja uprawnień majątkowych wdów i prawa do wychowywania dzieci

W świetle przepisów prawa statutowego wdowie służyło uprawnienie do wychowywania własnych małoletnich dzieci po śmierci męża, o ile małżonek nie odebrał jej tego prawa i nie przekazał innej osobie. Mąż za życia w ramach czynności *mortis causa* mógł np. upoważnić do opieki nad pozostawionymi swoimi dziećmi nawet obcą osobę. Wdowa traciła *ipso iure* także prawo do wychowywania własnych dzieci, jeżeli ponownie wyszła za

³⁶ III Statut litewski z 1588 r., rozdz. V, art. 10.

³⁷ I Statut litewski z 1529 r., rozdz. IV, art. 15.

³⁸ II Statut litewski z 1566 r., rozdz. V, art. 15.

³⁹ III Statut litewski z 1588 r., rozdz. V, art. 16.

mąż. Mogła je utracić z powodu złego zarządzania majątkiem pozostawionym przez męża. Tracąc prawo do opieki nad dziećmi, była również pozbawiana prawa do zarządzania w całości majątkiem pozostawionym przez męża. Zachowywała jednak prawo do wiana, a jeżeli nie miała go zapisanego – mogła dożywotnio użytkować na równi z dziećmi wydzieloną część majątku. Po uzyskaniu pełnoletności przez jej dzieci mogła zatrzymać dla siebie tylko wiano, natomiast pozostałą część majątku była zobowiązana przekazać swojemu potomstwu. Natomiast, jeśli nie była wianowana, to służyło jej prawo do dożywotniego użytkowania równej części w zbiegu z dziećmi dorosłymi. Jeżeli miała tylko jednego syna, mogła zatrzymać sobie 1/3 część majątku, pozostałe zaś dwie trzecie przechodziły na niego:

Vstawujem tesz: asz ieslibi ktori mąsz, schodząc s tego swiata, abo przes testament, polecil dzieci swoije i imienia komv kolwiek przijacielv swemu, chocia obcemv; choçiabi opieka na kogo slussnem pravem przirodzonem nieprzislussala: tedi on ma v opiece mieć imienia i dzieci iego; a żona ma tilko na swoijem wianie siedziecz. A ieslibi ktori odumarł dzieci swoijch, niepoleciwssi nikomu: tedi żona ma dzieci chovať, i na wszitkiem imieniv siedziecz, na wdoviem stolczv, do lat dziecinnich; a gdibi dzieci dorosli tedi ma rovną časć wzięcz miedzi dzieczmi swoijemi; a gdibi iedno sina miała tedi ma sinu dwie časći imienia po stąpić, a sama ma zostac na trzeciej časći; a ieslibi żona, maijaci dzieci v opiece swoijeij, a poijdzie za mąsz: nima się iemi opiekacz. A bliźni nimaijā ieij sciskacz z imienia vianovanego, alisz dzieci dorostā lat swoijch: tedisz dzieci maijā się skupicz, ieslisz bi za mąsz poszla. A iesliby ktora żona, siedzaci na wdoviem stolczu z dzieczmi swoijemi, choc bi vianovāna abo nievianovāna, a za mąsz nie chciala podz, a siedzaci wdovā, imienije i skarbi utracala, ludzie rozegnala, sierepcizni i vini na siebie brala, a thi bi imienia pustosila, tedi maijā strijevie, a nie będzieli ich, ino bliźni, pozvať iā na roki zložone, przet krola, abo przet panow radā, a takove utraci maijā na niā dovodzicz. A iesli tego doviodā, tedi krol abo panovie, maijā dzieci i imienie z rāk vijācz, i podacz v opiekę strijom, abo bliźnem, dla ieij vistępu; a ona, iesli będzie vianovāna, ma zostac tilko na vianie swem; a ieslibi viana nimiala, tedi maijā ieij rovnā časć miedzi dzieczmi vidzielicz, i ma miāskać na tei dzielniczij do života swoijego; a po živocie ieij i ta časć ma na dzieci przidz. A ieslibi strijow abo bliznich v onich dzieci nie bilo: tedi krol abo panovie maijā ktorego obcego czlovieka dobrego v tich imionach opiekunem zostavycz, ktori ieij i wszitki imiona i dzieci v opiece mial, a niedopuszczal imienia i skarbu tracicz, poki dzieci ieij lata swoije będa miecz⁴⁰.

W 1566 r., po wejściu w życie II Statutu litewskiego, przepisy te zostały zliberalizowane. Na mocy nowych uregulowań wdowa po śmierci męża uzyskiwała pierwszeństwo w zakresie opieki nad własnymi dziećmi. Dopiero brak dbałości o majątek pozostawiony przez zmarłego małżonka mógł być przyczyną pozbawienia jej prawa do wychowywania potomstwa. W wypadku zaistnienia takiej sytuacji, opiekę nad dziećmi przejmowali krewni męscy ze strony ich ojca lub opiekunowie wyznaczeni przez właściwy miejscowo urząd. Prowadziło to zarazem do utraty przez wdowę zarządu nad całym majątkiem. Pozostawała ona tylko na swoim wianie, a jeżeli nie miała go zapisanego, to zachowywała prawo do równego udziału w majątku

⁴⁰ I Statut litewski z 1529 r., rozdz. IV, art. 6.

pozostałym po mężu w zbiegu z dziećmi przez niego osieroconymi. Wydzieloną część mogła użytkować dożywotnio. Po jej śmierci dział ten przechodził na jej dzieci. Pozostałą częścią majątku zarządzali krewni ze strony ojca dzieci lub ustanowiony z urzędu opiekun – do czasu osiągnięcia przez nie pełnoletności:

Vstawuiem, która wdowa zostawszy po mężu swym z dziećmi niedorosłymi, a chciałaby na wdowiem stolcu siedzieć y dzieci w opiece swey mieć, a będzili osiadłosc abo wiano od męża swego oprawione, tedy takowa wdowa może na wdowiem stolcu na wszystkich imionach z dziećmi siedzieć; a iesliby osiadłości abo wiana opisanego nięmiała, tedy ma dac po sobie rękoimstwo dobrych ludzi, osiadłych; takowa ku opiece ma być przypuszczona. A gdzieby ona na wdowiem stolcu siedząc, dzieciom imięnie y skarby vtraciła, tedy stryjowie, abo bliscy mają one przyciągnąć przed wrząd zięmski na rok pewny iako zawity, y dowiedli (s) tego, ze vtraciła, ma opiekę y imiona y dzieci pusścić krewnym, a sama na oprawie swey zostac; a niebędzili miała oprawy, tedy mają iey wydzielic równą część miedzy dziećmi, którą będzie dzierzec y oney uzywac do zywota swego, albo poki za mąsz poydzie, a po tey zywoicie y ta część ma spasc na dzieci⁴¹.

W III Statucie litewskim rozwiązania przyjęte w II Statucie litewskim zostały częściowo zmienione i uzupełnione. Wdowa mogła wychowywać dzieci tylko w przypadku, gdy mąż zapisał jej w testamencie prawo do opieki nad dziećmi oraz zarząd majątkiem. Dodatkowo zobligowana została do naprawienia ewentualnej szkody powstałej z jej winy w zarządzanym przez nią majątku pozostawionym przez męża. Jeżeli mąż zapisem testamentowym nie upoważnił wdowy do opieki nad dziećmi i do zarządu majątkiem, opiekę nad dziećmi – z wyjątkiem chłopców do lat siedmiu i dziewcząt w stanie panieńskim oraz zarząd nad dobrami zmarłego męża przejmowali stryjowie dzieci lub dalsi krewni ze strony ich ojca, a w braku takowych funkcję tę powierzał właściwy urząd ziemski opiekunowi wyznaczonemu przez sąd:

Ustawuiemy, ktoraby Wdowa została po Mężu swym z dziećmi małymi lat niedorosłymi, a Mąż opiekę dzieci, y imion, tey Zenie swej zapisał, tedy ona według testamentu, y opisu Męża swego będzie tą opieką władać [...]. [...] ieśliby co dziećiom utraciła, tedy będzie tę wszystkę szkodę dziećiom swym powinna zapłacić z wiana, abo z własnego imienia swego. A gdzieby Ociec z tego świata zszedł, dziećci swoich, y imion im należących nikomu w opiekę nie zleciwszy, y nie opisawszy, tedy opieka dziećci takich lat niedorosłych, y imion ich należec będzie stryjom abo Bliskim [...]. [...] Wszakże dla lepszego, y pilniejszego wychowania dziećci małe od Matki swej do Opiekunow brane być nie mają, ale mają zostac przy Matce, Dziewka do poyścia za mąż, a Męszczyzna do [...] siedmiu lat⁴².

Po wejściu w życie III Statutu odpowiedzialność wdowy za niewłaściwie zarządzanie majątkiem dzieci odziedziczonym przez nie po ojcu nie uległa zmianie. Kształtowała się w sposób ustalony w poprzednich statutach.

⁴¹ II Statut litewski z 1566 r., rozdz. V, art. 10.

⁴² III Statut litewski z 1588 r., rozdz. V, art. 11.

IV. Ograniczenia praw majątkowych wdów i odpowiedzialność majątkowa za naruszenia osobowego prawa małżeńskiego

W świetle prawa statutowego wdowa, która powtórnie wyszła za mąż, a miała wiano zapisane przez pierwszego męża, nie mogła uzyskać zapisu takiego przysporzenia od drugiego małżonka:

[...] ieslibi ktora wdova za mąsz possla, a będąci za pierwssem mężem swoijem, wiano opravione od męża swoijego miała: tedi iuze od drugiego męża nima wiana zapissanego mieć [...] ⁴³.

Podobnie kwestia ta została uregulowana w II Statucie litewskim ⁴⁴.

W świetle przepisów II Statutu Litewskiego wdowa, która po śmierci swojego męża wyszła powtórnie za mąż przed upływem sześciu miesięcy, traciła wiano zapisane jej przez byłego małżonka. Jeżeli nie była wianowana, to płaciła tytułem „zakładu” do skarbu królewskiego „12 rubli groszey”:

[...] kazda wdowa slachcianka po smierci męża swoiego do szesciu miesięcy za drugiego męża nie smiała poysc; a ktora poydzie, tedy wiano iey od męża zapisane traci; a iesliby wiana opisanego niemiała, tedy zakładu do skarbu naszego 12 rubli groszey zapłacić ma ⁴⁵.

W III Statucie litewskim generalnie zachowano tą zasadę oraz skonkretyzowano procedurę postępowania sądowego wobec wdowy, która przed upływem pół roku od śmierci pierwszego małżonka zawarła nowy związek małżeński. Od czasu wejścia w życie jego przepisów, wdowa, która powtórnie wyszła za mąż przed upływem tego okresu, mogła być pozwana do sądu ziemskiego przez swoje dzieci z pierwszego małżeństwa, a w razie braku takowych – przez krewnych nieżyjącego jej męża. Jeżeli udowodniono jej w trakcie postępowania sądowego naruszenie przepisów art. 13 tego Statutu, musiała zapłacić skarżącym „dwanaście rubli groszy”:

[...] Wdowa Szalchćianka [...] Dzieciom pierwszego Męża swego, a nie będzieli dzieci, tedy Krewnym Bliskim iego powinna będzie, gdy to na nią za pozwem u Sądu Ziemskiego dowiodą, winy zapłacić dwanaście rubli groszy ⁴⁶.

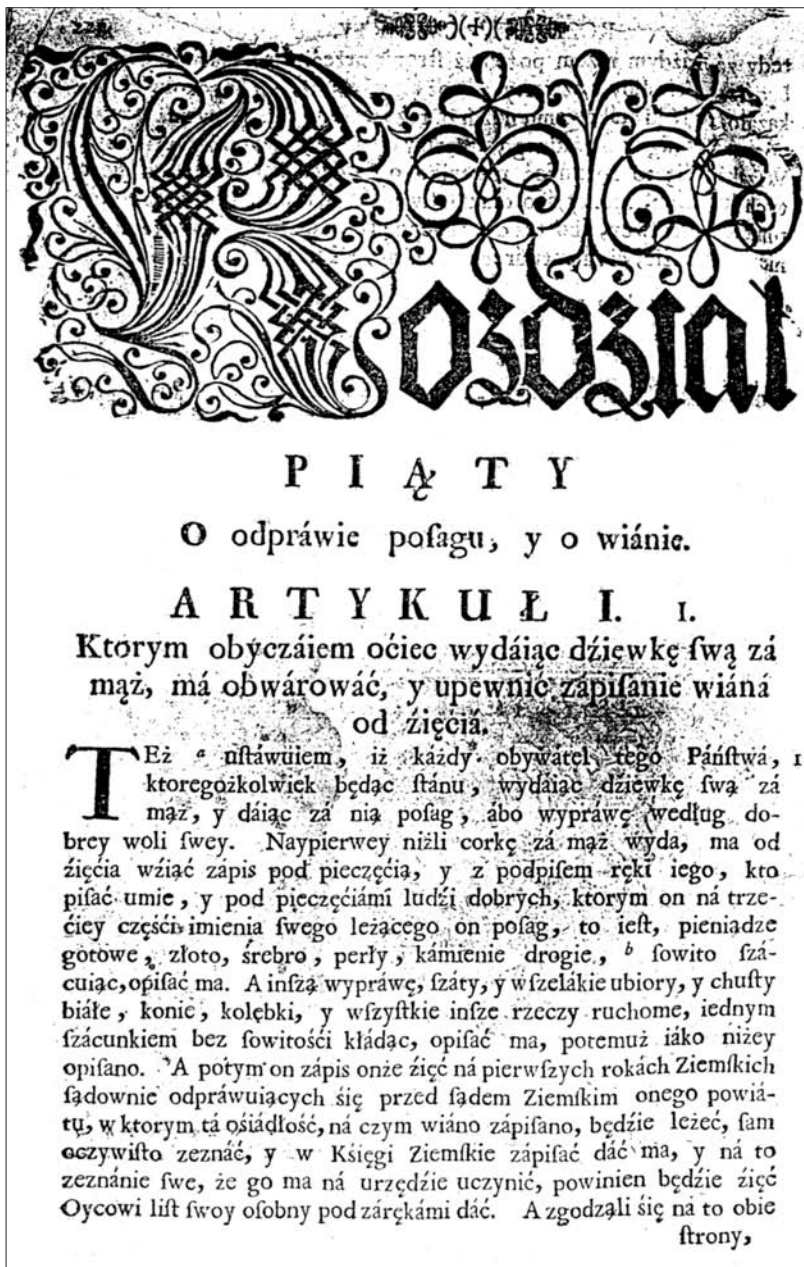
Obowiązek zachowania żałoby przez wdowę po śmierci męża ma ród wód starożytny. Został ustanowiony już w czasach archaicznych. Na przykład w świetle prawa rzymskiego, wdowa po śmierci męża powinna była trwać w żałobie przez okres ówczesnego 1 roku rzymskiego, tj. przez 10 miesięcy od dnia odejścia małżonka. Głównym celem żałoby było okazanie szacunku zmarłemu. Zgodnie z przepisami prawa rzymskiego wdowa, która przed upływem okresu przeznaczanego na żałobę ponownie zawarła

⁴³ I Statut litewski z 1529 r., rozdz. IV, art. 15.

⁴⁴ II Statut litewski z 1566 r., rozdz. V, art. 15.

⁴⁵ Tamże, rozdz. V, art. 12.

⁴⁶ III Statut litewski z 1588 r., rozdz. V, art. 13.

Ryc. 3. Strona tytułowa rozdziału V – III Statutu litewskiego z 1588 r.

Źródło: Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego, napród za Naiasnieyszego
Hospodara Króla Jego Mosci Zygmunta III. w Krakowie w roku 1588. [...]. Teraz zaś
piąty raz, za szczęśliwie panuiącego Naiasnieyszego Krola Jego Mosci Augusta
Trzeciego, Wilno 1744, s. 224.

związek małżeński, ponosiła określone konsekwencje, m.in. musiała zapłacić okup, np. w postaci „tłustej krowy”⁴⁷.

W świetle uchwał Sejmu Wileńskiego z 20 listopada 1551 r. wdowa traciła prawo do majątku, jeżeli bez zgody swoich krewnych wyszła za mąż za cudzoziemca:

[...] wdowy, które bez woli swych krewnych do cudzej ziemi za mąż idą... od imienia odpadały [...]”⁴⁸.

W myśl przepisów II Statutu litewskiego wdowa również traciła wszelkie prawa majątkowe, jeżeli wyszła za mąż za człowieka spoza stanu szlacheckiego. Utracone przez nią dobra przechodziły na jej krewnych. Zachowywała jednak prawo do odszkodowania z tytułu utraty majątku w wysokości połowy jego rzeczywistej wartości. Natomiast wiano w takim przypadku wdowa traciła, i to bez prawa do odszkodowania:

[...] wdowa, będąc stanu słacheckiego, mając imiona oyczyste albo macierzyste, poszła za mąż za człowieka stanu prostego, nieslachecka, takowa od wszystkich imion swoich, iako oyczystych, tak y macierzystych wieczności odpada... bliscy przedsię będą powinni taki [...] wdowie za te imiona iey odlozyc summę piniędzy nie podle sacunku statutowego, ale po połowicy, to iest dając za każdą służbę ludzi po pięci kop groszy, a insze grunty po połowicy summy, a za ziemię pustowszczyzny po pultrzeci kopy groszy, [...], a wiano wszystkie opisane traci, y nie powinni będą dzieci abo bliscy takowy wiana odkładać⁴⁹.

Podobnie kwestia ta została uregulowana w III Statucie litewskim. Wprowadzone zostały jedynie zmiany w zakresie wysokości odszkodowania przysługującego wdowie z tytułu utraty praw majątkowych, a mianowicie według przepisów nowego statutu wynosiło ono:

[...] za każdą służbę ludzi dziesięć kop groszy, a za ziemię pustą pięć kop groszy, a inszy grunt po połowicy summy [...]”⁵⁰.

V. Status wdowy w Polsce i innych krajach ówczesnej Europy

Status wdowy na Litwie w pewnym stopniu był podobny do tego, jaki posiadały owdowiałe kobiety w Polsce i innych krajach Europy. Cechowała go ewolucyjność. W świetle przepisów najstarszego zwyczajowego prawa polskiego, tzw. księgi elbląskiej, majątek po zmarłym mężu nie podlegał „od razu podziałowi między synów, ale pozostawał nie rozdzielony pod

⁴⁷ P. Niczyporuk, *Żaloba i powtórne małżeństwo wdowy w prawie rzymskim*, Białystok 2002, s. 27, 30-31, 66-67, 77-78, 103, 124, 127, 129.

⁴⁸ *Uchwała i postanowienie s sojmu walnoho wilenskoho z 20 XI 1551 r.*, *Zbiór praw litewskich...*, s. 436-475, tłum. za: F. Piekosiński, dz. cyt., s. 97-98.

⁴⁹ II Statut litewski z 1566 r., rozdz. V, art. 11.

⁵⁰ III Statut litewski z 1588 r., rozdz. V, art. 12.

kierownictwem wdowy⁵¹. W razie braku synów, małżonka zmarłego rycerza przez cały okres wdowieństwa miała prawo pozostawać w dobrach pomężowskich aż do chwili śmierci, po czym przechodziły one na własność księcia⁵². Do czasu ukazania się statutów wiślicko-piotrkowskich, wdowa posiadała prawo do bezpośredniego korzystania z posagu, wiana i innych odrębnych swych dóbr oraz rozporządzania nimi. Ponadto była uprawniona do korzystania na równi nawet z dorosłymi synami z pozostałego po zmarłym mężu majątku do czasu swej śmierci lub ponownego zamążpójścia. Tę instytucję prawa majątkowego określano jako „niedział rodzinny synów z matką”⁵³. W praktyce to ona sama zarządzała całym majątkiem pozostawionym przez jej małżonka. Zasada ta odnosiła się oczywiście tylko do wdowy-szlachcianki⁵⁴. W „czasach przedkazimierzowskich” wdowa zajmowała „centralne stanowisko w zarządzie dóbr po zmarłym” mężu⁵⁵. Dotychczasowe uprawnienia wdowy-szlachcianki zostały formalnie ograniczone dopiero postanowieniami statutów wiślicko-piotrkowskich, które ukazały się w połowie XIV w. za czasów panowania króla Kazimierza Wielkiego. Od tego czasu wdowa, która pozostała po śmierci męża z dziećmi dorosłymi, mogła zostawić sobie tylko wyprawę, posąg, przywianek i darowizny otrzymane od męża, zaś pozostałe pomężowskie dobra przechodziły na jej dorosłych synów. Jednak w praktyce zarząd nad wszystkimi dobrami pozostawionymi przez męża nadal sprawowała pozostała po nim wdowa, pomimo iż formalnie przysługiwało jej tylko prawo do zastawu użytkowego na dobrach wiennych. Na mocy statutu warckiego z 1423 r. wdowie zakazano stosowania dotychczasowych praktyk, uznając je za krzywdzące dla prawowitych spadkobierców męża⁵⁶. Jednak nadal mogła użytkować i czerpać korzyści z nieruchomości, wierzytelności oraz ruchomości po mężu, których używała za jego życia, takich m.in. jak: sprzęty domowe, szaty, konie⁵⁷.

W Polsce do czasu promulgacji statutu warckiego Władysława Jagiełły, która miała miejsce w 1423 r. – wdowa po śmierci męża „dzierżyła w swym ręku cały pozostały po nim majątek”⁵⁸. Postanowienia statutów wiślickich

⁵¹ S. Roman, *Stanowisko majątkowe wdowy w średniowiecznym prawie polskim*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1953, t. V, s. 100-101

⁵² Tamże.

⁵³ S. Płaza, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*, cz. I [X-XVIII w.], Kraków 1997, s. 245.

⁵⁴ Tamże.

⁵⁵ S. Roman, dz. cyt., s. 99.

⁵⁶ S. Płaza, dz. cyt., s. 246.

⁵⁷ *Statuta Vladislai Jagellonis – edita et promulgata a. 1423*, Volumina Legum, t. 1, Petersburg 1859 [Warszawa 1980], f. 73.

⁵⁸ S. Roman, dz. cyt., s. 81.

z 1347 r. normujące stanowisko wdowy nie były w pełni respektowane⁵⁹. W świetle tych statutów owdowiała małżonka była uprawniona do zachowania posagu, wyprawy i darowizny otrzymanej od współmałżonka. Po jej śmierci wszystko to przechodziło na jej dzieci, o ile je posiadała. Natomiast jeśli wdowa zdecydowała się na powtórne zamążpójście, była zobligowana do pozostawienia dzieciom z pierwszego małżeństwa majątku pomęczowskiego oraz przynależnych im dóbr z jej strony, tzw. macierzyńskich⁶⁰. Wdowa, która w ciągu sześciu lat od czasu wejścia w stan wdowieństwa nie podjęła starań o posag lub inne przysługujące jej prawa majątkowe, bezpowrotnie traciła możliwość ubiegania się o te dobra po upływie tego terminu⁶¹. W świetle przepisów statutu warszawskiego z 1414 r. wdowa, która nie miała dzieci, po śmierci męża otrzymywała tylko tę część majątku, na której miała zapisany posag. Gdy zaś posagu nie wniosła do majątku męża, służyło jej prawo do zatrzymania domu wraz z wyposażeniem, w którym dotychczas zamieszkiwała⁶². Po ukazaniu się statutu warckiego, żona po śmierci małżonka zachowywała tylko prawo do posagu i przywianka, natomiast pozostałe dobra przechodziły na dzieci lub krewnych byłego jej męża. Wdowa także była uprawniona do korzystania z rzeczy domowego użytku oraz pieniędzy i kosztowności. Natomiast zbroje, konie oraz stada zwierząt hodowlanych stawały się własnością potomstwa⁶³. Prawo do korzystania z dóbr oprawnych⁶⁴ przez wdowy normowały także przepisy dekretów wydanych przez króla Aleksandra Jagiellończyka w 1505 roku⁶⁵. Na mocy postanowień sejmowych z 1523 r. dobra przywiankowe wdowy, która powtórnie wyszła za mąż, podlegały wykupieniu przez krewnych pierwszego jej męża. Wykupiony przywianek po jej śmierci wracał do potomków jej pierwszego małżonka⁶⁶. Jednak w świetle prawa ustanowionego w 1496 r. przez króla Polski Jana I Olbrachta, wdowa, która „gwałtownie wzięcie w małżeństwo”, tj. przez tzw. porwanie, traciła prawo do posagu i dóbr dziedzicznych⁶⁷.

⁵⁹ Tamże.

⁶⁰ *Statuta Casimiri Magni visliciae a. 1347*, Volumina Legum, t. 1, f. 20, 38.

⁶¹ Tamże, f. 20.

⁶² S. Roman, dz. cyt., s. 98.

⁶³ *Statuta Vladislai Jagellonis – edita et promulgata a. 1423*, Volumina Legum, t. 1, f. 72-73.

⁶⁴ Tzn. ziem, które wdowy otrzymywały od męża jako wiano, tzn. zabezpieczenie wniesionego posagu i „odwzajemnienie się za niego”. Ziemie te też zwano „dobra wiennymi”, J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 1996, s. 134.

⁶⁵ *Decreta in comitijs Radomien a. 1505*, Volumina Legum, t. 1, f. 307.

⁶⁶ *Constitutiones conventus petricoviensis a. 1523*, Volumina Legum, t. 1, f. 409.

⁶⁷ Volumina Legum, t. 1, f. 275.

Prawo do powtórnego zamążpójścia przysługiwało także wdowom po zmarłych kmieciach⁶⁸.

W sąsiednich krajach stanowisko wdowy kształtowało się podobnie. W prawie pruskim miała ona znaczne uprawnienia. Zarządzała majątkiem pozostawionym przez męża, a jego krewni – nawet dzieci – byli „odsunięci na dalszy plan”⁶⁹. Wynikało to zapewne z tego, iż „kobiety u Germanów cieszyły się wielkim poważaniem i miały duży wpływ również na sprawy publiczne”⁷⁰. Także w świetle postanowień zwodu prawnego – *Ruskiej Prawdy*, to wdowa była uprawniona do zarządzania majątkiem po śmierci męża, a dzieci do czasu uzyskania pełnoletności były zobowiązane podporządkowywać się jej decyzjom, dopóki pozostawała w stanie wdowim. Dopiero po osiągnięciu przez synów wieku dojrzałego i wyjściu córek za mąż kończył się jej zarząd nad majątkiem pozostałym po zmarłym mężu. Nadal jednak zachowywała prawo do zamieszkiwania w domu, w którym mieszkała za życia męża oraz do korzystania z pożytków z dóbr przynależnych jej *ipso iure* bądź wyznaczonych przez jej męża⁷¹. Prawo wdów do zarządzania majątkiem pomężowskim przewidywało także ówczesne prawo węgierskie, m.in. dekrety króla Stefana (art. 26)⁷².

* * *

Analiza prawa zwyczajowego i stanowionego z omawianego okresu prowadzi do generalnej konstatacji, iż wdowa po śmierci męża pełniła kierowniczą rolę w zarządzaniu majątkiem pozostawionym przez niego – jeśli posiadała dzieci, opiekowała się nimi, racjonalnie gospodarowała i zarazem pozostawała w stanie wdowim. Powtórne wyjście za mąż, niewłaściwa opieka nad dziećmi czy brak gospodarności w znacznym stopniu ograniczały jej dotychczasowe prawa majątkowe, a niekiedy pozbawiały ich w ogóle, np. w wypadku poślubienia osoby niższego stanu. Kobieta-wdowa posiadała wyższą pozycję społeczną i większe uprawnienia w zakresie zarządzania przynależnym jej majątkiem niż mężatka czy panna.

Małżeńskie prawo litewskie normujące status wdowy nie było wyizolowane. Przejęło szereg rozwiązań prawnych z innych systemów. Po części stało się również wzorem dla kodyfikacji przyjmowanych w państwach sąsiednich. Część rozwiązań zastosowanych w małżeńskim prawie litewskim przeniknęło także do ówczesnego prawa polskiego, normującego

⁶⁸ *Constitutiones conventus petricoviensis a. 1511*, Volumina Legum, t. 1, f. 379.

⁶⁹ S. Roman, dz. cyt., s. 101-102.

⁷⁰ Tamże, s. 106.

⁷¹ Tamże, s. 102-103

⁷² Tamże, s. 104-105.

kwestie związane z instytucją małżeństwa. Od XVII w., na wzór litewski⁷³, kobieta ze stanu szlacheckiego, która zawarła związek małżeński z osobą z niższej klasy społecznej, traciła uprawnienie do posagu i prawa spadkowe. Przepis ten stosowano „w drodze analogii”⁷⁴ do obowiązującego w Wielkim Księstwie Litewskim prawa statutowego, ponieważ w Koronie posługiwano się III Statutem litewskim jako „prawem pomocniczym”⁷⁵.

W Koronie przyjęto także inne rozwiązanie prawne, stosowane uprzednio w prawie litewskim, zakazujące pozywania wdowy w czasie żałoby⁷⁶. W Polsce wdowa, która chciała skorzystać z takiej ochrony prawnej, mogła uzyskać od króla wdowi list inhibicyjny, który chronił ją w okresie żałoby przed pozywaniem przez jeden rok przez osoby trzecie. Zakaz pozywania wdów w okresie żałoby przez jeden rok i sześć tygodni został przyjęty także w prawie mazowieckim⁷⁷.

Z kolei w statutach litewskich przyjęto m.in. niektóre rozwiązania prawne regulujące stosunki majątkowe między małżonkami ukształtowane uprzednio w prawie polskim⁷⁸. Dla przykładu: na Litwie wprowadzono na wzór polski zasadę odrębności majątkowej małżonków. Zapożyczony z prawa polskiego instytucje wiana i oprawy weszły w powszechne użycie, a kobiety uzyskały korzystniejsze stanowisko w stosunku do poprzedniego, tj. tego z okresu poprzedzającego wejście Litwy w związek z Polską⁷⁹.

II Statut litewski z 1566 r. z późniejszymi zmianami i uzupełniony konstytucjami, zwany Statutem wołyńskim, obowiązywał na terenach Wołynia i Naddnieprza, inkorporowanych do Korony na sejmie w Lublinie w 1569 r., tj. w województwach: braclawskim, kijowskim i wołyńskim. Na Wołyniu był stosowany aż do pierwszej połowy XVII w.⁸⁰. Z czasem jednak ustąpił miejsca „bardziej wyczerpującemu i nowoczesnemu” III Statutowi litewskiemu z 1588 r., który w praktyce był stosowany pomocniczo także przez sądy koronne⁸¹. III Statut litewski był prawem posiłkowym także w XVII i XVIII w. w praktyce sądów szlacheckich w Koronie oraz

⁷³ F. Piekosiński, dz. cyt., s. 113; II Statut litewski z 1566 r., rozdz. V, art. 11; III Statut litewski z 1588 r., rozdz. V, art. 12.

⁷⁴ Z. Kaczmarczyk, B. Leśnodorski, *Historia państwa i prawa Polski*, T. 2 [pol. XV w. do r. 1795], Warszawa 1971, s. 279.

⁷⁵ J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, dz. cyt., s. 190.

⁷⁶ F. Piekosiński, dz. cyt., s. 71, 84.

⁷⁷ Z. Kaczmarczyk, B. Leśnodorski, dz. cyt., s. 279-280.

⁷⁸ W. Hejnosz, *Statuty litewskie, a prawo polskie. Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie 17-20 września 1935 r. Sekcja II. Historia prawa*, Lwów 1935, s. 201.

⁷⁹ P. Dąbkowski, dz. cyt., s. 386.

⁸⁰ J. Bardach, *Statuty litewskie a prawo rzymskie*, Warszawa 1999, s. 64, 86; S. Godek, *Elementy prawa rzymskiego w III Statucie litewskim (1588)*, Warszawa 2004, s. 63, 66-67.

⁸¹ J. Bardach, dz. cyt., s. 87; S. Godek, dz. cyt., s. 63.

w Inflantach⁸². Obowiązywał również na terenach Rzeczypospolitej znajdujących się pod zaborem rosyjskim, w guberniach zachodnich Cesarstwa Rosyjskiego, a w zakresie prawa cywilnego – nawet jeszcze w początkach I połowy XIX w.⁸³

III Statut litewski z 1588 r. był największym dziełem ustawodawstwa litewskiego. Wywarł duży wpływ na późniejsze kodyfikacje środkowo- i wschodnioeuropejskie, m.in. rosyjskie z 1649 r. oraz polską praktykę sądową⁸⁴. W XVII i XVIII w. III Statut litewski był wręcz swoistym wzorcem dla kodyfikacji rosyjskich. W I połowie XVII w. miał znaczny wpływ na *Sobornoje Ułożenije* z 1649 r., a w latach trzydziestych kolejnego wieku stał się wzorcem dla projektu kodyfikacji dla Zadnieprzańskiej Ukrainy: *Prawa po kotorym suditsia malorossijskij narod* z 1733 r.⁸⁵ III Statut litewski w dziedzinie prawa cywilnego na wschodnich ziemiach byłej Rzeczypospolitej: białoruskich, litewskich i ukraińskich – obowiązywał do 1840 r., po czym w okresie panowania cara Mikołaja I Romanowa został zastąpiony przez ustawodawstwo Cesarstwa Rosyjskiego w ramach akcji rusyfikacji tych ziem⁸⁶.

Ówczesne ustawodawstwo litewskie z zakresu prawa małżeńskiego wniosło spory dorobek do europejskiej kultury prawnej. Szereg rozwiązań prawnych w nim zastosowanych zostało opartych na wzorcach powszechnie przyjętych i funkcjonujących w cywilizowanych państwach Europy. Jednocześnie samo posłużyło za wzór konstrukcyjny dla analogicznych instytucji prawnych wprowadzanych w krajach europejskich.

Słowa kluczowe: małżeńskie prawo litewskie, historia prawa litewskiego, status prawny wdowy w prawie litewskim

STATUS OF A WIDOW IN VIEW OF THE LANDS CHARTERS, SEYM RESOLUTIONS AND LITHUANIAN STATUTES (XIV-XVI CENTURIES)

Summary

The article deals with the issue of a widow's status in Lithuania from XIV to XVI century. The conclusions reached in it are based on the archival sources of Lithuanian law, particularly on the lands charters, seym resolutions and Lithuanian statutes. In terms of personal and financial privileges, the situation of a widow was modified through times. In general the women's rights were lim-

⁸² S. Godek, dz. cyt., s. 12; J. Bardach, dz. cyt., s. 90-92.

⁸³ J. Bardach, dz. cyt., s. 99.

⁸⁴ T. Maciejewski, *Historia ustroju i prawa sądowego Polski*, Warszawa 1999, s. 106; J. Bardach, dz. cyt., s. 88.

⁸⁵ J. Bardach, dz. cyt., s. 87-90; S. Godek, dz. cyt., s. 64, 66-67.

⁸⁶ J. Bardach, dz. cyt., s. 100-101.

ited. At all times, the situation of a woman was subjected to the situation of a man, during and after dissolution of marriage.

Although, the Lithuanian law that described a widow's situation, was based in part on the West European models, it has been treated as a model solutions to other countries too.

Key words: Lithuanian marriage law, history of Lithuanian law, legal status of a widow in Lithuanian.

СТАТУС ВДОВЫ В ЛИТВЕ С УЧЕТОМ ЗЕМНЫХ ПРИВИЛЕГИЙ, УСТАВЫ ПРИНЯТЫЕ СЕЙМОМ И ЛИТОВСКИХ (XIV-XVI ВЕКА)

Резюме

В данной статье обсуждается статус вдов в Литве в XIV-XVI вв. Выводы содержащиеся в нем в основном базируются на архивных источниках права литовского, в частности привилегиям земли, парламентским резолюциям и законодательству Литвы. Расположите вдовой, когда дело доходит до имущественных и личных прав, прошло периодические изменения. В общем, права женщин были ограничены. Всегда положение женщин было хуже, чем человек имеет право, как в период брака и при его расторжении.

Литовские законы, которые повлияли на положение вдов, в частности, был основан на модели Западной Европы, но и так же в некоторой степени служили образцом для разработки соответствующего законодательства в других странах.

Ключевые слова: литовский закон о браке, история литовского законодательства, правовой статус вдовы в литовском законодательстве

**MATERIAŁY ŹRÓDŁOWE
DO STUDIÓW NAD PRAWEM**

POWSZECHNE PRAWO KRAJOWE DLA PAŃSTW PRUSKICH Z 1794 R. – LANDRECHT PRUSKI (FRAGMENT)

VON DEN VERBRECHEN UND DEREN STRAFEN (O PRZESTĘPSTWACH I KARACH)

I. Uwagi wprowadzające

Prace nad skodyfikowaniem prawa cywilnego i karnego istniejącego na ziemiach pruskich planowano już za rządów Fryderyka Wilhelma I, który panował w latach 1713-1740. Jego następcą – Fryderyk II, zasiadający na tronie w latach 1740-1786, nakazał rozpoczęcie prac kodyfikacyjnych. Od 1749 do 1751 roku, pod kierunkiem kanclerza Samuela von Cocceji, opracowano więc *Kodeks Praw Fryderyka (Corpus Iuris Fridericiani)*. Jednakże spis ten nie uzyskał aprobaty monarchy.

Rozkazem gabinetowym z 14 kwietnia 1780 roku o poprawie sądownictwa¹ Fryderyk II polecił wznowić prace nad kodyfikacją prawa pruskiego. Pragnął, aby jego kodeks był aktem uniwersalnym, uwzględniał idee osiemnastowieczne, a także obejmował wszystkie gałęzie prawa, spełniając wymogi jasności i kompletności. Kierownictwo nad projektem powierzył kanclerzowi Johannowi Heinrichowi von Carmer. Przepisami z zakresu prawa cywilnego zajął się Carl Gottlieb Svarez, zaś prawem karnym Ernst Ferdinand Klein. Do współpracy zaangażowano również Theodora Gottlieba von Hippel (burmistrza Królewca, znanego literata i przyjaciela Kanta). Sporządzono więc kolejny projekt, który opublikowano w latach 1784-1788 i poddano pod publiczną dyskusję. Omawiany w kręgach urzędniczych i sądowych uległ kilkukrotnym poprawkom. Wskutek niepewnej sytuacji politycznej, opozycji ze strony wyższych warstw społeczeństwa pruskiego oraz reakcji władz na rewolucję francuską, opóźniano zakończenie prac nad nowym kodeksem. W literaturze podkreśla się, iż ostatecznie impulsem do

¹ *Abdruck der allerhöchsten Königlichen Cabinets-Order die Verbesserung des Justiz-Wesens betreffend. De Dato Potsdam, den 14. April 1780, [w:] Novum Corpus Constitutionum Prussico-Brandenburgensium Praecipue Marchicarum, Bd. 6, Berlin 1781, s. 1936.*

jego wprowadzenia był II rozbiór Polski. Chodziło o to, by na zajętych ziemiach obowiązywało prawo pruskie a nie polskie, co mocniej miało wiązać te obszary z państwem pruskim.

Król Fryderyk Wilhelm II, edyktem z 28 marca 1794 r., zatwierdził projekt kodeksu i nakazał wprowadzić go w życie z dniem 1 czerwca 1794 r. Kodeks nazwano *Powszechnym Prawem Krajowym dla Państw Pruskich* (*Allgemeines Landrecht für die preussischen Staaten*), a potocznie określono mianem „Landrechtu”. Nadano mu jednak charakter pomocniczy w stosunku do praw prowincjonalnych, które istniały na ziemiach należących do monarchii Hohenzollernów, norm prawa rzymskiego (uznawanego w Niemczech za prawo powszechne: *gemeines Recht*) i saskiego (sięgającego jeszcze do *Zwierciadła saskiego* z XIII w.). Poczyniono tak na wzór słynnej „Karoliny” (*Constitutio Criminalis Carolina*) z XVII wieku. Zarazem postanowiono, iż do 1796 roku prawa lokalne mają zostać skodyfikowane. Jako że na ziemiach polskich II i III zaboru pruskiego tak się nie stało, Landrecht był tam od początku prawem powszechnie obowiązującym.

Jest to kodeks niezwykle obszerny. Zawiera łącznie (jak obliczono) ponad 19 tysięcy paragrafów. Przeliczenie przepisów jest dość trudne, ponieważ numeracja paragrafów w tytułach biegnie od nowa. Kodeks podzielony jest na części i rozdziały według systematyki Samuela Pufendorfa, tj. podziału na prawa odnoszące się do jednostki i jej stosunku do rzeczy oraz prawa dotyczące stosunku jednostki do różnych organizmów społecznych – od najprostszych do najbardziej złożonych (rodzina, gmina, stan, kościół, państwo).

W związku z tą systematyką w części pierwszej przepisy *Powszechnego Prawa Krajowego* odnoszą się do prawa osobowego, rzeczowego i spadkowego, natomiast w części drugiej – do prawa rodzinnego, karnego, państwowego, kościelnego, administracyjnego i szkolnego. Podział taki – niewątpliwie oryginalny – okazał się jednak sztuczny. Rozdzielano w ten sposób pokrewne instytucje prawne i nie rozróżniano prawa prywatnego od prawa publicznego.

Landrecht był tak obszerną kodyfikacją, iż sięgał do prawa handlowego, wekslowego, przemysłowego, górniczego, komunikacyjnego, a nawet ubezpieczeniowego. Przejrzenie spisu treści kodeksu niewiele jednak powie na temat jego zawartości. Dla przykładu: tytuł VIII części II „O stanie mieszczańskim”, liczący 2464 paragrafy, reguluje nie tylko status mieszczan, ale także nieruchomości miejskich, rzemiosła, cechów, artystów, przedsiębiorców (fabrykantów), gastronomii (szynkarzy, właściciele gospód i hoteli), aptekarzy i aptek, kupców, handlu, umów handlowych, prokury, ksiąg handlowych, spółek, weksli, przedstawicieli handlowych („stręczarzy”, „stręczycieli”), ponadto handel morski, umowy ubezpieczenia („asekuracji”), zastaw okrętowy i prawo przewozowe. Landrecht nie normował natomiast procedury sądowej, która została zawarta w ordynacji cywilnej (*Powszechnej*

Ordynacji Sądowej) z 1793 roku i ordynacji kryminalnej Fryderyka I Wilhelma z 1717 roku.

Dążenie do uregulowania wszelkich przejawów życia społecznego zaowocowało daleko posuniętą kazuistyką. Utrudnia ona niewątpliwie odbiór tego kodeksu. Niektórzy badacze argumentują, iż taki styl prawodawczy wynikał z nieufności absolutnego monarchy wobec prawników (zwłaszcza niższego szczebla). Miało to jednak swoje uzasadnienie w koncepcjach ówczesnej policystyki. Zgodnie z jej założeniami władca miał prawo regulować całokształt życia swoich poddanych. Kodeks miał zaś zawierać niezawodne rozwiązania dla każdego przypadku.

Ciekawostką Landrehtu są przepisy moralizatorskie, napisane patriarchalnym tonem, nakazujące poddanym przestrzeganie dobrych obyczajów i zasad moralnych. Dzięki nim oświecony władca „wychowywał” mieszkańców swojego kraju.

Omawiany kodeks stał na pograniczu epoki feudalnej i kapitalistycznej. Regulował instytucje feudalne i stanowe (lenna, fideikomisy, przywileje szlachty), chronił interesy absolutnego monarchy (przepisami policyjnymi), a jednocześnie zawierał przepisy nawiązujące do doktryny Oświecenia i prawa natury (prawo własności, wolność umów). Już na początku XIX wieku okazał się zbiorem przestarzałym. W przeciągu wieku był więc stopniowo zastępowany nowymi regulacjami prawnymi. Ostatecznie utracił moc obowiązującą w 1900 roku, wraz z wprowadzeniem niemieckiego kodeksu cywilnego (BGB)².

² Uwagi wprowadzające napisano na podstawie: J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 1998, s. 437; J. Baszkiewicz, *Powszechna historia ustrojów państwowych*, Gdańsk 2002, s. 177; K. Chojnicka, H. Olszewski, *Historia doktryn politycznych i prawnych. Podręcznik akademicki*, Poznań 2004, s. 119; W. Ćwik, T. Opas, *Prawo sądowe w Polsce do 1939 r. Zarys wykładu*, Rzeszów 1999, s. 104; L. Dubel, *Historia doktryn politycznych i prawnych do schyłku XX wieku*, Warszawa 2007, s. 214; K. Jackowska, *Przepisy Landrehtu Pruskiego z 1794 r. dotyczące pogwałcenia moralności i zdrowia publicznego oraz nierządu*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2007, t. 10, s. 159; I. Jaworski, *Zarys powszechnej historii państwa i prawa*, Warszawa 1963, s. 206; E. Klein, *Powszechna historia państwa i prawa*, Wrocław 2004, s. 409; K. Koranyi, *Powszechna historia prawa*, oprac. K. Sójka-Zielińska, Warszawa 1976, s. 269; A. Korobowicz, W. Witkowski, *Historia ustroju i prawa polskiego (1772-1918)*, Kraków 2009, s. 22; D. Makilla, *Historia prawa w Polsce*, Warszawa 2008, s. 339; H. Olszewski, M. Zmierczak, *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Poznań 1994, s. 152; M. Sczaniecki, *Powszechna historia państwa i prawa*, oprac. K. Sójka-Zielińska, Warszawa 1995, s. 271; K. Sójka-Zielińska, *Historia prawa*, Warszawa 2008, s. 235 i 302; A. Sylwestrzak, *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Warszawa 2009, s. 206; W. Witkowski, *Historia administracji w Polsce 1764-1989*, Warszawa 2007, s. 22. Z literatury zagranicznej zob. np.: 200 Jahre Allgemeines Landrecht für die preussischen Staaten: Wirkungsgeschichte und internationaler Kontext, Hrsg. B. Dölemeyer, H. Mohnhaupt, Vorwort M. Stolleis, Frankfurt am Main 1995, passim; R. Berkowitz, *The Gift of Science: Leibniz and the Modern Legal Tradition*, Harvard 2005, s. 67; B. Mertens, *Gesetzgebungskunst im Zeitalter der Kodifikationen*, „Tübinger Rechtswissenschaftliche Abhandlungen” Bd. 98, Tübingen 2004, passim; M. Sauer, *Über die Entstehung des Preußischen Landrechts*, Potsdam 2006, s. 17; P. Weber, *Das Allgemeine*

* * *

W polskich bibliotekach zachowały się dziewiętnastowieczne polskie tłumaczenia Landrechtu. Zostały także umieszczone w bibliotekach cyfrowych. W rzeczywistości jednak tekst Landrechtu jest mało znany. Fragmenty drukowane we współczesnych zbiorach źródeł są podawane wybiórczo, w formie archaicznej i często niezrozumiałej dla czytelnika I połowy XXI wieku. Studenci więc mają rzadką okazję obcować z tekstem tej osiemnastowiecznej kodyfikacji. Nowe opracowanie fragmentów Landrechtu dla celów nauczania historii prawa było więc potrzebne. Dzięki temu współcześni mogą porównać tłumaczenia kodeksu pisane prawniczą polszczyzną początku XIX wieku oraz czasów obecnych.

Zamiarem tłumacza było przedstawienie najciekawszych – z punktu widzenia dydaktyki – przepisów prawa karnego. Wybrano więc postanowienia dotyczące części ogólnej materialnego prawa karnego. Odnoszą się one bowiem do istoty przestępstwa, problematyki odpowiedzialności, winy i kary, usiłowania, recydywy, obostrzenia i złagodzenia kar, a także współsprawstwa. Zawarte są w tytule dwudziestym drugiej części Landrechtu i obejmują dziewięćdziesiąt paragrafów. Kolejne tytuły przynależą już do części szczegółowej pruskiego prawa karnego.

Poniższe tłumaczenie opracowano w oparciu o oryginalny tekst Landrechtu z niemieckich bibliotek internetowych³ oraz wydania berlińskiego z 1796 roku⁴, przekład autorstwa Ignacego Franciszka Stawiarskiego z 1813 roku (cytowany przez Wojciecha Witkowskiego⁵) oraz poznańskie wydanie *Powszechnego prawa krajowego dla państw pruskich* z 1826 roku w wydaniu Wilhelma Dekera i Spółki⁶. Zostało ono udostępnione w Wielkopolskiej Bibliotece Cyfrowej⁷ oraz podane we fragmentach w pracy: *Wybór źródeł do historii prawa sądowego czasów nowożytnych*, w opracowaniu Grażyny Bałtruszajtys i innych⁸. Poniższe tłumaczenie możliwie dokładnie odzwierciedla tekst niemiecki. Zastosowano reguły gramatyki polskiej, uściślono terminologię prawniczą, zaś słownictwo zostało świadomie uwspółcześnione, celem udostępnienia niniejszego opracowania współczesnemu czytelnikowi.

Gesetzbuch – ein Corpus Juris Fridericianum, [w:] P. Weber, *Literarische und politische Öffentlichkeit. Studien zur Berliner Aufklärung*, Berlin 2006, s. 141.

³ <http://opiniojuris.de/quelle/>; <http://ra.smixx.de/Links-F-R/PrALR/pralr.html> [dostęp: 24 października 2012 r.].

⁴ *Allgemeines Landrecht für die Preussischen Staaten*, Bd. 4, Berlin 1796, s. 1175.

⁵ *Wybór tekstów źródłowych z historii prawa (epoka feudalizmu i kapitalizmu)*, oprac. W. Witkowski, Lublin 1983, s. 65-69.

⁶ *Powszechno prawo krajowe dla państw pruskich cz. II, t. II, t. 4*, Poznań 1826, s. 496.

⁷ <http://www.wbc.poznan.pl/> [dostęp: 24 października 2012 r.].

⁸ *Wybór źródeł do historii prawa sądowego czasów nowożytnych*, oprac. G. Bałtruszajtys i in., Warszawa 2002, s. 287.

II. Tekst niemiecki

Allgemeines Landrecht für die preussischen Staaten.

Zwanzigster Titel. Von den Verbrechen und deren Strafen.

§. 1. Eine jede Obrigkeit, und jeder Vorgesetzte im Volke, muß Laster und Verbrechen bey seinen Untergebenen zu verhüten ernstlich beflissen seyn.

§. 2. Aeltern und Erzieher, Schul- und Volkslehrer, sind besonders verantwortlich, wenn sie die ihnen obliegenden Pflichten, in Ansehung der ihrer Aufsicht anvertrauten Personen vernachlässigen.

§. 3. Oeffentliche Verachtung der Religion, und Verführung der Unschuld sollen gesetzmäßig und nachdrücklich geahndet werden. (Abschn. VI. XII)

§. 4. Muthwillige Bettler, Landstreicher, und Müßiggänger, müssen zur Arbeit angehalten, und wenn sie dazu unbrauchbar sind, auf eine billige Art versorgt, oder als Fremde aus dem Lande geschafft werden.

§. 5. Diebe und andere Verbrecher, welche ihrer verdorbenen Neigungen wegen dem gemeinen Wesen gefährlich werden könnten, sollen, auch nach ausgestandener Strafe, des Verhafts nicht eher entlassen werden, als bis sie ausgewiesen haben, wie sie sich auf eine ehrliche Art zu ernähren im Stande sind.

§. 6. Obrigkeiten und Vorgesetzte, welche die Obsicht und Vorbeugungsmittel gedachter Art vernachlässigen, machen sich der Verbrechen ihrer Untergebenen, nach Verhältniß der Umstände, mehr oder weniger theilhaftig.

Erster Abschnitt. Von Verbrechen und Strafen überhaupt.

§. 7. Wer durch eine freye Handlung jemanden widerrechtlich Schaden zufügt, der begeheth ein Verbrechen, und macht sich dadurch nicht nur dem Beleidigten, sondern auch dem Staate, dessen Schutz derselbe genießt, verantwortlich.

§. 8. Auch durch freye Unterlassung dessen, was die Gesetze von jemanden fordern, begeheth derselbe ein Verbrechen.

§. 9. Handlungen und Unterlassungen, welche nicht in den Gesetzen verboten sind, können als eigentliche Verbrechen nicht angesehen werden, wenn gleich Einem oder dem Andern daraus ein wirklicher Nachtheil entstanden seyn sollte.

§. 10. Eine absichtliche Verletzung der öffentlichen oder Privatsicherheit kann durch die Unwissenheit der Gesetze nicht entschuldigt werden.

§. 11. Sonst trifft die Strenge der Gesetze nur den, welcher das Strafgesetz zu wissen schuldig, und im Stande gewesen ist.

§. 12. Nicht nur Unterthanen, sondern auch Fremde, welche innerhalb der Grenze des Staats sich aufhalten, sind sich um die Gesetze desselben zu erkundigen verpflichtet. (Einleitung, §. 38 bis 46.)

§. 13. Dergleichen Fremde, welche innerhalb Landes Verbrechen begehen, werden daher auch nach inländischen Gesetzen bestraft.

§. 14. Fremde aber, wenn sie wegen auswärts begangener Verbrechen zur Strafe gezogen werden sollen, müssen nach den Gesetzen des Ortes, wo sie das Verbrechen begangen haben, beurtheilt werden.

§. 15. Doch kommt es allen denen, welche wegen auswärts begangner Verbrechen innerhalb Landes bestraft werden sollen, zu statten, wenn die hiesigen Gesetze eine gelindere Strafe auf das auswärts begangene Verbrechen bestimmt haben.

Moralität der Verbrechen.

§. 16. Wer frey zu handeln unvermögend ist, bey dem findet kein Verbrechen, also auch keine Strafe statt.

§. 17. Unmündige und schwachsinnige Personen können zwar zu Verhütung fernerer Vergehungen gezüchtigt; niemals aber nach der Strenge der Gesetze bestraft werden.

§. 18. Alles, was das Vermögen eines Menschen, mit Freyheit und Ueberlegung zu handeln, mehrt oder mindert, das mehrt oder mindert auch den Grad der Strafbarkeit.

§. 19. Furcht vor Drohungen, deren Gefahr mit Hülfe des Staats oder sonst abgewendet werden konnte, rechtfertigt den Verbrecher nicht.

§. 20. In wie fern der Bedrohete die Furcht zu überwinden, und die Gefahr selbst abzuwenden vermögend gewesen sey? muß nach der Lage der Umstände, besonders aber nach seiner Gemüths- und Leibesbeschaffenheit beurtheilt werden.

§. 21. Furcht vor einem bloßen Schaden am Vermögen, oder vor Uebeln, die in der Folge gehoben werden können, entschuldigt nicht die vorsätzliche Zufügung eines unersetzlichen Schadens.

§. 22. Wer sich selbst vorsätzlich, oder vermittelt eines groben Versehens, es sey durch Trunk oder auf andere Art, in Umstände versetzt hat, wo das Vermögen, frey zu handeln, aufgehoben oder eingeschränkt ist; dem wird das unter solchen Umständen begangene Verbrechen nach Verhältniß dieser seiner Verschuldung zugerechnet.

§. 23. Je mehr Bewegungsgründe jemand gehabt hat, die begangene strafbare Handlung zu unterlassen, desto mehr muß sie ihm zugerechnet werden.

§. 24. Je mehr Pflichten jemand gegen den Andern, oder gegen den Staat hat; desto größer ist das Verbrechen, wenn er dieselben beleidigt.

§. 25. Je größer und unvermeidlicher der Schade oder die Gefahr ist, welche aus dem Verbrechen entstehen; desto schärfer muß dasselbe geahndet werden.

Vorsatz.

§. 26. Wer absichtlich etwas thut oder unterläßt, wodurch jemand gegen die Vorschrift eines Strafgesetzes beleidigt wird, der begeht ein vorsätzliches Verbrechen.

§. 27. Ist die Handlung so beschaffen, daß der gesetzwidrige Erfolg, nach der allgemein, oder dem Handelnden besonders, bekannten natürlichen Ordnung der Dinge, nothwendig daraus entstehen mußte: so wird vermutet, daß das Verbrechen vorsätzlich sey unternommen worden.

Fahrlässigkeit.

§. 28. Wer bey Uebertretung des Strafgesetzes zwar die gesetzwidrige Folge seiner Handlung nicht wirklich vorausgesehen hat; doch aber, bey gehöriger Aufmerksamkeit und Ueberlegung, hätte voraussehen können; der hat sich eines Verbrechens aus Fahrlässigkeit schuldig gemacht. (Th. I. Tit. III. §. 25.).

§. 29. Je natürlicher und gewöhnlicher der gesetzwidrige Erfolg aus der Handlung entsteht; je leichter der Handelnde diesen Zusammenhang hat voraussehen können; und je gefährlicher und unerlaubter die Handlung an sich ist, aus welcher der Schade, obschon wider seinen Willen, entsteht; desto mehr muß die dabey begangene Fahrlässigkeit bestraft werden.

§. 30. Die verschiedenen Grade der gesetzlichen Strafen werden von dem Richter, in jedem besondern Falle, nach Vorschrift §. 23. 24. 25. bestimmt.

§. 31. Die im Gesetze bestimmte Strafe eines Verbrechens heißt die ordentliche; und trifft in der Regel nur den, welcher das Verbrechen vorsätzlich begangen hat.

§. 32. Die nächste Strafe nach der ordentlichen wird dem zuerkannt, welcher zwar des bösen Vorsatzes nicht überführt ist, dem aber, vor oder bey der That, die gesetzwidrige Wirkung als eine unmittelbare Folge seiner Handlung nicht unbekannt seyn konnte.

§. 33. Hat das Gesetz die Strafe eines aus Fahrlässigkeit begangenen Verbrechens nicht ausdrücklich bestimmt: so wird von dem Richter eine außerordentliche Strafe nach den Grundsätzen des §. 29. festgesetzt.

§. 34. Findet nur eine außerordentliche Strafe statt; so kann dieselbe niemals bis zum Tode oder zur Ehrlosigkeit ausgedehnt werden.

§. 35. Wenn die Gesetze eine willkührliche Strafe verordnen: so darf dieselbe nicht über Gefängniß von Sechs Wochen, oder Fünffzig Thaler Geldbuße, ausgedehnt werden.

Zufall.

§. 36. Ist der schädliche Erfolg aus einer an sich erlaubten Handlung durch bloßen Zufall entstanden: so kann er dem Handelnden nicht als ein Verbrechen zugerechnet werden. (Th. I. Tit. III. §. 6.).

§. 37. Ist die Handlung, welche den zufälligen Erfolg wider die Absicht des Handelnden gehabt hat, an sich unerlaubt: so ist zwar dieser Erfolg selbst für kein Verbrechen zu achten.

§. 38. Je leichter aber dessen Möglichkeit von dem Verbrecher vorausgesehen werden konnte, desto mehr muß, in Rücksicht auf den daraus entstandenen Schaden, die Strafe der unerlaubten Handlung selbst geschärft werden.

Von unternommenen und ausgeführten Verbrechen.

§. 39. Die ordentliche Strafe eines vorsätzlichen Verbrechens trifft denjenigen, welcher dasselbe wirklich vollbracht hat.

§. 40. Hat der Thäter zu Vollziehung des Verbrechens von seiner Seite alles gethan; die zum Wesen der strafbaren Handlung erforderliche Wirkung aber ist durch einen bloßen Zufall verhindert worden; so hat er diejenige Strafe, welche der ordentlichen am nächsten kommt, verwirkt.

§. 41. Die nächste Strafe nach dieser trifft den, welcher durch einen bloßen Zufall an der letzten, zur Ausführung des Verbrechens erforderlichen Handlung gehindert wurde.

§. 42. Hat ein solcher Zufall schon die vorläufigen Anstalten zu der strafbaren Handlung unterbrochen: so wird die böse Absicht nach Verhältniß des Fortschritts zur wirklichen Vollziehung gehandelt.

§. 43. Wer aus eigener Bewegung von der Ausführung des Verbrechens absteht, und dabey solche Anstalten trifft, daß die gesetzwidrige Wirkung gar nicht erfolgen kann; ingleichen der, welcher durch zeitige Entdeckung der Mitschuldigen, und ihres Vorhabens, die Ausführung desselben hintertreibt, kann auf Begnadigung Anspruch machen.

§. 44. Auch bloße Drohungen, ein gewisses Verbrechen begehen zu wollen, sind strafbar; und verpflichten den Staat zu Maaßregeln, wodurch der Bedrohete in Sicherheit gesetzt wird.

Von Verschärfung der Strafen.

§. 45. In der Regel kann die Strafe in einem vorkommenden Falle nicht über das höchste Maaß der gesetzlichen Strafe verschärft werden.

§. 46. Wenn auch eine Verschärfung der ordentlichen Strafe dem Richter zur Pflicht gemacht worden: so darf doch die im Gesetze bestimmte Gattung der Strafe nicht geändert, und es muß dabey allemal auf die Vorschrift des §. 50. Rücksicht genommen werden.

§. 47. Die im Gesetze bestimmten Arten der Todesstrafen werden durch Schleifung zur Richtstätte, oder durch öffentliche Ausstellung des Leichnams geschärft.

§. 48. Die Verschärfung der Festungs- und Zuchthausstrafe geschieht durch längere Dauer, oder durch körperliche Züchtigung.

§. 49. Die Gefängnißstrafe soll durch längere Dauer, oder durch Beraubung gewohnter Bequemlichkeiten, aber nicht durch solche Mittel geschärft werden, durch welche das Leben und die Gesundheit des Gefangenen in Gefahr gesetzt wird.

§. 50. Bey Schärfung der Leibesstrafe muß allemal auf die körperliche Beschaffenheit des zu Bestrafenden Rücksicht genommen werden.

§. 51. Gegen den, welcher durch Erdichtung falscher Umstände den Richter hintergehen will, wird die übrigens verwirkte Strafe allemal geschärft.

Von wiederholten Verbrechen.

§. 52. Die Wiederholung gleicher Verbrechen wirkt allemal Schärfung der auf das einfache Verbrechen im Gesetze bestimmten Strafe.

§. 53. Bey dieser Verschärfung der Strafe ist besonders auf den Hang des Verbrechers zu dieser Art von Vergehungen, und auf die dem Staate daraus bevorstehende Gefahr Rücksicht zu nehmen.

Von der Collision mehrerer Verbrechen.

§. 54. Sind mehrere Geldstrafen verwirkt worden: so wird eine jede aus dem Vermögen des Verbrechers beygetrieben.

§. 55. Eben diese Beytreibung findet statt, wenn derselbe Verbrecher auch noch außerdem eine Lebens-, Leibes-, oder Ehrenstrafe verwirkt hat.

§. 56. Auch bloße Ehrenstrafen sollen zugleich, neben der Leibes- oder Geldstrafe vollzogen werden, so weit sie nicht in der körperlichen begriffen, oder dadurch unnütz gemacht werden.

§. 57. Wenn mehrere Leibesstrafen zusammentreffen: so muß die Strafe des schwersten Verbrechens verschärft oder verlängert; doch muß die Summe aller Strafen der verschiedenen Verbrechen nicht überschritten werden.

Milderung der Strafe.

§. 58. Wer die noch unentdeckten Mitschuldigen anzeigt, soll mit einer gelindern als der gesetzlichen Strafe belegt werden.

§. 59. Wer die That, noch ehe er derselben überführt ist, freywillig gesteht, gegen den soll die sonst verwirkte Schärfung der Strafe gemildert, oder wenn keine Schärfung statt findet, die gelindere gesetzliche Strafe erkannt werden.

§. 60. Reue vor vollführter That, ist nach den Regeln der unternommenen Verbrechen zu beurtheilen.

§. 61. Wenn der Verbrecher, nach vollbrachter That, die schädliche Wirkung derselben, ganz oder zum Theil, sogleich aus eigenem Antriebe verhindert hat: so findet nur eine außerordentliche Strafe statt.

§. 62. Ist der Schade schon geschehen, aber von dem Thäter ersetzt worden: so findet eine Milderung der sonst verwirkten Strafe statt.

§. 63. Ist der Verbrecher verborgen geblieben; hat aber seit mehreren Jahren überzeugende Beweise einer gründlichen Besserung gegeben; und den Schaden vollständig ersetzt: so kann er auf Begnadigung Anspruch machen.

Theilnehmung an den Verbrechen Anderer.

§. 64. Haben mehrere an Ausführung eines Verbrechens unmittelbar Theil genommen: so trifft jeden von ihnen, als Urheber, die im Gesetze bestimmte Strafe.

§. 65. Hat Einer sich als Haupturheber ausgezeichnet, und die Uebrigen zum Verbrechen verleitet: so wird die ordentliche Strafe gegen ihn geschärft.

§. 66. Verbrechen, zu deren Begehung sich Mehrere verbunden haben, müssen schärfer bestraft werden, als eben diese Verbrechen, wenn sie nur von einzelnen Personen begangen worden.

§. 67. Wer sich eines Andern zu Ausführung eines Verbrechens bedient, wird eben so bestraft, wie derjenige, welcher ein solches Verbrechen selbst und unmittelbar begangen hat.

§. 68. Steht er gegen den Thäter im Verhältnisse eines Vorgesetzten, oder einer Respectsperson: so wird er als der Rädelsführer des veranstalteten Verbrechens angesehen. (§. 65.)

§. 69. Wegen dieses Verhältnisses des Thäters gegen seinen Obern, kann die Strafe des erstern zwar gemindert, aber nicht erlassen werden.

§. 70. Ist der, welcher den Auftrag gemacht, oder der, welcher ihn übernommen hat, dem Staate oder dem Beleidigten vorzüglich verpflichtet: so muß bey der Strafe auch auf dieses besondere Verhältniß Rücksicht genommen werden.

§. 71. Hat jemand zwar an der Ausführung eines Verbrechens nicht unmittelbar Theil genommen; aber doch dabey eine solche thätige Hülfe geleistet, daß ohne dieselbe das Verbrechen nicht hätte begangen werden können: so findet gegen ihn die ordentliche Strafe statt.

§. 72. Ist der geleistete Beystand zur Ausführung des Verbrechens nicht nothwendig gewesen: so wird dieser Beystand dennoch nach dem Verhältnisse, wie er das Verbrechen erleichtert oder befördert hat, und nach Maaßgabe der Schwere des Verbrechens selbst, an den Hülfeleistenden geahndet.

§. 73. Wenn sich Mehrere zu einem gemeinschaftlich auszuführenden Verbrechen verbunden haben: so muß jeder von ihnen für sämmtliche verabredete Handlungen haften, wenn er auch nur zu Einer behülflich gewesen ist.

§. 74. Wenn jemand, auch ohne vorgängige Verabredung, zu der Zeit, da die That ausgeführt wird, durch Handreichung, Wache halten, oder sonst, Hülfe leistet; so wird er in Ansehung der That, bey welcher er wissentlich und freywillig hilft, als Miturheber angesehen.

§. 75. Hat der Hülfleistende das Verbrechen, welches begangen werden sollte, nicht gewußt: so wird seine Strafbarkeit nach seiner dabey gehabten Absicht beurtheilt.

§. 76. Wer zu einem Verbrechen bestimmten Rath und Anleitung giebt, wird eben so bestraft, wie der, welcher dazu thätigen Beystand geleistet hat. (§. 72.)

§. 77. Ist der Rathgeber bey der Vollziehung der That gegenwärtig gewesen: so wird er zugleich als Urheber angesehen.

§. 78. Wer einen Andern durch Trunk, oder sonst mit Vorsatz, in Umstände setzt, daß derselbe das Vermögen mit Freyheit und Ueberlegung zu handeln verliert, der ist wegen des dadurch veranlaßten Verbrechens verantwortlich.

§. 79. Die Absicht, welche der Verführer bey seinem Vornehmen gehabt hat, und die mehrere oder mindere Wahrscheinlichkeit des daraus zu besorgenden schädlichen Erfolgs, bestimmen die Art und den Grad der Strafe.

§. 80. Wer von einem Verbrechen, wodurch die Sicherheit des Staats, oder Leben, Gesundheit, Ehre oder Vermögen eines Menschen, einer erheblichen Gefahr ausgesetzt werden, vor dessen Ausführung Wissenschaft erhält, ist schuldig, dasselbe durch Anzeige bey der Obrigkeit, oder durch Benachrichtigung dessen, gegen welchen das Unternehmen gerichtet ist, zu verhindern.

§. 81. Fehlt es ihm an Zeit und Gelegenheit, das Verbrechen durch obrigkeitliche Hülfe, oder durch Benachrichtigung dessen, welcher dabey Gefahr läuft, zu hintertreiben: so muß er selbst, so weit es ohne seine eigene oder eines Dritten beträchtliche Gefahr geschehen kann, dasselbe zu hintertreiben bemüht seyn.

§. 82. Wer das Verbrechen auf die §. 80. 81. vorgeschriebene Art zu hindern unterläßt, ist, wenn er einer zuverlässigen Wissenschaft des vorhabenden Verbrechens überführt werden kann, nicht nur zum Schadensersatz verbunden; sondern er muß auch, nach Verhältniß seiner Bosheit oder Fahrlässigkeit, bestraft werden.

§. 83. Hat jemand an den Vortheilen eines Verbrechens, nach dessen Ausführung, wissentlich und freywillig, jedoch ohne vorgängige Abrede, Theil genommen: so trifft ihn eine solche Ahndung, die der ordentlichen Strafe desjenigen Verbrechens, von welchem er Nutzen gezogen hat, am nächsten kommt.

§. 84. Wer Verbrecher, oder deren unrechtmäßigen Gewinn, zu verheimlichen sich zum Gewerbe macht, wird nach der Regel eben so, wie die Verbrecher selbst, bestraft.

Bestimmung der Strafen und ihres Verhältnissen gegen einander.

§. 85. Geldstrafen sollen gegen unbemittelte Personen der niedern Volksklasse nicht erkannt, und wo sie gesetzlich bestimmt sind, in eine verhältnißmäßige Strafarbeit, oder Gefängnißstrafe verwandelt werden.

§. 86. Wenn das Gesetz dem Richter die Wahl überläßt: ob Geld- oder Leibesstrafe verhängt werden soll? so muß das Nöthige im Erkenntnisse festgesetzt; niemals aber dem Verbrecher selbst die Wahl überlassen werden.

§. 87. Zeitige Gefängniß-, Zuchthaus- oder Festungsstrafe wird in verhältnißmäßige Geldbuße verwandelt, wenn die Leibesstrafe an der Person des Verbrechers nicht vollzogen werden kann.

§. 88. Fünf Thaler Geldbuße werden einer Gefängnißstrafe von Acht Tagen, der Regel nach, gleich geachtet.

§. 89. Doch kann der Richter dieses Verhältniß, nach der bekannten Beschaffenheit der Vermögensumstände des Verbrechers, auf Zehn bis Vierzig Thaler, für Acht Tage Gefängniß erhöhen.

§. 90. Wenn die gesetzliche oder erkannte Verschärfung der Gefängniß-, Zuchthaus- oder Festungsstrafe nicht anwendbar ist: so muß die Dauer derselben verlängert werden.

III. Tłumaczenie

Powszechnie Prawo Krajowe dla Państw Pruskich

Tytuł dwudziesty: O przestępstwach i karach.

§ 1. Wszelka władza i każdy ludu przełożony muszą poważnie i gorliwie zapobiegać występkom i przestępstwom swoich poddanych.

§ 2. Rodzice i wychowawcy, nauczyciele szkolni i ludowi są szczególnie odpowiedzialni, jeśli zaniedbują – do nich należące – obowiązki wobec osób powierzonych ich nadzorowi.

§ 3. Publiczne pogardzanie religią oraz nakłanianie do złego winny być ostro i zgodnie z prawem karane (rozdział VI. XII).

§ 4. Rozmyślni żebracy, włóczędzy i próżniacy muszą zostać zapędzeni do pracy, a jeśli są do niej niezdolni – w słuszny sposób opatrzeni albo – jeśli są cudzoziemcami – wypędzeni z kraju.

§ 5. Złodzieje i inni przestępcy, którzy z powodu swoich zepsutych skłonności mogą dobru wspólnemu zagrażać, nawet po odbytej karze mogą zostać zwolnieni z aresztu nie wcześniej, aż wykażą, że są w stanie w uczciwy sposób się wyżywić.

§ 6. Władze i przełożeni, którzy zaniedbują dozoru i wyżej wspomnianych środków zapobiegawczych, stają się współodpowiedzialni, w stosunku do okoliczności, mniej lub bardziej, przestępstw swoich poddanych.

Rozdział I: O przestępstwach i karach w ogólności.

§ 7. Kto działając w sposób swobodny wyrządza innemu bezprawnie szkodę, ten popełnia przestępstwo, stając się odpowiedzialnym nie tylko wobec pokrzywdzonego, ale i wobec Państwa, z którego ochrony pokrzywdzony korzystał.

§ 8. Także przez swobodne zaniechanie tego, czego wymagają ustawy, popełnia on przestępstwo.

§ 9. Działania i zaniechania, które nie są zakazane w ustawach, nie mogą być uważane za właściwe przestępstwa, nawet jeśli jednemu czy innemu miałyby z tego powodu powstać rzeczywista szkoda.

§ 10. Umyślna obraza bezpieczeństwa publicznego lub prywatnego nie może być usprawiedliwiana niezajomością ustaw.

§ 11. Ponadto surowość ustaw dosięga tylko tego, kto ustawę karną powinien i był w stanie poznać.

§ 12. Nie tylko poddani, ale także cudzoziemcy, którzy w granicach Państwa przebywają, są zobowiązani przestrzegać ustaw (Wprowadzenie § 33-41).

§ 13. Ci sami cudzoziemcy, którzy popełniają w kraju przestępstwa, są zatem wedle prawa krajowego karani.

§ 14. Cudzoziemcy zaś, jeśli są pociągani do odpowiedzialności karnej z powodu przestępstw za granicą popełnionych, muszą być sądzeni zgodnie z ustawami miejsca, gdzie popełnili przestępstwo.

§ 15. Wszelako wobec wszystkich tych, którzy mają być w kraju ukarani z powodu przestępstw za granicą popełnionych, znajduje zastosowanie ustawa tutejsza, jeśli lżejszą karę za tam popełnione przestępstwa przewiduje.

Moralna strona przestępstw.

§ 16. Kto nie jest w stanie działać w sposób swobodny, nie popełnia przestępstwa i nie podlega karze.

§ 17. Nieletni i upośledzeni umyślowo mogą być wprawdzie karceni dla zapobieżenia dalszym przewinieniom, lecz nigdy według surowości ustaw karani.

§ 18. Wszystko, co zdolność człowieka do działania z wolnością i rozumą zmniejsza lub zwiększa, zmniejsza lub zwiększa także stopień karalności.

§ 19. Strach przed zagrożeniami, których niebezpieczeństwo z pomocą Państwa albo w inny sposób odwrócone być mogło, nie usprawiedliwia przestępcy.

§ 20. Jak dalece zagrożony był w stanie przezwyciężyć strach i samodzielnie odwrócić zagrożenie, należy oceniać podług okoliczności, szczególnie zaś według umysłu i ciała właściwości.

§ 21. Strach przed samą szkodą na majątku albo przed złem, które następnie usunięte być mogło, nie usprawiedliwia umyślnego wyrządzenia niepowetowanej szkody.

§ 22. Kto sam z siebie umyślnie albo przez znaczną nieuwagę, alkoholem albo innym sposobem wprawił się w stan, w którym zdolność do swobodnego działania była zniesiona lub ograniczona; temu w tym stanie popełnione przestępstwo, stosownie do jego zawinienia, zostaje przypisane.

§ 23. Im więcej ktoś miał pobudek do zaniechania popełnionego – zagrożonego karą – czynu, tym większą ponosi odpowiedzialność.

§ 24. Im więcej obowiązków ktoś względem innych albo Państwa posiada, tym większe popełnia przestępstwo, jeśli je narusza.

§ 25. Im większa i bardziej nieuchronna jest szkoda albo niebezpieczeństwo, które z przestępstwa wynika, tym surowiej musi być przestępstwo karane.

Zamiar.

§ 26. Kto umyślnie coś uczyni albo zaniecha, przez co inny wbrew przepisom ustawy karnej zostaje pokrzywdzony, ten popełnia umyślne przestępstwo.

§ 27. Jeśli czyn jest takiego rodzaju, że zawsze – zgodnie z ogólnie znanym lub wiadomym tylko sprawcy naturalnym porządkiem rzeczy – wywołuje skutek sprzeczny z prawem; to uznaje się, że przestępstwo zostało popełnione umyślnie.

Niedbalstwo.

§ 28. Kto naruszając ustawę karną w istocie nie przewidywał sprzecznych z prawem następstw swego czynu, ale przy należytej uwadze i rozważeniu mógł przewidzieć; ten stał się winnym przestępstwa z niedbalstwa (część I, tytuł III, § 25).

§ 29. Im naturalniej i zwyczajniej powstaje skutek sprzeczny z prawem czynu, tym łatwiej sprawca ten związek między czynem a skutkiem może przewidzieć; i im czyn, z którego szkoda wynikła, chociaż wbrew woli sprawcy, jest sam z siebie bardziej niebezpieczny i niedozwolony, tym bardziej niedbalstwo przy tym popełnione musi zostać ukarane.

§ 30. Różne stopnie ustawowych kar są określane przez sędziego w każdym poszczególnym przypadku, zgodnie z przepisami §§ 23, 24 i 25.

§ 31. Kara określona w ustawie za przestępstwo zowie się zwyczajną i co do zasady dotyczy tylko tego, kto umyślnie popełnił przestępstwo.

§ 32. Następną karą po zwyczajnej będzie przyznana temu, komu wprawdzie zły zamiar nie został dowiedziony, ale przed albo w czasie popełniania czynu sprzeczny z ustawą skutek, będący bezpośrednim następstwem jego działania, nie mógł być niewiadomy.

§ 33. Jeśli ustawa nie oznaczyła wyraźnie kary za przestępstwo popełnione z niedbalstwa, to nadzwyczajna kara zostanie ustalona przez sędziego według zasad z § 29.

§ 34. Jeśli wyłącznie nadzwyczajna kara znajduje zastosowanie, to nigdy nie może rozciągać się na śmierć lub utratę czci.

§ 35. Jeśli ustawy zarządzają dowolną karę, to nie może rozciągać się ponad więzienie sześciu tygodni albo grzywnę pieniężną pięćdziesięciu talarów.

Przypadek.

§ 36. Jeśli z czynu, który sam z siebie jest dozwolony, przez czysty przypadek wyniknął szkodliwy skutek, to nie można poczytywać go sprawcy za przestępstwo (Część I, tytuł III, § 6).

§ 37. Jeśli czyn, który wywołał przypadkowy skutek wbrew zamiarowi sprawcy, jest niedozwolony, to pomimo tego sam ten skutek nie może być za przestępstwo uważany.

§ 38. Im łatwiej jednak przestępca mógł ową możliwość [wystąpienia przypadkowego skutku] przewidzieć, tym bardziej, przez wzgląd na powstałą z tego szkodę, kara za sam niedozwolony czyn musi zostać obostrzona.

O przedsięwziętych i dokonanych przestępstwach.

§ 39. Zwyczajna kara za umyślne przestępstwo spotyka tego, kto je rzeczywiście popełnił.

§ 40. Jeżeli sprawca uczynił wszystko ze swej strony do dokonania przestępstwa, lecz – konieczne do karalnego czynu – działanie zostało przez sam przypadek udaremnione, to zasługuje on na taką karę, która po zwyczajnej kolejno następuje.

§ 41. Kolejna kara po tej spotyka tego, komu sam przypadek w ostatniej – do popełnienia przestępstwa potrzebnej – czynności przeszkodził.

§ 42. Jeżeli takowy przypadek przerwał już wstępne przygotowania do karalnego czynu, to zły zamiar karze się proporcjonalnie do stopnia rzeczywistego popełnienia przestępstwa.

§ 43. Kto z własnej woli odstępuje od wykonania przestępstwa, a przy tym takie przygotowania czyni, że sprzeczny z prawem skutek nie może nastąpić; tak samo kto przez wczesne wykrycie współwinnych i ich zamiarów wykonanie przestępstwa pokrzyżował, ten ulaskawienia domagać się może.

§ 44. Również same groźby popełnienia jakiegoś przestępstwa są karalne i zobowiązują Państwo do powzięcia środków, dzięki którym zagrożony będzie chroniony.

O zaostreniu kar.

§ 45. Z reguły kara nie może, w poszczególnym przypadku, zostać zaostrzona ponad najwyższy wymiar ustawowej kary.

§ 46. Nawet jeśli na sędziego został nałożony obowiązek zaostżenia kary zwyczajnej, to nie wolno zmienić określonego w ustawie rodzaju kary i należy mieć zawsze na względzie przepis § 50.

§ 47. Określone w ustawie rodzaje kary śmierci zostają obostrzone przez ciągnięcie na plac kaźni albo publiczne wystawienie zwłok.

§ 48. Zaostżenie kary twierdzy i ciężkiego więzienia następuje poprzez jej przedłużenie albo chłostę.

§ 49. Kara więzienia może zostać zaostżona przez jej przedłużenie albo pozbawienie zwyczajnych wygód, ale nie przez takie środki, które narażają życie i zdrowie uwięzionego na niebezpieczeństwo.

§ 50. Przy zaostżeniu kary cielesnej należy zawsze mieć na względzie stan fizyczny karanego.

§ 51. Wobec tego, kto zmyślając fałszywe okoliczności chce oszukać sędziego, zasłużona kara zawsze zostaje zaostżona.

O powtórzonych przestępstwach.

§ 52. Powtórzenie takich samych przestępstw skutkuje zawsze zaostżeniem – określonej w ustawie za pojedyncze przestępstwo – kary.

§ 53. Przy takim zaostżeniu kary należy mieć na względzie szczególnie skłonność przestępcy do tego rodzaju przewinień i niebezpieczeństwo grożące Państwu.

O zbiegu kilku przestępstw.

§ 54. Jeśli orzeczono kilka kar pieniężnych, to każda jedna zostanie ściągnięta z majątku sprawcy.

§ 55. Takie samo ściągnięcie kar ma miejsce, gdy ten sam przestępca zasługuje oprócz tego na karę na życiu, cielesną albo na czci.

§ 56. Także same kary na czci powinny być wykonywane wraz z karami na życiu lub pieniężnymi, o ile nie zostały one objęte karą cielesną lub nie stały się przez nią zbędne.

§ 57. Jeśli schodzi się kilka kar cielesnych, to kara za najcięższe przestępstwo musi zostać zaostżona lub przedłużona, jednakże nie może zostać przekroczona suma wszystkich kar za różne przestępstwa.

Złagodzenie kary.

§ 58. Kto donosi na jeszcze niewykrytych współwinnych, powinien zostać łagodniejszą niż ustawową karą obłożony.

§ 59. Kto dobrowolnie przyznaje się do czynu, zanim zostanie mu on udowodniony, to przewidziane wobec niego obostrzenie kary powinno zostać złagodzone, albo jeśli obostrzenie nie znajduje zastosowania, to łagodniejsza ustawowa kara powinna zostaćznaczona.

§ 60. Żal z powodu popełnionego czynu należy ocenić wedle reguł przedsięwziętego przestępstwa.

§ 61. Jeśli przestępca, natychmiast po spełnieniu czynu, szkodliwemu skutkowi sam, w całości lub w części, z własnej inicjatywy zapobiegł, to [wobec niego] tylko nadzwyczajna kara zostanie zastosowana.

§ 62. Jeśli szkoda już nastąpiła, lecz przez sprawcę została wynagrodzona, to zasłużona kara zostanie złagodzona.

§ 63. Jeśli przestępca pozostał w ukryciu, lecz od wielu lat dał przekonujące dowody gruntownej poprawy i szkodę w pełni wynagrodził; to może żądać ulaskawienia.

Uczestnictwo w przestępstwie innych.

§ 64. Jeśli kilku brało udział w dokonaniu przestępstwa; to każdego z nich, jako sprawcę, spotyka kara określona w ustawie.

§ 65. Jeśli jeden z nich wyróżnił się jako główny sprawca i pozostałych nakłonił do przestępstwa, to wobec niego kara zwyczajna zostaje obostrzona.

§ 66. Przestępstwa, do których popełnienia kilku się związało, muszą być karane ostrzej niż takie przestępstwa, które mogą zostać popełnione tylko przez jedną osobę.

§ 67. Kto używa innego do wykonania przestępstwa, zostaje tak ukarany, jak ten, który takowe przestępstwo sam i bezpośrednio popełnił.

§ 68. Jeśli jest on dla sprawcy przełożonym albo osobą pełną autorytetu, to zostaje uznany za prowodyrę przygotowanego przestępstwa (§ 65).

§ 69. Przez wzgląd na takowy stosunek sprawcy do jego zwierzchnika, kara dla tego pierwszego może zostać wprawdzie zmniejszona, ale nie darowana.

§ 70. Jeśli ten, kto dał zlecenie, albo ten, kto je przyjął, ma wobec Państwa albo pokrzywdzonego szczególne obowiązki, to karząc go należy mieć wzgląd także na ten szczególny stosunek.

§ 71. Jeśli ktoś wprawdzie nie brał bezpośredniego udziału przy wykonaniu przestępstwa, ale jednak świadczył przy tym tak czynną pomoc, iż bez niej przestępstwo nie zostałoby popełnione, to zostaje zastosowana przeciwko niemu kara zwyczajna.

§ 72. Jeśli świadczona pomoc do wykonania przestępstwa nie była koniecznie potrzebna, to ta pomoc wspomagającego mimo to zostaje ukarana wedle tego, jak przestępstwo ułatwiła albo wspomogła i wedle ciężaru samego przestępstwa.

§ 73. Jeśli kilku związało się do wspólnie wykonanego przestępstwa, to każdy z nich musi odpowiadać za wszelkie umówione czynności, chociażby tylko przy jednej pomógł.

§ 74. Jeśli ktoś – także bez uprzedniego zmówienia się – w czasie, gdy czyn był popełniany, przez przyłożenie ręki, trzymanie straży lub innym

sposobem świadczył pomoc; to będzie uważany za współsprawcę czynu, przy którym świadomie i dobrowolnie pomagał.

§ 75. Jeśli świadczący pomoc nie był świadomy przestępstwa, które miało zostać popełnione, to karalność jego czynu będzie oceniana podług posiadanego przy tym zamiaru.

§ 76. Kto do przestępstwa dawał określoną radę i wskazówkę zostanie ukarany tak, jak ten, który do tego przestępstwa świadczył czynną pomoc (§ 72).

§ 77. Jeśli pomocnik był obecny przy dokonywaniu czynu zabronionego, to będzie uważany za sprawcę.

§ 78. Kto inną osobę alkoholem albo czym innym umyślnie wprawia w stan, że traci ona możliwość działania z wolnością i rozważą, ten jest odpowiedzialny za popełnione wskutek tego przestępstwo.

§ 79. Cel, jaki miał nakłaniający do przestępstwa w swoich zamierzeniach oraz większe lub mniejsze prawdopodobieństwo szkodliwego skutku, jaki z tego wynikał, określają rodzaj i stopień kary.

§ 80. Kto odbierze wiadomość o przestępstwie, które naraża bezpieczeństwo Państwa albo życie, zdrowie, cześć lub majątek człowieka na poważne niebezpieczeństwo, zanim zostanie popełnione, ma obowiązek zapobiec mu, donosząc władzom lub zawiadamiając tego, przeciwko komu zostało ono wymierzone.

§ 81. Jeśli brakuje jemu czasu i sposobności, aby udaremnić przestępstwo urzędową pomocą albo przez zawiadomienie tego, komu grozi owe niebezpieczeństwo, to musi sam starać się zapobiec przestępstwu, o ile jest to możliwe bez narażenia siebie lub innej osoby na znaczne niebezpieczeństwo.

§ 82. Kto zaniedbał zapobieżeniu przestępstwa sposobem opisanym w §§ 80 i 81 i jeśli można mu udowodnić niezawodną wiedzę o zamierzonym przestępstwie, nie tylko jest zobowiązany do wynagrodzenia szkody, lecz także musi – w stosunku do swojej złośliwości albo niedbałości – zostać ukarany.

§ 83. Jeśli ktoś miał udział w korzyściach z przestępstwa po jego popełnieniu, świadomie i dobrowolnie, jednak bez uprzedniej zmywy, to spotyka go taka kara, która następuje po karze zwyczajnej za takie przestępstwo, z którego on uzyskał korzyść.

§ 84. Kto czyni sobie proceder z ukrywania przestępców lub ich bezprawnego dochodu, ten zostanie ukarany wedle reguł takich samych, jak owi przestępcy.

Oznaczenie kar i ich stosunku względem siebie.

§ 85. Kary pieniężne nie powinny być zasądzone przeciwko niezamożnym osobom z niższych klas społecznych, a tam, gdzie są określone

ustawowo, zostają proporcjonalnie przekształcone w karę pracy albo karę więzienia.

§ 86. Jeśli ustawa pozostawia wybór sędziemu: czy ma wymierzyć karę pieniężną, czy cielesną, to on musi karę w wyroku ustalić, nigdy jednak wybór kary nie może zostać pozostawiony samemu przestępcy.

§ 87. Czasowa kara więzienia, ciężkiego więzienia albo twierdzy zostaje proporcjonalnie przekształcona w karę grzywny, jeśli kara cielesna nie może zostać wykonana na osobie przestępcy.

§ 88. Karę grzywny pięciu talarów uznaje się – z reguły – za równą ośmiu dniom kary więzienia.

§ 89. Jednakże sędzia może tę proporcję, wedle wiadomej sytuacji majątkowej przestępcy, podnieść od dziesięciu do czternastu talarów za osiem dni kary więzienia.

§ 90. Jeśli ustawowe albo orzeczone obostrzenie kary więzienia, ciężkiego więzienia lub twierdzy nie może zostać dokonane, to czas trwania takiej kary musi zostać przedłużony.

tłum. Karol Dąbrowski

RECENZJE

Congregatio de Causis Sanctorum, Benedictus XIV (Prosper de Lambertinis) *De Servorum Dei Beatificatione et Beatorum Canonizatione* I/1 Libreria Editrice Vaticana;
Congregazione delle Cause dei Santi, Benedetto XIV (Prospero Lambertini), *La Beatificazione dei Servi di Dio e la Canonizzazione dei Beati* I/1 Libreria Editrice Vaticana 2010, ss. 842.

W 2010 r. Kongregacja Spraw Kanonizacyjnych rozpoczęła wydawanie *opus magnum* niezastąpionego Mistrza i jak dotąd najwybitniejszego eksperta prawa kanonizacyjnego – papieża Benedykta XIV.

Pragnienie wydania dzieła – po raz pierwszy w języku włoskim – wyrażono 24 kwietnia 2009 r. na Kongresie Zwyczajnym Kongregacji Spraw Kanonizacyjnych. Okazją ku temu stała się 40 rocznica ustanowienia przez papieża Pawła VI Kongregacji Spraw Kanonizacyjnych. Istniejącą od 1588 r. Kongregację Obrzędów konstytucją apostolską z 8 maja 1969 r. *Sacra Rituum Congregatio* podzielono na Kongregację Kultu Bożego oraz Kongregację Spraw Kanonizacyjnych. Zgodnie z jej treścią „Quapropter Nostra hac Constitutione Apostolica, in locum Sacrae Rituum Congregationis, quae adhuc obtinuit, duas novas substituimus Congregationes, quarum prior Sacra Congregatio pro Cultu Divino appellabitur, altera vero Sacra Congregatio pro Causis Sanctorum”¹. Nieprecyzyjne jest zatem stwierdzenie, wyrażone na s. 69, jakoby 8 maja 1969 r. Kongregację Obrzędów podzielono na Kongregację Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów oraz Kongregację Spraw Kanonizacyjnych. Warto zauważyć, że Kongregacja Dyscypliny Sakramentów (*Congregatio de Disciplina Sacramentorum*), utworzona przez Piusa X konstytucją apostolską *Sapienti Consiglio* z 29 czerwca 1908 r.² została połączona z Kongregacją Kultu Bożego przez Pawła VI konstytucją apostolską *Constans nobis studium* z 11 lipca 1975 r., przyjmując dopiero wtedy nazwę Kongregacji Sakramentów i Kultu Bożego (*Sacra Congregatio pro Sacramentis Divinoque Cultu*)³.

Oprócz inicjatywy wznowienia wydania dzieła, zaplanowano podjęcie kilku innych inicjatyw szczególnych (m.in. na 19 grudnia 2009 r. specjalną audiencję u papieża Benedykta XVI oraz publikację jubileuszowej broszury, która ukazała się w czerwcu 2009 r. pt. *40-lecie powołania Kongregacji Spraw Kanonizacyjnych*).

¹ Paulus PP. VI, *Costitutio apostolica Sacra Rituum Congregatio* [8 V 1969], AAS 61(1969) 229.

² AAS 1(1909) 10-11.

³ AAS 67(1975) 417-420.

W celu upamiętnienia tego wydarzenia w sposób jeszcze bardziej trwały i głęboki, zdecydowano się na wydanie dwujęzyczne dzieła, tj. opublikowanie tekstu oryginalnego po łacinie i jego tłumaczenia na język włoski, aby umożliwić szerszemu gronu czytelników poznanie tego wciąż aktualnego dzieła Prospera Lambertiniego, późniejszego papieża Benedykta XIV.

Prezentując tom pierwszy księgi pierwszej dzieła, rozpoczynającego serię, wypada najpierw odnieść się do samego Autora, następnie liczby i kształtu kolejnych wydań oraz zwrócić uwagę na kompozycję i zawartość *De Servorum Dei Beatificatione et Beatorum Canonizatione*.

Autorem dzieła jest Prosper Lambertini, ur. 31 marca 1675 r. w Bolonii; od 7 kwietnia 1708 r. do 10 kwietnia 1728 r. promotor wiary w Kongregacji Obrzędów, a następnie od 17 kwietnia 1740 r. do 3 maja 1758 r. papież Benedykt XIV. Jego biografię, w oparciu o szeroką bazę źródłową, przybliżył we wstępie Vincenzo Criscuolo, relator generalny w Kongregacji Spraw Kanonizacyjnych i profesor Studium utworzonego przy tymże dykasterium do kształcenia postulatorów i innych osób biorących udział w procesach kanonizacyjnych.

Prosper Lambertini mając 14 lat przybył do Rzymu, aby kontynuować studia w Kolegium Klementyńskim. Cechy intelektualne młodego bolończyka, m.in. to, że wyróżniał się wśród uczniów, sprawiły, że zwrócił on uwagę kard. Benedykta Pamfili, który uznał za stosowne polecić go papieżowi Innocentemu XII (1691-1700) „dla jakiegoś małego urzędu” (*Presentazione*, s. 10). W 1692 r. Lambertini zakończył studia w Kolegium Klementyńskim i zapisał się na Uniwersytet La Sapienza, gdzie studiował teologię, prawo cywilne i kanoniczne. Dnia 11 września 1694 r., po bardzo ciężkim i rygorystycznym egzaminie „comes Prosper Lambertinis Boniniensis” otrzymał dyplom z wyróżnieniem „di dottore in utroque iure”. Po uzyskaniu doktoratu został zatrudniony jako *aiutante di studio* u swojego ziomka, audytora Roty Alessandro Caprara, osiągając natychmiast wielki sukces wśród jego licznych klientów. Zaraz otrzymał stanowisko adwokata konsystorialnego u Bente Bentivoglio, który mianował go w 1701 r. pomocnikiem. Dnia 20 grudnia następnego roku uzyskał odpowiednie upoważnienia, które zostały potwierdzone dekretem papieskim. Po śmierci Bentivoglio, która nastąpiła 12 marca 1705 r., prawnik boloński przybrał godność i urząd adwokata konsystorialnego. Wtedy, jeśli nie wcześniej, został powierzony Lambertiniemu nadzór nad dwiema sprawami kanonizacyjnymi, dość czasochłonnymi, z których jedna dotyczyła jego rodaczki, bolońskiej klaryski Katarzyny de' Vigri (1413-1463), u której należało stwierdzić kult *ab immemorabili tempore*, druga zaś papieża Piusa V (1504-1572), którego sprawa zdążyła do beatyfikacji drogą braku kultu (*Prefazione*, s. 9-11).

Dnia 7 kwietnia 1708 r. Lambertini został pomocnikiem Prospera Bottiniego, arcybiskupa Mirry i promotora wiary. Tego dnia otrzymał *breve* papieskie, które potwierdzało jego tytuł jako koadiutora z prawem na-

stępstwa. Po śmierci Bottiniego został promotorem wiary, choć warto zaznaczyć, że ten urząd piastował już wcześniej. Pełniąc go, P. Lambertini zdobył ogromną wiedzę i głębokie doświadczenie w sprawach historycznych, procedurze prawnej zawierającej elementy teologiczne i kanoniczne, połączone z procesami beatyfikacyjnymi i kanonizacyjnymi. Do tego urzędu – tak bardzo obciążającego – Lambertiniemu dodano inne zajęcia, nie wolne od uciążliwej odpowiedzialności: w szczególności powierzono mu zadania kanonika Bazyliki św. Piotra, konsultora Kongregacji Św. Oficjum, sekretarza Kongregacji Soboru oraz urząd kanonisty Penitencjarii Apostolskiej.

Innymi słowy, boloński prawnik zrobił olbrzymie kroki w karierze kościelnej. Kilka lat po przybyciu do Rzymu, za sprawowanie *del piccolo beneficio* otrzymał 60 dukatów, które zostały mu ofiarowane przez Innocentego XII. W 1698 r. został przydzielony do stanu duchownego przez udzielenie mu tonsury. Z okazji swojej nominacji na kanonika Bazyliki św. Piotra otrzymał w dniach 11 i 19 marca 1713 r. święcenie niższe, zaś 17 kwietnia tegoż roku został subdiakonem, aby mógł być w pełni kanonikiem Bazyliki Watykańskiej i przyjmować różne ofiary przeznaczone na stan kanonicki, który objął 9 października roku następnego. Dnia 12 czerwca 1724 r. subdiakon Prosper Lambertini został wyniesiony przez Benedykta XIII (1724-1730) do godności arcybiskupa i nadano mu tytuł diecezji Teodozja. Ostatnim etapem jego awansu w hierarchii kościelnej w tym okresie była nominacja na kardynała, która początkowo była *in pectore* Benedykta XIII i ostatecznie została ogłoszona 30 kwietnia 1728 r. Dnia 20 czerwca 1727 r. Lambertini został mianowany biskupem Ancony pod warunkiem, że będzie mógł zatrzymać tytuł arcybiskupa i sprawować urząd sekretarza Kongregacji Soboru, promotora wiary Kongregacji Obrzędów, konsultora Św. Oficjum i prawnika św. Penitencjarii Apostolskiej. Stanowisko biskupa objął w 1728 r. W Anconie pozostał tylko 18 miesięcy. Od marca do grudnia 1730 r. faktycznie rezydując w Rzymie, uczestniczył w konklawe, podczas którego wybrano na papieża Klemensa XII (1730-1740). Dnia 27 marca 1730 r. otrzymał nominację na arcybiskupa Bolonii. Urząd ten pełnił przez prawie 10 lat (marzec 1730 r. – luty 1740 r.). Ciekawe jest to, że tytuł arcybiskupa zachował nawet po wyborze na papieża. Konklawe zwołane po śmierci Klemensa XII trwało prawie 6 miesięcy, stając się przez to najdłuższym w czasach najnowszych, tj. po schizmie wschodniej. Rozpoczęło się 19 lutego i zakończyło się 17 sierpnia 1740 r. wyborem kard. Lambertiniego na papieża, który dla czci swojego poprzednika wybrał imię Benedykt XIV (*Prefazione*, s. 12-16).

Dzieło Benedykta XIV *De Servorum Dei Beatificatione et Beatorum Canonizatione* składało się z czterech ksiąg. Aż do czasów współczesnych w całości wydawane było siedmiokrotnie, zaś pięciokrotnie wydawano jego streszczenia. Pierwsze wydanie zostało opublikowane w Bolonii w latach 1734-1738. Drugie wydanie, wzorowane na pierwszym, ale wzbogacone

o „locuplerior”, zostało przygotowane i wypromowane przez Jakuba Facciolati i wydrukowane w słynnej drukarni Tipografia del Seminario di Padova w 1743 r. Trzecie wydanie albo *editio tertia auctior et castigatior* (bogatsze i oczyszczone z błędów), uważane za *editio typica De Servorum Dei Beatificatione et Beatorum Canonizatione*, zostało umieszczone w dwunastotomowej *opera omnia* papieża Lambertiniego. Tekst został przygotowany przez portugalskiego jezuitę Emanuela de Azevedo, który poprawił błędy i literówki drukarskie z poprzednich wydań. Pierwsze cztery tomy tego dwunastotomowego dzieła ukazały się w Rzymie w latach 1747-1751 i obejmowały tekst *De Servorum Dei Beatificatione*, do którego zostały wcielone dodatki z poszczególnych tomów, piąty tom zawierał akta kanonizacyjne pięciu świętych kanonizowanych przez Benedykta XIV, szósty – akta i dekrety spraw beatyfikacyjnych i kanonizacyjnych wydane przez papieża pod koniec 1750 r., siódmy tom – załączniki wydobyte z pierwszych czterech tomów, ósmy – indeksy poprzednich tomów, zaś pozostałe cztery tomy mieściły w sobie pozostałe dzieła Lambertiniego. Wszystkie następne wydania *De Servorum Dei Beatificatione*, łączące tekst z załącznikami w odpowiadające im tomy, nie przyniosły żadnych zmian ani modyfikacji tekstowych, stąd wydanie trzecie dzieła jest nazywane *editio typica*. Czwarte wydanie zostało opublikowane w Wenecji w Bassano del Grappa w 1766 r. w 7 tomach, których pierwsze cztery zawierają *De Servorum Dei Beatificatione*, piąty – indeksy, szósty i siódmy tom – akta i dekrety oraz akta kanonizacji. Piąte wydanie, opublikowane w Bassano del Grappa w 1767 r., powróciło do wydania *Opera omnia* w piętnastu tomach, z których pierwsze pięć zawiera tekst i indeksy *De Servorum Dei Beatificatione*. Szóste wydanie samego *opus magnum* zostało wydane w Rzymie w latach 1787-1792 w piętnastu tomach. Siódme i ostatnie przed obecnie recenzowanym wydanie powraca do dzieła *Opera omnia*. Zostało opublikowane w Prato w latach 1839-1847 w 18 tomach, z których pierwsze cztery to tekst *De Servorum Dei Beatificatione* wraz z załącznikami, piąty tom zawiera indeksy, zaś kolejne 13 tomów to inne dzieła Lambertiniego.

Streszczenia dzieła Lambertiniego również zostały przygotowane przez Emanuela de Azevedo. Dwa pierwsze wydano w Rzymie w 1747 i 1749 r., trzecie w Wenecji w 1777 r., czwarte streszczenie dzieła ukazało się w Brukseli w roku 1840, zaś piąte w Neapolu w latach 1854-1858. Szczegółowego opisu dzieła wraz z pełną literaturą z jego wszystkich wydań i streszczeń dokonał w sposób wzorowy Relator Generalny przy Kongregacji Spraw Kanonizacyjnych Pietro Amato Frutaz. Jego studium⁴ zostało wydane pośmiertnie w 1981 r. (*Presentazione*, s. 59-61).

⁴ *Le principali edizioni e sinossi del „De servorum Dei beatificatione et beatorum canonizatione” di Benedetto XIV. Saggio per una bio-bibliografica critica*, [w:] *Benedetto XIV (Prospero Lambertini)*, vol. I, Cento 1981, s. 27-90.

Prezentowane dwujęzyczne (łacińsko-włoskie) wydanie dzieła Benedykta XIV jest pierwszym tomem w ośmiotomowej serii, do której, jako tom dziewiąty, zostanie dołączony indeks.

Na stronie kontrtytułowej widnieje dedykacja: *Benedicti PP XIV opus De beatificatione servorum Dei et beatorum canonizatione latine atque italice conscriptum quadragesimam anniversariam memoriam institutionis dum recolit Benedicto PP XVI Congregatio de Causis Sanctorum prelibenter dedicat*. Abp Angelo Amato, Prefekt Kongregacji Spraw Kanonizacyjnych w słowie wstępnym uzasadnił, że ten gest należy rozumieć „jako znak synowskiej wdzięczności i przyłgnięcia do jego magisterium” (*Prefazione*, s. 6). W prezentacji dzieła, którą zredagował Vincenzo Criscuolo, przedstawiona została postać Prospera Lambertiniego jako młodego, bardzo zdolnego prawnika, następnie adwokata konsystorialnego, promotora wiary w Kongregacji Obrzędów i wreszcie papieża (*Presentazione*, s. 9-71).

Po wprowadzeniu ogólnym, zaadresowanym do czytelników, autorów, teologów, prawników i wszystkich, którzy piszą o beatyfikacji i kanonizacji (s. 73-91), zostało odtworzonych czterdzieści rozdziałów, w których Benedykt XIV dokonał niejako wprowadzenia do całego dzieła. Tworzą one szeroką panoramę historyczno-teologiczno-prawną, która dotyczy złożonych problemów występujących w sprawach beatyfikacyjnych i kanonizacyjnych. Po kilku refleksjach na temat celów dzieła, metody i wykorzystanych źródeł, Lambertini zajął się sprawami związanymi z męczeństwem i męczennikami. Wylicza m.in.: kategorie męczenników (*martyres professores, martyres confessores, martyres, martyres designati, martyres consummati sive coronati et alii martyres vindicati*) oraz wyjaśnia różnice między nimi (s. 117-122), a także pisze o zbiorach akt męczenników i wskazuje na kryteria ich oceny przez Kościół (s. 128-143). Rozdziały V i VI dotyczą wyznawców. Wskazuje się na konieczność przeprowadzenia dochodzenia przez Kościół przed przyznaniem wyznawcom kultu religijnego (s. 168-195), na przejawy kultu zastrzeżone dla nich oraz na doniosłość w tym zakresie znaczenia autorytetu papieża, któremu przysługuje wyłączne prawo interweniowania w sprawy przyznawaniu kultu męczennikom i wyznawcom (s. 196-253). Następne rozdziały dotyczą zastrzeżonego wyłącznie papieżowi prawa beatyfikacji i kanonizacji (s. 254-282). Słusznie zostało podkreślone, że kanonizacja służy temu, aby dostarczyć wiernym świętych, których wstawiennictwo jest niezbędne w potrzebach. Zatem w kanonizacji nie chodzi jedynie o przykład do naśladowania, jak to jest w kościołach protestanckich, ale o wstawiennictwo świętych przed Bogiem⁵. Ponadto, czytamy w rozdziale XIII, celem

⁵ P. Molinari, *I santi e il loro culto*, Roma 1962, s. 134-188; K. Karski, *Kościół protestancki a kult świętych*, [w:] Z. J. Kijas (red.), *Święci a pojednanie kościołów: święci łączą czy dzielą?*, Kraków 1998, s. 91-102.

kanonizacji jest oddanie chwały Bogu w Trójcy Jedynemu, gdyż życie świętych jest owocem łaski tegoż Boga. Nadto kanonizacja podkreśla i umacnia wiarę chrześcijańską, gdyż przez ten akt popularyzuje się życie kanonizowanego, przedstawia się wiernym jego cnoty oraz cuda zdziałane przez Boga za jego wstawiennictwem, zachęcając tym samym do naśladowania (s. 297-319). W rozdziale XIV Lambertini zdefiniował przedmiot kanonizacji. Píše mianowicie: „Wszyscy ci, którzy ponieśli męczeństwo z powodu Chrystusa i po śmierci zasłynęli ze znaków i cudów oraz ci, którzy po chwalebnej praktyce cnót heroicznych umarli śmiercią chwalebną w oczach Pana i po śmierci okryli się sławą cudów, są przedmiotem kanonizacji”. W tym kontekście Lambertini rozważa możliwość kanonizacji dzieci, które poniosły śmierć po chrzcie, ale przed używaniem rozumu. Te dzieci – wyjaśnia – choć są w chwale i cieszą się wizją uszczęśliwiającą, niemniej jednak nie mogą być przedmiotem kanonizacji w Kościele, ponieważ w czasie życia nie zasłynęli z praktyki cnót heroicznych. Inne jest stanowisko Kościoła w odniesieniu do dzieci, które zmarły przed używaniem rozumu, lecz po otrzymaniu chrztu nie z wody, ale z krwi. Ponieważ zostały zamordowane z nienawiści do Chrystusa i jego wiary, te mogą być przedmiotem procesu kanonizacyjnego. O takich właśnie mówi św. Ireneusz, nazywając męczennikami niewinne dzieci, zabite przez Heroda. Kościół czci ich od czasów starożytnych jako świętych męczenników i te dzieci mogą być przedmiotem kanonizacji (s. 320-340).

Rozdział XV dotyczy powagi spraw kanonizacyjnych oraz osób, które przed utworzeniem Kongregacji Spraw Kanonizacyjnych służyły papieżom radą w sprawach kanonizacyjnych. Przytoczono tu m.in. liczne bulle i odtworzono procedurę kanonizacyjną wybranych spraw (s. 341-356). Dalej, w krótkim rysie historycznym zaprezentowano Kongregację Obrzędów, jej prace oraz osoby, które ją tworzyły. W rozdziale XVI nie wspomniano o szczegółowych kompetencjach związanych z urzędem kardynała prefekta i kardynałów relatorów spraw, wymienia się tylko ich kompetencje wspólne (s. 357-380). Protonotariuszowi, sekretarzowi oraz audytorom Roty Rzymskiej przypisanym do Kongregacji został poświęcony rozdział XVII. Lambertini pisze m.in., że jeśli sekretarz Świętej Kongregacji zachoruje lub jest nieobecny w Rzymie, to za zgodą papieża jego miejsce zajmuje protonotariusz, jak stało się m.in. w czasie nieobecności podsekretarza Tegrimi (s. 381-396). W kolejnych rozdziałach Lambertini szczegółowo omawia inne urzędy Świętej Kongregacji Obrzędów, mianowicie: promotora wiary i jego subpromotora, notariusza, archiwisty, tłumaczy, prokuratorów, adwokatów, lekarzy, drukarzy i innych (s. 397-442).

W *De Servorum Dei Beatificatione* znajduje się polski wątek dotyczący kanonizacji św. Stanisława, biskupa krakowskiego i męczennika. Otóż trudności, które się pojawiły w jego sprawie, zostały podniesione przez

kardynała Reginalda. Giovanni Longino, historyk współczesny kanonizacji, zamieszcza informację, jakoby kard. Reginald zachorował na poważną chorobę. Wówczas św. Stanisław miał mu się pojawić i skarcić za to, że jest przeciwnikiem jego męczeństwa i cudów zdziałanych przez Boga w jego sprawie. Podczas gdy kardynał błagał Stanisława o przebaczenie, został uzdrowiony ze swojej długiej i ciężkiej choroby, w taki sposób, aby mógł się stawić żywym i w pełni sił u papieża. Opowiedziawszy papieżowi o tym, co się stało, poprosił go o kanonizację. Tak naprawdę w cytowanej sprawie papież Innocenty IV wysłał do Polski brata Jakuba z Velletri, franciszkanina, aby przebadał archetypy akt zebranych mocą władzy apostołskiej przez arcybiskupa Gniezna, Wrocławia i opata Lucedio; przesłuchał ponownie świadków i wykonał to, co było zawarte w liście Reginalda (s. 452-455; 609-612).

W kolejnych rozdziałach ukazano rolę konsystorza w sprawach kanonizacyjnych, które odbywały się w obecności papieża (s. 465-486), podkreślono stałą troskę papieża o to, aby zapewnić gruntowność i bezstronność procesów zwyczajnych i apostołskich, ukazano m.in. różnicę w prowadzeniu procesów drogą zwyczajną i nadzwyczajną, jak to postanowił papież Urban VIII. Przedstawiono ponadto opis uroczystości beatyfikacyjnych, podkreślając, że pierwsza taka uroczystość sprawowana w bazylice św. Piotra odbyła się 8 stycznia 1662 r. i dotyczyła Franciszka Salezego, druga Piotra de Arbués (27 kwietnia 1664 r.), trzecia Róży z Limy (15 kwietnia 1668 r.), a czwarta papieża Piusa V (1 maja 1672 r.). Kolejne rozdziały zostały poświęcone procesowi przejścia od beatyfikacji do kanonizacji w sprawach wyznawców, męczenników oraz osób podlegających dekretom Urbana VIII, z uwzględnieniem momentu wniesienia sprawy (s. 487-573). Z uwagi na fakt, że męczeństwo jest najwyższym aktem miłości, Lambertini przytoczył różne i liczne opinie uczonych w sprawie konieczności dowodzenia cudów i znaków do beatyfikacji i kanonizacji męczenników, a następnie powołał się na liczne starożytne i średniowieczne przykłady cudów dowodzonych w sprawach męczenników (s. 574-615).

Z punktu widzenia prowadzenia dzisiaj spraw dawnych drogą konfirmacji kultu istotne są wyjaśnienia Lambertiniego dotyczące ważności interwencji papieża Urbana VIII związanej z wprowadzeniem beatyfikacji równoznacznej oraz ukazanie różnic między procedurą spraw prowadzonych drogą braku kultu i drogą wypadku wyjątego (*casus exceptus*), z uwzględnieniem kultu od niepamiętnych czasów (*ab immemorabili tempore praestito*). Lambertini wskazuje na serię aktów, które należy zachować w sprawach wprowadzonych po dekretach Urbana VIII i prowadzonych drogą *casus exceptus*, by następnie wyjaśnić przejście od beatyfikacji ekwiwalentnej do kanonizacji formalnej. Wśród tych spraw spotykamy m.in. sprawę Kingi, Jana Kantego, Szymona z Lipnicy i Jana z Dukli (s. 630-659).

Odrębnie zostały omówione sprawy wprowadzone przed dekretami Urbana VIII, podjęte po ich wydaniu i prowadzone zarówno drogą *non cultu*, jak również drogą *casus exceptus* (s. 660-674). Eksponuje się również strukturę i rolę konsystorzów prywatnych, publicznych, półpublicznych i tajnych, ukazując w nich udział adwokatów konsystorialnych i nakreślając całokształt aktów kultu zarezerwowanych sługom Bożym po beatyfikacji i błogosławionym po kanonizacji (s. 675-701).

Lambertini w rozdziale XXXVI szeroko omówił kwestie związane z uroczystością kanonizacji. Wyliczył miasta, w których odbywały się uroczyste kanonizacje. Zauważył, że największa ich liczba miała miejsce w Rzymie. Jednak zdarzały się one także poza siedzibą papieża, np. papież Grzegorz IX kanonizował bł. Franciszka z Asyżu i bł. Elżbietę w Perugii, bł. Antoniego portugalskiego w Spoleto, zaś bł. Dominika w Rieti; Innocenty IV w poczet świętych zaliczył w Asyżu bł. Stanisława biskupa męczennika; Aleksander IV – bł. Klarę w mieście Anagni; Klemens IV – bł. Jadwigę w Viterbo. Zdarzały się także kanonizacje w Orvieto, Awinionie, Tuluzie. Lambertini omawia następnie kwestię liczby błogosławionych kanonizowanych podczas tej samej uroczystości. Wśród wielu innych, wymienia m.in. dokonaną przez Grzegorza XVI (22 marca 1622 r.) jednoczesną kanonizację błogosławionych: Filipa Nereusza, Ignacego z Loyoli, Franciszka Ksawerego, Izydora Agricoli oraz Teresy. Wyjaśnia też kolejność, w jakiej błogosławieni powinni być kanonizowani oraz powody wspólnej kanonizacji. W tym rozdziale poruszone zostały także sprawy odpustów, których papież udzielał wiernym z okazji kanonizacji, kwestie okolicznościowych procesji, rodzajów rytów kanonizacyjnych, mszy św. celebrowanej podczas kanonizacji oraz z okazji kanonizacji, darów ofiarowanych papieżowi, kazania papieskiego ku czci błogosławionych włączonych w poczet świętych, bulli kanonizacyjnych i innych (s. 702-767). W następnym rozdziale Lambertini wyjaśnił różnice między tytułami: Sługa Boży, Czcigodny Sługa Boży, błogosławiony, święty, by dalej omówić akty kultu zastrzeżone sługom Bożym po beatyfikacji (s. 768-790), akty kultu zastrzeżone błogosławionym po kanonizacji (s. 791-809), a w rozdziale XXXIX wyjaśnił różnice pomiędzy tymi aktami (s. 810-826). Ostatni rozdział dotyczy pozwolenia na kult (s. 826-838).

Tekst dzieła papieża Benedykta XIV opublikowany w recenzowanym tomie pochodzi z trzeciego wydania, opublikowanego w Rzymie i dołączonego do korpusu (*corpus*) *opera omnia* Benedykta XIV w latach 1747-1749. To dzieło miało być ostatnim wydaniem, również dlatego, że zostało wzbogacone dodatkami tekstowymi samego Lambertiniego. Jeśli chodzi o tłumaczenie dzieła, redaktorzy starali się zachować całkowitą wierność z oryginałem łacińskim, zachowując przy tym reguły współczesnego języka włoskiego.

Ostatnie, pełne wydanie *De Servorum Dei Beatificatione et Beatorum Canonizatione* ukazało się przed ponad 170 laty. Podziwiać należy wysiłek i trud, jaki Kongregacja Spraw Kanonizacyjnych włożyła w wydanie dzieła w wersji dwujęzycznej. Dzięki temu z bogactwa myśli Benedykta XIV korzystać będą kolejne pokolenia prawników.

Lidia Fiejdasz

СЕРГЕЙ ВЕСЕЛОВСКИЙ

Спорные территории (Spornye territorii)

Книжный Клуб Книговек, Москва 2010, ss. 416

Recenzowana książka jest jedną z pierwszych prób kompleksowego omówienia w piśmiennictwie rosyjskim istniejących sporów terytorialnych z uwzględnieniem ich podłoża zarówno historycznego, jak i ekonomicznego. Autor nie ograniczył się jedynie do omówienia sporów terytorialnych Federacji Rosyjskiej z państwami sąsiadującymi, ale przedstawił również spory dotyczące obszarów znajdujących się między innymi w tak odległych państwach, jak Wietnam, Filipiny, Jemen, Madagaskar, Etiopia, Ghana, Mauretania, Nikaragua, Wenezuela, Argentyna bądź Kanada. We wstępie Autor, wprowadzając czytelnika do tematyki sporów terytorialnych, udziela odpowiedzi na pytanie – dlaczego dochodzi do sporów o terytorium?¹ Dalsze rozdziały, czyli omówienie poszczególnych sporów terytorialnych, na przykładzie określonych państw przedstawiają podłoże oraz przebieg sporów o konkretne terytoria, co ułatwia czytelnikowi zrozumienie tego zjawiska, które łączy w sobie nie tylko historię danego regionu, ale również interesy polityczne, ekonomiczne oraz prawne.

We wstępie Autor wskazuje, iż obecnie około 50 ze 192 państw² rości sobie prawa wobec terytorium, które faktycznie stanowi część obszaru innego państwa, co w zdecydowanej większości przypadków ma negatywny wpływ na wzajemne stosunki dyplomatyczne zainteresowanych państw. Tym samym Autor, podkreślając skalę zjawiska, jakim są spory terytorialne, uzasadnił poniekąd potrzebę jego dokładniejszego omówienia. Nieodłącznym elementem analizy poszczególnych sporów o konkretny obszar terytorialny jest zwięzłe przedstawienie sytuacji panującej w danym regionie. Autor umożliwia ponadto czytelnikowi prześledzenie chronologii wydarzeń związanych z przebiegiem sporu, co w konsekwencji ułatwia zrozumienie jego przyczyn.

¹ Szerzej na temat sporów oraz konfliktów międzynarodowych, w szczególności przyczyn i skutków sporów terytorialnych, zob. W. Malendowski (red.), *Spory i konflikty międzynarodowe. Aspekty prawny i polityczne*, Wrocław 2000; R. Łoś, J. Reginia-Zacharski (red.), *Konflikty i spory międzynarodowe*, t. 2, Łódź 2010; K. Kubiak, *Wojny, konflikty zbrojne i punkty zapalne na świecie. Informator 2007*, Warszawa 2007.

² Obecnie państw jest więcej, publikacja obejmuje stan na 2010 rok.

Zastosowany przez Autora podział pracy wydaje się być jedynym właściwym przy omawianiu tego rodzaju zagadnienia. Każdy z ośmiu rozdziałów dotyczy odrębnego obszaru geograficznego – w większości rozdziałów obszarem tym jest kontynent. W rezultacie rozdziały, w kolejności rozpoczynając od rozdziału I, dotyczą sporów między Federacją Rosyjską a państwami sąsiadującymi, sporów państw byłego Związku Radzieckiego, państw Europy, państw na Bliskim Wschodzie, państw azjatyckich, państw obu Ameryk, Afryki oraz wysp w regionie Oceanii. W każdym z rozdziałów, po krótkim wprowadzeniu historycznym do tematyki sporów terytorialnych na danych obszarze, Autor omawia poszczególne spory, przedstawiając wydarzenia mające istotny wpływ na ich przebieg oraz przytacza normy lub odpowiednie dokumenty prawa międzynarodowego mające kluczowe znaczenie dla ich oceny prawnej. Poszczególne podrozdziały stanowią omówienie określonego sporu o terytorium. Nazwy podrozdziałów w sposób humorystyczny nawiązują do istoty bądź problematyki sporu na konkretnym obszarze. W rezultacie Autor w dość prosty, ale zarazem unikalny sposób, wzbudza zainteresowanie czytelnika, nadając między innymi następujące tytuły: *Na granicy jest mało światła* (spór między Marokiem a Mauretanią); *Wojna piłkarska* (spór między Salwadorem a Hondurasem); *210 lat okupacji po „Pomarańczowej wojnie”* (spór między Hiszpanią a Portugalią); *Syryjscy strażnicy graniczni na „granicach internetowych”* (spór między Syrią a Izraelem) lub *Szybka wojna o wirtualny gaz* (spór między Burkina Faso a Mali). Większość z pojawiających się w książce tytułów, pomijając kwestie historyczne bądź prawne, odzwierciedla prawdziwe przyczyny oraz skutki sporów terytorialnych.

Na pozytywną ocenę zasługuje fakt, iż Autor, przedstawiając w ramach omówienia poszczególnych sporów dwa przeciwstawne, a więc odmiennie uzasadnione roszczenia wobec tego samego terytorium, nie ocenia zasadności żadnego z nich, co umożliwi czytelnikowi obiektywne spojrzenie na kwestie terytorialne na określonym obszarze. Do najistotniejszych sporów terytorialnych omówionych w recenzowanej książce, biorąc pod uwagę ich czas trwania oraz przebieg, należą między innymi trwający ponad 60 lat spór między Federacją Rosyjską a Japonią o Wyspy Kurylskie³; spór między Turcją a Republiką Cypryjską o Cypr Północny⁴; spór między Syrią

³ Na ten temat zob. m.in. T. J. Schoenbaum, *Peace in Northeast Asia – Resolving Japan’s Territorial and Maritime Disputes with China, Korea and the Russian Federation*, Cheltenham 2008. Omawiając przebieg sporu o wyspy Kurylskie przedstawiono również próby wypracowania porozumienia w tym zakresie.

⁴ Zob. Y. Papadakis, R. Bryant, *Cyprus and the politics of memory*, London 2012. Przedstawiona tutaj historia Cypru z perspektywy wpływu dwóch odmiennych kultur uzasadnia poniekąd istnienie sporu o Cypr Północny, ukazując jednocześnie jego wpływ na dzisiejsze społeczeństwo.

a Izraelem o Wzgórza Golan⁵; spór między Indiami a Pakistanem o Kaszmir⁶ oraz spór między Wielką Brytanią a Argentyną o Falklandy⁷. Wśród kolejnych sporów omówionych w recenzowanej książce wyróżnić należy spór między Chile a Argentyną o wyspy leżące w pobliżu Przylądka Horn; spór między Peru a Ekwadorem o pasmo górskie Cordillera del Cóndor; spór między Hiszpanią a Marokiem o wyspę Perejil czy spór między Libią, Czadem a Nigerią o strefę Aouzou. Należy podkreślić, iż niektóre z omówionych przez Autora sporów były przedmiotem postępowania przed Międzynarodowym Trybunałem Sprawiedliwości w Hadze⁸, którego wyrok nie zawsze miał pozytywny wpływ na stosunki zainteresowanych państw.

Bezspornie, po zapoznaniu się z zaledwie kilkoma stronami recenzowanej książki, uwagę czytelnika zwraca dość niewielka liczba przypisów, co razi szczególnie w porównaniu z ogromną ilością informacji oraz treści dokumentów międzynarodowych dotyczących omawianych zagadnień. Do tego w większości sporządzonych przypisów Autor powołuje się na strony internetowe, co w pewnym stopniu podważa wiarygodność informacji zawartych w treści poszczególnych rozdziałów. Przy powoływaniu się na dokumenty międzynarodowe należałoby przywołać ich publikatory (czego Autor nie robi) celem umożliwienia czytelnikowi odnalezienia tych źródeł. Należałoby również zastanowić się, czy nie byłoby właściwym przedstawienie wykorzystanej literatury po tytule poszczególnych podrozdziałów bądź na końcu recenzowanej książki, w celu ułatwienia czytelnikowi zgłębienia wiedzy na temat omawianego zagadnienia.

⁵ Należy zwrócić uwagę na opracowanie Ośrodka Spraw Publicznych w Jerozolimie (G. Eiland, *Defensible Borders on the Golan Heights*, Jerusalem 2009), w którym między innymi omówiono próby wypracowania wspólnego porozumienia w celu zakończenia konfliktu, a także jego skutki dyplomatyczne oraz wojskowe.

⁶ Zob. raport Centrum Studiów Strategicznych i Międzynarodowych (T. C. Schaffer, *Kashmir – the economics of peace building*, Washington 2005), w którym w odróżnieniu od recenzowanej książki omówiono spór o Kaszmir z perspektywy uwarunkowań ekonomicznych. Zob. również R. Sehgal, *Kashmir conflict and self-determination*, Saarbrücken 2011. Przedstawiono kwestię samostanowienia ludności zamieszkującej region Kaszmiru, która zdecydowanie utrudnia osiągnięcie porozumienia między Indiami a Pakistanem.

⁷ W listopadzie 2012 roku rząd Falklandów zdecydował, że kwestia suwerenności Wysp lub utrzymania przez nie statusu terytorium zamorskiego Wielkiej Brytanii zostanie przesądzona w referendum planowanym na rok 2013. W międzyczasie Prezydent Argentyny – Cristina Kirchner rozpoczęła kampanię zwaną „ofensywą dyplomatyczną” w celu osłabienia legalności nadchodzącego referendum. Informacja znajduje się na stronie: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/southamerica/falklandislands/> [dostęp: 5 grudnia 2012 r.].

⁸ Należą do nich: *Frontier Dispute* (Burkina Faso v. Republic of Mali), Judgment, I.C.J. Reports 1986; *Maritime Delimitation and Territorial Questions between Qatar and Bahrain* (Qatar v. Bahrain), Judgment, I.C.J. Reports 1994; *Territorial and Maritime Dispute* (Nicaragua v. Colombia), Judgment, I.C.J. Reports 2007.

Należy podkreślić, iż recenzowana książka, oprócz omawiania wielu aspektów historycznych, społecznych oraz kulturowych, przedstawia również argumenty z zakresu prawa międzynarodowego. Takie kompleksowe omówienie przyczyn historyczno-kulturowych ułatwia czytelnikowi zrozumienie aspektów prawnych, tym samym oceny określonego sporu z perspektywy przynależności do konkretnego państwa.

Podsumowując powyższe rozważania, należy podkreślić, iż największą zaletą recenzowanej książki jest jej kompleksowość. Autor poruszając dość kontrowersyjne zagadnienie, jakim są spory o terytorium, nie ogranicza się do jednego obszaru geograficznego bądź jednego kontynentu. Fakt ten wymaga od Autora szerokiej wiedzy merytorycznej w zakresie sytuacji społecznej, kulturowej i ekonomicznej określonego terytorium oraz obiektywizmu względem omawianych stanowisk reprezentowanych przez zainteresowane państwa. W konsekwencji wyzwań, jakie Autor postawił sobie omawiając powyższe zagadnienie, recenzowana książka zdecydowanie zasługuje na rekomendację, zwłaszcza pod względem zastosowanej analizy porównawczej sporów, do których dochodzi na zupełnie odległych od siebie terytoriach.

Iryna Kozak

SPRAWOZDANIA

**SYSTEM REJESTRACJI PRZEDSIĘBIORCÓW W POLSCE
NA TLE PRAWNOPORÓWNAWCZYM – DOŚWIADCZENIA I PERSPEKTYWY
Konferencja naukowa, Lublin, 19 kwietnia 2012 r.**

W dniu 19 kwietnia 2012 r. na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II odbyła się konferencja naukowa *System rejestracji przedsiębiorców w Polsce na tle prawnoporównawczym – doświadczenia i perspektywy*, zorganizowana przez Katedrę Prawa Handlowego KUL we współpracy z Krajową Radą Notarialną. Patronat honorowy nad konferencją sprawował Minister Sprawiedliwości, promocję medialną wydarzenia zapewniły: Radio Lublin, „Dziennik Gazeta Prawna” oraz „Palestra”.

Konferencja stanowiła zwieńczenie realizowanego w Katedrze Prawa Handlowego KUL grantu badawczego finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki. Była pierwszym przedsięwzięciem naukowym dotyczącym całościowo ujętej problematyki rejestracji przedsiębiorców. Rangę wydarzenia odzwierciedlał aktywny udział przedstawicieli wielu ośrodków naukowych, w tym cenionych komentatorów ustawy o Krajowym Rejestrze Sądowym, a także przedstawicieli Ministerstwa Sprawiedliwości, Sądu Najwyższego, sądów powszechnych oraz członków korporacji prawniczych.

Konferencja składała się z trzech sesji, zakończonych dyskusją, w ramach których ogłoszono łącznie 13 referatów. Konferencję otworzył Prodziekan WPPKiA KUL, ks. dr hab. Piotr Stanisław, prof. KUL.

Pierwszą sesję, pod przewodnictwem prof. dra hab. Andrzeja Kidyby (UMCS), rozpoczął referat prof. dra hab. Wojciecha J. Katnera (SN, UŁ) oraz mgra Macieja Węgierskiego (UŁ) pt. *Charakter prawny i skutki rozdzielenia rejestracji przedsiębiorców – osób fizycznych i innych przedsiębiorców w obowiązującym prawie polskim*. Po krótkim rysie historycznym, Prelegenci zaprezentowali zasadnicze różnice pomiędzy Centralną Ewidencją i Informacją o Działalności Gospodarczej (CEIDG) a rejestrem przedsiębiorców w KRS. Puentę wystąpienia stanowiła refleksja na temat negatywnych konsekwencji wyodrębnienia CEIDG i odejścia od konstrukcji jednolitego rejestru sądowego.

W referacie *Stan obecny i propozycja zmian systemu rejestru przedsiębiorców w Polsce w świetle badań empirycznych i prawnoporównawczych* dr hab. Andrzej Herbet, prof. KUL, oraz dr Paweł Zdanikowski (KUL) zaprezentowali wyniki badań empirycznych i prawnoporównawczych dotyczących systemu rejestracji przedsiębiorców. Prelegenci zwrócili uwagę, że celem systemu rejestrowego powinno być gromadzenie, przechowywanie i udostępnianie

istotnych danych dotyczących przedsiębiorców w sposób maksymalnie szybki i relatywnie pewny, jakkolwiek są to wartości w pewnej mierze konkurencyjne. Zdaniem Referentów, model rejestracji sądowej powinien zostać utrzymany, z zastrzeżeniem zmian dotyczących m.in. ujednoczenia orzecznictwa, informatyzacji postępowania oraz uproszczenia niektórych rozwiązań proceduralnych (m.in. rozszerzenia zakresu zastosowania dzisiejszego art. 164 § 3 i art. 165 k.s.h. czy uchylecia albo doprecyzowania art. 19 ust. 3 ustawy o KRS). Na kanwie przeprowadzonych badań empirycznych, Prelegenci zwrócili także uwagę na problem „podwójnej” kontroli zgodności z prawem treści aktów założycielskich oraz innych czynności prawnych stanowiących podstawę wniosku, sporządzanych w formie aktu notarialnego oraz relacji między kontrolą sprawowaną przez sąd rejestrowy a instytucją uchylania lub stwierdzania nieważności uchwał stanowiących podstawę wpisu.

W kolejnym wystąpieniu *Nowe funkcje rejestrów gospodarczych na przykładzie prawa lotniczego oraz energetycznego* dr hab. Jan Olszewski, prof. URz, zaprezentował specyfikę tzw. rejestrów odrębnych, ze szczególnym uwzględnieniem ewidencji prowadzonych przez Prezesa Agencji Rynku Rolnego (w zakresie rejestracji określonych rodzajów działalności energetycznej) oraz Prezesa Urzędu Lotnictwa Cywilnego (w zakresie rejestru lotniczych urzędów naziemnych).

Panel zamykał referat Aleksandry Gawrysiak (UKSW) *Interoperacyjność rejestrów spółek w Unii Europejskiej*, w którym Prelegentka zaprezentowała mankamenty aktualnych regulacji prawa europejskiego oraz występujące na tle ich stosowania problemy praktyczne (w szczególności dublowanie obowiązków publikacyjnych, niewykreślanie oddziałów nieistniejących spółek, brak centralizacji). Podsumowanie wystąpienia stanowiła prezentacja koncepcji unowocześnienia regulacji w tym zakresie (m.in. Zielona Księga z 4 listopada 2009 r. i projekt Dyrektywy zmieniającej dyrektywy 89/666/EWG, 2005/56/WE i 2009/101/WE w zakresie integracji rejestrów handlowych i spółek).

W dyskusji dr M. Tarska (INP PAN, UKSW) wskazała na bezzasadność rozdzielania rejestru przedsiębiorców i CEIDG oraz problemy praktyczne związane z aktualizacją danych dotyczących członków organów spółek kapitałowych. Z kolei SSR A. Komenda (MS) zaprezentowała założenia prowadzonych aktualnie przez Ministerstwo Sprawiedliwości prac nad usprawnieniem funkcjonowania rejestru przedsiębiorców.

Drugą sesję, której przewodniczyła prof. dr hab. Teresa Mróz (UwB) otworzył referat *Informatyzacja postępowania rejestrowego* przygotowany przez Jarosława Paszke (Dyrektora Departamentu Informatyzacji i Rejestrów Sądowych MS), a wygłoszony przez Zbigniewa Bohatera (p.o. Naczelnika Wydziału Rejestrów Sądowych ww. Departamentu). Prelegent zaprezentował

ogólny mechanizm funkcjonowania systemu informatycznego rejestrów sądowych, a następnie założenia prac prowadzonych przez Ministerstwo Sprawiedliwości, których efektem ma być powstanie e-platformy MS, umożliwiającej składanie elektronicznych wniosków o wpis oraz publikację ogłoszeń w MSiG, a także wniosków o wydanie informacji z rejestrów oraz przeszukiwanie KRS i MSiG. Na zakończenie omówiono podstawowe problemy dotyczące zasady „jednego okienka”. Wskazano, że w ramach wspomnianego projektu trwają prace nad wdrożeniem zasady „jednego okienka” jako jednej z usług zaimplementowanych na e-platformie MS.

W referacie *Elektroniczne zgłoszenie spółki z o.o. przez notariusza do rejestru handlowego w Niemczech – uwagi na tle elektronicznego składania wniosku o wpis spółki z o.o. do KRS* dr Piotr Wiórek (UWr) zaprezentował procedurę zgłaszania podmiotów do niemieckiego Rejestru Handlowego na przykładzie zgłoszenia GmbH. Prelegent wskazał na szczególną rolę notariusza w procesie zgłaszania spółek z o.o. w kontekście praktycznych i technicznych problemów związanych z wykonywaniem nałożonych na notariat obowiązków. Skonfrontowano również założenia niemieckiego systemu z polskim elektronicznym trybem zgłaszania do Rejestru Przedsiębiorców polskiej spółki z o.o. (tzw. S-24).

W wystąpieniu *Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością oparta na wzorze umowy w prawie polskim i prawie niemieckim SSR* dr Łukasz Zamojski zaprezentował założenia nowelizacji kodeksu spółek handlowych w zakresie zawierania umów spółek z wykorzystaniem wzorca umownego w prawie polskim na tle prawa niemieckiego. Prelegent sformułował tezę, że rodzime przepisy pod względem treści wzorca wydają się lepszym, bo bardziej elastycznym rozwiązaniem. Jako mankament regulacji wskazał brak dostatecznej weryfikacji tożsamości wnioskodawcy i związane z tym zagrożenia.

Panel zamknęło wystąpienie dra Marka Leśniaka (UWr) *Wykorzystanie nowych technologii w procesie zakładania spółek handlowych na tle spółki z o.o., o której mowa w art. 157¹ KSH – tzw. spółki S-24*, w którym przedstawiono węzłowe problemy związane z tworzeniem spółki z o.o. z użyciem normatywnego wzorca umowy udostępnianego w systemie teleinformatycznym – tzw. spółki S-24. Prezentując wady i zalety regulacji, Referent wskazał na równoważności umowy zawartej tzw. trybie S-24 z tradycyjną formą pisemną, z drugiej strony na niespójność systemową regulacji. W szczególności Prelegent zwrócił uwagę, że nowe regulacje łamią zasadę udziału notariusza w tworzeniu spółek kapitałowych.

W ramach dyskusji głos zabrała SSR A. Gałas, która zwróciła uwagę, że w praktyce dokonanie czynności rejestracyjnych w ciągu 24 godzin z przyczyn technicznych jest niemożliwe. SSR dr Ł. Zamojski stwierdził, że długie *vacatio legis* nowelizacji zostało wykorzystane nieefektywnie, zaś prace nad systemem informatycznym trwają nadal, co znacznie utrudnia jego

użytkowanie i faktycznie wydłuża czynności rejestracyjne. Dr M. Leśniak (UWr) podniósł, że opłata za rejestrację spółki w drodze elektronicznej na poziomie 1.000 złotych nie stanowi bariery dla podmiotów chcących założyć spółkę w niegodziwym celu. SSR A. Komenda (MS) wskazała, że problemy techniczne związane z systemem teleinformatycznym zostały w znacznej części wyeliminowane, zaś sama „nowelizacja S-24” stanowi odpowiedź na postulaty przedsiębiorców, domagających się przyspieszenia postępowania rejestrowego. Dr M. Jasiakiewicz (UMK) postawił pytanie, czy przy zawieraniu umowy spółki S-24 w ogóle ma miejsce czynność prawna. Mgr M. Węgierski (UŁ) poruszył problem udostępniania informacji o przedsiębiorcach z wykorzystaniem stron internetowych. Dr hab. A. Herbet, prof. KUL, zwrócił uwagę, że art. 291 i nast. k.s.h. nie stosuje się do spółek zakładanych z wykorzystaniem elektronicznego wzorca umowy.

Ostatnią sesję, którą poprowadził dr hab. Andrzej Herbet, prof. KUL, referatem *Wybrane problemy dotyczące rejestracji przedsiębiorców w świetle doświadczeń sądowych* rozpoczął SSR Leszek Ciulkin. Prelegent podjął problematykę nieważności uchwały zgromadzenia spółki kapitałowej jako przesłanki oddalenia wniosku rejestrowego. Rozważania skupiono wokół uchwały SN z 20 stycznia 2010 r. (III CZP 122/09, OSNC 2010/7-8/107), w której przyjęto, że sąd rejestrowy jest uprawniony do badania wpływu naruszeń procedury podejmowania uchwał przez walne zgromadzenie akcjonariuszy. Referent, aprobując stanowisko Sądu Najwyższego, zwrócił uwagę na fakt, że ustalenie przez sąd rejestrowy nieważności uchwały nie korzysta z przymiotu *res iudicata*, a nieważność uchwały może skutkować oddaleniem wniosku o wpis. Oddalenie wniosku o wpis powinno jednak mieć miejsce wyłącznie w sytuacji, gdy nieważność tejże jest oczywista, bądź proces jej badania nie wymaga przeprowadzenia skomplikowanego i czasochłonnego postępowania dowodowego.

Kolejny prelegent, mgr Paweł Popardowski (INP PAN, BA SN) w referacie *Wpisy w rejestrze przedsiębiorców KRS w orzecznictwie Sądu Najwyższego* wskazał, że w ostatnich latach SN, głównie za sprawą swojej działalności uchwałodawczej, podjął kilka istotnych z punktu widzenia praktyki rozstrzygnięć dotyczących organizacji i funkcjonowania rejestru przedsiębiorców. Przedmiotem rozważań Sądu Najwyższego były głównie zagadnienia związane z wyznaczeniem zakresu kognicji sądu rejestrowego, a w szczególności problem dopuszczalności badania przez sąd rejestrowy ważności uchwały stanowiącej materialny substrat wpisu, pojęcie wpisu niedopuszczalnego (art. 12 ust. 3 ustawy o KRS), domniemania wynikające z ustawy o KRS oraz uprawnienia sądu rejestrowego w ramach tzw. postępowania przymusowego. Jednocześnie Prelegent zauważył, że poza zakresem analizy orzeczniczej SN w dalszym ciągu pozostaje szereg, sygnalizowanych w doktrynie i budzących istotne wątpliwości w praktyce, problemów

jurydycznych dotyczących funkcjonowania rejestru przedsiębiorców KRS. Przyczyną tego stanu rzeczy jest relatywnie niska tendencja sądów drugiej instancji do występowania do Sądu Najwyższego, na podstawie art. 390 § 1 k.p.c., z pytaniami prawnymi w kwestiach rejestrowych.

W wystąpieniu *Postępowanie przymuszające w postępowaniu rejestrowym – zagadnienia wybrane* dr Lidia Siwik (UWr) i dr Marcin Podleś (UWr) omówili stan regulacji dotyczących postępowania przymuszającego w obszarze prawa UE, prawa polskiego oraz prawa niemieckiego i austriackiego. Prelegenci podkreślili, że przepisy polskie, w porównaniu z pozostałymi omawianymi systemami prawnymi, cechują się nieznaczną dolegliwością sankcji. W konkluzji stwierdzono, że przepisy prawa unijnego i ogólna zasada bezpieczeństwa obrotu wymagają od sądów rejestrowych zdecydowanych działań zmierzających do wyegzekwowania zaniedbywanych przez przedsiębiorców obowiązków rejestracyjnych.

W referacie *Doręczenia procesowe dla przedsiębiorcy będącego osobą fizyczną a zakres danych udostępnianych w CEIDG* dr Tomasz Szczurowski (UKSW) zwrócił uwagę na praktyczne mankamenty związane z funkcjonowaniem CEIDG. Prelegent szczegółowo omówił problemy, z jakimi borykają się sądy powszechne i fachowi pełnomocnicy przy wymianie pism procesowych, które adresują wykorzystawszy dane udostępnione w CEIDG, oraz wskazał na konsekwencje procesowe zaniedbywania przez przedsiębiorców obowiązku aktualizacji danych w CEIDG.

Panel zamknęło wystąpienie mgra Mariusza Stanika (UKSW) *Zasada jednego okienka w postępowaniu przed sądem rejestrowym*. Prelegent omówił zakres obowiązywania „zasady jednego okienka” w prawie polskim. W dalszej kolejności zaprezentował podstawowe obowiązki sądu rejestrowego oraz przedsiębiorców związane z funkcjonowaniem zasady „jednego okienka” w praktyce. Na zakończenie Referent zgłosił postulat przyspieszenia funkcjonowania zasady jednego okienka oraz uczynienie jej procedurą fakultatywną.

Rozpoczynając dyskusję, SSR A. Komenda (MS) wskazała, że brak konieczności posługiwania się bezpiecznym podpisem elektronicznym powinien sprzyjać rejestracji nowych spółek z o.o. z wykorzystaniem elektronicznego wzorca umownego. SSR dr Ł. Zamojski podkreślił, że w dalszym ciągu rejestrowy system informatyczny nie pozwala na należytą weryfikację osoby składającej wniosek. SSR dr P. Zdanikowski (KUL), odwołując się do prowadzonych przez Katedrę Prawa Handlowego KUL badań empirycznych, wskazał, że w niespełna połowie przypadków zgłoszeń spółek handlowych do KRS wpis następuje średnio w czasie nie dłuższym niż 2 tygodnie, chociaż często zdarza się, że wpis jest dokonywany nawet na drugi dzień po zgłoszeniu. Z drugiej strony, w nieco ponad połowie przypadków sąd rejestrowy albo wzywa do uzupełnienia braków formalnych zgłoszenia, albo

dopatruje się tam braków merytorycznych (np. kwestionuje postanowienia umowy spółki). Taki stan rzeczy uprawnia do zgłoszenia postulatu wyeliminowania nieefektywnego przepisu pozwalającego na zwrot wniosku bez wezwania do uzupełnienia jego braków oraz wyłączenia uprawnienia sądu rejestrowego do badania ważności umów/statutów spółek w tych przypadkach, w których są one sporządzone w formie aktu notarialnego. Jako ostatni głos w dyskusji zabrał mgr M. Hałasa (KUL), który zwrócił uwagę na problematykę weryfikacji *zasady wyłączności firmy* na etapie postępowania rejestrowego. Obecna regulacja, z uwagi na brak formalnych instrumentów pozwalających realnie ustalić naruszenie prawa do firmy na etapie postępowania rejestrowego, skłania do ograniczenia w tym zakresie kognicji sądu rejestrowego.

Konferencję zamknął dr hab. Andrzej Herbet, prof. KUL. Po krótkim podsumowaniu całości obrad, podziękował wszystkim za udział w zorganizowanej przez Katedrę Prawa Handlowego KUL konferencji oraz zachęcił do kontynuowania rozpoczętych rozważań na łamach prasy fachowej oraz przy okazji kolejnych konferencji naukowych.

Michał Hałasa

DZIECI-UCHODŹCY, CZYLI CO DALEJ PO PRZEKROCZENIU GRANICY

Wykład otwarty Michaela Flynna

Lublin, 22 czerwca 2012 r.

W ramach tegorocznych obchodów Światowego Dnia Uchodźcy, Polska Akcja Humanitarna we współpracy z organizacjami pozarządowymi¹, przygotowała trzydniowy cykl wykładów otwartych zatytułowanych *Dzieci-uchodźcy, czyli co dalej po przekroczeniu granicy*, które odbyły się kolejno w Warszawie, Białymstoku i Lublinie. W dniu 22 czerwca 2012 r. w *Collegium Iurudicum* KUL Michael Flynn z Ośrodka Studiów nad Migracjami w Graduate Institute w Genewie, założyciel inicjatywy „Global Detention Project”, dyrektor „IPS Right Web” – platformy internetowej związanej z Instytutem Studiów Politycznych w Waszyngtonie, publikującej badania i analizy na temat organizacji i instytucji zaangażowanych w kształtowanie polityki militarnej i zagranicznej USA², przedstawił zagadnienie detencji migrantów ze szczególnym uwzględnieniem stosowania tej instytucji w odniesieniu do małoletnich.

Wystąpienie rozpoczęło się od przybliżenia inicjatywy „Global Detention Project”, której celem jest utworzenie regularnie aktualizowanej bazy danych o miejscach detencji i polityki w zakresie stosowania detencji, wsparcie stypendialne badań na rzecz tego aspektu migracji oraz zwiększenie transparentności systemu traktowania zatrzymywanych cudzoziemców. Dla potrzeb projektu przyjęto, że przez detencję imigrantów rozumiane jest zatrzymanie i pozbawienie wolności osoby niebędącej obywatelem państwa, w którym przebywa, z uwagi na nieuregulowany lub nieudokumentowany status prawny. Zatrzymanie odbywa się w zdecydowanej większości państw w trybie administracyjnym i ma na celu przede wszystkim weryfikację tożsamości cudzoziemców ubiegających się o udzielenie ochrony międzynarodowej oraz zapewnienie, że orzeczenia o wydaleniu z terytorium tego państwa zostaną wykonane. Podkreślono, że do miejsc, w których przetrzymywani są cudzoziemcy, zaliczyć można wprawdzie strefy tranzytowe przy przejściach granicznych, w szczególności zlokalizowane na lotniskach i w portach morskich, jednak z uwagi na niewielką pojemność

¹ Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Koło Naukowe *Libertas et Lex* Uniwersytetu Warszawskiego, Fundacja Instytut na rzecz Państwa Prawa, Fundacja Uniwersytetu w Białymstoku.

² <http://www.globaldetentionproject.org/about/about-the-project.html> [dostęp: 23 lipca 2012 r.].

tego typu placówek oraz z reguły nieprzekraczający 12 godzin okres pobytu w nich osób zatrzymanych, znalazły się one poza kręgiem zainteresowania projektu, chociaż i w takich miejscach dochodzi do nieprawidłowości.

Skala zjawiska detencji migrantów na poziomie globalnym została zaprezentowana w oparciu o dane dotyczące 80 państw, gdzie zlokalizowanych jest ponad 1200 ośrodków zatrzymania cudzoziemców, a przebywać w nich może łącznie nawet sto tysięcy osób. Jednocześnie podkreślono, że nie są dostępne informacje o detencji w takich państwach, jak Rosja, Indie czy Chiny, w których, z uwagi na ich znaczenie dla współczesnych ruchów migracyjnych, zjawisko to może przybierać istotne rozmiary. Kolejne zastrzeżenie poczynione przez Prelegenta dotyczyło trudności dokonania charakterystyki miejsc detencji dla cudzoziemców, wynikającej ze zróżnicowania porządków prawnych i formułowania odrębnych definicji tego typu ośrodków. Blisko w połowie spośród przeanalizowanych przypadków cudzoziemcy umieszczani byli w zakładach karnych, a największą skalę zjawisko to przybrało na terytorium USA, gdzie funkcjonuje 350 miejsc detencji, z czego jedynie 27 to wydzielone ze struktur penitencjarnych ośrodki dla cudzoziemców. Z kolei na obszarze państw członkowskich Unii Europejskiej szacowana liczba miejsc detencji oscyluje w przedziale od 250 do 350, z których 170 stanowią wydzielone ośrodki. Następnie przedstawione zostały dane statystyczne dotyczące liczby małoletnich, wobec których zastosowano środki detencyjne, najczęściej w związku z zatrzymaniem ich opiekunów prawnych. Przykładowo w USA zjawisko to, według danych za 2007 r., dotyczyło ponad 8 tysięcy dzieci, w tym samym okresie w Meksyku liczba zatrzymanych dzieci sięgnęła blisko 6 tysięcy. Dla porównania, we Włoszech w ciągu 2008 r. wyłącznie na obszarze wyspy Lampedusa zatrzymanych zostało ponad 2 tysiące dzieci, natomiast w Niemczech w okresie od 2005 r. do 2007 r. środki detencyjne zastosowano wobec 377 dzieci, z kolei w strzeżonych ośrodkach dla cudzoziemców prowadzonych na terytorium Polski w 2011 r. przebywało 506 dzieci w związku z zatrzymaniem ich rodziców oraz dziesięcioro małoletnich bez opieki.

Po nakreśleniu skali zjawiska detencji dokonana została charakterystyka ośrodków detencyjnych, w szczególności pod kątem sposobu organizacji, podmiotów zarządzających oraz poziomu stosowanych środków bezpieczeństwa. Zwrócono również uwagę na konsekwencje podporządkowania zasad stosowania środków detencyjnych przepisom o charakterze administracyjnym, które w odróżnieniu od unormowań z zakresu prawa karnego dotyczących wolnościowych środków przymusu, bogato omówionych w doktrynie i orzecznictwie, nie są na tyle rozbudowane i często pozostawiają szeroki zakres uznania organom po nie sięgającym. W odniesieniu do regulacji prawnych związanych ze zjawiskiem detencji małoletnich podkreślone zostało kluczowe znaczenie Konwencji o Prawach Dziecka,

przyjętej przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r.³, która zobowiązuje państwa-strony do zapewnienia, iż żadne dziecko nie zostanie pozbawione wolności w sposób bezprawny lub arbitralny. Konwencja dopuszcza zatrzymanie dziecka przy jednoczesnym zastrzeżeniu, że powinno się ono odbyć zgodnie z prawem i może być zastosowane jedynie jako środek ostateczny i na możliwie najkrótszy czas, a każde dziecko pozbawione wolności powinno mieć prawo do uzyskania niezwłocznego dostępu do prawnej lub innej odpowiedzialnej pomocy. W artykule drugim Konwencji sformułowano obowiązek, aby publiczne lub prywatne instytucje opieki społecznej, sądy, władze administracyjne lub ciała ustawodawcze podejmowały działania wobec dzieci, kierując się potrzebą najlepszego zabezpieczenia interesów dziecka, a postulat ten powinien mieć decydujące znaczenie przy sięganiu do środków detencyjnych wobec dzieci. Zaznaczono, że tylko dwa państwa, USA i Somalia, nie ratyfikowały Konwencji o Prawach Dziecka. Następnie podjęty został problem małoletnich cudzoziemców pozostających na terytorium państwa obcego bez opieki, czyli grupy szczególnie narażonej na naruszenia praw człowieka i zagrożonej procederem handlu ludźmi. Przywołane zostało stanowisko Komitetu Praw Dziecka, w myśl którego środki detencyjne zasadniczo nie powinny być stosowane wobec małoletnich bez opieki, a ich użycia nie może w żadnym razie uzasadniać jedynie przyznanie statusu migranta. Z kolei wobec dzieci, które stały się ofiarami handlu ludźmi, zatrzymanie należy zdecydowanie wykluczyć. Podobnie jak Komitet Praw Dziecka do zjawiska detencji odnosi się inna jednostka działająca w ramach Organizacji Narodów Zjednoczonych – Grupa Robocza do spraw Arbitralnych Zatrzymań, która uznała za niedopuszczalne stosowanie wolnościowych środków przymusu wobec nieletnich, podkreślając istnienie rozwiązań alternatywnych wobec tych środków, oraz zaleciła państwom, w których przebywają małoletni cudzoziemcy, ustanowienie dla nich opiekunów.

Kolejna część wystąpienia została poświęcona analizie Raportu Europejskiego Komitetu Przeciwdziałania Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu, sporządzonego po wizytacji w Polsce w dniach 26 listopada – 8 grudnia 2009 r., w części dotyczącej detencji małoletnich cudzoziemców. W tym przedmiocie wskazano, że za niewystarczające do zastosowania środka detencyjnego wobec takich osób należy uznać wykazanie ich nieuregulowanego statusu prawnego. Zalecono unikanie stosowania tego typu środków wobec nieletnich. Z pozytywną opinią spotkała się praktyka niestosowania detencji wobec małoletnich bez opieki⁴.

³ Dz. U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526 ze zm.

⁴ Art. 101a ustawy z dnia 13 czerwca 2003 r. o cudzoziemcach (tekst jedn. Dz. U. z 2011 r. Nr 264, poz. 1573 z późn. zm.) zobowiązuje organy, które dokonały zatrzymania małoletniego

Jako konsekwencje stosowania wobec dzieci środków prawnych skutkujących pozbawieniem wolności wskazane zostały przede wszystkim urazy psychiczne w związku z oddzieleniem od rodziców czy wywołane niemożnością zrozumienia faktu objęcia detencją, postrzeganego w kategorii kary. Zastosowanie środków detencyjnych wywiera wpływ także na dostęp do edukacji i możliwość jej kontynuowania na odpowiednim poziomie. Tę ostatnią kwestię poruszono także w opracowaniu Centrum Pomocy Prawnej im. Haliny Nieć *Detencja dzieci cudzoziemskich w Polsce*⁵, gdzie zalecono, by Minister Edukacji Narodowej wydał zalecenia o jednolitych standardach edukacji w strzeżonych ośrodkach. Wśród skutków stosowania detencji wobec dzieci wskazano także ograniczenie, czy wręcz pozbawienie dostępu do zajęć ruchowych i rekreacyjnych oraz niezapewnienie optymalnej diety. Zwrócono również uwagę na zawiązaną w marcu 2012 r. przez organizacje pozarządowe Międzynarodową Koalicję w sprawie Detencji⁶, która przy wsparciu Rady Praw Człowieka Organizacji Narodów Zjednoczonych oraz Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych do Spraw Uchodźców dąży do odstąpienia od praktyk detencyjnych wobec cudzoziemców na rzecz alternatywnych środków. Jako przykłady środków, które pozwoliłyby na otrzymanie podobnych efektów, tyle że bez ingerencji w sferę wolności migrantów, wskazano poręczenie osoby godnej zaufania, zwolnienie za kaucją, umieszczanie w ośrodkach, w których nie są stosowane środki bezpieczeństwa.

Kolejnym punktem spotkania była debata prowadzona przez dra Tomasa Sieniową, prezesa Instytutu na rzecz Państwa Prawa, który w pierwszej kolejności nawiązał do sporządzonej w dniu 20 czerwca br. w ramach koalicji organizacji pozarządowych przeciwko detencji dzieci-migrantów⁷ *Analizy przepisów dotyczących stosowania środków detencyjnych wobec małoletnich dzieci cudzoziemskich*. W odniesieniu do tego dokumentu przywołana została praktyka stosowania środków detencyjnych w poszczególnych państwach UE, a szczególnie pozytywnie oceniono politykę Węgier, gdzie zatrzymanie małoletnich cudzoziemców przebywających bez opieki jest niedopuszczalne, zaś detencja dzieci wraz z rodzicami stosowana jest po sprawdzeniu możliwości zastosowania środków alternatywnych i jej zastosowanie

cudzoziemca przebywającego bez opieki, do wystąpienia do sądu właściwego ze względu na miejsce zatrzymania małoletniego z wnioskiem o umieszczenie go w placówce opiekuńczo-wychowawczej.

⁵ http://pomocprawna.org/images/stories/pomoc_uchodcom/detencja_dzieci_raport_CPP_HN_PL.pdf [dostęp: 23 lipca 2012 r.]

⁶ <http://idcoalition.org/aboutus/> [dostęp: 23 lipca 2012 r.]

⁷ Do koalicji należą: Amnesty International Polska, Centrum Pomocy Prawnej im. Haliny Nieć, Fundacja Instytut na rzecz Państwa Prawa, Fundacja Przeciwko Handlowi Ludźmi i Niewolnictwu „La Strada”, Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Polska Akcja Humanitarna, Stowarzyszenie Interwencji Prawnej.

następuje co najwyżej na okres 30 dni. Zwrócono również uwagę, że systemy azylowe państw członkowskich są coraz częściej postrzegane jako elementy jednej regionalnej strefy ochrony. Z tego też względu podkreślono znaczenie i pilną potrzebę implementacji dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady nr 2008/115/WE z dnia 16 grudnia 2008 r. w sprawie wspólnych norm i procedur stosowanych przez państwa członkowskie w odniesieniu do powrotów nielegalnie przebywających obywateli państw trzecich⁸, która stanowi również o środkach detencyjnych. W dalszej części debaty uczestnicy spotkania wymienili doświadczenia i spostrzeżenia w przedmiocie stosowania środków detencyjnych wobec dzieci oraz odnieśli się do proponowanych rozwiązań alternatywnych.

Barbara Wójcik

⁸ Dz. U. UE serii L z dnia 24 grudnia 2008 r. Nr 348, s. 98.

PARAFIA W PRAWIE KANONICZNYM I W PRAWIE POLSKIM
Międzynarodowa Konferencja Naukowa Kanonistów
Gdańsk, 9-11 września 2012 r.

W dniach 9-11 września 2012 r. w Gdańsku odbyła się międzynarodowa konferencja poświęcona organizacji parafii i zasadom jej funkcjonowania w prawie kanonicznym i w prawie polskim. Organizatorem konferencji było Stowarzyszenie Kanonistów Polskich oraz Archidiecezja Gdańska.

Uroczystego otwarcia dokonali metropolita gdański abp dr Sławoj Leszek Głódź, abp Józef Kardynał Glemp (emerytowany Prymas Polski), ks. prof. dr hab. Józef Krukowski (prezes Stowarzyszenia Kanonistów Polskich) oraz ks. dr hab. Mirosław Sitarz, prof. KUL, który przedstawił nadesłaną korespondencję od osób zaproszonych, które nie mogły przybyć. W swoich wystąpieniach Prelegenci podkreślili aktualność tematu, szczególnie w obliczu zmian organizacyjnych Kościoła w Polsce, oraz wskazali na potrzebę rozwoju instytucji parafii we współczesnym świecie. Wskazali również, że problem funkcjonowania parafii jest nie tylko problemem duszpasterskim, lecz także prawnym, który domaga się poznania po to, by wskazać, jak powinna prawidłowo funkcjonować parafia w aspekcie prawa kanonicznego i polskiego.

Konferencja składała się z czterech sesji tematycznych. Sesji I przewodniczył bp dr hab. Artur Miziński (KUL). Jako pierwszy wystąpił abp Francesco kard. Coccopalmerio z Papieskiej Rady ds. Tekstów Prawnych z referatem poświęconym *Koncepcji parafii w KPK z 1983 r.* Omawiając znaczenie pojęcia parafii, Prelegent wskazał, że parafia to wspólnota wiernych ochrzczonych, którzy znajdują się w pełnej komunii z Kościołem. Podkreślił również, że Papieska Rada ds. Tekstów Prawnych zmieniła określając parafię termin *portio* (część) na *communitas fidelium* (wspólnotę wiernych) zarówno terytorialną, jak i personalną. Parafia, zarówno terytorialna, jak i personalna, tworzy podstawową komórkę diecezjalną. Należy ją również określić Kościołem, chociaż w KPK z 1983 r. nie sformułowano tego *expressis verbis*, ale stanowią o tym dokumenty Soboru Watykańskiego II, takie jak: Konstytucja o liturgii świętej *Sacrosantum concilium* nr 42, oraz Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen Gentium* nr 48.

Prof. dr hab. Bartosz Rakoczy z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu w swoim referacie przedstawił problem pozycji parafii w prawie polskim. Referent podkreślił, że na mocy art. 7 ustawy o stosunku państwa

do Kościoła katolickiego w RP oraz art. 4 Konkordatu posiada ona osobowość prawną. Posiadając osobowość cywilnoprawną, parafia jest pełnoprawnym podmiotem w obrocie gospodarczym. Z tak pojętym podmiotem prawnym wiąże się odpowiedzialność proboszcza, który będąc organem parafii, reprezentuje ją w zawieraniu wszelkich umów cywilnoprawnych. Jako postulat Prelegent wskazał potrzebę wpisu parafii do KRS, ponieważ jego brak budzi niepewność w dokumentowaniu podmiotowości prawnej parafii.

Sesji II przewodniczył bp dr Ryszard Kasyna, biskup pomocniczy Archidiecezji Gdańskiej. W tej części konferencji jako pierwszy zabrał głos bp dr Krzysztof Nitkiewicz, Ordynariusz Diecezji Sandomierskiej, który wygłosił referat *Proboszcz terytorialny i proboszcz personalny*. Podkreślił, że parafia, będąc wspólnotą wiernych, może być utworzona w formie parafii terytorialnej lub personalnej, przy czym element terytorialny jest kluczowy dla właściwego rozumienia pojęcia parafii. Przypomnił, że struktury personalne nakładają się na struktury terytorialne i pełnią funkcję komplementarną. Parafia terytorialna, jak i personalna, powierzona jest proboszczowi, który jest szczególnym współpracownikiem biskupa diecezjalnego. Relacja proboszcza do biskupa jest natomiast relacją komunii hierarchicznej, która pozwala zachować jedność posługiwania kapłańskiego.

Kolejnym mówcą był ks. prof. dr hab. Wojciech Góralski z UKSW w Warszawie. Przedstawił on referat poświęcony wikariuszowi parafialnemu. Podkreślił, że wikariusz jest współpracownikiem proboszcza ustanowionym dla właściwego wypełniania dupasterskiej posługi w parafii. W dalszej części wystąpienia ukazał, że tak obowiązki, jak i uprawnienia wikariusza parafialnego określone są: w KPK z 1983 r., w statutach diecezjalnych oraz w odrębnych pismach biskupa diecezjalnego.

Referat poświęcony radom parafialnym został wygłoszony przez ks. prof. dra hab. Józefa Wroceńskiego z UKSW w Warszawie. Prelegent wskazał, że rady parafialne (ds. ekonomicznych, duszpasterskie) dają możliwość czynnego włączenia się świeckich w życie parafii. W dalszej części postulował, żeby zakres obowiązków i uprawnień tychże rad został uszczegółowiony w prawie partykularnym, przy czym podkreślił, że zgodnie z KPK z 1983 r. parafialna rada ds. ekonomicznych nie jest obligatoryjna, lecz fakultatywna, dopiero na podstawie prawa partykularnego może mieć charakter obligatoryjny.

Następnym referatem tej sesji był wykład ks. dra hab. Mirosława Sitarza, prof. KUL, na temat *Zarządzanie parafią w sytuacjach nadzwyczajnych*. Prelegent przedstawił w nim problem nadzwyczajnego zarządzania parafią, który może zaistnieć na urządzie biskupa diecezjalnego, proboszcza, rektora kościoła, jak i kapelana. W dalszej części wystąpienia sumarycznie przeanalizował dyspozycje kodeksowe określające powstanie okoliczności nadzwyczajnych oraz zasady przejęcia władzy w sytuacji *sede impedita* i *sede vacante*

na urzędzie proboszcza, rektora i kapelana. W konkluzji Prelegent ocenił, że kodeksowe przepisy prawne regulujące zarządzanie parafią w sytuacjach nadzwyczajnych są niekompletne. Należy zatem postulować ustanowienie norm prawa partykularnego uszczegóławiających przejęcie władzy w sytuacjach nadzwyczajnych na urzędzie proboszcza, rektora i kapelana, uwzględniając kan. 540 § 3, nakazujący administratorowi parafii złożenie sprawozdania proboszczowi. Zdaniem Referenta, należy również zobowiązać każdego kapłana, który w tych sytuacjach przejął władzę, do złożenia sprawozdania, po wypełnieniu zadania, swojemu następcy na urzędzie proboszcza, rektora lub kapelana. Postulat ten nie dotyczy sytuacji, gdy tymczasowy zarządca otrzymał nominację na wakujący urząd.

Dnia 11 września 2012 r. miała miejsce trzecia sesja konferencji, której przewodniczył bp Antoni Dziemanko, Ordynariusz Diecezji Pińskiej na Białorusi. Jako pierwszy w tej sesji referat *Parafie bez własnego proboszcza* wygłosił ks. prof. Antonio Viana z Uniwersytetu Navarry w Pampelunie (Hiszpania). Prelegent zwrócił uwagę, że brak dostatecznej liczby duchownych jest powodem reformy organizacji duszpasterstwa w diecezjach. Skutkiem tego jest łączenie parafii w celu zachowania posługi duszpasterskiej bądź mianowanie administratorów parafii, lub też ustanowienie „centrów duszpasterskich”. W konkluzji Prelegent stwierdził, że choć może funkcjonować parafia bez proboszcza, to jednak nie może istnieć parafia bez kapłana. Słuszny zatem jest zgłoszony postulat, aby powoływać kapłana-dyrektora do posługiwania duszpasterskiego w parafii. Powołany kapłan-dyrektor nie byłby ani proboszczem, ani nie miałby obowiązków pasterza własnego parafii, byłby natomiast wyposażony we władzę i uprawnienia proboszcza.

Kolejny referat, poświęcony zagadnieniu *Kompetencji proboszcza w realizacji misji nauczycielskiej Kościoła*, został wygłoszony przez ks. dra hab. Józefa Krzywdę z Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie. Zdaniem Prelegenta, nieodzownym zadaniem proboszcza jest głoszenie Słowa Bożego zarówno przez homilię, jak i nauczanie katechetyczne. Podkreślił również, że proboszcz powinien propagować różne formy ewangelizacji.

Ks. prof. dr hab. Józef Krukowski (KUL) w referacie *Kompetencje proboszcza w realizacji misji uświęcającej Kościoła* wskazał, że odpowiedzialni za *munus sanctificandi* są biskupi, a w dalszej mierze proboszczowie, jako ich współpracownicy. Proboszcz, jako pasterz własny parafii, nie wykonuje swoich obowiązków w imieniu biskupa, ale w imieniu urzędu, który reprezentuje. Ponadto Referent ukazał funkcje specjalne powierzone proboszczowi, wynikające z kan. 530 KPK z 1983 r.

Kwestię kancelarii parafialnej zaprezentował ks. dr hab. Wiesław Wenz z Papieskiego Wydziału Teologicznego we Wrocławiu. Prelegent suma-

rycznie przedstawił funkcje kancelarii parafialnej nie tylko w znaczeniu prawnym, ale również jako przestrzeni pasterskiego posługiwania.

Ostatni referat poświęcony został zarządzaniu dobrami materialnymi parafii. Wygłosił go ks. dr hab. Stanisław Dubiel, prof. KUL. Referent przedstawił uprawnienia biskupa diecezjalnego w zarządzaniu majątkiem kościelnym, a następnie określił zadania proboszcza w zarządzaniu majątkiem kościelnym. W analizie zarządzania majątkiem kościelnym Prelegent nawiązał ponadto do Instrukcji Konferencji Episkopatu Polski w sprawie zarządzania kościelnymi dobrami materialnymi, tym samym odniósł się do rzetelnego przestrzegania przepisów prawnych w zakresie zarządzania majątkiem kościelnym.

Na zakończenie konferencji zabrał głos ks. prof. dr hab. Józef Kukowski, który podziękował wszystkim zebranych uczestnikom za udane obrady. Wyraził również nadzieję, że konferencja przyczyni się do właściwego rozumienia instytucji parafii i jej znaczącej roli, jaką pełni we współczesnym świecie. Na koniec obradujący nagrodzili abp. Sławoja Leszka Głódzia tytułem Członka Honorowego Kanonistów Polskich.

ks. Paweł Kaleta

Z ŻYCIA WYDZIAŁU

**BIBLIOGRAFIA PRACOWNIKÓW NAUKOWYCH
WYDZIAŁU PRAWA, PRAWA KANONICZNEGO I ADMINISTRACJI
KATOLICKIEGO UNIwersYTETU LUBELSKIEGO JANA PAWŁA II
ZA ROK 2008. CZĘŚĆ II (K-Z)**

(Wprowadzono następującą klasyfikację: I. Opracowania książkowe; II. Artykuły i studia; III. Hasła encyklopedyczne; IV. Glosy; V. Recenzje i noty; VI. Sprawozdania; VII. Inne.)

Kaczor Adam

II

Kaczor A., *Katedra Teologii i Norm Ogólnych Prawa Kanonicznego*, [w:] A. Dębiński, M. Ganczar, S. Józwiak, A. Kawałko, M. Kruszewska-Gagoś, H. Witczak (red.), *Księga Jubileuszowa z okazji 90-lecia Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, s. 577-589.

Kasprzak Sylwester

II

Kasprzak S., *Globalizacja a ewangelizacyjne zadania Kościoła*, „NURT SVD. Kwartalnik Misjologiczno-Religioznawczy” 2008, z. 1-2 (121-122), s. 95-122.

Kasprzak S., *Ius commissio missionis i ius mandatum – XIX-wieczne prawo misyjne*, [w:] P.A. Sokołowski (red.), *Misje w XIX wieku. Wybrane zagadnienia*, Pieniężno 2008 s.103-121.

Kasprzak S., *Odrębność psychologiczna nupturientów a budowanie wspólnoty w małżeństwie sakramentalnym*, [w:] T. Płosk, J. Krzywkowska (red.), *Matrimonium spes mundi. Małżeństwo i rodzina w prawie kanonicznym, polskim i międzynarodowym. Księga pamiątkowa dedykowana ks. prof. Ryszardowi Sztychmillerowi*, Olsztyn 2008, s. 109-126.

Kasprzak S., *Prawotwórcza rola słowa wypowiedzanego we wspólnocie Kościoła. Jak słowo staje się obowiązującym prawem?*, „NURT SVD. Kwartalnik Misjologiczno-Religioznawczy” 2008, z. 3-4 (123-124), s. 169-198.

Kasprzyk Piotr

II

Kasprzyk P. (współautor), *I Katedra Prawa Cywilnego*, [w:] A. Dębiński, M. Ganczar, S. Józwiak, A. Kawałko, M. Kruszewska-Gagoś, H. Witczak (red.), *Księga Jubileuszowa z okazji 90-lecia Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, s. 135-158.

Kasprzyk P., *Kilka uwag o potrzebie instytucjonalizacji homoseksualnych związków partnerskich i „mażeńskich” w polskim prawie rodzinnym*, [w:] M. Andrzejewski, L. Kociucki, M. Łączkowska, A. Schulz, *Księga Jubileuszowa Prof. dr hab. Tadeusza Smyczyńskiego*, Toruń 2008, s. 239-263.

- Kasprzyk P., *Mediacja w postępowaniu o orzeczenie rozwodu i separacji (uwagi de lege lata i de lege ferenda)*, [w:] T. Płoski, J. Krzywkowska (red.), *Matrimonium spes mundi. Małżeństwo i rodzina w prawie kanonicznym, polskim i międzynarodowym. Księga pamiątkowa dedykowana ks. prof. Ryszardowi Sztychmillerowi*, Olsztyn 2008, s. 411-431.
- Kasprzyk P., *Wydawanie odpisów aktów stanu cywilnego i zaświadczeń z ksiąg stanu cywilnego. Uwagi de lege lata i de lege ferenda*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2008 (18), nr 2, s. 319-347.

Kawałko Agnieszka

I

- Kawałko A. (współautor), *Prawo cywilne*, Warszawa 2008, ss. 960.
- Kawałko A. (współredaktor), *Księga Jubileuszowa z okazji 90-lecia Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, ss. 733.

II

- Kawałko A., *Katedra Podstaw Prawa Cywilnego i Prawa Prywatnego Międzynarodowego*, [w:] A. Dębiński, M. Ganczar, S. Józwiak, A. Kawałko, M. Kruszewska-Gagoś, H. Witczak (red.), *Księga Jubileuszowa z okazji 90-lecia Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, s. 101-115.
- Kawałko A. (współautor), *Kazimierz Kruczalak (1934-2002)*, [w:] A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik (red.), *Profesorowie prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, Lublin 2008², s. 255-260.
- Kawałko A. (współautor), *Kazimierz Przybyłowski (1900-1987)*, [w:] A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik (red.), *Profesorowie prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, Lublin 2008², s. 399-411.

VII

- Kawałko A. (współautor), *Prawo w strukturach Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, [w:] A. Dębiński, M. Ganczar, S. Józwiak, A. Kawałko, M. Kruszewska-Gagoś, H. Witczak (red.), *Księga Jubileuszowa z okazji 90-lecia Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, s. 13-14.
- Kawałko A. (współautor), *Podsumowanie*, [w:] A. Dębiński, M. Ganczar, S. Józwiak, A. Kawałko, M. Kruszewska-Gagoś, H. Witczak (red.), *Księga Jubileuszowa z okazji 90-lecia Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, s. 703-708.
- Kawałko A. (współautor), *Słowo od redaktorów*, [w:] A. Dębiński, M. Ganczar, S. Józwiak, A. Kawałko, M. Kruszewska-Gagoś, H. Witczak (red.), *Księga Jubileuszowa z okazji 90-lecia Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, s. 7-9.
- Kawałko A. (współautor), *Summary*, [w:] A. Dębiński, M. Ganczar, S. Józwiak, A. Kawałko, M. Kruszewska-Gagoś, H. Witczak (red.), *Księga Jubileuszowa z okazji 90-lecia Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, s. 709-713.

Kędziora Robert

I

- Kędziora R., *Ogólne postępowanie administracyjne*, Warszawa 2008, ss. 464.

II

- Kędziora R., *Ignacy Czuma (1891-1963). Dziekan Wydziału Prawa i Nauk Społeczno-Ekonomicznych w latach akademickich 1926/1927-1927/1928*, [w:] A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik (red.), *Dziekani Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, s. 21-26.
- Kędziora R., *Ignacy Czuma (1891-1963)*, [w:] A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik (red.), *Profesorowie prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, Lublin 2008², s. 62-74.

III

- Kędziora R., *Adnotacja*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 619.
- Kędziora R., *Doręczenia*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 649-650.
- Kędziora R., *Naczelnny Sąd Administracyjny – właściwość, kompetencje*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 652-653.
- Kędziora R., *Pełnomocnik strony*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 625-626.
- Kędziora R., *Posiedzenia sądowe*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 657-658.
- Kędziora R., *Postępowanie mediacyjne*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 658.
- Kędziora R., *Postępowanie przed Wojewódzkim Sądem Administracyjnym*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 658-659.
- Kędziora R., *Postępowanie rozpoznawcze*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 659.
- Kędziora R., *Postępowanie sądowoadministracyjne*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 659-660.
- Kędziora R., *Postępowanie uproszczone*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 660.
- Kędziora R., *Pozostali uczestnicy postępowania*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 661.
- Kędziora R., *Prawomocność orzeczeń*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 661.
- Kędziora R., *Przedstawiciel strony*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 628-629.
- Kędziora R., *Składy orzekające*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 668.
- Kędziora R., *Strona postępowania administracyjnego*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 631.
- Kędziora R., *Strony postępowania*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 668-669.
- Kędziora R., *Terminy w postępowaniu sądowoadministracyjnym*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 669.
- Kędziora R., *Uczestnicy na prawach strony*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 634-636.
- Kędziora R., *Uczestnicy na prawach strony*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 669.
- Kędziora R., *Udostępnianie akt sprawy*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 636.

- Kędziora R., *Unieważnienie prawomocnego orzeczenia sądu administracyjnego*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 670.
- Kędziora R., *Wezwanie*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 638-639.
- Kędziora R., *Wojewódzkie Sądy Administracyjne – właściwość, kompetencje*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 6670-671.
- Kędziora R., *Wylączenie sędziego*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 671.
- Kędziora R., *Wyłączenie prawa*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 642-643.
- Kędziora R., *Wznowienie postępowania*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 671-672.
- Kędziora R., *Zażalenie*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 674.
- Kędziora R., *Zdolność procesowa*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 674-675.
- Kędziora R., *Zdolność sądowa*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 675.

Kisła Magdalena

I

- Kisła M. (współredaktor), *Zastosowanie nauk o zarządzaniu w organizacjach gospodarczych i administracji publicznej*, Radom 2008, ss. 232.

II

- Kisła M., *Wykorzystanie nowego zarządzania publicznego w samorządzie terytorialnym*, [w:] J. Łukasiewicz (red.), *Polityka administracyjna. IV Międzynarodowa Konferencja Naukowa*, Rzeszów 2008, s. 319-338.

Kość Antoni

I

- Kość A., *50 lat Domu Słowa Bożego w Lublinie (1958-2008)*, Lublin 2008, ss. 56.
- Kość A. (współredaktor), *50 lat Domu Słowa Bożego w Lublinie (1958-2008)*, Lublin 2008, ss. 272.

II

- Kość A., *Antoni Szymański (1881-1942). Dziekan Wydziału Prawa Kanonicznego i Nauk Moralnych w roku akademickim 1920/1921. Dziekan Wydziału Prawa i Nauk Społeczno-Ekonomicznych w latach akademickich 1931/1932-1932/1933*, [w:] A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik (red.), *Dziekani Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, s. 199-205.
- Kość A., *Jerzy Kalinowski (1916-2000)*, [w:] A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik (red.), *Profesorowie prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, Lublin 2008², s. 205-215.
- Kość A., *Historia Domu Słowa Bożego w Lublinie*, [w:] A. Kość, A. Pietrzak, H. Zimoń (red.), *50 lat Domu Słowa Bożego w Lublinie (1958-2008)*, Lublin 2008, s. 9-46.

III

- Kość A. (współautor), *Geneza państwa. Teoria patrymonialna*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 12.

- Kość A. (współautor), *Geneza państwa. Teoria patriarchalna*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 11.
- Kość A. (współautor), *Geneza państwa. Teoria podboju*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 14.
- Kość A. (współautor), *Geneza państwa. Teoria prawnonaturalna*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 10-11.
- Kość A. (współautor), *Geneza państwa. Teoria procesu rozwarstwienia klasowego*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 14-15.
- Kość A. (współautor), *Geneza państwa. Teoria psychologiczna*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 16.
- Kość A. (współautor), *Geneza państwa. Teorie socjologiczne*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 15-16.
- Kość A. (współautor), *Geneza państwa. Teoria umowy społecznej*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 12-14.
- Kość A. (współautor), *Geneza państwa. Teoria teistyczna*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 8-9.
- Kość A. (współautor), *Geneza państwa w doktrynie prawa międzynarodowego*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 16-17.

V

- Kość A., *Antoni Dębiński: Kościół i prawo rzymskie*. Lublin 2007, Wydawnictwo KUL, ss. 238, „Państwo i Prawo” 2008, nr 4, s. 129-131.

Krukowski Józef

I

- Krukowski J., *Polskie prawo wyznaniowe*, Warszawa 2008⁴, ss. 283.
- Krukowski J. (red.), *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego. Księga VII Procesy*, t. V, Pallottinum 2007, ss. 463.

II

- Krukowski J., *Józef Gommar Michiels (1890-1965). Dziekan Wydziału Prawa Kanonicznego w latach akademickich 1924/1925-1927/1928 oraz 1931/1932-1934/1935*, [w:] A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik (red.), *Dziekani Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, s. 135-140.
- Krukowski J., *Józef Gommar Michiels (1890-1965)*, [w:] A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik (red.), *Profesorowie prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, Lublin 2008², s. 299-304.
- Krukowski J., *Komentarz do kan. 1400-1500; 1692-1752*, [w:] J. Krukowski (red.), *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego. Księga VII Procesy*, t. V, Pallottinum 2007, s. 12-122.
- Krukowski J., *Księga VII Procesy. Wprowadzenie*, [w:] J. Krukowski (red.), *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego. Księga VII Procesy*, t. V, Pallottinum 2007, s. 8-11.
- Krukowski J., *Particular Churches and Communio Ecclesiarum*, [w:] *Systeme juridique canonique et rapports entre les ordonnancements juridiques. XII ème Congrès International de Droit Canonique de la Consociatio Internationalis Studio Iuris Canonici Promovendo*, Liban 2008, s. 665-674.
- Krukowski J., *Realizacja Konkordatu z 1993 r. w polskim porządku prawnym*, [w:] J. Wroceński, H. Pietrzak (red.), *Konkordat polski w 10 lat po ratyfikacji. Materiały z konferencji*, Warszawa 2008, s. 87-129.

- Krukowski J., *Realizacja Konkordatu z 1993 r. w polskim porządku prawnym*, „Stowarzyszenie Kanonistów Polskich, Biuletyn”, 2008, nr 21, s. 53-82.
- Krukowski J., *Relacje między państwem a Kościołem w publikacjach zamieszczonych w „Pracach Kanonicznych”*, „Prawo Kanoniczne” 2008 (51), nr 1-2, s. 111-120.
- Krukowski J., *Równouprawienie związków wyznaniowych w państwach europejskich*, „Studia Prawnicze KUL” 2008, nr 2 (34), s. 23-31.
- Krukowski J., *Systemy finansowania instytucji kościelnych w Europie*, [w:] E. Szczot, S. Białek (red.), *Zagadnienia kościelnego prawa majątkowego i procesowego*, Lublin 2008, s. 19-45.

III

- Krukowski J., *Administracja kościelna*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 641-642.
- Krukowski J., *Biskup*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 642.
- Krukowski J., *Biskup diecezjalny*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 642-643.
- Krukowski J., *Biskup Rzymu*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 643.
- Krukowski J., *Diecezja*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 643-644.
- Krukowski J., *Hierarchia kościelna*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 645-647.
- Krukowski J., *Konferencja Biskupów*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 647.
- Krukowski J., *Konkretne akty administracyjne*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 648.
- Krukowski J., *Kościół partykularny*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 649.
- Krukowski J., *Kuria diecezjalna*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 649-650.
- Krukowski J., *Kuria Rzymska*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 650-652.
- Krukowski J., *Legaci papiescy*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 653.
- Krukowski J., *Michiels Gommarus OFM Cap*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 12, Lublin 2008, kol. 848-849.
- Krukowski J., *Proboszcz*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 653-656.
- Krukowski J., *Procedura administracyjna w prawie kanonicznym*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 656-657.
- Krukowski J., *Procedura przenoszenia proboszczów*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 657-658.
- Krukowski J., *Procedura sporno-administracyjna*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 658-660.
- Krukowski J., *Procedura usuwania proboszczów*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 660-663.
- Krukowski J., *Środki pojednawcze mające na celu zapobieżenie powstania sporu administracyjnego*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 663-664.

V

- Krukowski J., *Józef Krzywda, Prymat papieski i Kolegium Biskupów w świetle nauki Vaticanum I i II*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie 2008, ss. 320, „Roczniki Nauk Prawnych” 2008 (18), nr 2, s. 391-393.
- Krukowski J., *Piotr Stanisław, Porozumienia w sprawie regulacji stosunków między państwem i niekatolickimi związkami wyznaniowymi we włoskim porządku prawnym*, „Studia Prawnicze KUL” 2008, nr 1 (33), s. 161-165.
- Krukowski J., *Stanisław Dubiel, Uprawnienia majątkowe Kościoła Katolickiego w Polsce w świetle Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 roku, Konkordatu z 1993 roku i ustaw synodalnych*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2007, ss. 302, „Roczniki Nauk Prawnych” 2008 (18), nr 1, s. 263-267.

Kruszewska-Gagoś Małgorzata

I

- Kruszewska-Gagoś M. (współredaktor), *Księga Jubileuszowa z okazji 90-lecia Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, ss. 733.

II

- Kruszewska-Gagoś M. (współautor), *Katedra Administracyjnego Prawa Gospodarczego*, [w:] A. Dębiński, M. Ganczar, S. Józwiak, A. Kawalko, M. Kruszevska-Gagoś, H. Witczak (red.), *Księga Jubileuszowa z okazji 90-lecia Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, s. 597-604.
- Kruszewska-Gagoś M. (współautor), *Katedra Nauki Administracji*, [w:] A. Dębiński, M. Ganczar, S. Józwiak, A. Kawalko, M. Kruszevska-Gagoś, H. Witczak (red.), *Księga Jubileuszowa z okazji 90-lecia Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, s. 615-632.
- Kruszewska-Gagoś M. (współautor), *Katedra Prawa Zarządzania Środowiskiem*, [w:] A. Dębiński, M. Ganczar, S. Józwiak, A. Kawalko, M. Kruszevska-Gagoś, H. Witczak (red.), *Księga Jubileuszowa z okazji 90-lecia Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, s. 639-648.
- Kruszewska-Gagoś M., *Represyjne środki nadzoru nad samorządem terytorialnym*, [w:] J. Łukasiewicz (red.), *Polityka administracyjna. IV Międzynarodowa Konferencja Naukowa*, Rzeszów 2008, s. 387-398.

III

- Kruszewska-Gagoś M., *Beneficjent*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 489.
- Kruszewska-Gagoś M., *Biznesplan*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 490.
- Kruszewska-Gagoś M., *Cele polityki spójności*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 490-491.
- Kruszewska-Gagoś M., *Fundusze europejskie*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 492.
- Kruszewska-Gagoś M., *Instrumenty finansowe polityki spójności*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 493-494.
- Kruszewska-Gagoś M., *Instytucja audytowa*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 494-495.

- Kruszewska-Gagoś M., *Instytucja wdrażająca*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 495.
- Kruszewska-Gagoś M., *Instytucja zarządzająca*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 496.
- Kruszewska-Gagoś M., *Koszty kwalifikowane*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 497-498.
- Kruszewska-Gagoś M., *Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia (NSRO)*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 498-499.
- Kruszewska-Gagoś M., *Narodowy Plan Rozwoju (NPR)*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 499-500.
- Kruszewska-Gagoś M., *Nomenklatura Jednostek Terytorialnych dla Celów Statystycznych (NTS)*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 500-501.
- Kruszewska-Gagoś M., *Oś priorytetowa*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 501-502.
- Kruszewska-Gagoś M., *Polityka spójności*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 502-503.
- Kruszewska-Gagoś M., *Program operacyjny*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 503-504.
- Kruszewska-Gagoś M., *Program Operacyjny Rozwój Polski Wschodniej (PO RPW)*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 504-505.
- Kruszewska-Gagoś M., *Programowanie*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 505.
- Kruszewska-Gagoś M., *Projekt*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 506.
- Kruszewska-Gagoś M., *Regionalny Program Operacyjny (RPO)*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 506-507.
- Kruszewska-Gagoś M., *Zasady pomocy*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 507-509.

VII

- Kruszewska-Gagoś M. (współautor), *Administracja w strukturach Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, [w:] A. Dębiński, M. Ganczar, S. Józwiak, A. Kawalko, M. Kruszewska-Gagoś, H. Witczak (red.), *Księga Jubileuszowa z okazji 90-lecia Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, s.595.
- Kruszewska-Gagoś M. (współautor), *Podsumowanie*, [w:] A. Dębiński, M. Ganczar, S. Józwiak, A. Kawalko, M. Kruszewska-Gagoś, H. Witczak (red.), *Księga Jubileuszowa z okazji 90-lecia Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, s. 703-708.
- Kruszewska-Gagoś M. (współautor), *Słowo od redaktorów*, [w:] A. Dębiński, M. Ganczar, S. Józwiak, A. Kawalko, M. Kruszewska-Gagoś, H. Witczak (red.), *Księga Jubileuszowa z okazji 90-lecia Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, s. 7-9.
- Kruszewska-Gagoś M. (współautor), *Summary*, [w:] A. Dębiński, M. Ganczar, S. Józwiak, A. Kawalko, M. Kruszewska-Gagoś, H. Witczak (red.), *Księga Jubileuszowa z okazji 90-lecia Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, s. 709-713.

Krzysztofik Edyta

II

- Krzysztofik E., *Ewolucja wspólnotowego systemu ochrony praw człowieka*, „Studia Prawnicze KUL” 2008, nr 2 (34), s. 33-52.
- Krzysztofik E. (współautor), *Katedra Prawa Unii Europejskiej*, [w:] A. Dębiński, M. Ganczar, S. Józwiak, A. Kawalko, M. Kruszewska-Gagoś, H. Witczak (red.), *Księga Jubileuszowa z okazji 90-lecia Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, s. 357-363.

III

- Krzysztofik E., *Adwokat Generalny/Rzecznik Generalny*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1031.
- Krzysztofik E., *Bezpośredni skutek prawa wspólnotowego*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1070.
- Krzysztofik E., *Decyzje ramowe*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1071.
- Krzysztofik E., *Europejski Trybunał Sprawiedliwości (ETS)*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1041-1042.
- Krzysztofik E., *Izby Sądowe*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1049.
- Krzysztofik E., *Komitet Polityczny i Bezpieczeństwa*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1052.
- Krzysztofik E., *Orzeczenie wstępne*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1080.
- Krzysztofik E., *Sąd ds. Służby Publicznej*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1065.
- Krzysztofik E., *Sąd Pierwszej Instancji (SPI)*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1065-1066.
- Krzysztofik E., *Swoboda przedsiębiorczości*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1090.
- Krzysztofik E., *Swoboda przepływu usług (SPU)*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1091-1092.
- Krzysztofik E., *Swobodny przepływ towarów*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1092-1093.
- Krzysztofik E., *Wspólna polityka bezpieczeństwa i obrony*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1096-1098.
- Krzysztofik E., *Wspólna polityka zagraniczna i bezpieczeństwa UE (WPZiB)*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1098-1099.
- Krzysztofik E., *Wspólna strategia*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1099.
- Krzysztofik E., *Wspólne stanowisko*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1099-1100.
- Krzysztofik E., *Współpraca Policji i Sądowa w sprawach karnych*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1100-1101.
- Krzysztofik E., *Wysoki Przedstawiciel ds. Wspólnej Polityki Zagranicznej i Bezpieczeństwa*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1069.
- Krzysztofik E., *Zasada równowagi instytucjonalnej*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1105.

Kucia-Guściora Beata

I

- Kucia-Guściora B. (współautor), *Prawo podatkowe w kazusach i zadaniach*, Lublin 2008, ss. 301.
- Kucia-Guściora B. (współredaktor), *Ordynacja podatkowa w teorii i praktyce*, Lublin 2008, ss. 286
- Kucia-Guściora B. (współredaktor), *Problemy i kontrowersje związane z opodatkowaniem osób fizycznych*, Lublin 2008, ss. 213.

II

- Kucia-Guściora B., *Dochody z pracy w Wielkiej Brytanii. Skutki podatkowe zmiany umowy polsko-brytyjskiej*, [w:] B. Kucia-Guściora, P. Smoleń (red.), *Problemy i kontrowersje związane z opodatkowaniem osób fizycznych*, Lublin 2008, s. 51-72.
- Kucia-Guściora B. (współautor), *Katedra Finansów i Prawa Finansowego*, [w:] A. Dębiński, M. Ganczar, S. Józwiak, A. Kawalko, M. Kruszewska-Gagoś, H. Witczak (red.), *Księga Jubileuszowa z okazji 90-lecia Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, s. 275-292.
- Kucia-Guściora B., *Ordynacja podatkowa a umowy o unikaniu podwójnego opodatkowania – wybrane zagadnienia*, [w:] B. Kucia-Guściora, M. Münnich (red.), *Ordynacja podatkowa w teorii i praktyce*, Lublin 2008, s. 75-110.
- Kucia-Guściora B., *Polskie umowy w sprawie unikania podwójnego opodatkowania – próba podsumowania dorobku polskiej doktryny*, [w:] J. Głuchowski, C. Kosikowski, J. Szolno-Koguc (red.), *Nauka finansów publicznych i prawa finansowego w Polsce. Dorobek i kierunki rozwoju. Księga jubileuszowa profesor Alicji Pomorskiej*, Lublin 2008, s. 342-356.
- Kucia-Guściora B., *Witold Krzyżanowski (1897-1972). Dziekan Wydziału Prawa i Nauk Społeczno-Ekonomicznych w latach akademickich 1933/1934-1934/1935*, [w:] A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik (red.), *Dziekani Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, s. 109-116.

Kuś Artur

I

- Kuś A. (współautor), *Zasady i ograniczenia w przepływie osób i towarów w Unii Europejskiej*, Zamość 2008.
- Kuś A. (współredaktor), *Zarys finansów publicznych i prawa finansowego*, Kraków 2008⁵.

II

- Kuś A. (współautor), *Komentarz do art. 23, 24, 25, 26, 27 i 135 TWE*, [w:] D. Miąsik, N. Półtorak (red.), *Komentarz do Traktatu ustanawiającego Wspólnotę Europejską*, t. 1, Warszawa 2008, s. 499-543.
- Kuś A., *Podstawy prawa celnego*, [w:] A. Gorgoń, A. Kuś, A. Niezgoda, P. Smoleń, W. Wójtowicz (red.), *Zarys finansów publicznych i prawa finansowego*, Kraków 2008⁵, s. 322-363.

V

- Kuś A., *Paweł Fajgielski (red.), Ochrona danych osobowych w Polsce z perspektywy dziesięciolecia*, „*Studia Prawnicze KUL*” 2008, nr 3 (35), s. 161-164.

Kwiecień Sebastian

II

- Kwiecień S., *Katedra Historii Administracji*, [w:] A. Dębiński, M. Ganczar, S. Józwiak, A. Kawalko, M. Kruszewska-Gagoś, H. Witczak (red.), *Księga Jubileuszowa z okazji 90-lecia Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, s. 609-614.
- Kwiecień S., *Kompetencje wojewody w świetle przepisów Rozporządzenia Prezydenta RP z 7 czerwca 1927 roku o prawie przemysłowym*, „Czasopismo Prawno Historyczne” 2008 (60), z. 1, s. 119-138.
- Kwiecień S., *Tryb rozpatrywania skargi przez Najwyższy Trybunał Administracyjny w świetle przepisów rozporządzenia Prezydenta RP z 27 października 1932 roku o Najwyższym Trybunale Administracyjnym*, „Rocznik Wyższej Szkoły Handlowej” 2008, t. 4, s. 123-131.
- Kwiecień S., *Zadania wojewody w systemie terenowych organów administracji państwa w latach 1919-1939*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2008 (18), nr 1, s. 247-261.

V

- Kwiecień S., *Magdalena Pyter (red.)*, *Nauki historycznoprawne w polskich uniwersytetach II Rzeczypospolitej*, Wydawnictwo Diecezjalne, Lublin 2008, ss. 423, „Studia Prawnicze KUL” 2008, nr 2 (34), s. 121-122.

Lipska Marzena

I

- Lipska M. (współredaktor), *Cuius regio, eius religio? Publikacja po Zjeździe Historyków Państwa i Prawa*, Lublin wrzesień 2006 r., Lublin 2008, ss. 530.

II

- Lipska M., *Henryk Karbownik (1927-1999)*, [w:] A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik (red.), *Profesorowie prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, Lublin 2008², s. 233-241.
- Lipska M., *Władysław Rostocki (1912-2004)*, [w:] A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik (red.), *Profesorowie prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, Lublin 2008², s. 433-441.
- Lipska M., *Wpływ prawa kanonicznego na osobowe prawo małżeńskie w Polsce przed-rozbiorowej*, [w:] T. Płoski, J. Krzywkowska (red.), *Matrimonium spes mundi. Małżeństwo i rodzina w prawie kanonicznym, polskim i międzynarodowym. Księga pamiątkowa dedykowana ks. prof. Ryszardowi Szytchmillerowi*, Olsztyn 2008, s. 432-443.

Maćkowska Katarzyna

I

- Maćkowska K., *Normatywny wymiar amerykańskich wczesnych konstytucji stanowych*, Lublin 2008, s. 221.

II

- Maćkowska K., *Katedra Prawa Amerykańskiego i Porównawczego*, [w:] A. Dębiński, M. Ganczar, S. Józwiak, A. Kawalko, M. Kruszewska-Gagoś, H. Witczak (red.), *Księga Jubileuszowa z okazji 90-lecia Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, s. 69-75.
- Maćkowska K., *Korzenie struktury prawnej Stanów Zjednoczonych – federalizm dualistyczny (do roku 1860)*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2008 (18), nr 1, s. 225-246.

- Maćkowska K., *Rozwój idei umów społecznych w koloniach angielskich w Ameryce Północnej w XVII w.*, „Czasy Nowożytnie” 2008, t. 21, nr 1, s. 9-32.
- Maćkowska K., *Umowa o rekompensatę za uciążliwości składowiska odpadów w kontekście art. 585 k.s.h.*, „Przegląd Prawno-Ekonomiczny” 2008, nr 3, s. 40-48.
- Maćkowska K., *Władza ustawodawcza w konstytucjach amerykańskich stanów północno-zachodnich w latach 1791-1821*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2008 (18), nr 2, s. 113-131.
- Maćkowska K., *Wykonywanie władztwa administracyjnego w USA – na przykładzie wybranych orzeczeń Sądu Najwyższego w latach 2006-2007*, [w:] K. Miaskowska-Daszkiewicz, R. M. Pal (red.), *Standardy wykonywania władzy publicznej*, Lublin–Stalowa Wola 2008, s. 299-318.

Mełgieś Katarzyna

III

- Mełgieś K., *Centralna Informacja Działalności Gospodarczej (CIDG)*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 735.
- Mełgieś K., *Centralna Informacja Krajowego Rejestru Sądowego*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 735-736.
- Mełgieś K., *Dowód w postępowaniu administracyjnym*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 622.
- Mełgieś K., *Ewidencja działalności gospodarczej*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 737-738.
- Mełgieś K., *Koszty postępowania sądowoadministracyjnego*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 650-652.
- Mełgieś K., *Ódpis z KRS*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 741-742.
- Mełgieś K., *Odwołanie*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 623-624.
- Mełgieś K., *Organy wyższego stopnia*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 624-625.
- Mełgieś K., *Orzeczenia sądowe*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 653-655.
- Mełgieś K., *Pełnomocnicy*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 655-656.
- Mełgieś K., *Pisma procesowe*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 656-657.
- Mełgieś K., *Podanie*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 626.
- Mełgieś K., *Postanowienie*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 627-628.
- Mełgieś K., *Postępowanie w sprawach wydawania zaświadczeń*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 628.
- Mełgieś K., *Prawo pomocy*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 661-663.
- Mełgieś K., *Protokół*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 628.
- Mełgieś K., *Rejestr dłużników niewypłacalnych*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 747-748.
- Mełgieś K., *Rejestr działalności regulowanej*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 748-751.

- Melgieś K., *Rejestr przedsiębiorców*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 751-754.
- Melgieś K., *Rejestr stowarzyszeń, innych organizacji społecznych i zawodowych, fundacji oraz publicznych Zakładów Opieki Zdrowotnej*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 754-755.
- Melgieś K., *Skarga*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 663-666.
- Melgieś K., *Skarga kasacyjna*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 666-668.
- Melgieś K., *Stwierdzenie nieważności decyzji*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 632.
- Melgieś K., *Stwierdzenie wygaśnięcia decyzji*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 632.
- Melgieś K., *Terminy w postępowaniu administracyjnym*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 632-633.
- Melgieś K., *Uchylenie lub zmiana decyzji ostatecznej*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 634.
- Melgieś K., *Umorzenie postępowania*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 670.
- Melgieś K., *Wyciąg z KRS*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 755-756.
- Melgieś K., *Zasada czynnego udziału strony w postępowaniu*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 644-645.
- Melgieś K., *Zasada dwuinstancyjności postępowania*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 645.
- Melgieś K., *Zasada ekonomii procesowej*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 645.
- Melgieś K., *Zasada informowania uczestników postępowania*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 645-646.
- Melgieś K., *Zasada pisemności*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 646.
- Melgieś K., *Zasada pogłębiania zaufania obywateli do organów państwa*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 646-647.
- Melgieś K., *Zasada prawdy obiektywnej*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 647.
- Melgieś K., *Zasada praworządności*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 647.
- Melgieś K., *Zasada przekonywania*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 647.
- Melgieś K., *Zasada ugodowego załatwiania spraw*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 648.
- Melgieś K., *Zasada uwzględniania z urzędu interesu społecznego i słusznego interesu obywateli*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 648.
- Melgieś K., *Zasady postępowania administracyjnego*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 648-649.
- Melgieś K., *Zasady prowadzenia KRS*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 756-758.

Melgieś K., *Zaświadczenie z KRS*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 758-759.

Melgieś K., *Zawieszenie postępowania*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 672-674.

Mezglewski Artur

I

Mezglewski A. (współautor), *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2008², ss. 292.

II

Mezglewski A., *Kwalifikacje ogólne do nauczania religii w przedszkolach i szkołach publicznych*, „*Studia z Prawa Wyznaniowego*” 2008, t. 11, s. 87-97.

Mezglewski A., *Naruszenia prawa własności wobec kościelnych nieruchomości szkolnych w okresie Polski Ludowej*, [w:] E. Kozerska, P. Sadowski, A. Szamański (red.), *Problemy własności w ujęciu historyczno-prawnym*, Opole 2008, s. 105-127.

Mezglewski A., *O potrzebie nowelizacji przepisów wykonawczych dotyczących zawierania małżeństwa konkordatowego*, [w:] T. Płoski, J. Krzywkowska (red.), *Matrimonium spes mundi. Małżeństwo i rodzina w prawie kanonicznym, polskim i międzynarodowym. Księga pamiątkowa dedykowana ks. prof. Ryszardowi Sztuchmillerowi*, Olsztyn 2008, s. 371-380.

Mezglewski A., *Prawo dziecka do nieujawniania lub wyrażania przekonań religijnych w aspekcie przepisów prawa polskiego dotyczących nauczania religii*, [w:] E. Sowińska, E. Szczurko, T. Guz, P. Marzec (red.), *Dziecko. Studium interdyscyplinarne*, Lublin 2008, s. 231-237.

Mezglewski A., *The organization of religious instruction in polish public schools*, [w:] *Christian values in postmodern society*, Kaunas 2008, s. 86-90.

Mezglewski A., *Wychowanie religijne dziecka w ramach obowiązującego systemu oświaty*, [w:] M. Bartnik, M. Bielecki, J. Parchomiuk, B. Uliasz (red.), *Ochrona dziecka w prawie publicznym*, Tomaszów Lubelski-Lublin 2008, s. 225-232.

III

Mezglewski A., *Alumn*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 959.

Mezglewski A., *Cmentarze wyznaniowe*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 959.

Mezglewski A., *Duszpasterstwo wojskowe*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 963.

Mezglewski A., *Kapelani*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 964.

Mezglewski A., *Kapelani wojskowi*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 964.

Mezglewski A., *Konkordaty*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 966.

Mezglewski A., *Kult publiczny*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 967.

Mezglewski A., *Lekcje religii w przedszkolach i szkołach publicznych*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 967.

Mezglewski A., *Małżeństwo wyznaniowe*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 967.

Mezglewski A., *Metryki*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 12, Lublin 2008, kol. 662.

Mezglewski A., *Metrykalne księgi*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 12, Lublin 2008, kol. 662.

- Mezglewski A., *Nauczanie religii*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 967-968.
- Mezglewski A., *Niższe seminaria duchowne. Organizacje religijne*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 968.
- Mezglewski A., *Posługi religijne. Praktyki religijne*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 969-970.
- Mezglewski A., *Rejestr kościołów i związków wyznaniowych*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 971-972.
- Mezglewski A., *Święta religijne*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 975-976.
- Mezglewski A., *Wyznaniowa forma zawarcia małżeństwa cywilnego*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 978-979.
- Mezglewski A., *Wyższe seminaria duchowne. Wyższe szkoły papieskie*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 979.

IV

- Mezglewski A., *Głos do wyroku Sądu Okręgowego w Lublinie z dnia 4 lipca 2007 r. XI Waz 90/07 utrzymującego w mocy wyrok Sądu Rejonowego w Kraśniku z dnia 28 lutego 2007 r. W 6/07 w sprawie o wykroczenie drogowe z art. 97 ustawy – Kodeks wykroczeń (kw) i art. 20 ustawy – Prawo o ruchu drogowym (prd) – przekroczenie prędkości w terenie zabudowanym*, „*Studia Prawnicze KUL*” 2008, nr 1 (33), s. 109-113.

V

- Mezglewski A., P. Stanisz, *Porozumienia w sprawie regulacji stosunków między państwem i niekatolickimi związkami wyznaniowymi we włoskim porządku prawnym*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2007, ss. 314, „*Studia z Prawa Wyznaniowego*” 2008, t. 11, s. 326-327.

Mikołajczuk Krzysztof

II

- Mikołajczuk K., *Katolickie Kościoły Wschodnie niemające własnej hierarchii (wybrane zagadnienia)*, „*Roczniki Nauk Prawnych*” 2008 (18), nr 1, s. 177-192.

V

- Mikołajczuk K., Dimitrios Salachas, Krzysztof Nitkiewicz, *Rapporti interecclesiali tra cattolici orientali e latini. Sussidio canonico-pastorale*, Roma: Edizioni Orientalna Christiana del Pontificio Orientale 2007, ss. 189, „*Roczniki Nauk Prawnych*” 2008 (18), nr 1, s. 267-270.
- Mikołajczuk K., Ks. Józef Krętosz, *Wschodnie katolickie obrządki w Polsce*, Katowice: Wydawnictwo św. Jacka 2008, ss. 166, „*Roczniki Nauk Prawnych*” 2008 (18), nr 2, s. 408-411.

Misztal Henryk

I

- Misztal H., *Sanctorum Mater. Instrukcja Kongregacji Spraw Kanonizacyjnych o prowadzeniu dochodzenia diecezjalnego lub eparchialnego w sprawach kanonizacyjnych. Komentarz*, Lublin 2008, ss. 156.
- Misztal H. (współautor), *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2008², ss. 292.

II

- Misztal H. (współautor), Czesław Strzeszewski (1903-1999). *Dziekan Wydziału Prawa i Nauk Społeczno-Ekonomicznych w latach akademickich 1946/1947-1947/1948 oraz 1950/1951*, [w:] A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik (red.), *Dziekani Wydziału*

Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Lublin 2008, s. 193-198.

Miształ H., *Hanna Waśkiewicz (1919-1993)*, [w:] A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik (red.), *Profesorowie prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, Lublin 2008², s. 479-488.

Miształ H., *Prawny i teologiczny charakter spraw kanonizacyjnych*, [w:] S. Szczepaniec, J. Superson, J. Mieczkowski (red.), *Introibo ad altare Dei. Księdzu Profesorowi Stefanowi Koperkowi CR z okazji 70 – lecia urodzin i 45 – lecia kapłaństwa*, Kraków 2008, s. 951-969.

III

Miształ H., *Prawo wyznaniowe*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 970-971.

Miształ H., *Wolność sumienia i religii*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 976-978.

V

Miształ H., *Państwo i kościół w krajach Unii Europejskiej*, red. G. Robbers, tłum. J. Łopatowska-Rynkowska, M. Rynkowski, Wrocław: Kolonia Limited 2007, ss. 435, „*Studia z Prawa Wyznaniowego*” 2008, t. 11, s. 321-326.

VII

Miształ H., *Wprowadzenie*, [w:] K. M. Więcek, *Wkład polskich kanonistów do nauki prawa kanonizacyjnego*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2008, s. 9-13.

Miziński Artur

II

Miziński A., *Dyspensa w prawie kodeksowym Kościoła łacińskiego*, [w:] T. Płoski, J. Krzywkowska (red.), *Matrimonium spes mundi. Małżeństwo i rodzina w prawie kanonicznym, polskim i międzynarodowym. Księga pamiątkowa dedykowana ks. prof. Ryszardowi Szytchmilerowi*, Olsztyn 2008, s. 143-162.

Miziński A., *Katedra Kościelnego Prawa Karnego*, [w:] A. Dębiński, M. Ganczar, S. Józwiak, A. Kawalko, M. Kruszewska-Gagoś, H. Witczak (red.), *Księga Jubileuszowa z okazji 90-lecia Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, s. 437-452.

Münnich Monika

I

Münnich M. (współautor), *Prawo podatkowe w kazusach i zadaniach*, Lublin 2008, ss. 301.

Münnich M. (współredaktor), *Ordynacja podatkowa w teorii i praktyce*, Lublin 2008, ss. 286.

II

Münnich M. (współautor), *Katedra Finansów i Prawa Finansowego*, [w:] A. Dębiński, M. Ganczar, S. Józwiak, A. Kawalko, M. Kruszewska-Gagoś, H. Witczak (red.), *Księga Jubileuszowa z okazji 90-lecia Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, s. 275-292.

Münnich M., *Ułga prorodzinna w podatku dochodowym od osób fizycznych*, [w:] B. Kucia-Guściora, P. Smoleń (red.), *Problemy i kontrowersje związane z opodatkowaniem osób fizycznych*, Lublin 2008, s. 27-40.

Münnich M., *Zintegrowany system kontroli podatkowej. Polski model jednolitej kontroli podatkowej – czy mit legislacyjny?*, [w:] B. Kucia-Guściora, M. Münnich (red.), *Ordynacja podatkowa w teorii i praktyce*, Lublin 2008, s. 221-254.

Nowik Paweł

I

Nowik P. (współautor), *Zbiorowe prawo pracy*, Warszawa 2008, ss. 181.

Nowińska Joanna

II

Nowińska J., *Kamil Stefko (1875-1966)*, [w:] A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik (red.), *Profesorowie prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, Lublin 2008², s. 471-478.

Nowińska J., *Władysław Łukaszewicz (1875-1946)*, [w:] A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik (red.), *Profesorowie prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, Lublin 2008², s. 273-276.

Ordon Marta

II

Ordon M., *Józef Pruszkowski (1837-1925)*, [w:] A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik (red.), *Profesorowie prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, Lublin 2008², s. 387-391.

VI

Ordon M., *Konferencja naukowa pt. Konkordat Polski w 10 lat po ratyfikacji*, Warszawa, 10 kwietnia 2008 r., „*Studia z Prawa Wyznaniowego*” 2008, t. 11, s. 354-358.

Ordon M., *Pozyskiwanie środków na działalność instytucji kościelnych (Konferencja Naukowa, Lublin, 10 VI 2008 r.)*, „*Studia Prawnicze KUL*” 2008, nr 4 (36), s. 201-205.

Ordon M., *Zebranie Założycielskie Polskiego Towarzystwa Prawa Wyznaniowego, Lublin, 21-22 czerwca 2008 r.*, „*Studia Prawnicze KUL*” 2008, nr 4 (36), s. 206-207.

Ordon M., *Zebranie Założycielskie Polskiego Towarzystwa Prawa Wyznaniowego, Lublin, 21-22 czerwca 2008 r.*, „*Studia z Prawa Wyznaniowego*” 2008, t. 11, s. 367-370.

Ordon M., *V Zjazd Katedr Prawa Wyznaniowego Bilateralizm w stosunkach państwowo-kościelnych, Krasnobród, 13-15 maja 2008 r.*, „*Studia z Prawa Wyznaniowego*” 2008, t. 11, s. 358-363.

Orzeszyna Krzysztof

II

Orzeszyna K., *Józef Florczak (1887-1943). Dziekan Wydziału Prawa Kanonicznego i Nauk Moralnych w roku akademickim 1919/1920*, [w:] A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik (red.), *Dziekani Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, s. 55-59.

Orzeszyna K., *Józef Florczak (1887-1943)*, [w:] A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik (red.), *Profesorowie prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, Lublin 2008², s. 135-138.

III

Orzeszyna K., *Mieszane sprawy*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 12, Lublin 2008, kol. 912-913.

Ostaszewski Kazimierz

II

- Ostaszewski K., *Aspekty administracyjnoprawne pomocy publicznej dla przedsiębiorców*, [w:] *Aktualne problemy interpretacji i zastosowania norm prawnych. Materiały z Międzynarodowej Konferencji na Lwowskim Narodowym Uniwersytecie im. I. Franki*, Lwów 2008, s.126-129.
- Ostaszewski K., *Samorząd terytorialny jako podmiot polityki administracyjnej w zakresie ochrony zdrowia*, [w:] J. Łukasiewicz (red.), *Polityka administracyjna. IV Międzynarodowa Konferencja Naukowa*, Rzeszów 2008, s. 419-428.

III

- Ostaszewski K., *Akcjonariat pracowniczy*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 511-513.
- Ostaszewski K., *Benchmarking*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 513-515.
- Ostaszewski K., *Controlling*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 515-517.
- Ostaszewski K., *Holding*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 517-519.
- Ostaszewski K., *Just-in-time*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 519-520.
- Ostaszewski K., *Koncern*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 520.
- Ostaszewski K., *Korporacje transnarodowe*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 521-523.
- Ostaszewski K., *Lean management*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 523-524.
- Ostaszewski K., *Małe i średnie przedsiębiorstwa*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 524-525.
- Ostaszewski K., *Mielżyński Maciej*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 12, Lublin 2008, kol. 900-901.
- Ostaszewski K., *Partycypacja finansowa*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 525-527.
- Ostaszewski K., *Przedsiębiorstwo*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 528-529.
- Ostaszewski K., *Przedsiębiorstwo państwowe*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 529-531.
- Ostaszewski K., *Przedsiębiorstwo rodzinne*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 531-532.
- Ostaszewski K., *Przedsiębiorstwo własności indywidualnej*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 532-534.
- Ostaszewski K., *Reengineering*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 534-536.
- Ostaszewski K., *Spoleczna odpowiedzialność przedsiębiorstw*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 536-537.
- Ostaszewski K., *Total Quality Management (TQM) – Kompleksowe zarządzanie jakością*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 538-539.

VI

Ostaszewski K., *Życie i twórczość profesora Ignacego Czumy (1891-1963)*, Konferencja naukowa, Lublin 29 X 2007, „Studia Prawnicze KUL” 2008, nr 1 (33), s. 179-182.

Petraniuk Juliusz

III

Petraniuk J., *Kara umowna*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 329-330.

Petraniuk J., *Nieefektywne wygaśnięcie zobowiązania*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 333.

Petraniuk J., *Odnowienie*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 334.

Petraniuk J., *Odstępne*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 339.

Petraniuk J., *Potrącenie*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 341.

Petraniuk J., *Prawo odstąpienia od umowy*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 342.

Petraniuk J., *Roszczenie pauliańskie*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 344-345.

Petraniuk J., *Świadczenie w miejsce wykonania*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 348.

Petraniuk J., *Wstąpienie osoby trzeciej w prawa zaspokojonego wierzyciela*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 351.

Petraniuk J., *Zadatek*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 352-353.

Petraniuk J., *Złożenie do depozytu sądowego*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 355-356.

Petraniuk J., *Zmiana dłużnika*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 356.

Petraniuk J., *Zmiana wierzyciela*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 357.

Petraniuk J., *Zwłoka*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 358-359.

Pikus Szymon

II

Pikus S., *Zadania Ekonomy diecezjalnego*, [w:] E. Szczot, S. Białek (red.), *Zagadnienia kościelnego prawa majątkowego i procesowego*, Lublin 2008, s. 55-74.

Pogonowski Piotr

II

Pogonowski P., *Antoni Pastuszka (1899-1952)*, [w:] A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik (red.), *Profesorowie prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, Lublin 2008², s. 351-353.

Pogonowski P., *Władysław Modrzewski (1861-1946)*, [w:] A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik (red.), *Profesorowie prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, Lublin 2008², s. 305-307.

Pomorski Piotr

II

Pomorski P., *System ulg w spłacie należności podatkowych w świetle przepisów Ordynacji Podatkowej*, [w:] B. Kucia-Guściora, M. Münnich (red.), *Ordynacja podatkowa w teorii i praktyce*, Lublin 2008.

Potrzeszcz Jadwiga

II

Potrzeszcz J., *Aleksander Wóycicki (1878-1954). Dziekan Wydziału Prawa Kanonicznego i Nauk Moralnych w roku akademickim 1922/1923. Dziekan Wydziału Prawa Kanonicznego w roku akademickim 1923/1924*, [w:] A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik (red.), *Dziekani Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, s. 219-225.

Potrzeszcz J., *Aleksander Wóycicki (1878-1954)*, [w:] A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik (red.), *Profesorowie prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, Lublin 2008², s. 527-538.

Potrzeszcz J., *Katedra Filozofii Prawa*, [w:] A. Dębiński, M. Ganczar, S. Józwiak, A. Kawalko, M. Kruszewska-Gagoś, H. Witczak (red.), *Księga Jubileuszowa z okazji 90-lecia Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, s. 15-44.

Potrzeszcz J., *Michał Orzęcki (1891-1941)*, [w:] A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik (red.), *Profesorowie prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, Lublin 2008², s. 315-326.

III

Potrzeszcz J. (współautor), *Geneza państwa. Teoria patrymonialna*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 12.

Potrzeszcz J. (współautor), *Geneza państwa. Teoria patriarchalna*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 11.

Potrzeszcz J. (współautor), *Geneza państwa. Teoria podboju*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 14.

Potrzeszcz J. (współautor), *Geneza państwa. Teoria prawnonaturalna*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 10-11.

Potrzeszcz J. (współautor), *Geneza państwa. Teoria procesu rozwarstwienia klasowego*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 14-15.

Potrzeszcz J. (współautor), *Geneza państwa. Teoria psychologiczna*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 16.

Potrzeszcz J. (współautor), *Geneza państwa. Teorie socjologiczne*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 15-16.

Potrzeszcz J. (współautor), *Geneza państwa. Teoria umowy społecznej*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 12-14.

Potrzeszcz J. (współautor), *Geneza państwa. Teoria teistyczna*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 8-9.

Potrzeszcz J. (współautor), *Geneza państwa w doktrynie prawa międzynarodowego*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 16-17.

Potrzeszcz J., *Solari Gioele*, [w:] *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. 9, Lublin 2008, s. 92-93.

Potrzeszcz J., *Stahl Friedrich Julius*, [w:] *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. 9, Lublin 2008, s. 165-166.

Potrzeszcz J., *Welzel Hans*, [w:] *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. 9, Lublin 2008, s. 732-733.

VI

Potrzeszcz J., XVIII Ogólnopolski Zjazd Katedr Teorii i Filozofii Prawa „Dyskrecjonalność w prawie”, Konferencja naukowa, Warszawa, 22-24 IX 2008, „Studia Prawnicze KUL” 2008, nr 4 (36), s. 210-219.

VII

Potrzeszcz J., *Bibliografia pracowników naukowych Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II za rok 2003*, „Studia Prawnicze KUL” 2008, nr 2 (34), s. 159-191.

Potrzeszcz J., *Bibliografia pracowników naukowych Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II za rok 2004*, „Studia Prawnicze KUL” 2008, nr 4 (36), s. 223-253.

Rapała Andrzej

II

Rapała A., *Odszkodowanie na zasadzie słuszności jako przejaw humanizacji reguł odpowiedzialności cywilnej*, [w:] G. Dammacco, B. Sitek, O. Cabaj (red.), *Człowiek między prawem a ekonomią w procesie integracji europejskiej*, Olsztyn–Bari 2008, s. 178-189.

Rapała A., *Zmiany przepisów kodeksu cywilnego dotyczące odsetek maksymalnych*, [w:] H. Cioch (red.), *Najnowsze zmiany polskiego prawa prywatnego i publicznego a funkcjonowanie rynków finansowych*, Rzeszów 2008, s. 293-308.

III

Rapała A., *Anatocyzm*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 327.

Rapała A., *Błąd*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 281 – 282.

Rapała A., *Brak świadomości i swobody*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 282.

Rapała A., *Dobra wiara*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 283 – 284.

Rapała A., *Działanie bez umocowania*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 284.

Rapała A., *Elementy czynności prawnej*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 284 – 285.

Rapała A., *Groźba*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 285 – 286.

Rapała A., *Odsetki*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 339.

Rapała A., *Oferta*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 288 – 289.

Rapała A., *Pełnomocnictwo*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 290 – 291.

Rapała A., *Podstęp*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 291.

Rapała A., *Posłaniec*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 291 – 292.

Rapała A., *Pozorność*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 292 – 293.

Rapała A., *Pożytki*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 293.

- Rapała A., *Prawo rzeczowe – istota*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 310 – 311.
- Rapała A., *Prokura*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 293 – 294.
- Rapała A., *Przedawnienie*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 294.
- Rapała A., *Przedstawicielstwo*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 294 – 295.
- Rapała A., *Przerwanie biegu przedawnienia*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 295.
- Rapała A., *Przetarg i aukcja*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 295 – 296.
- Rapała A., *Samopomoc*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 297.
- Rapała A., *Świadczenie*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 347.
- Rapała A., *Świadczenie pieniężne*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 347 – 348.
- Rapała A., *Termin zawity*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 298 – 299.
- Rapała A., *Waloryzacja*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 351.
- Rapała A., *Własność samorządowa*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 320.
- Rapała A., *Własność Skarbu Państwa*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 320.
- Rapała A., *Zasada nominalizmu*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 353.
- Rapała A., *Zasada walutowości*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 354.
- Rapała A., *Zawieranie umów na odległość*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 300 – 301.
- Rapała A., *Zawieranie umów w obrocie profesjonalnym*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 301.
- Rapała A., *Zawieszenie biegu przedawnienia*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 301 – 302.
- Rapała A., *Zdarzenie cywilnoprawne*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 302.
- Rapała A., *Zobowiązanie*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 358.

Rudnicki Maciej

I

Rudnicki M. (współautor), *Słownik bioetyki, biopolityki i ekofilozofii*, red. M. Ciszek, Warszawa 2008.

III

Rudnicki M., *Europejski Bank Centralny*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 199.

- Rudnicki M., *Europejski Bank Inwestycyjny*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 200-202.
- Rudnicki M., *Europejski Trybunał Obrachunkowy*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 202-203.
- Rudnicki M., *Europejski Trybunał Sprawiedliwości*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 203.
- Rudnicki M., *Komisja Europejska*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 203-204.
- Rudnicki M., *Komitet Ekonomiczno-Społeczny*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 204-205.
- Rudnicki M., *Komitet Regionów*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 205-206.
- Rudnicki M., *Parlament Europejski*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 206-207.
- Rudnicki M., *Prawo pierwotne Wspólnot Europejskich*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 207-208.
- Rudnicki M., *Prawo wtórne Wspólnot Europejskich*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 208-210.
- Rudnicki M., *Rada Europejska*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 210.
- Rudnicki M., *Rada Ministrów Unii Europejskiej*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 210-211.
- Rudnicki M., *Sąd I Instancji*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 211.
- Rudnicki M., *System prawny Wspólnot Europejskich*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 212-213.

Rzeszót Marzena

VI

- Rzeszót M., *Sprostac w wyzwaniom przyszłości: Edukacja prawnicza i prawo w interesie publicznym w Polsce (Międzynarodowa Konferencja Naukowa, Lublin, 7-8 IV 2008)*, „*Studia Prawnicze KUL*” 2008, nr 3 (35), s. 169-172.

VII

- Rzeszót M. (tłumaczenie z języka angielskiego), *Stany Zjednoczone Ameryki Północnej v. William S. Rogers. Posiedzenie styczniowe 1846, 45 U.S. 567, 4 How. 567, 11 L. Ed. 1105 (1846)*, „*Studia Prawnicze KUL*” 2008, nr 3 (35), s. 147-154.

Sieniow Tomasz

II

- Sieniow T. (współautor), *Katedra Prawa Unii Europejskiej*, [w:] A. Dębiński, M. Ganczar, S. Józwiak, A. Kawalko, M. Kruszewska-Gagoś, H. Witczak (red.), *Księga Jubileuszowa z okazji 90-lecia Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, s. 357-363.

III

- Sieniow T., *Europejski Obszar Gospodarczy (EOG)*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1040.
- Sieniow T., *Poszerzanie integracji Europejskiej*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1060.

- Sieniow T., *Unia Europejska (UE)*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1067-1068.
- Sieniow T., *Wspólnota Europejska (WE)*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1068-1069.
- Sieniow T., *Proces integracji europejskiej*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1083-1088.
- Sieniow T., *Strefa Schengen*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1088-1089.
- Sieniow T., *Unia Gospodarcza i Walutowa (UGiW)*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1096.

Sitarz Mirosław

I

- Sitarz M., *Kompetencje organów kolegialnych w Kościele partykularnym w sprawowaniu władzy wykonawczej według Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 roku*, Lublin 2008, ss. 320.

II

- Sitarz M., *Creative Competencies of Collegiate Bodies in Particular Churches*, [w:] *Systeme juridique canonique et rapports entre les ordonnancements juridiques. XII ème Congrès International de Droit Canonique de la Consociatio Internationalis Studio Iuris Canonici Promovendo*, Liban 2008, s. 691-702.
- Sitarz M., *Jan Wiślicki (1879-1944). Dziekan Wydziału Prawa i Nauk Społeczno-Ekonomicznych w latach akademickich 1929/1930-1930/1931 oraz 1935/1936-1936/1937*, [w:] A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik (red.), *Dziekani Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, s. 213-217.
- Sitarz M., *Jan Wiślicki (1879-1944)*, [w:] A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik (red.), *Profesorowie prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, Lublin 2008², s. 509-512.
- Sitarz M., *Miejsce instrukcji w hierarchii aktów normatywnych*, [w:] W. Bar, L. Fiejdasz (red.), *O „Sanctorum Mater”*, Wydawnictwo Katedra Prawa Kanonizacyjnego, Stowarzyszenie Kanonistów Polskich, Lublin 2008, s. 27-40.

III

- Sitarz M., *Metropolia*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 12, Lublin 2008, kol. 658-659.
- Sitarz M., *Metropolita*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 12, Lublin 2008, kol. 660-661.

VI

- Sitarz M., *Sprawozdanie z Konferencji Naukowej: Konkordat Polski w 10 lat po ratyfikacji*, „Stowarzyszenie Kanonistów Polskich. Biuletyn” 2008, nr 21, s. 17-18.
- Sitarz M., *Sprawozdanie z walnego zebrania Stowarzyszenia Kanonistów Polskich*, „Stowarzyszenie Kanonistów Polskich. Biuletyn” 2008, nr 21, s. 13-15.

VII

- Sitarz M., *Nowości wydawnicze polskich kanonistów*, „Stowarzyszenie Kanonistów Polskich. Biuletyn” 2008, nr 21, s. 114-116.

Skoczylas Józef

II

- Skoczylas J., *Odpowiedzialność odszkodowawcza władzy publicznej*, [w:] M. Pazdan, W. Popiolek, E. Rott-Pietrzyk, M. Szpunar (red.), *Europeizacja prawa prywatnego*, t. 2, Warszawa 2008, s. 381-384.

Skoczylas J., *Zależność odstąpienia od zasad powszechnie uznanych za bezpieczne w sytuacji stanu wyższej konieczności*, [w:] M. Andrzejewski, L. Kociucki, M. Łączkowska, A. Schulz, *Księga Jubileuszowa Profesora Tadeusza Smyczyńskiego*, Toruń 2008, s. 125-137.

III

Skoczylas J., *Bezpodstawne wzbogacenie*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 327-328.

Skoczylas J., *Krzywda*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 331-332.

Skoczylas J., *Nienależne świadczenie*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 333-334.

Skoczylas J., *Odpowiedzialność odszkodowawcza władzy publicznej*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 334-336.

Skoczylas J., *Odpowiedzialność za cudze czyny*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 336.

Skoczylas J., *Odpowiedzialność za produkt niebezpieczny*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 337-338.

Skoczylas J., *Odpowiedzialność za zwierzęta i rzeczy*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 338.

Skoczylas J., *Odpowiedzialność z tytułu gier i zakładów*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 338.

Skoczylas J., *Odpowiedzialność związana z użyciem sił przyrody*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 338-339.

Skoczylas J., *Odszkodowanie*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 339-340.

Skoczylas J., *Pojęcie konsumenta w prawie polskim*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 340-341.

Skoczylas J., *Przesłanki odpowiedzialności deliktowej (ex delicto)*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 343.

Skoczylas J., *Przesłanki odpowiedzialności kontraktowej*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 343-344.

Skoczylas J., *Szkoda*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 346-347.

Skoczylas J., *Zasady odpowiedzialności odszkodowawczej*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 354-355.

Skoczylas J., *Zbieg odpowiedzialności deliktowej i kontraktowej*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 355.

Skorupa Ambroży

I

Skorupa A., *Koncepcje odnowy życia konsekrowanego w Antepreparatoria oraz ich recepcja w posoborowym prawie kościelnym*, Lublin 2008, ss. 208.

II

Skorupa A., *Jan Roth (1870-1944). Dziekan Wydziału Prawa Kanonicznego w latach akademickich 1928/1929-1930/1931 oraz 1935/1936-1936/1937*, [w:] A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik (red.), *Dziekani Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, s. 179-182.

Skorupa A., *Jan Roth (1870-1944)*, [w:] A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik (red.), *Profesorowie prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, Lublin 2008², s. 443-448.

Skorupa A., *Katedra Prawa Instytutów Życia Konsekwowanego i Stowarzyszeń Życia Apostolskiego*, [w:] A. Dębiński, M. Ganczar, S. Józwiak, A. Kawalko, M. Kruszewska-Gagoś, H. Witczak (red.), *Księga Jubileuszowa z okazji 90-lecia Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, s. 511-521.

Skubisz-Kępa Katarzyna

II

Skubisz-Kępa K. (współautor), *I Katedra Prawa Cywilnego*, [w:] A. Dębiński, M. Ganczar, S. Józwiak, A. Kawalko, M. Kruszewska-Gagoś, H. Witczak (red.), *Księga Jubileuszowa z okazji 90-lecia Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, s. 135-158.

Skubisz-Kępa K., *Klauzula sumienia*, „Wiadomości KAI” 2008, nr 25 (dział: Dossier), s. 26–29.

Sławiński Wojciech

II

Sławiński W., *Działalność Komisji regulacyjnej ds. majątku Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP w świetle przepisów prawa i praktyki. Zarys problematyki*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2008 (18), nr 2, s. 349-365.

Smoleń Paweł

I

Smoleń P. (współredaktor), *Problemy i kontrowersje związane z opodatkowaniem osób fizycznych*, Lublin 2008, ss. 213.

Smoleń P. (współredaktor), *Zarys finansów publicznych i prawa finansowego*, Kraków 2008⁵.

II

Smoleń P. (współautor), *Henryk Radziszewski (1873-1923)*, [w:] A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik (red.), *Profesorowie prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, Lublin 2008², s. 413-420.

Smoleń P., *Koncepcje opodatkowania nieodpłatnego nabycia majątku*, [w:] J. Głuchowski, C. Kosikowski, J. Szołno-Koguc (red.), *Nauka finansów publicznych i prawa finansowego w Polsce. Dorobek i kierunki rozwoju. Księga jubileuszowa profesor Alicji Pomorskiej*, Lublin 2008, s. 357–372.

Stanisławski Tadeusz

III

Stanisławski T., *Oplata skarbową*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 341-342.

Stanisławski T., *Oplaty lokalne*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 342-343.

Stanisławski T., *Organy podatkowe*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 343-344.

Stanisławski T., *Podatek akcyzowy*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 344-345.

Stanisławski T., *Podatek dochodowy od osób fizycznych*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 345-346.

- Stanisławski T., *Podatek dochodowy od osób prawnych*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 346-347.
- Stanisławski T., *Podatek leśny*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 347-348.
- Stanisławski T., *Podatek od czynności cywilnoprawnych*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 348-350.
- Stanisławski T., *Podatek od gier*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 350-351.
- Stanisławski T., *Podatek od nieruchomości*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 351-352.
- Stanisławski T., *Podatek od posiadania psów*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 352.
- Stanisławski T., *Podatek od spadków i darowizn*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 352-354.
- Stanisławski T., *Podatek od środków transportowych*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 354.
- Stanisławski T., *Podatek od towarów i usług (VAT)*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 354-355.
- Stanisławski T., *Podatek rolny*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 355-356.
- Stanisławski T., *Zobowiązania podatkowe*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 356-357.

V

- Stanisławski T., Zenon Grocholewski, *La legge naturale nella dottrina della Chiesa*, Consult Editrice, Rzym 2008, ss. 68, „Studia Prawnicze KUL” 2008, nr 2 (34), s. 126-128.

Stanisz Piotr

I

- Stanisz P. (współautor), *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2008², ss. 292.

II

- Stanisz P. (współautor), *Andrzej Micheletti (1864-1928?). Dziekan Wydziału Prawa Kanonicznego w roku akademickim 1921/1922*, [w:] A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik (red.), *Dziekani Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, s. 129-133.
- Stanisz P., *Limiti del pluralismo dei modelli delle relazioni fra Stati e Chiese nell'Unione Europea*, „Soter” (Religijos mokslo žurnalas – Journal of Religious Science), 2008, nr 27(55), s. 99-112.
- Stanisz P. (współautor), *Katedra Prawa Wyznaniowego*, [w:] A. Dębiński, M. Ganczar, S. Józwiak, A. Kawalko, M. Kruszewska-Gagoś, H. Witczak (red.), *Księga Jubileuszowa z okazji 90-lecia Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, s. 365-388.
- Stanisz P., *The principle of bilateralism in the relations between the Republic of Poland and churches and other religious denominations*, [w:] *Christian values in postmodern society. Conference proceedings*, Kaunas 2008, s. 46-53.

III

- Stanisz P., *Fundusz kościelny*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 963-964.
- Stanisz P., *Klauzula sumienia*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 964-966.

Stanisz P., *Równouprawnienie związków wyznaniowych*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 975.

Stanisz P., *Zakaz dyskryminacji*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 979-981.

VI

Stanisz P., *Konferencja naukowa nt. Politika senza religione? Laicità dello Stato, appartenenze religiose e ordinamento giuridico, Lugano, 9-11 września 2007 r.*, „*Studia z Prawa Wyznaniowego*” 2008, t. 11, s. 345-348.

Stasiak Kinga

III

Stasiak K., *Agresja*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1109.

Stasiak K., *Cieśniny międzynarodowe*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1113 – 1114.

Stasiak K., *Cudzoziemcy*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1114 – 1115.

Stasiak K., *Interwencja humanitarna*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1117 – 1118.

Stasiak K., *Jeńcy wojenni*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1118.

Stasiak K., *Kanaly międzynarodowe*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1118 – 1119.

Stasiak K., *Komisje badawcze*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1120.

Stasiak K., *Koncyliacja*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1120.

Stasiak K., *Konflikt zbrojny*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1121.

Stasiak K., *Liga Państw Arabskich*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1122.

Stasiak K., *Mediacje*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1122 – 1123.

Stasiak K., *Międzynarodowe prawo humanitarne*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1123.

Stasiak K., *Mniejszości narodowe – 2. Aspekt prawny*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 12, Lublin 2008, kol. 1452-1454.

Stasiak K., *Mniejszości religijne – 2. Aspekt prawny*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 12, Lublin 2008, kol. 1456-1457.

Stasiak K., *Naturalizacja*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1127 – 1128.

Stasiak K., *Obywatelstwo*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1128.

Stasiak K., *Organizacja Państw Amerykańskich*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1134 – 1135.

Stasiak K., *Przestrzeń kosmiczna*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1139 – 1140.

Stasiak K., *Przestrzeń powietrzna*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1140.

- Stasiak K., *Repatriacja*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1142-1143.
- Stasiak K., *Rozbrojenie*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1144.
- Stasiak K., *Statek powietrzny*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1147.
- Stasiak K., *Unia Afrykańska*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1153.
- Stasiak K., *Wojna*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1154.
- Stasiak K., *Zbrodnie międzynarodowe*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1156.

VII

- Stasiak K. (tłumaczenie z języka angielskiego), *Konwencja o azylu terytorialnym, przyjęta w Caracas dnia 28 marca 1954 roku*, „*Studia Prawnicze KUL*” 2008, nr 2 (34), s. 153-156.

Stasiak Marian

II

- Stasiak M., *Piotr Kałwa (1893-1974). Dziekan Wydziału Prawa Kanonicznego w latach akademickich 1939/1940-1944/1945 oraz 1945/1946-1949/1950*, [w:] A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik (red.), *Dziekani Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, s. 93-108.
- Stasiak M., *Piotr Kałwa (1893-1974)*, [w:] A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik (red.), *Profesorowie prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, Lublin 2008², s. 217-226.

Staszewski Wojciech

I

- Staszewski W. (współredaktor), *Dziekani Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, ss. 240.
- Staszewski W. (współredaktor), *Profesorowie prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, Lublin 2008², ss. 563.

II

- Staszewski W., *Antoni Deryng (1901-1978). Dziekan Wydziału Prawa i Nauk Społeczno-Ekonomicznych w latach akademickich 1937/1938-1938/1939*, [w:] A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik (red.), *Dziekani Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, s. 35-43.
- Staszewski W., *Antoni Deryng (1901-1978)*, [w:] A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik (red.), *Profesorowie prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, Lublin 2008², s. 93-102.
- Staszewski W. (współautor), *Katedra Prawa Międzynarodowego Publicznego*, [w:] A. Dębiński, M. Ganczar, S. Józwiak, A. Kawalko, M. Kruszewska-Gagoś, H. Witczak (red.), *Księga Jubileuszowa z okazji 90-lecia Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, s. 323-356.

Staszewski W., *Pojęcie migracji międzynarodowych*, „Cogitatus. Zeszyty Naukowe Collegium Varsoviense” 2008, nr 5, s. 14-24.

III

Staszewski W., *Ambasador*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1109-1110.

Staszewski W., *Granice państwa*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1117.

Staszewski W., *Kodyfikacja prawa międzynarodowego*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1119-1120.

Staszewski W., *Konsul*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1121.

Staszewski W., *Konsul honorowy*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1121-1122.

Staszewski W., *Międzynarodowe prawo publiczne*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 12, Lublin 2008, kol. 936-937.

Staszewski W., *Okupacja wojenna*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1129-1130.

Staszewski W., *Opieka konsularna*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1131-1132.

Staszewski W., *Przedstawicielstwo dyplomatyczne*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1138-1139.

Staszewski W., *Rzeka międzynarodowa*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1144-1145.

Staszewski W., *Stosunki dyplomatyczne*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1147-1148.

Staszewski W., *Stosunki konsularne*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1148-1149.

Staszewski W., *Terytorium państwowe*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1149-1150.

Staszewski W., *Urząd konsularny*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1153-1154.

Staszewski W., *Zakon Maltański*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1154-1156.

Staszewski W., *Zwyczaj międzynarodowy*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1156-1157.

VI

Staszewski W. (współautor), *Jubileusz 90-lecia Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, „Palestra” 2008, nr 7-8, s. 251-254.

Staszewski W., *Prawo międzynarodowe, europejskie i krajowe – granice i wspólne obszary*. Konferencja Naukowa, Katowice-Ustroń Jaszowiec, 19-20 X 2007, „Studia Prawnicze KUL” 2008, nr 1 (33), s. 171-173.

VII

Staszewski W. (współautor), *Aneks. Zestawienie chronologiczne kadencji dziekanów*, [w:] A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik (red.), *Dziekani Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, s. 235-237.

- Staszewski W. (współautor), *Od redakcji*, [w:] A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik (red.), *Dziekani Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, s. 5-10.
- Staszewski W. (współautor), *Od redakcji*, [w:] A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik (red.), *Profesorowie prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, Lublin 2008², s. 7-8.
- Staszewski W. (współautor), *Od redakcji do drugiego wydania*, [w:] A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik (red.), *Profesorowie prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, Lublin 2008², s. 5-6.

Sura Rafał

II

- Sura R., *Katedra Bankowości i Finansów Publicznych*, [w:] A. Dębiński, M. Ganczar, S. Józwiak, A. Kawalko, M. Kruszewska-Gagoś, H. Witczak (red.), *Księga Jubileuszowa z okazji 90-lecia Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, s. 305-308.
- Sura R. (współautor), *Rodzaje i funkcje banków w systemie gospodarczym Unii Europejskiej*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2008 (18), nr 1, s. 195-208.
- Sura R., *Szczególne obowiązki banków w Polsce*, „Prawo Bankowe” 2008, nr 9, s. 54-68.
- Sura R., *Szczególne uprawnienia banków w Polsce*, [w:] H. Cioch (red.), *Najnowsze zmiany polskiego prawa prywatnego i publicznego a funkcjonowanie rynków finansowych*, Rzeszów 2008, s. 341-356.

Swenson Delaine

II

- Swenson D., *The Search for the Rule of Law: Judicial Independence in the Former Soviet Republics of Central Asia*, „The Review of Comparative Law”, (2005-2006, ukazało się w 2008), nr 10-11, s.23-48.

Syczewski Tadeusz

I

- Syczewski T. (współredaktor), *W trosce o godność człowieka*, Drohiczyn 2008, ss. 133.

II

- Syczewski T., *Błogosławieństwo pokarmów i napojów na stół wielkanocny*, [w:] S. Szczepanec (red.), *Introibo ad altare Dei. Księdzu Profesorowi Stefanowi Koperkowi CR z okazji 70-lecia urodzin i 45-lecia kapłaństwa*, Kraków 2008, s. 511-521.
- Syczewski T., *Katedra Kościelnego Prawa Małżeńskiego i Rodzinnego*, [w:] A. Dębiński, M. Ganczar, S. Józwiak, A. Kawalko, M. Kruszewska-Gagoś, H. Witczak (red.), *Księga Jubileuszowa z okazji 90-lecia Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, s. 453-467.
- Syczewski T., *Przygotowanie do życia w małżeństwie i rodzinie w uchwałach Drugiego Polskiego Synodu Plenarnego 1991-1999*, [w:] T. Płoski, J. Krzywkowska (red.), *Matrimonium spes mundi. Małżeństwo i rodzina w prawie kanonicznym, polskim i międzynarodowym. Księga pamiątkowa dedykowana ks. prof. Ryszardowi Sztuchmillerowi*, Olsztyn 2008, s. 259-269.
- Syczewski T., *Zadanie rodziny w procesie jednoczenia się Europy w nauczaniu Jana Pawła II*, [w:] M. Andrzejewski, L. Kociucki, M. Łączkowska, A. N. Schulz (red.), *Księga Jubileuszowa Profesora Tadeusza Smyczyńskiego*, Toruń 2008 s. 931-946.

Syczewski T., *Znaczenie rodziny jako Kościoła domowego w rozwoju społeczeństwa*, [w:] S. Tymosz (red.), *Małżeństwo i rodzina wobec współczesnych wyzwań*, Lublin 2008 s. 91-108.

V

Syczewski T., *Mauro Gagliardi, Introduzione al. Mistero Eucaristico, Dottrina – Liturgia – Devotione, Edizioni San Clemente 2007, ss. 410, tłum. Wprowadzenie do Tajemnicy Eucharystii, Nauka – Liturgia – Pobożność*, „Studia Teologiczne. Białystok – Drohiczyn – Łomża” 2007, nr 26, s. 621-622.

Syczewski T., *Pietro Angelo Muroli, L'ordine dei Sacramenti dell'iniziazione cristiana. La storia e la teologia dal XIV secolo al. 1992 nel Rito Romano, (Biblioteca Ephemerides Liturgicae, Subsidia 141), Roma: Centro Liturgico Vincenziano 2007, ss. 510, „Warszawskie Studia Teologiczne” 2008, nr 21, s. 257-258.*

VII

Syczewski T. (oprac.), *Kalendarz Liturgiczny Diecezji Drohiczyńskiej 2009*, Drohiczyn 2008, ss. 233.

Szachoń Anna

II

Szachoń A., *Prawo do swobodnego przemieszczania się a kontrola przekraczania zewnętrznych granic UE*, [w:] W. Gizicki, A. Podraza (red.), *Granica Polski i Ukrainy: bariera czy szansa współpracy?*, Lublin 2008, s.21-30.

III

Szachoń A., *Fundusze strukturalne Unii Europejskiej*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1045-1047.

Szachoń A., *Instytucje Wspólnot Europejskich*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1048-1049.

Szachoń A., *Komitet Ekonomiczno-Społeczny*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1051-1052.

Szachoń A., *Komitet Regionów*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1052-1053.

Szachoń A., *Ogólne zasady prawa wspólnotowego*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1079-1080.

Szajkowski Andrzej

I

Szajkowski A. (red.), *System Prawa Prywatnego*, Warszawa 2008.

II

Szajkowski A., *Prawo spółek osobowych*, [w:] A. Szajkowski (red.), *System Prawa Prywatnego*, Warszawa 2008, s. 1-84.

Szarek Anna

II

Szarek A., *Bronisław Bouffall (1867-1949). Dziekan Wydziału Prawa i Nauk Społeczno-Ekonomicznych w roku akademickim 1925/1926*, [w:] A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik (red.), *Dziekani Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, s. 11-17.

Szarek A., *Bronisław Bouffall (1867-1949)*, [w:] A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik (red.), *Profesorowie prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, Lublin 2008², s. 41-51.

Szarek A., *Henryk Dembiński (1900–1949)*, [w:] A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik (red.), *Profesorowie prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, Lublin 2008², s. 83-92.

III

Szarek A., *Arbitraż międzynarodowy*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1110-1111.

Szarek A., *Azyl*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1112.

Szarek A., *Bezpieczeństwo zbiorowe*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1112-1113.

Szarek A., *Ekstradycja*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1115-1116.

Szarek A., *Europejskie Struktury Współpracy*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1116-1117.

Szarek A., *Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1123-1124.

Szarek A., *Morze otwarte*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1125-1126.

Szarek A., *Morze terytorialne*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1126-1127.

Szarek A., *Organizacja Paktu Północnoatlantyckiego*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1133-1134.

Szarek A., *Rokowania*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1143-1144.

Szarek A., *Statek morski*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1146-1147.

Szarek A., *Światowa Organizacja Handlu*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1149.

Szarek A., *Uchodźca*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1150-1151.

Szarek A., *Umowa międzynarodowa*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1151-1152.

Szczot Elżbieta

I

Szczot E. (współredaktor), *Zagadnienia kościelnego prawa majątkowego i procesowego*, Lublin 2008, ss.189.

II

Szczot E., *Katedra Prawa Sakramentów Świętych*, [w:] A. Dębiński, M. Ganczar, S. Józwiak, A. Kawałko, M. Kruszewska-Gagoś, H. Witczak (red.), *Księga Jubileuszowa z okazji 90-lecia Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, s. 561-576.

Szczot E., *Współczesne zagrożenia małżeństwa i rodziny. Wybrane aspekty prawnokanoniczne*, [w:] S. Tymosz (red.), *Małżeństwo i rodzina wobec współczesnych wyzwań*, Lublin 2008, s. 75-89.

VII

Szczot E. (współautor), *Od redaktorów*, [w:] E. Szczot, S. Białek (red.), *Zagadnienia kościelnego prawa majątkowego i procesowego*, Lublin 2008, s. 5-8.

Szczot Jacek

III

- Szczot J., *Mianowanie*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 299-300.
- Szczot J., *Powołanie*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 300-301.
- Szczot J., *Pragmatyki służbowe*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 302-303.
- Szczot J., *Prawo urzędnicze*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 303-304.
- Szczot J., *Służba cywilna*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 305-306.
- Szczot J., *Stosunek zatrudnienia typu służbowego*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 306-307.
- Szczot J., *Umowa o pracę*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 307-308.
- Szczot J., *Urzędnik*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 309-310.
- Szczot J., *Wybór na stanowisko*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 310-311.
- Szczot J., *Zasób kadrowy*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 311-313.

Szeleszczuk Damian

I

- Szeleszczuk D. (współautor), *Kodeks karny – część szczególna. Pytania – kazusy – tablice*, Warszawa 2008², ss. 204.

Szewczak Marcin

I

- Szewczak M., *Administracyjno-prawne aspekty realizacji Wspólnej Polityki Rolnej w Polsce*, Lublin 2008.

II

- Szewczak M., *Programy operacyjne realizacji polityki rolnej i polityki rybackiej*, [w:] Z. Bajko, B. Jóźwik, M. Szewczak, *Fundusze UE na lata 2007-2013*, Lublin 2008.
- Szewczak M., *Regionalne Programy Operacyjne*, [w:] Z. Bajko, B. Jóźwik, M. Szewczak, *Fundusze UE na lata 2007-2013*, Lublin 2008.
- Szewczak M., *Regionalny program operacyjny determinantem rozwoju administracji publicznej*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2008 (18), nr 2, s. 311-318.
- Szewczak M. (współautor), *Rodzaje i funkcje banków w systemie gospodarczym Unii Europejskiej*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2008 (18), nr 1, s. 195-208.
- Szewczak M., *Rola lokalnej grupy działania w rozwoju regionu*, [w:] B. Jóźwik, H. Ponikowski (red.), *Międzynarodowe uwarunkowania rozwoju regionalnego*, Lublin 2008, s. 279-288.
- Szewczak M., *Rozwiązania instytucjonalne agencji rolnych w wybranych państwach Unii Europejskiej*, „Rocznik WSH w Radomiu” 2008, nr 4, s. 289-298.
- Szewczak M., *Wpływ rozwoju gospodarczego Chin na konkurencyjność rolnictwa w Unii Europejskiej*, [w:] K. Kłosiński (red.), *Chiny-Indie. Ekonomiczne skutki rozwoju*, Lublin 2008.

- Szewczak M., *Wspólna polityka rolna jako element europejskiej polityki administracyjnej*, [w:] J. Łukasiewicz (red.), *Polityka administracyjna*, Rzeszów 2008, s. 711-716.
- Szewczak M., *Zarządzanie projektami finansowanymi ze środków unijnych a sprawne funkcjonowanie administracji publicznej*, [w:] M. Kisała, W. Wytrązek (red.), *Zastosowanie nauk o zarządzaniu w organizacjach gospodarczych i administracji publicznej*, Radom 2008, s. 179-183.
- Szewczak M. (współautor), *Zarządzanie projektem edukacyjnym finansowanym ze środków Unii Europejskiej*, „Rocznik WSH w Radomiu” 2008, nr 4, s. 283-288.

III

- Szewczak M., *Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 215-216.
- Szewczak M., *Agencja Rynku Rolnego*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 216.
- Szewczak M., *Biokomponenty*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 216-217.
- Szewczak M., *Biopaliwa ciekłe*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 217-218.
- Szewczak M., *Europejski Fundusz Rolniczy Gwarancji*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 218.
- Szewczak M., *Europejski Fundusz Rolny na Rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 218-219.
- Szewczak M., *Europejskie prawo gospodarcze (wspólnotowe prawo gospodarcze)*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 220.
- Szewczak M., *Formuła Cassis de Dijon*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 220-221.
- Szewczak M., *Formuła Dassonville*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 221-222.
- Szewczak M., *Grupa producentów rolnych*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 223.
- Szewczak M., *Płatności bezpośrednie*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 223-224.
- Szewczak M., *Prawo łowieckie*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 224-225.
- Szewczak M., *Swoboda działalności gospodarczej*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 225-226.
- Szewczak M., *Swoboda przepływu kapitału*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 227.
- Szewczak M., *Swoboda przepływu osób*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 228.
- Szewczak M., *Swoboda przepływu towarów*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 229.
- Szewczak M., *Swoboda przepływu usług*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 229-230.
- Szewczak M., *Unia Gospodarcza i Walutowa*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 230-231.
- Szewczak M., *Wspólna Polityka Rolna*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 231-232.

VI

Szewczak M., *Wiedza lekarstwem duszy (V Lubelski Festiwal Nauki na Wydziale Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Lublin 22-26 IX 2008 r.)*, „*Studia Prawnicze KUL*” 2008, nr 4 (36), s. 208-209.

Święcki Juliusz

II

Święcki J., *Kształtowanie administracyjnej polityki internetowej, a informatyzacja administrowania sprawami publicznymi*, [w:] J. Łukasiewicz (red.), *Polityka administracyjna. IV Międzynarodowa Konferencja Naukowa*, Rzeszów 2008, s. 763-776.

Trzebiatowski Marcin

II

Trzebiatowski M., *Autor jako konsument – na przykładzie autora utworów prawniczych*, „*Monitor Prawniczy*” 2008, nr 13, s. 687-693.

Trzebiatowski M., *Data rozpoczęcia amortyzacji prawa ochronnego na znak towarowy (1)*, „*Przegląd Podatkowy*” 2008, nr 9, s. 19-23.

Trzebiatowski M., *Mieczysław Honzatkó (1903-1945)*, [w:] A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik (red.), *Profesorowie prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, Lublin 2008², s. 185-195.

Trzebiatowski M., *Zdolność amortyzacyjna prawa do niezarejestrowanego znaku towarowego (przegląd opinii)*, „*Monitor Podatkowy*” 2008, nr 8, s. 13-17.

IV

Trzebiatowski M., *Koncepcja „degeneracji” znaku towarowego – glosa do wyroku Naczelnego Sądu Administracyjnego z 9.03.2005 r. (II GSK 8/05) i do wyroku Naczelnego Sądu Administracyjnego z 6.10.2005 r. (II GSK 120/05)*, „*Glosa*” 2008, nr 2, s. 91-108.

Tymosz Stanisław

I

Tymosz S., *Ewolucja kościelnego prawa polskiego w świetle kodyfikacji do XIX wieku*, Lublin 2008, ss. 254.

Tymosz S., *Posłannictwo świeckich w Kościele*, Lublin 2008, ss. 175 + 8 nlb.

Tymosz S. (red.), *Małżeństwo i rodzina wobec współczesnych wyzwań*, Lublin 2008, ss. 148.

II

Tymosz S., *Katedra Historii Źródeł Kościelnego Prawa Polskiego*, [w:] A. Dębiński, M. Ganczar, S. Józwiak, A. Kawalko, M. Kruszewska-Gagoś, H. Witczak (red.), *Księga Jubileuszowa z okazji 90-lecia Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, s. 413-435.

Tymosz S., *Małżeństwo i rodzina w świetle uchwał I Synodu Diecezji Zamojsko-Lubaczowskiej*, [w:] S. Tymosz (red.), *Małżeństwo i rodzina wobec współczesnych wyzwań*, Lublin 2008, s. 55-74.

Tymosz S., *Piotr Hemperek (1931-1992). Dziekan Wydziału Prawa Kanonicznego w latach akademickich 1974/1975-1976/1977*, [w:] A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik (red.), *Dziekani Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, s. 81-88.

Tymosz S., *Piotr Hemperek (1931-1992)*, [w:] A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik (red.), *Profesorowie prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, Lublin 2008², s. 167-176.

- Tymosz S., *Prawo kościelne w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim (1918-1939)*, [w:] M. Pyter (red.), *Nauki historycznoprawne w polskich uniwersytetach w II Rzeczypospolitej*, Lublin 2008, s. 362-385.
- Tymosz S., *Walenty Wójcik (1914-1990)*, [w:] A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik (red.), *Profesorowie prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, Lublin 2008², s. 513-525.

III

- Tymosz S., *Migne Jean Paul*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 12, Lublin 2008, kol. 952-953.
- Tymosz S., *Mensa biskupia*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 12, Lublin 2008, kol. 546.

V

- Tymosz S., *Leksykon teologii pastoralnej*, red. R. Kamiński, red. naczelny, W. Przygoda, M. Fijałkowski, Lublin 2006, ss. 945, „Zamojski Informator Diecezjalny” 2008 (17), nr 2, s. 81-82.
- Tymosz S., *Paulina Święcicka – Wystrychowska, Proces Jezusa w świetle prawa rzymskiego. Studium z zakresu rzymskiego procesu karnego w prowincjach wschodnich w okresie wczesnego pryncypatu*, wyd. I, Kraków 2005, ss. 191, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, „Zamojski Informator Diecezjalny” 2008 (17), nr 1, s. 97-99.
- Tymosz S., *Zagadnienia prawa majątkowego i procesowego*, red. E. Szczot, S. Białek, Wydawnictwo KUL, Lublin 2008, ss. 195, „Zamojski Informator Diecezjalny” 2008 (17), nr 4, s. 69-71.

VII

- Tymosz S., *Wstęp*, [w:] S. Tymosz (red.), *Małżeństwo i rodzina wobec współczesnych wyzwań*, Lublin 2008, s. 5-7.

Wąsek-Wiaderek Małgorzata

II

- Wąsek-Wiaderek M., *Adam Berger (1888-1969)*, [w:] A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik (red.), *Profesorowie prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, Lublin 2008², s. 35-40.
- Wąsek-Wiaderek M., *Andrzej Wąsek (1943-2003)*, [w:] A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik (red.), *Profesorowie prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, Lublin 2008², s. 489-497.
- Wąsek-Wiaderek M., *Dopuszczalność badania przesłanek wystąpienia w europejskim nakazem aresztowania przez sąd orzekający o jego wykonaniu*, [w:] K. Ślęzak, W. Wróbel (red.), *Studia i Analizy Sądu Najwyższego*, t. 2, Warszawa 2008, s. 127-150.
- Wąsek-Wiaderek M., *Katedra Procedury Karnej*, [w:] A. Dębiński, M. Ganczar, S. Józwiak, A. Kawalko, M. Kruszewska-Gagoś, H. Witczak (red.), *Księga Jubileuszowa z okazji 90-lecia Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, s. 237-250.
- Wąsek-Wiaderek M., *„Nemo se ipsum accusare tenetur” w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, [w:] L. Gardocki, J. Godyń, M. Hudzik, L.K. Paprzycki (red.), *Orzecznictwo sądowe w sprawach karnych. Aspekty europejskie i unijne*, Warszawa 2008, s. 181-198.
- Wąsek-Wiaderek M., *Problemy do litygacji strategicznych w sprawach karnych (część 1)*, „Prawo Europejskie w Praktyce” 2008, nr 1, s. 73-74.
- Wąsek-Wiaderek M., *Problemy do litygacji strategicznych w sprawach karnych (część 2)*, „Prawo Europejskie w Praktyce” 2008, nr 2, s. 85-87.
- Wąsek-Wiaderek M., *Problemy do litygacji strategicznych w sprawach karnych (część 3)*, „Prawo Europejskie w Praktyce” 2008, nr 3, s. 85-88.

III

- Wąsek-Wiaderek M., *Akt oskarżenia*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 473-474.
- Wąsek-Wiaderek M., *Apelacja*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 474.
- Wąsek-Wiaderek M., *Bezwzględne przyczyny odwoławcze*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 474-475.
- Wąsek-Wiaderek M., *Czynności sprawdzające*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 475.
- Wąsek-Wiaderek M., *Decyzje procesowe*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 475.
- Wąsek-Wiaderek M., *Dobrowolne poddanie się karze*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 475-476.
- Wąsek-Wiaderek M., *Dochodzenie w niezbędnym zakresie*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 476.
- Wąsek-Wiaderek M., *Doręczenia*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 477.
- Wąsek-Wiaderek M., *Ekstradycja*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 477-478.
- Wąsek-Wiaderek M., *Europejski nakaz aresztowania – fakultatywne przesłanki odmowy wykonania*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 478.
- Wąsek-Wiaderek M., *Europejski nakaz aresztowania – obligatoryjne przesłanki odmowy wykonania*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 478.
- Wąsek-Wiaderek M., *Europejski nakaz aresztowania – podstawy wydania*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 478-479.
- Wąsek-Wiaderek M., *Formalna kontrola oskarżenia*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 479.
- Wąsek-Wiaderek M., *Granice środka zaskarżenia*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 479.
- Wąsek-Wiaderek M., *Gravamen*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 479.
- Wąsek-Wiaderek M., *Kary porządkowe*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 480.
- Wąsek-Wiaderek M., *Kasacja*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 480.
- Wąsek-Wiaderek M., *Kasacja nadzwyczajna*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 480.
- Wąsek-Wiaderek M., *Koszty procesu w postępowaniu prywatnoskargowym*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 481.
- Wąsek-Wiaderek M., *Koszty procesu w postępowaniu publicznoskargowym*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 482.
- Wąsek-Wiaderek M., *List gończy*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 482.
- Wąsek-Wiaderek M., *Narada i głosowanie nad wyrokiem*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 483.
- Wąsek-Wiaderek M., *Podstawy wniesienia kasacji*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 486.

- Wąsek-Wiaderek M., *Polecenia*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 486.
- Wąsek-Wiaderek M., *Pomoc prawna*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 486-487.
- Wąsek-Wiaderek M., *Postępowania szczególne*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 487-488.
- Wąsek-Wiaderek M., *Postępowanie apelacyjne*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 488-489.
- Wąsek-Wiaderek M., *Postępowanie kasacyjne*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 489.
- Wąsek-Wiaderek M., *Postępowanie przed sądem pierwszej instancji*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 489-490.
- Wąsek-Wiaderek M., *Postępowanie przygotowawcze przeciwko osobie*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 490-491.
- Wąsek-Wiaderek M., *Postępowanie zażalenkowe*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 491-492.
- Wąsek-Wiaderek M., *Protokół*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 492.
- Wąsek-Wiaderek M., *Reguły ne peius*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 493-494.
- Wąsek-Wiaderek M., *System środków zaskarżenia*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 494.
- Wąsek-Wiaderek M., *Terminy procesowe*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 496-497.
- Wąsek-Wiaderek M., *Uzasadnienie postanowienia*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 498.
- Wąsek-Wiaderek M., *Uzasadnienie wyroku*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 498-499.
- Wąsek-Wiaderek M., *Wniosek o skazanie poza rozprawą*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 499-500.
- Wąsek-Wiaderek M., *Wniosek o umorzenie postępowania i zastosowanie środków zabezpieczających*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 500.
- Wąsek-Wiaderek M., *Wymogi pisma procesowego*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 500.
- Wąsek-Wiaderek M., *Względne przyczyny odwoławcze*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 500-501.
- Wąsek-Wiaderek M., *Wznowienie postępowania sądowego*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 501.
- Wąsek-Wiaderek M., *Wzruszanie prawomocnych postanowień o umorzeniu postępowania przygotowawczego*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 501-502.
- Wąsek-Wiaderek M., *Zabezpieczenie majątkowe*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 502.
- Wąsek-Wiaderek M., *Zakaz ne bis in idem w Unii Europejskiej*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 502.
- Wąsek-Wiaderek M., *Zakaz opuszczania kraju*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 502-503.

- Wąsek-Wiaderek M., *Zakaz reformationis in peius*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 503.
- Wąsek-Wiaderek M., *Zatrzymanie procesowe*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 504-505.
- Wąsek-Wiaderek M., *Zawieszenie oskarżonego w czynnościach*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 506.
- Wąsek-Wiaderek M., *Zażalenie*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 506.

VII

- Wąsek-Wiaderek M., *Komentarz do wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 5 lutego 2008 r. w sprawie przymusowego doprowadzenia* – opublikowany na stronie internetowej www.prawaczlowieka.edu.pl pod adresem: <http://www.prawaczlowieka.edu.pl/index.php?dok=7320828c9153b2a9848d6bc45d3544236b22fc48-d3>
- Wąsek-Wiaderek M., *Glosa do wyroku Wielkiej Izby ETPCz z dnia 4 grudnia 2008 r. w sprawie S. and Marper p. Zjednoczonemu Królestwu* – opublikowana na stronie internetowej www.prawaczlowieka.edu.pl pod adresem: <http://www.prawaczlowieka.edu.pl/index.php?dzial=komentarze&komentarz=ec7f1f65067126f3b2bd1037de8a18d0db2ec84b-c0>

Wiak Krzysztof

I

- Wiak K. (współautor), *Kodeks karny – część szczególna. Pytania – kazusy – tablice*, Warszawa 2008², ss. 204.

III

- Wiak K., *Aborcja*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 437.
- Wiak K., *Bezprawność kryminalna*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 437-438.
- Wiak K., *Bójka*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 438-439.
- Wiak K., *Czyn zabroniony*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 439.
- Wiak K., *Dzieciobójstwo*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 440-441.
- Wiak K., *Eutanazja*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 441.
- Wiak K., *Formy zjawiskowe*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 442.
- Wiak K., *Karalność*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 445.
- Wiak K., *Ludobójstwo*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 447.
- Wiak K., *Morderstwo*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 448.
- Wiak K., *Motywacja*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 448.
- Wiak K., *Nieudzielenie pomocy*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 450.

- Wiak K., *Odpowiedzialność karna za przestępstwo popełnione na terytorium RP*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 452.
- Wiak K., *Odpowiedzialność karna za przestępstwo popełnione za granicą*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 452.
- Wiak K., *Podmiot przestępstwa*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 453-454.
- Wiak K., *Podżeganie*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 454.
- Wiak K., *Pomocnictwo*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 454.
- Wiak K., *Prawo karne wojskowe*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 455.
- Wiak K., *Przedmiot przestępstwa*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 456.
- Wiak K., *Przestępstwo*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 456.
- Wiak K., *Spoleczna szkodliwość czynu (karygodność)*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 458-459.
- Wiak K., *Sprawstwo*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 459.
- Wiak K., *Sprawstwo kierownicze*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 459.
- Wiak K., *Sprawstwo polecające*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 459.
- Wiak K., *Strona podmiotowa przestępstwa*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 460.
- Wiak K., *Strona przedmiotowa przestępstwa*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 460.
- Wiak K., *Terrorystyczny charakter przestępstwa*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 462.
- Wiak K., *Uszczerbek na zdrowiu*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 463.
- Wiak K., *Wina*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 466-467.
- Wiak K., *Wina nieumyślna*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 467.
- Wiak K., *Wina umyślna*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 467.
- Wiak K., *Współsprawstwo*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 467.
- Wiak K., *Zabójstwo*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 468.
- Wiak K., *Zabójstwo w afekcie*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 469.
- Wiak K., *Zamiar bezpośredni*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 469.
- Wiak K., *Zamiar ewentualny*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 469.

Wiak K., *Zmiana ustawy karnej*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 472.

Wiak K., *Znamiona ustawowe przestępstwa*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 472.

Widło Jacek

I

Widło J., *Zastaw rejestrowy na prawach*, Warszawa 2008, ss. 608.

II

Widło J., *Aleksander Kunicki (1908-1984). Dziekan Wydziału Prawa i Nauk Społeczno-Ekonomicznych w roku akademickim 1952/1953*, [w:] A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik (red.), *Dziekani Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, s. 117-122.

Witczak Hanna

I

Witczak H. (współautor), *Prawo cywilne*, Warszawa 2008, ss. 960.

Witczak H. (współredaktor), *Księga Jubileuszowa z okazji 90-lecia Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, ss. 733.

II

Witczak H. (współautor), *Kazimierz Kruczalak (1934-2002)*, [w:] A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik (red.), *Profesorowie prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, Lublin 2008², s. 255-260.

Witczak H. (współautor), *Kazimierz Przybyłowski (1900-1987)*, [w:] A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik (red.), *Profesorowie prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, Lublin 2008², s. 399-411.

Witczak H., *Przyczyny niegodności dziedziczenia (uwagi dotyczące art. 928 § 1 k.c.)*, „*Studia Prawnicze KUL*” 2008, nr 1 (33), s. 79-95.

Witczak H., *Wina w rozkładzie pożycia a uprawnienia małżonka spadkodawcy w dziedziczeniu ustawowym*, „*Monitor Prawniczy*” 2008, nr 22, s. 1185-1195.

VII

Witczak H. (współautor), *Prawo w strukturach Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, [w:] A. Dębiński, M. Ganczar, S. Józwiak, A. Kawalko, M. Kruszewska-Gagoś, H. Witczak (red.), *Księga Jubileuszowa z okazji 90-lecia Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, s. 13-14.

Witczak H. (współautor), *Podsumowanie*, [w:] A. Dębiński, M. Ganczar, S. Józwiak, A. Kawalko, M. Kruszewska-Gagoś, H. Witczak (red.), *Księga Jubileuszowa z okazji 90-lecia Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, s. 703-708.

Witczak H. (współautor), *Słowo od redaktorów*, [w:] A. Dębiński, M. Ganczar, S. Józwiak, A. Kawalko, M. Kruszewska-Gagoś, H. Witczak (red.), *Księga Jubileuszowa z okazji 90-lecia Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, s. 7-9.

Witczak H. (współautor), *Summary*, [w:] A. Dębiński, M. Ganczar, S. Józwiak, A. Kawalko, M. Kruszewska-Gagoś, H. Witczak (red.), *Księga Jubileuszowa z okazji 90-lecia Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, s. 709-713.

Witczak Władysław

II

Witczak W., *Katedra Prawa Medycznego i Medycyny Sądowej*, [w:] A. Dębiński, M. Ganczar, S. Józwiak, A. Kawalko, M. Kruszewska-Gagoś, H. Witczak (red.), *Księga Jubileuszowa z okazji 90-lecia Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, s. 231-235.

Witczak W., *Zdolność do ciężkiej pracy naukowej*, „Teki Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie” 2008, s. 208-216.

Witczak W., *Zdrowotne i pozazdrowotne uwarunkowania zdolności do ciężkiej pracy umysłowej*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2008 (18), nr 1, s. 7-16.

Włodarczyk Wojciech

II

Włodarczyk W., *Kolizja znaków towarowych: sprawa złotego zajęczka Lindt Goldhase-polemika*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2008, nr 12, s. 33-41.

Wojciechowski Grzegorz

II

Wojciechowski G., *Edmund Przekop (1937-1999)*, [w:] A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik (red.), *Profesorowie prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, Lublin 2008², s. 393-398.

Wojciechowski G., *Jan Nowicki (1894-1973). Dziekan Wydziału Prawa Kanonicznego w latach akademickich 1957/1958-1960/1961*, [w:] A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik (red.), *Dziekani Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, s. 141-146.

Wojciechowski G., *Jan Nowicki (1894-1973)*, [w:] A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik (red.), *Profesorowie prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, Lublin 2008², s. 309-314.

Wojciechowski G., *Małżeństwo a prawo kanoniczne*, „Memoranda. Wiadomości Archidiecezji Lubelskiej” 2008, nr 4, s. 1029-1039.

Wojtasik Paweł

III

Wojtasik P., *Eurojust*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1075.

Wojtasik P., *Współpraca sądowa w sprawach cywilnych*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 1101.

Wójcik Monika

I

Wójcik M. (współredaktor), *Dziekani Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, ss. 240.

Wójcik M. (współredaktor), *Profesorowie prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, Lublin 2008², ss. 563.

II

Wójcik M., *Jan Kamiński (1892-1970)*, [w:] A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik (red.), *Profesorowie prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, Lublin 2008², s. 227-231.

Wójcik M., *Przemysław Dąbkowski (1877-1950)*, [w:] A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik (red.), *Profesorowie prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, Lublin 2008², s. 75-82.

Wójcik M., *Rzymska koncepcja fundacji – archaika czy źródło inspiracji dla współczesnych*, [w:] A. Dębiński, M. Jońca (red.), *Prawo rzymskie a kultura prawna Europy*, Lublin 2008, s. 152-173.

VI

Wójcik M. (współautor), *Jubileusz 90-lecia Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, „Palestra” 2008, nr 7-8, s. 251-254.

VII

Wójcik M. (współautor), *Aneks. Zestawienie chronologiczne kadencji dziekanów*, [w:] A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik (red.), *Dziekani Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, s. 235-237.

Wójcik M., *Diariusz. Kalendarium ważniejszych wydarzeń naukowych z udziałem pracowników Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji KUL, styczeń-czerwiec 2008 r.*, „Studia Prawnicze KUL” 2008, nr 3 (35), s. 185-196.

Wójcik M. (współautor), *Od redakcji*, [w:] A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik (red.), *Dziekani Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, s. 5-10.

Wójcik M. (współautor), *Od redakcji*, [w:] A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik (red.), *Profesorowie prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, Lublin 2008², s. 7-8.

Wójcik M. (współautor), *Od redakcji do drugiego wydania*, [w:] A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik (red.), *Profesorowie prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, Lublin 2008², s. 5-6.

Wronikowska Ewa

I

Wronikowska E. (współautor), *Zbiorowe prawo pracy*, Warszawa 2008, ss. 181.

II

Wronikowska E., *Informowanie i konsultacja w świetle zasady dialogu społecznego*, [w:] A. Sobczyk (red.), *Informowanie i konsultacja pracowników w polskim prawie pracy*, Kraków 2008, s. 243-251.

Wronikowska E., *Katedra Prawa Pracy i Ubezpieczeń Społecznych*, [w:] A. Dębiński, M. Ganczar, S. Józwiak, A. Kawalko, M. Kruszewska-Gagoś, H. Witczak (red.), *Księga Jubileuszowa z okazji 90-lecia Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, s. 185-206.

Wronikowska E., *Kodeks nie dopuszcza dyskryminacji*, „Praca i Zdrowie” 2008, nr 1, s. 4.

VII

Wronikowska E., *Kiedy układ zbiorowy pracy przestaje obowiązywać*, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2008, nr 6.

Wronikowska E., *Ochrona działaczy związkowych cz.3*, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2008, nr 1.

Wronikowska E., *Spór zbiorowy i co dalej*, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2008, nr 9.

Wronikowska E., *Uprawnienia urlopowe*, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2008, nr 4.

Wrzosek Stanisław

I

Wrzosek S. (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, ss. 688.

II

Wrzosek S., *Polityka administracyjna a ekonomiczność działania administracji publicznej*, [w:] J. Łukasiewicz (red.), *Polityka administracyjna. IV Międzynarodowa Konferencja Naukowa*, Rzeszów 2008, s. 839-844.

III

Wrzosek S., *Administracja publiczna*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 41-42.

Wrzosek S., *Administracja władcza i administracja świadcząca*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 42-43.

Wrzosek S., *Centralizacja i decentralizacja administracji*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 43-44.

Wrzosek S., *Instrumenty prawne ochrony środowiska*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 936.

Wrzosek S., *Interes jednostki w prawie ochrony środowiska*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 936-937.

Wrzosek S., *Koncentracja i dekoncentracja administracji*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 44-45.

Wrzosek S., *Konserwatorska ochrona zasobów przyrodniczych*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 937-938.

Wrzosek S., *Kontrola nad administracją publiczną*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 45-46.

Wrzosek S., *Kontrola wykonywana przez administrację publiczną*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 46-47.

Wrzosek S., *Legalne pojęcie środowiska*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 938.

Wrzosek S., *Międzynarodowe prawo ochrony środowiska*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 938.

Wrzosek S., *Nadzór w administracji publicznej*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 47-48.

Wrzosek S., *Ochrona środowiska w zagospodarowaniu przestrzennym i przy realizacji inwestycji*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 947-948.

Wrzosek S., *Odpowiedzialność za działania administracji publicznej*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 48-49.

Wrzosek S., *Odpowiedzialność za nieprzestrzeganie prawa ochrony środowiska (rodzaje odpowiedzialności)*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 952.

Wrzosek S., *Oplaty za korzystanie ze środowiska*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 952-953.

Wrzosek S., *Organ administracji publicznej*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 49-50.

Wrzosek S., *Organ administrujący*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 50-51.

Wrzosek S., *Organy ochrony środowiska*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 953.

- Wrzosek S., *Państwowy monitoring środowiska*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 953-954.
- Wrzosek S., *Podział administracyjny państwa*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 51-52.
- Wrzosek S., *Postępowanie z organizmami genetycznie modyfikowanymi (GMO)*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 955.
- Wrzosek S., *Prawo administracyjne*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 53.
- Wrzosek S., *Prawo administracyjne wewnętrzne*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 53-54.
- Wrzosek S., *Prawo lokalne*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 54-56.
- Wrzosek S., *Publiczne prawa podmiotowe*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 56.
- Wrzosek S., *Sankcje karne za naruszenie przepisów prawa ochrony środowiska*, [w:] S. Serafin, B. Szmulik (red.), *Leksykon Obywatela*, Warszawa 2008, s. 957.
- Wrzosek S., *Stosunek administracyjny*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 57.
- Wrzosek S., *Urząd*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 58.
- Wrzosek S., *Władztwo administracyjne*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 58-59.
- Wrzosek S., *Zakład administracyjny*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 59-60.
- Wrzosek S., *Źródła prawa administracyjnego*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 61.

Wytrązek Wojciech

I

- Wytrązek W. (współredaktor), *Zastosowanie nauk o zarządzaniu w organizacjach gospodarczych i administracji publicznej*, Radom 2008, ss. 232.

II

- Wytrązek W., *Centrum Informatyki Prawniczej*, [w:] A. Dębiński, M. Ganczar, S. Józwiak, A. Kawałko, M. Kruszewska-Gagoś, H. Witczak (red.), *Księga Jubileuszowa z okazji 90-lecia Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, s. 655-657.
- Wytrązek W., *Odpowiedzialność za społeczność lokalną w państwie zdecentralizowanym*, „Rocznik WSH w Radomiu” 2008, nr 4, s. 237-246.
- Wytrązek W., *Realizacja zasady społecznej odpowiedzialności biznesu w społeczeństwie lokalnym*, [w:] S. Michałowski, K. Kuć-Czajkowska (red.), *Przywództwo lokalne a kształtowanie demokracji partycypacyjnej*, Lublin 2008, s. 523-528.
- Wytrązek W., *Zarządzanie jakością w administracji publicznej*, [w:] M. Kisała, W. Wytrązek (red.), *Zastosowanie nauk o zarządzaniu w organizacjach gospodarczych i administracji publicznej*, Radom 2008, s. 215-221.
- Wytrązek W., *Zarządzanie strategiczne w polityce administracyjnej samorządu terytorialnego*, [w:] J. Łukasiewicz (red.), *Polityka administracyjna*, Rzeszów 2008, s. 845-852.

III

- Wytrązek W., *Analiza SWOT*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 63-64.

- Wytrążek W., *Cel organizacji*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 64-65.
- Wytrążek W., *Centralizacja*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 65-67.
- Wytrążek W., *Cykl życia produktu*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 67.
- Wytrążek W., *Cykl życia organizacji*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 68.
- Wytrążek W., *Decentralizacja*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 69-70.
- Wytrążek W., *Kontrola*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 70-71.
- Wytrążek W., *Kultura organizacji*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 71-72.
- Wytrążek W., *Menedżer*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 73-74.
- Wytrążek W., *Misja*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 74-75.
- Wytrążek W., *Organizacja*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 75-76.
- Wytrążek W., *Otoczenie organizacji wewnętrzne*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 76.
- Wytrążek W., *Otoczenie organizacji zewnętrzne*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 77-78.
- Wytrążek W., *Planowanie*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 78-79.
- Wytrążek W., *Strategia*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 79-81.
- Wytrążek W., *Struktura organizacyjna*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 81-82.
- Wytrążek W., *Struktura organizacyjna płaska, smukła i mieszana*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 82-83.
- Wytrążek W., *Zarządzanie*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 83-84.
- Wytrążek W., *Zarządzanie kryzysowe*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 84.
- Wytrążek W., *Zasoby organizacji (finansowe, informacyjne, ludzkie, rzeczowe)*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 85-86.

Zaborski Marcin

II

- Zaborski M., „*Cuius regio, eius palestra?*”. *Na drodze do adwokatury państwa totalitarnego. Przemiany ustrojowe adwokatury polskiej w latach 1944-1963*, [w:] G. Górski, L. Cwi-
kła, M. Lipska (red.), *Cuius regio, eius religio? Publikacja po Zjeździe Historyków
Państwa i Prawa*, Lublin, wrzesień 2006, Lublin 2008, s. 427-456.
- Zaborski M., *Niezawisłość sędziów sądów wojskowych w Polsce w latach 1944-1956*, [w:]
M. J. Gondek, A. Kosyło, R. Pelewicz (red.), *Wzmocnienie niezawisłości sędziowskiej
w Polsce i na Ukrainie w dobie przemian*, Tarnobrzeg-Luck 2008, s. 287-349; wersja
skrótowa w języku ukraińskim s. 350-368.

Zaborski M., Witold Sawicki (1904-1973), [w:] A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik (red.), *Profesorowie prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, Lublin 2008², s. 457-469.

Zacharczuk Piotr

II

Zacharczuk P., *Obowiązek zapewnienia sieci zbierania pojazdów wycofanych z eksploatacji*, „*Studia Prawnicze KUL*” 2008, nr 3 (35), s. 83-98.

III

Zacharczuk P., *Decyzja o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 359-360.

Zacharczuk P., *Decyzja o warunkach zabudowy*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 360-361.

Zacharczuk P., *Inspektor nadzoru inwestorskiego*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 361-363.

Zacharczuk P., *Inwestor*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 363-364.

Zacharczuk P., *Katastrofa budowlana*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 364-365.

Zacharczuk P., *Kierownik budowy*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 365-366.

Zacharczuk P., *Koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 367.

Zacharczuk P., *Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 367-368.

Zacharczuk P., *Organy administracji architektoniczno-budowlanej*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 369.

Zacharczuk P., *Organy nadzoru budowlanego*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 370-371.

Zacharczuk P., *Plan zagospodarowania przestrzennego województwa*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 371-372.

Zacharczuk P., *Pozwolenie na budowę*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 372-374.

Zacharczuk P., *Programy rządowe*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 374-375.

Zacharczuk P., *Projektant*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 375-376.

Zacharczuk P., *Przepisy techniczno-budowlane*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 376-377.

Zacharczuk P., *Przystąpienie do użytkowania obiektu budowlanego*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 378-379.

Zacharczuk P., *Samodzielność planistyczna gminy*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 379-380.

Zacharczuk P., *Samowola budowlana*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 380-381.

Zacharczuk P., *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 381-382.

Zacharczuk P., *Utrzymanie obiektów budowlanych*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 382-384.

Zacharczuk P., *Zgłoszenie budowy lub wykonywania robót budowlanych*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Kompendium wiedzy administratywisty*, Lublin 2008, s. 384-385.

Zakrzewski Piotr

II

Zakrzewski P., *Kierunki zmian polskiego prawa spadkowego*, „Przeгляд Prawno-Ekonomiczny” 2008, nr 3, s. 29-39.

Zakrzewski P., *Spółdzielnia europejska jako nowy typ osoby prawnej*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2008, nr 1, s. 3-30.

Zakrzewski P., *Uniwersytecka Poradnia Prawna*, [w:] A. Dębiński, M. Ganczar, S. Józwiak, A. Kawalko, M. Kruszevska-Gagoś, H. Witczak (red.), *Księga Jubileuszowa z okazji 90-lecia Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, s. 685-690.

Zakrzewski P., *Wspólnotowe i krajowe źródła prawa spółdzielni europejskiej*, [w:] A. Piechowski (red.), *Spółdzielnia Europejska – szansa integracji i rozwoju spółdzielczości w Europie*, Warszawa 2008, s. 71-96.

Zakrzewski P., *Zasada równości w prawie spółdzielczym*, „Studia Prawnicze KUL” 2008, nr 2 (34), s. 67-78.

Zakrzewski P., *Zaspokajanie potrzeb mieszkaniowych małżonków przez spółdzielnię mieszkaniową*, [w:] J. Pisuliński (red.), *Prawo cywilne*, Warszawa 2008, s. 91-106.

Zubert Bronisław

II

Zubert B., *Prawo do sakramentów świętych*, „Studia Prawnicze KUL” 2008, nr 3 (35), s. 113-128.

V

Zubert B., *Peter Erdő, Kirchenrecht im mittelalterlichen Ungarn. Gesammelte Studien (Aus Religion und Recht, Bd. 3)*, Frank & Timme, Berlin 2005, ss. 238, „Studia Prawnicze KUL” 2008, nr 4 (36), s. 190-197.

oprac. Jadwiga Potrzeszcz

DIARIUSZ
Kalendarium ważniejszych wydarzeń naukowych
z udziałem pracowników Wydziału Prawa,
Prawa Kanonicznego i Administracji KUL
lipiec-grudzień 2011 r.

Lipiec-wrzesień

- 5-6 sierpnia 2011 r.** – w Limie (Peru) odbyła się konferencja naukowa *Discípulos y testigos de Aquel cuya muerte nos dio vida*, zorganizowana przez Delegación Provincial de la Orden de los Hermanos Menores Conventuales en el Perú, Instituto Bartolomé de las Casas oraz Katedrę Prawa Kanonizacyjnego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. Podczas konferencji referat *Sobre el proces de beatificación de los mártires de Pariacoto* oraz referat *Elementos juridico – canónicos del martirio en el proceso de verificación* wygłosił o. dr hab. **Wiesław Bar**, prof. KUL.
- 16 sierpnia 2011 r.** – w Drohiczynie dla słuchaczy Mokotowskiego Uniwersytetu Trzeciego Wieku, tzw. „Zielonego Uniwersytetu”, ks. dr hab. **Tadeusz Syczewski**, prof. KUL, wygłosił referat *Zadania i obowiązki małżonków w nauczaniu Jana Pawła II i w innych dokumentach Kościoła łacińskiego*.
- 5-7 września 2011 r.** – we Włodzimierzowie odbyła się XI Regionalna Konferencja Prawa Pracy *Przedstawicielstwo związkowe w zakładzie pracy*, zorganizowana przez Zakład Europejskiego i Zbiorowego Prawa Pracy Uniwersytetu Łódzkiego, podczas której referaty wygłosili: dr hab. **Grzegorz Goździewicz**, prof. KUL – *Ograniczenia negocjacji układowych w zakładzie pracy* oraz dr **Paweł Nowik** – *Charakter prawny negocjacji zbiorowych prowadzonych przez reprezentację związkową. Wybrane aspekty teoretyczno – prawne*.
- 7-9 września 2011 r.** – w Drohiczynie odbyła się zorganizowana przez ks. dr hab. **Tadeusza Syczewskiego**, prof. KUL, VIII Międzynarodowa Konferencja Naukowa *Bezpieczeństwo człowieka a rozwój naukowo-techniczny*, podczas której wygłosił on referat *Kodeks Prawa Kanonicznego z 1983 roku bezpieczeństwem dla człowieka*.

- 14-18 września 2011 r.** – na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie odbył się XIV Międzynarodowy Kongres Prawa Kanonicznego *Administracja w Prawie Kanonicznym*, zorganizowany przez Consociatio Internationalis Studio Iuris Canonici Promovendo oraz Wydział Prawa Kanonicznego UKSW. Podczas Kongresu referaty wygłosili: ks. prof. dr hab. **Józef Krukowski** – *Podstawy prawa administracyjnego w Kościele* oraz ks. dr hab. **Mirosław Sitarz**, prof. KUL – *Kanoniczny akt administracyjny a porządek państwowy*. W ramach Kongresu dyskusji panelowej przewodniczył ks. bp dr **Artur Miziński**.
- 22-25 września 2011 r.** – w Stacji Naukowej PAN w Paryżu odbyła się XII Doroczna Międzynarodowa Konferencja Naukowa Stowarzyszenia Edukacji Administracji Publicznej *Teoria nauk administracyjnych – aktualność dzieła profesora Jerzego Stefana Langroda*, zorganizowana przez Stowarzyszenie Edukacji Administracji Publicznej w Białymstoku, Międzynarodowy Instytut Nauk Administracyjnych w Brukseli, Polską Akademię Nauk (Stacja Polska w Paryżu i Oddział w Lublinie), Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Uniwersytet w Białymstoku oraz Uniwersytet Jagielloński. W konferencji udział wzięli: ks. prof. dr hab. **Józef Krukowski**, ks. dr hab. **Mirosław Sitarz**, prof. KUL, mgr lic. **Mariola Lewicka**.
- 29 września 2011 r.** – w Collegium Iuridicum Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II odbyła się konferencja naukowa *Cudzoziemcy na rynku pracy*, zorganizowana w ramach projektu „Lubelska Regionalna Sieć Wsparcia Imigrantów II” przez Fundację Instytut na rzecz Państwa Prawa, Lubelską Regionalną Sieć Wsparcia Imigrantów oraz Katedrę Prawa Unii Europejskiej KUL. Podczas konferencji referaty wygłosili m.in.: dr **Tomasz Sieniow** – *Warunki podejmowania pracy przez cudzoziemców na terytorium Unii Europejskiej* oraz mgr **Paweł Wojtasik** – *Wykonywanie zawodów medycznych przez cudzoziemców w Unii Europejskiej*.

Październik

- 20 października 2011 r.** – w Collegium Iuridicum Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II miała miejsce konferencja naukowa z okazji 70. rocznicy śmierci Prof. Romana Longchamps de Bérier (1983-1941): *Lublin – Lwów. Nauki prawne – pomiędzy tradycją a współczesnością*. Patronat nad konferencją objęli: Minister Nauki i Szkolnictwa Wyższego prof. dr hab. Barbara Kudrycka, Minister Sprawiedliwości Krzysztof Kwiatkowski, JM Rektor KUL ks. prof. dr hab. Stanisław Wilk, Marszałek Województwa Lubelskiego Krzysztof Hetman oraz Konsul Generalny RP we Lwowie Jarosław Drozd. Podczas konferencji referaty wygłosili m.in.:

dr hab. **Marzena Dyjakowska**, prof. KUL – *Roman Longchamps de Bériér – profesor lwowski i lubelski*; dr **Grzegorz Jędrejek** – *Publikacje prof. Romana Longchamps de Bériér z zakresu prawa rodzinnego*; dr hab. **Andrzej Herbet**, prof. KUL – *Romana Longchamps de Bériér koncepcja osoby prawnej w stulecie publikacji „Studiów nad istotą osoby prawniczej”*; dr hab. **Magdalena Pyter** – *Współpraca ośrodka lwowskiego i lubelskiego w zakresie nauczania prawa rzymskiego*; ks. dr hab. **Krzysztof Burczak** – *Badania nad historią prawa kościelnego na Uniwersytecie Lwowskim oraz ich kontynuacja w środowisku prawników lubelskich*; dr **Marcin Szewczak** – *Rozwój regionalny w obszarze transgranicznym Polski i Ukrainy*; dr **Wojciech Wytrązek** – *Przedsiębiorczość w obszarze przygranicznym Polski i Ukrainy – wybrane aspekty prawne*. Podsumowania i zamknięcia obrad konferencji dokonał dr hab. **Dariusz Dudek**, prof. KUL.

Listopad

8-9 listopada 2011 r. – w Krakowie odbył się V Ogólnopolski Kurs dla Postulatorów i ich Współpracowników w sprawach kanonizacyjnych *Postępowanie beatyfikacyjne drogą męczeństwa*, zorganizowany przez Referat ds. Kanonizacyjnych Krakowskiej Kurii Metropolitalnej pod patronatem ks. kard. Stanisława Dziwisza oraz Katedrę Prawa Kanonizacyjnego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. Podczas konferencji referaty wygłosili: ks. prof. dr hab. **Henryk Misztal** – *Kształtowanie się pojęcia męczeństwa „in odium fidei” i kult pierwszych męczenników*; o. dr hab. **Wiesław Bar**, prof. KUL – *Zagadnienie męczeństwa w obowiązującym prawie i praktyce kanonizacyjnej; diecezjalna faza postępowania w sprawach męczenników (procedura)*, oraz dr **Lidia Fiejdasz** – *Prowadzenie sprawy beatyfikacyjnej drogą męczeństwa z rąk komunistycznych na przykładzie bł. Władysława Findysza*.

19 listopada 2011 r. – na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II miała miejsce ogólnopolska konferencja naukowa *Technologie informatyczne w sądownictwie. Doświadczenia i perspektywy*, zorganizowana przez Stowarzyszenie Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa KUL, Katedrę Kościelnego Prawa Publicznego i Konstytucyjnego KUL oraz Wyższą Szkołę Zarządzania i Prawa im. Heleny Chodkowskiej w Warszawie. Podczas konferencji referat *Elektroniczny sąd cywilny (e – sąd) – zadania, problemy i przyszłość* wygłosił dr hab. **Jacek Widło** prof. KUL.

25 listopada 2011 r. – w Auli Wyższego Seminarium Duchownego w Krakowie odbyła się zorganizowana przez Katedrę Mariologii oraz Katedrę Sakramentologii Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II konferencja naukowa *Męczeństwo. Przeszłość. Terazniejszość*.

Przyszłość, podczas której referat *Św. Maksymilian Maria Kolbe – męczennik z miłości* wygłosił o. dr hab. **Wiesław Bar**, prof. KUL.

Grudzień

8 grudnia 2011 r. – na Wydziale Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji KUL odbyło się spotkanie naukowe *Reforma sądownictwa w Polsce. Doświadczenia i prognoza*, zorganizowane przez Wydział Nauk Prawnych Towarzystwa Naukowego KUL.

9-10 grudnia 2011 r. – na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim odbyła się ogólnopolska konferencja naukowa *Układowe metody regulacji stosunków między państwem a związkami wyznaniowymi (art. 25 ust. 4-5 Konstytucji RP)*, zorganizowana przez Katedrę Prawa Wyznaniowego KUL oraz Departament Wyznań Religijnych, Mniejszości Narodowych i Etnicznych Ministerstwa Administracji i Cyfryzacji. Podczas konferencji referaty wygłosili: ks. dr hab. **Piotr Stanisław**, prof. KUL – *Układowe metody regulacji stosunków między państwem a związkami wyznaniowymi we Włoszech*; ks. prof. dr hab. **Artur Mezglewski** – *Status prawny nauczycieli religii jako zagadnienie z zakresu stosunków państwowo-kościelnych objętych art. 25 ust. 5 Konstytucji RP*; ks. prof. dr hab. **Józef Krukowski** – *Konkordat jako metoda regulacji stosunków Państwo – Kościół. Forma i przedmiot*, oraz dr **Michał Zawiślak** – *Zmiana systemu finansowania Kościoła Katolickiego w świetle Konstytucji RP i Konkordatu*. Poszczególnym sesjom tematycznym konferencji przewodniczyli m.in. ks. prof. dr hab. **Henryk Misztal** oraz ks. dr hab. **Mirosław Sitarz**, prof. KUL.

oprac. Sławomir Graboń, Anna Szarek-Zwijacz

Spis treści

STUDIA I ARTYKUŁY

JERZY ADAMCZYK, Podatek diecezjalny w przepisach prawa kanonicznego	7
Diocesan tax in Canon Law (summary)	25
Епархиальный налог в каноническом праве (резюме)	26
MAŁGORZATA GRZESIK-KULESZA, Dyrektywy Unii Europejskiej a porządek prawny RP	29
EU Directives in Polish Legal System (summary)	43
Директива Европейского Союза в правовом порядке РП (резюме)	43
CZESŁAW P. KŁAK, „Pełność”, „jasność” i „niesprzeczność” jako kryteria oceny dowodu z opinii biegłego w polskim procesie karnym (art. 201 k.p.k.)	45
“Completeness”, “Clarity” and “Non-contradiction” as qualifications for Evaluation an Expert’s Testimony in Polish Criminal Procedure (section 201 of Code of Criminal Procedure) (summary)	66
„Полнота”, „ясность” и „последовательность” в качестве критериев оценки эксперта в польском уголовном судопроизводстве (статья 201 Уголовно-процессуального кодекса) (резюме)	67
LECH MAŻEWSKI, Monarcha i namiestnik w Konstytucji Królestwa Polskiego z 1815 r.	69
The Monarch and Governor in the Constitution of Polish Kingdom of 1815 (summary)	85
Монарха и наместник Польского королевства в Конституции от 1815 года (резюме)	85
MONIKA MÜNNICH, Wywiad skarbowy: policja fiskalna czy służby specjalne w aparacie skarbowym? Studium prawne	87
“Treasury Service”: Treasury Police or Secret Service in Tax Administration. Legal Analysis (summary)	104
Казначейское интервью: налоговая полиция или или спецслужбы в казначейском аппарате? Правовое исследование (резюме)	105
MAGDALENA PYTER, Uregulowania prawne problematyki obowiązku szkolnego w polskim prawie oświatowym w latach 1918-1939	107
The Regulation of the Issue of Compulsory Education in 1918-1939 (summary)	119
Вопросы регулирования обязательного образования в польском законе об образовании в 1918-1939 (резюме)	119
BOGDAN SEKŚCIŃSKI, Status wdowy na Litwie w świetle postanowień przywilejów ziemskich, uchwał sejmowych i statutów litewskich (XIV-XVI w.)	121
Status of a widow in view of the lands charters, seym resolutions and Lithuanian statutes (XIV-XVI centuries) (summary)	140

Статус вдовы в Литве с учетом земных привилегий, уставы принятые Сеймом и литовских (XIV-XVI века) (резюме)	141
---	-----

MATERIAŁY ŹRÓDŁOWE DO STUDIÓW NAD PRAWEM

Powszechno Prawo Krajowe dla Państw Pruskich z 1794 r. – Landrecht Pruski (fragment) (tłum. <i>Karol Dąbrowski</i>)	145
--	-----

RECENZJE

Congregatio de Causis Sanctorum, Benedictus XIV (Prosper de Lambertinis) De Servorum Dei Beatificatione et Beatorum Canonizatione I/1 (rec. <i>Lidia Fiejdasz</i>)	167
Сергей Веселовский, Спорные территории (Spornye territorii) (rec. <i>Iryna Kozak</i>)	176

SPRAWOZDANIA

System rejestracji przedsiębiorców w Polsce na tle prawnoporównawczym – doświadczenia i perspektywy (Konferencja naukowa, Lublin, 19 kwietnia 2012 r.) (<i>Michał Halasa</i>)	183
Dzieci-uchodźcy, czyli co dalej po przekroczeniu granicy (wykład otwarty Michaela Flynn, Lublin, 22 czerwca 2012 r.) (<i>Barbara Wójcik</i>)	189
Parafia w prawie kanonicznym i w prawie polskim (Międzynarodowa Konferencja Naukowa Kanonistów, Gdańsk, 9-11 września 2012 r.) (<i>Paweł Kaleta</i>)	194

Z ŻYCIA WYDZIAŁU

Bibliografia pracowników naukowych Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II za rok 2008. Część II (K-Z) (oprac. <i>Jadwiga Potrzebszcz</i>)	201
Diariusz. Kalendarium ważniejszych wydarzeń naukowych z udziałem pracowników Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji KUL, lipiec-grudzień 2011 r. (oprac. <i>Sławomir Graboń, Anna Szarek-Zwijacz</i>)	251

Artur Kuś
Kompetencje wyłączne Unii Europejskiej w zakresie Wspólnej Polityki Handlowej i unii celnej

ISBN: 978-83-7702-540-6

Stron: 302

Format: B5 (oprawa twarda)

Rok wydania: 2012

Cena: 45 zł

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów

Wstęp

Rozdział I. Kompetencje w prawie Unii Europejskiej

§1. Wprowadzenie

§2. Pojęcie prawa Unii Europejskiej i podstawowe zasady jego stosowania

1. Pojęcie oraz autonomiczny charakter prawa Unii Europejskiej
2. Zasady stosowania prawa unijnego

§3. Pojęcie kompetencji w prawie publicznym

1. Zakres pojęcia „kompetencja”
2. Zakres podmiotowy kompetencji
3. Zakres przedmiotowy kompetencji
4. Określenie „kompetencja” a pojęcia pokrewne

§4. Przekazanie kompetencji Unii Europejskiej „w niektórych sprawach” a nadrzędność Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej

§5. Zasada zachowania suwerenności w procesie integracji europejskiej

§6. Podstawowe relacje systemu prawa unijnego i prawa polskiego

§7. Rodzaje kompetencji Unii Europejskiej

1. Uwagi ogólne
2. Zasada kompetencji przyznanych
3. Kompetencje wyłączne
4. Kompetencje dzielone
5. Kompetencje wspierające, uzupełniające i harmonizujące

§8. Klauzula elastyczności

§9. Kompetencje Unii Europejskiej a poszczególne polityki i działania

1. Uwagi ogólne
2. Polityki Unii Europejskiej
3. Działania zewnętrzne Unii Europejskiej
4. Postanowienia szczególne dotyczące wspólnej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa
5. Współpraca z państwami trzecimi i pomoc humanitarna

§10. Wnioski

Rozdział II. Kompetencje wyłączne Unii Europejskiej w zakresie Wspólnej Polityki Handlowej

§1. Wprowadzenie

§2. Pojęcie i cele Wspólnej Polityki Handlowej

§3. Zasady Światowej Organizacji Handlu i ich związek ze Wspólną Polityką Handlową Unii Europejskiej

§4. Efekt kreacji i przesunięcia handlu

§5. Wspólna Polityka Handlowa jako wyłączna kompetencja Unii Europejskiej

1. Uwagi ogólne

2. Zmiany stawek celnych

3. Zawieranie umów celnych i handlowych dotyczących handlu towarami i usługami

4. Handlowe aspekty własności intelektualnej

5. Bezpośrednie inwestycje zagraniczne

6. Ujednolicenie środków liberalizacyjnych

7. Polityka eksportowa

8. Handlowe środki ochronne

§6. Rodzaje środków Wspólnej Polityki Handlowej

1. Uwagi ogólne

2. Środki taryfowe

3. Środki parataryfowe

4. Wybrane środki pozataryfowe

§7. Wnioski

Rozdział III. Kompetencje wyłączne Unii Europejskiej w zakresie unii celnej

§1. Wprowadzenie

§2. Unijne prawo celne

1. Podstawy prawa celnego

2. Reforma Wspólnotowego Kodeksu Celnego

§3. Rezolucja Parlamentu Europejskiego w sprawie czterdziestej rocznicy ustanowienia unii celnej

§4. Podstawowe formy międzynarodowej integracji gospodarczej

1. Uwagi ogólne

2. Strefa wolnego handlu

3. Unia celna

4. Rynek wewnętrzny (wspólny rynek, jednolity rynek)

5. Unia monetarna

6. Pełna integracja

§5. Zewnętrzny element unii celnej – taryfa celna

1. Uwagi ogólne

2. Wspólna Taryfa Celna Unii Europejskiej

3. Taryfa użytkowa (TARIC)

4. Wiążąca informacja taryfowa

§6. Wewnętrzny element unii celnej – swobodny przepływ towarów

1. Uwagi ogólne

2. Zakaz wprowadzania nowych ceł i opłat o skutku równoważnym do ceł

3. Zakaz opodatkowania dyskryminacyjnego i protekcyjnego

4. Zakaz wprowadzania ograniczeń ilościowych i środków o skutku równoważnym do ograniczeń ilościowych

5. Dopuszczalne ograniczenia swobody przepływu towarów

§7. Wnioski

Rozdział IV. Podmioty realizujące i wspierające kompetencje wyłączne w zakresie Wspólnej Polityki Handlowej oraz unii celnej

§1. Wprowadzenie

§2. Organizacje międzynarodowe

1. Uwagi ogólne
2. Światowa Organizacja Handlu (WTO)
3. Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD)
4. Światowa Organizacja Celną (WCO)
5. Międzynarodowe organizacje samorządu agentów i agencji celnych

§3. Komisja Europejska

1. Uwagi ogólne
2. Geneza i siedziba Komisji
3. Skład i organizacja Komisji Europejskiej
4. Tryb funkcjonowania Komisji Europejskiej
5. Podstawowe kompetencje Komisji Europejskiej
6. Administracja Komisji Europejskiej

§4. Komitet Polityki Handlowej

§5. Kompetencje Rady, Parlamentu Europejskiego i Komitetu Ekonomiczno-Społecznego

§6. Europejskie Biuro ds. Zwalczenia Oszustw (OLAF)

§7. Unijna i polska administracja celna

1. Administracja celna w Unii Europejskiej
2. Strategia dotycząca rozwoju unijnej administracji celnej
3. Administracja celna i jej miejsce w systemie administracji publicznej w Polsce
4. Strategia działania polskiej Służby Celnej na lata 2010-2015

§8. Administracja rządowa

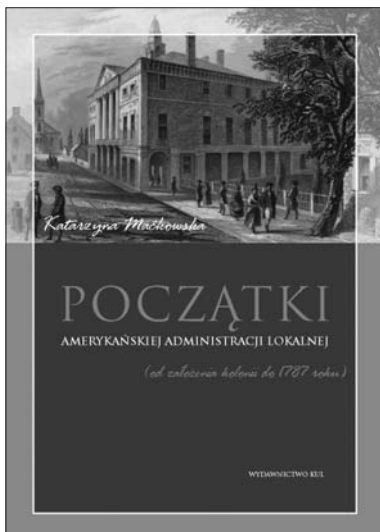
1. Uwagi ogólne
2. Minister Finansów
3. Minister Gospodarki

§9. Organizacje pozarządowe

1. Uwagi ogólne
2. Polska Izba Cel Logistyki i Spedycji
3. Polska Izba Handlu

§10. Wnioski

Zakończenie

Katarzyna Maćkowska *Początki amerykańskiej administracji lokalnej (od założenia kolonii do 1787 roku)*

ISBN: 978-83-7702-492-8

Stron: 490

Format: B5

Rok wydania: 2012

Cena: 45 zł

SPIS TREŚCI

Wstęp

Rozdział 1. Podstawowe pojęcia

1.1. Local Government

1.1.1. Wnioski wynikające z analizy piśmiennictwa z okresu federalizmu współczesnego i kreatywnego

1.1.2. Dodatkowe konkluzje oparte na literaturze federalizmu kooperacyjnego

1.2. Podziały lokalne

1.3. Home rule – samorząd lokalny. Wielorakie znaczenie dokumentów zwanych kartami (charters)

1.4. Inne uwagi terminologiczne dotyczące roli administracji lokalnej i jej ustrojowego usytuowania do 1787 r.

1.4.1. Status kolonii

1.4.2. Uprawnienia polityczne kolonistów

1.4.3. Varia

1.5. Wnioski

Rozdział 2. Administracja lokalna do 1660 roku

2.1. Nadzór metropolii

2.2. Zależność od kompanii handlowych

2.3. Pierwsze zgromadzenie w Jamestown. Mayflower Compact

2.4. Patenty i karty

2.5. Wpływy europejskie

2.6. Administracja lokalna w Wirginii

2.6.1. Najstarsze źródła

2.6.2. Organy zwierzchnie

2.6.3. Nabywanie ziemi i powstawanie plantacji

2.6.4. Parafie (parishes)

2.6.5. Hrabstwa (boroughs) i powiaty (counties)

2.6.6. Miasta

2.7. Nowa Anglia – purytańska samorządność

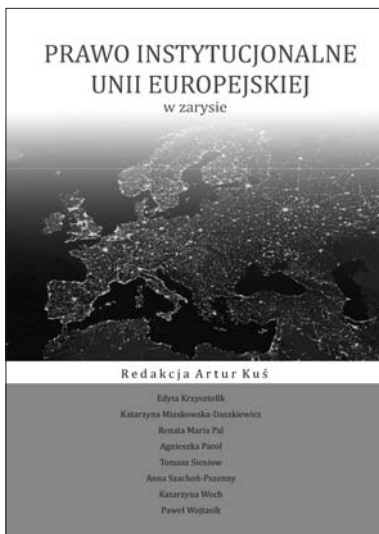
- 2.7.1. Massachusetts i New Plymouth
 - 2.7.1.1. Teokratyczne podstawy
 - 2.7.1.2. Pierwsze zgromadzenie kolonialne
 - 2.7.1.3. Gminy – podstawowe jednostki lokalne według dokumentów kolonialnych
 - 2.7.1.4. Funkcjonowanie gmin według dokumentów lokalnych
 - 2.7.1.5. Gminy stołeczne
- 2.7.2. New Hampshire i Maine
 - 2.7.2.1. Niezależność pod auspicjami Massachusetts
 - 2.7.2.2. Kolonie bez własnych dokumentów kolonialnych. Kontraktualizm lokalny
- 2.7.3. Connecticut i Rhode Island
 - 2.7.3.1. Zerwanie z religijnym porządkiem Massachusetts
 - 2.7.3.2. Funkcjonowanie gmin według dokumentów kolonialnych
 - 2.7.3.3. Pierwsze gminne podstawy ustrojowe
- 2.7.4. Zakładanie gmin
- 2.7.5. Quasi-karty municypalne
- 2.8. Maryland
 - 2.8.1. Osadnictwo w systemie feudalnym
 - 2.8.2. Ograniczona rola jednostek lokalnych
- 2.9. Pierwsza konfederacja kolonialna. Władze kolonialne a jednostki lokalne
- 2.10. Wnioski

Rozdział 3. Administracja lokalna w latach 1660-1787

- 3.1. Zmiany w nadzorze metropolii
- 3.2. Zmiany społeczno-polityczne
- 3.3. Urbanizacja
- 3.4. Nowy Jork
 - 3.4.1. Administracja lokalna pod wpływami holenderskimi i angielskimi
 - 3.4.2. Powiaty (counties)
 - 3.4.3. Miasto Nowy Jork
 - 3.4.4. Inne jednostki
- 3.5. New Jersey
 - 3.5.1. Zmieniający się zarząd kolonialny
 - 3.5.2. Administracja lokalna o scentralizowanym charakterze
- 3.6. Karolina Południowa i Karolina Północna
 - 3.6.1. Wspólny początek
 - 3.6.2. Karolina Południowa – administracja lokalna w samowystarczalnym systemie plantacyjnym
 - 3.6.3. Karolina Północna – trójszczeblowa administracja lokalna
- 3.7. Pensylwania
 - 3.7.1. Planistyczny model Williama Penna
 - 3.7.2. Powiaty (counties) i gminy (towns)
 - 3.7.3. Filadelfia
- 3.8. Delaware – niezależne powiaty Pensylwanii
- 3.9. Georgia – administracja lokalna w scentralizowanym i wojskowym modelu władzy
- 3.10. Rozwój administracji lokalnej w koloniach powstałych przed 1660 r.
 - 3.10.1. Wirginia
 - 3.10.1.1. Nieskuteczne próby urbanizacji
 - 3.10.1.2. Powiaty (counties)
 - 3.10.1.3. Plantacje (plantations) i parafie (parishes)
 - 3.10.2. Maryland
 - 3.10.2.1. Sprzeciw wobec właścicielskiego charakteru kolonii
 - 3.10.2.2. Powiaty (counties)

- 3.10.2.3. Inne jednostki lokalne
- 3.10.3. New Hampshire – gminna administracja lokalna
- 3.10.4. Massachusetts
 - 3.10.4.1. Nowe regulacje kolonialne
 - 3.10.4.2. Gminy (towns), parafie (parishes) i powiaty (counties)
 - 3.10.4.3. Boston
 - 3.10.4.4. Maine
- 3.10.5. Connecticut i Rhode Island
 - 3.10.5.1. Znaczenie nowych kart dla administracji lokalnej
 - 3.10.5.2. Drugorzędna rola powiatów. Gminy jako podstawowe jednostki podziału lokalnego
- 3.11. Upowszechnienie inkorporacji
- 3.12. Normatywna marginalizacja administracji lokalnej w latach 1776-1787
 - 3.12.1. Uwagi ogólne
 - 3.12.2. Administracja lokalna według pierwszych konstytucji stanowych
 - 3.12.3. Przykłady zmian w stanach południowych
 - 3.12.4. Przykłady zmian w stanach północnych i środkowych
- 3.13. Wnioski

Zakończenie

Artur Kuś (red.)
Prawo instytucjonalne Unii Europejskiej w zarysie

ISBN: 978-83-7702-488-1

Stron: 470

Format: B5

Rok wydania: 2012

Cena: 39 zł

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów

Wstęp

Rozdział I. Geneza i rozwój procesów integracyjnych w Europie po II wojnie światowej

§ 1. Wprowadzenie

§ 2. Podłoże procesów integracyjnych w Europie po II wojnie światowej

§ 3. Traktaty założycielskie

1. Traktat ustanawiający Europejską Wspólnotę Węgla i Stali

2. Traktat ustanawiający Europejską Wspólnotę Gospodarczą

3. Traktat ustanawiający Europejską Wspólnotę Energii Atomowej

§ 4. Teorie integracji europejskiej

§ 5. Podstawy integracji gospodarczej we Wspólnotach Europejskich

§ 6. Próby integracji politycznej i militarnej państw zachodnioeuropejskich

§ 7. Pogłębianie integracji europejskiej w latach 1957-1992

1. Uwagi ogólne

2. Traktat o fuzji

3. Rozwój integracji w sferze politycznej w latach 60. i 70. XX w.

4. Rola Trybunału Sprawiedliwości w kształtowaniu zasad systemu prawnego Unii Europejskiej

5. Jednolity Akt Europejski

6. Współpraca w ramach strefy Schengen

§ 8. Traktat z Maastricht

1. Unia Europejska jako kolejny etap tworzenia coraz ściślejszego związku między narodami Europy

2. Struktura Unii Europejskiej

3. Zmiany w prawie materialnym

4. Zmiany instytucjonalne

§ 9. Traktat Amsterdamski

1. Uwagi ogólne

2. Zmiany w prawie materialnym

3. Zmiany instytucjonalne

§ 10. Traktat Nicejski

1. Uwagi ogólne
2. Podstawowe zmiany

§ 11. Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej

§ 12. Traktat ustanawiający Konstytucję dla Europy

§ 13. Traktat z Lizbony

1. Uwagi ogólne
 2. Podstawowe zmiany
- #### § 14. Unia Europejska w dobie kryzysu finansowego
- #### § 15. Poszerzanie integracji europejskiej

1. Uwagi ogólne
2. Etapy rozwoju integracji europejskiej
3. Perspektywa dalszego rozwoju terytorialnego Unii Europejskiej

§ 16. Droga Polski do członkostwa w Unii Europejskiej

1. Uwagi ogólne
2. Umowa w sprawie handlu oraz współpracy handlowej i gospodarczej
3. Stowarzyszenie Polski ze Wspólnotami Europejskimi
4. Przystąpienie Polski do Unii Europejskiej
 - a) Negocjacje warunków przystąpienia Polski do Unii Europejskiej
 - b) Traktat Akcesyjny i jego ratyfikacja
5. Polska w strefie Schengen
6. Polska prezydencja w Radzie UE
7. Kalendarium najważniejszych wydarzeń w procesie integracji Polski z Unią Europejską

Pytania kontrolne

Podstawowa literatura

Wykaz podstawowych orzeczeń

Rozdział II. Podstawy prawne Unii Europejskiej

§ 1. Charakter prawny Unii Europejskiej

1. Uwagi ogólne
2. Unia Europejska jako organizacja międzynarodowa szczególnego rodzaju
3. Metody współpracy w Unii Europejskiej
4. Osobowość prawna Unii Europejskiej

§ 2. Kompetencje Unii Europejskiej

1. Uwagi ogólne
2. Kompetencje wyłączne
3. Kompetencje dzielone
4. Kompetencje wspierające, uzupełniające i harmonizujące
5. Klauzula elastyczności

§ 3. Członkostwo w Unii Europejskiej

1. Uwagi ogólne
2. Warunki nabycia członkostwa w Unii Europejskiej
3. Procedura akcesyjna
4. Traktat akcesyjny
5. Prawa i obowiązki państwa członkowskiego
6. Zawieszenie państwa w prawach członkowskich
7. Wystąpienie państwa członkowskiego z Unii Europejskiej
8. Wykluczenie państwa członkowskiego z Unii Europejskiej

§ 4. Cele i zadania Unii Europejskiej

1. Uwagi ogólne
2. Cele i zadania Unii Europejskiej

§ 5. Zasady ogólne Unii Europejskiej

1. Uwagi ogólne

2. Wartości Unii Europejskiej

§ 6. Zasady strukturalne Unii Europejskiej

1. Uwagi ogólne

2. Zasada kompetencji przyznanych

3. Zasada pomocniczości (subsidiarności)

4. Zasada proporcjonalności

5. Zasada równości oraz poszanowania tożsamości narodowej

6. Zasada lojalnej współpracy (solidarności)

7. Zasady demokratyczne

8. Ramy instytucjonalne Unii Europejskiej

Pytania kontrolne

Podstawowa literatura

Wykaz podstawowych orzeczeń

Rozdział III. System instytucjonalny

§ 1. Wprowadzenie

§ 2. Parlament Europejski

1. Uwagi ogólne

2. Skład

3. Struktura

4. Kompetencje

5. Tryb funkcjonowania

§ 3. Rada Europejska

1. Uwagi ogólne

2. Skład i organizacja

3. Kompetencje

§ 4. Rada Unii Europejskiej

1. Uwagi ogólne

2. Skład i organizacja

3. Podejmowanie decyzji

4. Kompetencje

5. Organy pomocnicze i administracja

§ 5. Komisja Europejska

1. Uwagi ogólne

2. Skład i organizacja

3. Tryb funkcjonowania

4. Kompetencje

5. Administracja

§ 6. Wysoki Przedstawiciel Unii do Spraw Zagranicznych i Polityki Bezpieczeństwa

1. Uwagi ogólne

2. Kompetencje

3. Europejska Służba Działań Zewnętrznych

§ 7. Instytucje sądowe Unii Europejskiej

1. Uwagi ogólne

2. Trybunał Sprawiedliwości

3. Sąd

4. Sądy wyspecjalizowane

5. Procedura orzekania

§ 8. Trybunał Obrachunkowy

1. Uwagi ogólne

- 2. Skład
- 3. Struktura i tryb funkcjonowania
- 4. Kompetencje
- § 9. Komitety doradcze Unii Europejskiej
 - 1. Uwagi ogólne
 - 2. Komitet Ekonomiczno-Społeczny
 - 3. Komitet Regionów
- § 10. Organy finansowe Unii Europejskiej
 - 1. Uwagi ogólne
 - 2. Europejski Bank Inwestycyjny
 - 3. Europejski Bank Centralny
- § 11. Urzędy i agencje Unii Europejskiej
 - 1. Uwagi ogólne
 - 2. Struktura i tryb funkcjonowania
 - 3. Rodzaje agencji
- Pytania kontrolne
- Podstawowa literatura
- Wykaz podstawowych orzeczeń

Rozdział IV. Źródła prawa Unii Europejskiej

- § 1. Charakterystyka i podział źródeł prawa Unii Europejskiej
- § 2. Pojęcie i zakres *acquis communautaire*
- § 3. Hierarchia źródeł prawa Unii Europejskiej
- § 4. Prawo pierwotne
- § 5. Umowy międzynarodowe
- § 6. Prawo pochodne
- § 7. Akty prawodawcze
 - 1. Uwagi ogólne
 - 2. Rozporządzenia
 - 3. Dyrektywy
 - 4. Decyzje
- § 8. Akty nieprawodawcze
 - 1. Uwagi ogólne
 - 2. Akty delegowane
 - 3. Akty wykonawcze
 - 4. Inne akty nieprawodawcze
- § 9. Akty niewiążące
- § 10. Instrumenty Wspólnej Polityki Zagranicznej i Bezpieczeństwa
- § 11. Instrumenty Przestrzeni Wolności, Bezpieczeństwa i Sprawiedliwości
 - 1. Uwagi ogólne
 - 2. Definicja *acquis Schengen*
 - 3. Instrumenty obowiązujące do 2014 r.
 - 4. Nowe akty prawne Przestrzeni Wolności, Bezpieczeństwa i Sprawiedliwości
- § 12. Orzecznictwo Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej i zasady prawa
- Pytania kontrolne
- Podstawowa literatura
- Wykaz podstawowych orzeczeń

Rozdział V. Tworzenie prawa Unii Europejskiej

- § 1. Tworzenie prawa pierwotnego
 - 1. Uwagi ogólne
 - 2. Zawieranie traktatów założycielskich

- 3. Zwyczajna procedura zmiany traktatów
 - 4. Uproszczone procedury zmiany traktatów
 - 5. Zawieranie traktatów akcesyjnych
 - § 2. Zasady tworzenia prawa wtórnego Unii Europejskiej
 - 1. Uwagi ogólne
 - 2. Zasada kompetencji przyznanych
 - 3. Zasada pomocniczości
 - 4. Zasada proporcjonalności
 - § 3. Zasady dobrej praktyki legislacyjnej i struktura aktów prawodawczych
 - 1. Zasady dobrej praktyki legislacyjnej
 - 2. Struktura aktów prawodawczych
 - § 4. Procedury prawodawcze
 - 1. Uwagi ogólne
 - 2. Inicjatywa prawodawcza
 - 3. Rola parlamentów narodowych w procedurze prawodawczej
 - 4. Zwyczajna procedura prawodawcza
 - 5. Specjalna procedura prawodawcza
 - 6. Publikacja aktów prawodawczych
 - § 5. Procedury stanowienia aktów nieprawodawczych
 - 1. Stanowienie aktów delegowanych
 - 2. Stanowienie aktów wykonawczych
 - 3. Publikacja aktów nieprawodawczych
 - § 6. Uchwalanie budżetu Unii Europejskiej
 - 1. Uwagi ogólne
 - 2. Wieloletnie Ramy Finansowe
 - 3. Procedura budżetowa
 - § 7. Przyjmowanie decyzji w zakresie Wspólnej Polityki Zagranicznej i Bezpieczeństwa
 - 8. Zawieranie umów międzynarodowych
 - 1. Uwagi ogólne
 - 2. Procedura zawierania umów międzynarodowych
 - 3. Zawieranie umów międzynarodowych w zakresie Wspólnej Polityki Handlowej
- Pytania kontrolne
 Podstawowa literatura
 Wykaz podstawowych orzeczeń

Rozdział VI. Charakter prawa Unii Europejskiej

- § 1. Wprowadzenie
 - § 2. Autonomia prawa Unii Europejskiej
 - § 3. Zasady stosowania prawa Unii Europejskiej
 - 1. Uwagi ogólne
 - 2. Zasada pierwszeństwa
 - 3. Zasada bezpośredniego obowiązywania prawa UE
 - 4. Zasada skutku pośredniego
 - § 4. Orzecznictwo trybunałów konstytucyjnych wybranych państw członkowskich w zakresie relacji prawo Unii Europejskiej – prawo krajowe
 - 1. Uwagi ogólne
 - 2. Niemcy
 - 3. Republika Włosa
 - 4. Polska
- Pytania kontrolne
 Podstawowa literatura
 Wykaz podstawowych orzeczeń

Rozdział VII. System ochrony prawnej w Unii Europejskiej

§ 1. Wprowadzenie

§ 2. Kontrola wykonywania prawa Unii Europejskiej przez Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej

1. Uwagi ogólne
2. Skarga na niewykonywanie zobowiązań traktatowych przez państwa członkowskie (art. 258-259 TFUE)
3. Skarga o stwierdzenie nieważności aktu prawa Unii Europejskiej
4. Zarzut bezprawności
5. Skarga na beczynność instytucji Unii Europejskiej
6. Skarga odszkodowawcza

§ 3. Pozycja sądów krajowych w systemie wymiaru sprawiedliwości Unii Europejskiej

1. Uwagi ogólne
2. Współpraca sądów krajowych i Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej – pytanie prejudycjalne
3. Zasada autonomii proceduralnej
4. Odpowiedzialność odszkodowawcza państw członkowskich
5. Statystyka z działalności Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej w latach 2004-2011

Pytania kontrolne

Wykaz podstawowej literatury

Wykaz podstawowych orzeczeń

Rozdział VIII. Ochrona praw i wolności jednostek w Unii Europejskiej

§ 1. Wprowadzenie

§ 2. Ochrona praw podstawowych w prawie Unii Europejskiej

1. Ewolucja podejścia Trybunału Sprawiedliwości do ochrony praw podstawowych
2. Traktatowe podstawy ochrony praw podstawowych
3. Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej jako próba stworzenia katalogu chronionych praw i wolności
4. Agencja Praw Podstawowych Unii Europejskiej

§ 3. Obywatelstwo Unii Europejskiej

1. Pojęcie obywatelstwa Unii Europejskiej
2. Prawo do swobodnego poruszania się i pobytu na obszarze państw członkowskich
3. Prawa wyborcze
4. Opieka dyplomatyczna i konsularna
5. Prawa obywateli w kontaktach z organami Unii Europejskiej

§ 4. Unia Europejska a europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności

§ 5. Wolność religijna w Unii Europejskiej

Pytania kontrolne

Podstawowa literatura

Wykaz podstawowych orzeczeń

Rozdział IX. Podstawy prawa materialnego i swobód europejskich

§ 1. Wprowadzenie

§ 2. Swoboda przepływu towarów

1. Uwagi ogólne
2. Pojęcie unii celnej i obszaru celnego Unii Europejskiej
3. Pojęcie towaru i reguły pochodzenia towarów
4. Zakaz stosowania ceł i opłat o skutku równoważnym do ceł
5. Zakaz opodatkowania dyskryminacyjnego

6. Zakaz wprowadzania ograniczeń ilościowych i środków o skutku równoważnym do ograniczeń ilościowych

7. Dopuszczalne ograniczenia swobody przepływu towarów

§ 3. Swoboda przepływu osób

1. Uwagi ogólne i podstawowe pojęcia

2. Zakres podmiotowy

3. Zakaz ograniczeń swobody migracji ze względu na obywatelstwo

4. Uprawnienia osób migrujących

5. Ograniczenia swobody przemieszczania się pracowników

6. Ograniczenie dostępu do zatrudnienia w administracji publicznej

7. Sytuacja rodzin pracowników migrujących

§ 4. Swoboda przedsiębiorczości

1. Uwagi ogólne i podstawowe pojęcia

2. Ograniczenia swobody przedsiębiorczości

3. Zasada wzajemnego uznawania kwalifikacji

4. Spółki

§ 5. Swoboda świadczenia usług

1. Uwagi ogólne i pojęcie usługi

2. Zakres podmiotowy

3. Zakres przedmiotowy

4. Dozwolone wyłączenia i ograniczenia

§ 6. Swoboda przepływu kapitału i płatności

1. Uwagi ogólne i podstawowe pojęcia

2. Istota swobody przepływu kapitału i płatności

3. Dopuszczalne ograniczenia swobody przepływu kapitału i płatności

Pytania kontrolne

Podstawowa literatura

Wykaz podstawowych orzeczeń

Maciej Jońca

Prawo rzymskie. Marginalia

ISBN: 978-83-7702-537-6

Stron: 342

Format: A5

Rok wydania: 2012

Cena: 30 zł

Prawo rzymskie to nie tylko suche formułki, które często stają się prawdziwą zmurą studentów I roku prawa. To również wspaniały i wyrafinowany system prawa stworzony w starożytności, a następnie rozwinięty i dopełniony przez wieki następne. Zbyt łatwo zapomina się dziś, że *ius Romanum* stanowi jeden z najważniejszych bodźców oddziałujących na kulturę

europejską na przestrzeni epok. Z niejakim zdziwieniem można więc przyjąć wiadomość, że treści w nim zawarte lub z niego wyprowadzane nie tylko wypełniły pokryte dziś kurzem foliały prawniczej mądrości, ale i odcisnęły znaczące piętno na takich „nieprawniczych” dziedzinach myśli ludzkiej jak: sztuki piękne, muzyka, literatura czy teatr. Robiono z nich zresztą i inny użytek. Koncepcjami, których korzenie sięgają jeszcze antycznego prawa rzymskiego, niejednokrotnie manipulowano dla osiągnięcia doraźnych korzyści politycznych. Prześladowaniom mniejszości, dyskryminacji kobiet, kolonializmowi a nawet ludobójstwu zawsze towarzyszyły odwołania do prawa rzymskiego. Tę „alternatywną” drogę recepcji prawa rzymskiego w świadomości zbiorowej pokazuje cykl esejów *Prawo Rzymskie. Marginalia*.

SPIS TREŚCI

Wstęp

Rozdział I. Sztuka prawa rzymskiego

1. Praecepta iuris, czyli o tym, co jest w prawie naprawdę ważne
2. Suum cuique
3. Civis Romanus sum!
4. Suprema lex
5. In dubio pro reo
6. Dobre obyczaje z masochizmem w tle
7. Pocałunek w prawie rzymskim
8. Lew i współnicy
9. Krótka kariera łacińskich paremii w prawie

Rozdział II. Prawo rzymskie w sztuce

1. Jak powinna wyglądać Sprawiedliwość?
2. Wyobrażenia Sprawiedliwości na prawniczych exlibrisach
3. Termy Dioklecjana – punkt zwiedzania obowiązkowy
4. Jak fantastyczne stwory pomagały w nauce prawa
5. Trybonian po liftingu
6. „Instytucje” w sześć tygodni!

7. Justynian I – bóg rzymskiego prawa?
8. Kandinsky, abstrakcja i prawo rzymskie

Rozdział III. Prawo rzymskie a literaci i literatura

1. „Dobre” prawo rzymskie – fundament naszej cywilizacji
2. O prawie rzymskim w „Trębacz z Säckingem”
3. Ale szopka!
4. Witold Gombrowicz – „leń” po wydziale prawa
5. Czesław Miłosz – noblista po wydziale prawa
6. Jan Brzechwa – bajkopisarz po wydziale prawa
7. Zbigniew Herbert – „barbarzyńca” po wydziale prawa
8. Jerzy Waldorff – meloman po wydziale prawa
9. Jan Parandowski – „alchemik słowa” o prawie rzymskim i nie tylko

Rozdział IV. O recepcji inaczej

1. Sylwestrowy spleen Georga Jellinka
2. Pojawienie się kobiet w adwokaturze a kłopotliwy balast rzymskiego prawa
3. Cosmopolis
4. Nunc est bibendum!
5. O prawniczej łacinie – podzwonne
6. Gaudeamus igitur!
7. Było... minęło... – „rzymskie” epizody ze studenckiego żywota osób znanych i mniej znanych
8. Prawo rzymskie – dla jednych błogosławieństwo, dla innych trauma
9. Rafał Taubenschlag we wspomnieniach i anegdocie
10. Adwokat diabła. Hans Frank i prawo rzymskie
11. Inny świat. Prawo rzymskie a sowiecka Rosja

Zakończenie

**Prenumerata kwartalnika „Studia Prawnicze KUL”
i publikacje Wydawnictwa KUL**

do nabycia:

w siedzibie Wydawnictwa KUL:
ul. Zbożowa 61, 20-827 Lublin

w Księgarni Uniwersyteckiej Fundacji Rozwoju KUL:
Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin,

za pośrednictwem Księgarni Internetowej Wydawnictwa KUL:
<http://wydawnictwo.kul.lublin.pl/sklep/>

oraz w formie zamówienia telefonicznego pod nr tel. (81) 740 93 45,
fax. (81) 740 93 51

lub pocztą elektroniczną: wydawnictwo@kul.lublin.pl

**Zgłoszenia prenumeraty „Studiów Prawniczych KUL” można kierować również
na adres:**

Redakcja „Studiów Prawniczych KUL”
Al. Raławickie 14
Collegium Jana Pawła II pok. 531
20-950 Lublin
tel. (81) 445 35 31, sp_red@kul.lublin.pl